БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМсП 7
1968 | Књ. св. 16. 2

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

ЖИВОЈИН БОШКОВ, др БОЖИДАР КОВАЧЕК, МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ, др БОШКО НОВАКОВИЋ, ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ, БОРБЕ СП. РАДОЈИЧИЋ

Главни и одговорни уредник

МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ

КЊИГА ШЕСНАЕСТА, СВЕСКА ДРУГА

1968.

МАТИЦА СРПСКА / 1968.

САДРЖАЈ

Светозар Матић, *Серензенов случај* — — — — — — — — — — — 205

Иванка Веселинов, *Повест о Теодору Тирону* — — — — — — — 216

Теодора Петровић, *Стратимировићев „Опит" и одзиви на њега* — — — 232

Светозар Матић, *Вуков „Рачун од песама"* — — — — — — — — 242

Момчило Настасијевић, *Предавања из књижевности* (II) — — — — 249

Ситни прилози

др Славко Гавриловић, *Из књижевно-историјске преписке митрополита Стратимировића* (IV) — — — — — — — — — — — — 292

Светозар Матић, *Путовање слепе Живане у Бугарску* — — — — — 307

др Магдалена Анђелић, *О Суботи Младеновићу* — — — — — — — 309

Марија Клеут, *Клетва у „Горском вијенцу"* — — — — — — — — 312

Томислав Бекић, *Један непознат чланак о Његошу* — — — — — — 315

Јелена Николић, *Ка потпунијем познавању Константина Пеичића* — — 321

Jerzy Slizinski, *Veze V. A. Maciejowskog sa Srbima i Hrvatima* — — — 323

Мирослав Радоњић, *Допуне и исправке др Илије Огњановића у књизи „Гробови знаменитих Срба што су им кости у Новом Саду укопане"* 325

Живојин Бошков, *Из архивских бележака о Змају* — — — — — — 330

Младен Лесковац, *Белешке о Змају* (I). — 1. Змај у Далмацији и Дубровнику августа 1888. — 2. Коментар једној Змајевој песми. — 3. Полемика између Змаја и Саве Бјелановића — — — — — — — — 332

Младен Лесковац, *Једно писмо Сима Матавуља из год. 1887.* — — — — 341

Милоје Р. Николић, *Два писма Вељка Петровића Јовану Скерлићу* — — 342

Милоје Р. Николић, *Из преписке Анице Савић Ребац* — — — — — 343

Оцена

др Ирена Грицкат, *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. I—II. Матица српска и Матица хрватска, Нови Сад—Загреб, 1967. — — 348

In memoriam

др Марко Малетин (Светислав Марић) — — — — — — — — — — 352

Регистар (др Божидар Ковачек) — — — — — — — — — — — — 355

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

ЖИВОЈИН БОШКОВ, др БОШКО БОШКОВИЋ, МИЛАН ЛИСКОВАЦ, др ЈОВИЦА ЈОВАНОВИЋ, ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ, ВОЈИН СП. РАДОЈЧИЋ

Главни и одговорни уредник

МИЛАН ЛИСКОВАЦ

КЊИГА ШЕСНАЕСТА, СВЕСКА ДРУГА

1968.

МАТИЦА СРПСКА / 1968.

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

ЖИВОЈИН БОШКОВ, др БОЖИДАР КОВАЧЕК, МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ, др БОШКО НОВАКОВИЋ, ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ, БОРЂЕ СП. РАДОЈИЧИЋ

Главни и одговорни уредник

МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ

КЊИГА ШЕСНАЕСТА, СВЕСКА ДРУГА

1968.

МАТИЦА СРПСКА / 1968.

СЕРЕНЗЕНОВ СЛУЧАЈ

Светозар Матић

Азмус Серензен, немачки слависта, радећи широко замишљену историју нашег народног епа, дао је врло добру историју бугаршти-ца, али, иако скоро није ни критикован ни проучен, био је одбачен и пао скоро у заборав. У овом чланку ми устајемо с новим разло-зима у његову одбрану ради његове рехабилитације, коју је он одавно и потпуно заслужио.

Врло мало о Серензену знамо, управо само онолико колико је он сам о себи рекао у једној малој белешци под текстом: као врло млад човек, можда још као гимназиста, „одушевљавао се" на-шим народним песмама, читајући их у преводу Талфијеве и Сигфрида Капера, „не знајући баш ништа" о нашем народу и нашем језику.[1] Доцније је научио наш језик и о нашим народним епским песмама написао расправу објављену у Јагићевом *Архиву*, у годинама 1892—1898, под насловом: „Прилог историји развијања српских ју-начких песама".

У науци о нашем народном епу нико ни до данас није дао историјски преглед толиког обима као овај Серензенов. Он је обра-дио скоро целу историју нашег епа, приступајући томе послу врло озбиљно. Може се рећи одмах да није подједнако успешно обрадио читаву област, али је историју бугарштица израдио тако да се тај одељак и данас може само у појединостима поправљати и допуња-вати. (Историју бугарштица је дао тумачећи само сачуване тек-стове, не помињући скоро ни речју време пре Косова.) Тај одељак нашег епа — бугарштице — по свом облику и местима записивања чини издвојену целину; историја те издвојене целине и у Серензе-новој расправи представља заокругљену и логичну целину, насупрот и ранијим и доцнијим покушајима тумачења историје бугарштица. Ти покушаји сви до једног су непотпуни, некад оптерећени и тешким противречностима.[2] Серензеново решење је јасно и убедљиво у нај-већој мери, поред осталог и тиме што се поклапа са историјом наше средњевековне државе и државности.

Нећемо, нити је то потребно, опширније излагати Серензенову расправу, али ћемо покушати да потврдимо тачност његових теза с неколико аргумената који нам се чине прости и очевидни. У кратком изводу, та расправа казује да су бугарштице о Марку, о Косову и друге постале на терену наше средњевековне државе па су са сео-бом српских маса у Угарску наставиле живети у вазалној српској де-спотовини у Срему, и ту добиле угарску и угрофилску боју. Ту у Срему створиле су се и нове песме, на пример песме о деспоту Вуку.

С падом Срема под Турке, 1521. године, певачи су почели бежати и селити се; тако су бугарштице доспеле у Далмацију, где су се, у Дубровнику и Боки, сачувале, све до записивања њиховог, као остатак из историјске прошлости.

Осим историје епских песама, Серензен је у својој расправи успутно решавао и друга ситнија и крупнија питања нашег епа и дао доста нових, тачних и духовитих опажања. Питање порекла десетерца и десетерачких песама, изгледа нам, и после Серензена остаје отворено. Решавао је и важно питање разних збирака епских песама и њиховог међусобног односа, дајући извесну документарну предност збирци Симе Милутиновића у поређењу с Вуковом, итд.

Расправу Серензенову убрзо после започетог објављивања њеног почео је преводити Јован Радонић 1894. године у *Просветном гласнику*, али је прекинуо 1896. године, пре него што се, 1898. године, и завршило објављивање у *Архиву* (додао је само 1912. године у *Наставнику XXIII* одељак о Сењанину Ивану). До тог прекида у превођењу дошло је зацело због Радонићевог одласка у Петроград а потом у Цариград. Нико доцније није продужио превођење Серензенове расправе, што је очевидна штета. — Прва значајна историја наше књижевности после појаве Серензенове расправе, *Преглед* Павла Поповића из 1909. године, говори о Серензену похвално, иако сасвим кратко и сасвим уопштено, и са неким оградама тако исто уопштеним. Теорија А. Серензена, каже Поповић у одељку 45, „озбиљно и разложно објашњава постанак и развој" бугарштица, али „поред све разложности и озбиљности", та теорија „ипак није довољно ни увек примљива". Шта значи ова ограда? То ћемо покушати одмах објаснити (сам Павле Поповић ту ограду, колико знамо, никад и нигде није објаснио). „Озбиљно и разложно" итд. јесу очевидно речи Поповићеве дате под утиском сасвим искреним после читања Серензенове расправе; а ограду је дао подлегавши великом ауторитету Јагићевом, не улазећи уопште у основаност Јагићеве критике Серензена (о тој критици ћемо говорити мало даље). Да Поповићева ограда потиче из Јагића види се и по томе што је она дата управо код извода из првог дела расправе, јер је и Јагићева критичка примедба дата у почетку расправе о бугарштицама[3].

С тим двема похвалама, Поповићевом и Радонићевом (Радонићево превођење сматрамо као похвалу), лична и научна историја Серензенова завршила се и запечатила за читав низ година. Поред све вредности његовог решења, „озбиљног и разложног", Серензен је рђаво прошао у нашој науци. Они који су се бавили историјом нашег епа, на пример А. Гавриловић, Ј. Томић и други, ћуте о Серензену. О њему ћуте и енциклопедије и уџбеници. Ниједан преглед нашег народног епа после П. Поповића не спомиње Серензена, нити његове резултате узима у обзир. Читаву ту историју Серензенову, која с овим још није завршена, читав тај случај, хоћемо да објаснимо подробније, јер он представља значајно поглавље у историји науке о нашем епу. Зашто је после оне макар и половично дате похвале Поповићеве дошло до преокрета у примени и употреби једног доиста разложног и озбиљног решења из историје нашег епа?

Где је почетак тој, с једне стране, личној несрећи самога Серензена (престао је писати, и о њему се губи траг, — а по неким вестима он је претрпео тежак душевни потрес[4]), с друге стране, несрећи и погрешци науке о нашем епу, који је остао без своје исто-

рије иако је ту историју добио? — Тај почетак треба тражити у једној мало необичној врсти критике на Серензенову расправу, коју је написао тада највећи ауторитет славистике, Јагић. Објављујући Серензенову расправу у свом *Архиву*, Јагић је под текстом расправе давао примедбе у којима је износио своје неслагање с писцем. Иако тих примедаба нема много, ми ћемо овде исписати, у целини, само ону једну, најглавнију: она можда и није имала за циљ да убије и сахрани Серензена, али га је стварно убила и сахранила за читав низ година. Та доиста страшна и убиствена примедба Јагићева дата је на оном месту[5] где се расправља о песми која опева крунисање Матијаша (историјског Матије Корвина), сина Сибињанин Јанка:

> Писац ме није могао уверити ни овде ни иначе да порекло тих песама морамо тражити баш северно од Дунава и Саве. Угарска XV века играла је велику ролу у очима хришћанских народа на Балканском полуострву, који су непрестано помоћи ишчекивали, те се према томе не може рећи да се избор краља у Будиму може назвати чистом „унутрашњом угарском ствари". За оно мало што се у песмама о том догађају прича једва да је и потребна близина ономе месту где се избор десио. Писац силом хоће на основу тих песама да утврди „сеобу из крајева северно од Дунава и Саве, кроз Србију у јужну Далмацију". То је тврдња коју тек треба оснажити врло јаким доказима да би могла бити вероватна. Знамо да се епске песме из унутрашњости Србије, Босне и Херцеговине шириле далеко на запад и север (шта више и на југ Бугарима), но овака сеоба како је писац замишља нема — бар колико ја знам — досада слична примера у животу српске епике. Али ипак дужни смо писцу захвалити што енергично ради да своје становиште утврди. Из разних мишљења кресnуће варница истине.
>
> *В. Јагић*

Као што се види, ово није нека делимична примедба, него је то јасно и одлучно неслагање с основним поставкама Серензеновим. — Најпре, једну примедбу да учинимо. Кад се овај случај само мало пажљивије проучи, одмах пада у очи чудан поступак Јагићев — објављивање уредникових примедаба о неслагању с писцем одмах под самим текстом, и одмах у почетку излагања, које је тек почело, тако да писац скоро није ни проговорио. Кад је Јагић већ примио да објављује ту расправу, зашто није сачекао да она изиђе у целини, па онда да искритикује писца са више аргумената него што се може дати у једној краткој примедби? Нека је Јагић био и уверен Серензеновим начином писања: младићки брз, он је о Јагићу, Новаковићу и другима говорио не увијајући и не ублажујући своју мисао: он, на пример, каже да Јагић у једном питању „и данас не сме да крочи напред", да је једна Јагићева „мисао сасвим погрешна"[6], итд. То је донекле био и сукоб неискусне младости са „бирократијом" која држи свој положај. Ипак Јагићева врста критике — расправљање под текстом, слично упадицама у говор — открива нетактичног уредника. С разлогом се може рећи да је такав начин критике сличан „превентивној цензури", како је то назвао песник Лаза Костић у једном свом ранијем а сличном случају.[7] Види се доста јасно уверена суђета научника. Јагић је можда осећао да је Серензеново решење не само различито него и тачније од његовог, Јагићевог, па је то покушао да оспори. Али иако је био научник од великог ауторитета, погрешио је што је побијао вредност нове расправе са тако мало аргумената, управо света два. — Ми ћемо се зато осврнути и на Јагићеву расправу, старију од Серензенове: *Југословенска поезија прећашњих векова*[8], пошто ћемо у њој наћи

понеку допуну и објашњење овим малобројним аргументима. — Погрешио је Јагић очевидно и у томе што се задржао само на једној јединој песми (чији се предмет односи на угарску историју), а изоставио већи број песама о деспоту Вуку, у којима угарска боја има смисла само у вези са постојањем вазалне деспотовине у Срему. Јагић није хтео да одступа од свог мишљења казаног у поменутој расправи да су бугарштице добиле угарску боју у Дубровнику и Боки[9], тојест тамо где су записане.

Та недоказана и недоказивана претпоставка у вези је са једним недовршеним размишљањем Јагићевим, које гласи: бугарштице које су, по самом Јагићу, српскога порекла, после досељења свог у Далмацију постале су „мало помало заједничко добро оба племена народна", тојест и Срба и Хрвата. Јагић иде и даље, и даје још један пример више бугарштица као „заједничког добра": на основу Бараковићевог певања о Бурђу Бранковићу Јагић претпоставља да су бугарштице о Бурђу постале у Далмацији[10]. Овакво закључивање неосновано је. Путеви стварања књижевности и писане и усмене нису тако прости нити увек тако непосредни. Нама данас не пада на памет да из везе Мажуранићевог спева с народном песмом помишљамо да је народно певање о Ченгићевој погибији могло постати на другом месту осим у Дробњацима. Али да Вук то певање није забележио, да ли би се могло рећи да је народно певање о Ченгићу постало у северном приморју, у домовини Мажуранићевој? — Извор Бараковићевог надахнућа ја бих, пре него у народној песми, потражио у религиозном осећању песниковом. Који је разлог иначе што он Бурђа на дантеовски начин ставља на паклене муке. Да ли је по среди само Бурђева незахвалност према Угарској или и што друго? Подсећам, у вези са Бурђем, да је у доба крсташког рата који се спремао против Турака била врло јака и жива акција католичке цркве за унију, и да је баш деспот Бураћ био противник уније, отворено и врло речито. Нека то и није била клица Бараковићеве епизоде о Бурђу, али је религиозна мисао Бараковићева очевидно била много јачи подстицај његовог стварања него народна песма.

У случају Бараковића Јагић је потценио значај религиозне мисли прошлих векова. Супротно томе, прецењио је значај југословенске мисли, мисли XIX и XX века, тумачећи најпре, значајну појаву, — једну од најзначајнијих у историји бугарштица, — да су се сачувале у Дубровнику и Боки. (Велика је заслуга Јагићева што је ту појаву узео у разматрање, управо он је једини који је то питање и покушавао објаснити. Ми ћемо се вратити на ту тему на одговарајућем месту.) Прецењио је југословенску мисао и у тумачењу бугарштица као „заједничког добра". Поцепаност ранијих векова не само између „два племена" него и у једном само племену, српском, то треба да буде, мислим, полазна тачка у тумачењу појава из ранијих векова. Мени се чини вероватније да сачуване бугарштице нису заједничко добро ни самих Срба. И епско певање је, у средњем веку, било издељено према личностима са појединих дворова. Можда је само певање о Марку, судећи по Константиновој биографији Стефана Лазаревића, постајало опште српско певање (ако није по среди заједничка туркофилска политика Маркова и Стефанова). Остале сачуване бугарштице представљају певање које припада Бранковићима као њихово породично, — а ту спада и косовско певање. Само једна песма остаје загонетка, песма о Бановић Страхињи; али, ако

се прими историјско тумачење те личности Љ. Ковачевића (да Страхинић бан одговара историјској личности Ђурђа II Страцимировића Балшића, зета кнеза Лазара), онда и та загонетка отпада. Везу епског певања у средњем веку с личностима показује и случај да изван деспотовине имамо помен о Лазару и Косову само још на двору кћери Лазареве Јелене (верзија пушкара Јерга).[11]

Разуме се, не може се са озбиљношћу тврдити да бугарштице, живећи вековима у Дубровнику и Боки, нису претрпеле извесне промене не само спољашњега карактера (језик и друге спољашње одлике) него и унутрашњег (које доноси време и заборављање), али су у целини својој оне сачувале многе изразите црте свог српског и православног порекла из Србије и Срема. Уосталом, српски карактер бугарштица утврђивао је сам Јагић, и то он први, насупрот Миклошићу и другима[12], али његово потпуно побијање Серензена доводи у недоумицу, истина највише својом недореченошћу и ћутањем, о врло важним деловима Серензенове тезе. Где су, на пример, на ком другом месту могле постати песме о деспоту Вуку осим у Срему, у непосредној близини самога Вука! За Серензеново тумачење да политичка, тојест угарска оријентација песама о Вуку упућује на порекло тих песама, говори још и песма о мартолозу Кајици (из *Ерлангенскога зборника)*, која је оријентисана против Вука, а за Кајицу, јер је настала под Турцима у северној Србији[13]. А оба та певања, угрофилско о Вуку у Срему, туркофилско о Кајици а противно Вуку у северној Србији (песма о Кајици са ширењем турске власти прешла је у Срем и сачувала се до записивања у *Ерлангенском зборнику*) показују довољно јасно и другу врло значајну ствар: да епска песма постаје као непосредни одјек догађаја и као похвала ратнику у непосредној околини његовој. То је, управо, један од основних закона епског стварања. Сви примери на то упућују. Да је песма у свом стварању везана за место догађаја и за личност која је носилац тог догађаја осетио је добро Вук и то и казао тако, као осећање и слутњу а не као формулисано јасно опажање, у белешци о Вишњићу: „Ја сам га онда (1815. године у Срему) наговарао да иде опет у Србију, желећи да би онамо још коју песму спевао"[14], тојест треба да иде на место догађаја да би створио песму. Сасвим јасно то говоре све белешке Вукове о постајању нових песама. То говоре речи Марка Миљанова, Његошево *Огледало српско.* На то упућују довољно јасно песме хајдучке и ускочке, Качић итд.

Епска песма својом најбитнијом страном јесте песма о догађају, најчешће ратничком, и похвала носиоцу тог догађаја. Догађају, месту и носиоцу догађаја песма дугује свој постанак као и свој потпуни и живи интерес. Ту особину је песма увек имала. Из прошлости је сачуван мали број примера, али они говоре то исто. Навели смо пример двојаког певања о деспоту Вуку. Из раније прошлости имамо биографију Стефана Лазаревића од Константина, у којој налазимо најранији облик легенде о Косову, поред других епских трагова, затим слова о Лазару, са више или мање јасним фрагментима првог певања о Косову. Из прошлости за наведени закон епске песме говори и оно хронолошко низање историјских догађаја и личности у бугарштицама. Међу тим личностима историчари нису идентификовали са поузданошћу само Страхинића бана, о коме је било речи.

Изузеци од правила да је песма везана за место догађаја познати су, и дају се лако објаснити. Ту спадају, међу бугарштицама, само песме о Марку Краљевићу, који је у току векова постао носилац многих и разноликих улога, понекад и противречних међусобно. Међу песмама краткога стиха у те изузетке спадају само песме о Косову и Немањићима. Њих је, у Срему, створила национална мисао пробуђена у XVIII веку код Срба у Аустрији, највећим делом посредством књижевних извора (Орбини, Троношки родослов, Прича о косовском боју). Али је још један елеменат играо врло важну улогу: присуство светачких моштију Лазаревих и Урошевих у фрушкогорским манастирима.

Овај закон епа (да је песма својим постанком везана за личност и место догађаја), има и општији упоредно-књижевни значај. Подсећамо на наведену Гримову реч о нашем народном епу: „После Хомерових дела у Европи нема ниједне појаве која би нас тако јасно могла обавестити о суштини и постанку епске поезије као српске народне песме"[15]. Код нас је у тим Гримовим речима узета у обзир само похвала нашим песмама, тојест узгредна мисао тих речи, а испуштена потпуно главна мисао њихова: велики теоријски значај нашега епа, забележеног и тако затеченог у моменту његовог стварања. Грим је водио рачуна само о Хомеру (подсећамо на овом месту на савремене америчке научне раднике који у нашем епском стварању истражују Хомеров стил), али искуство нашег епа вреди и за остала епска стварања која припадају далекој средњевековној прошлости, — јер је наш еп — због наше тешке историјске судбине — доживео модерна времена европске историје. Док су ти други епови погубили ознаке свог постајања, наш еп је због трајања епског („херојског") времена све до XIX века те ознаке сачувао, и тиме добио свој теоријски значај.

Мисао о везаности песме за место догађаја и носиоца догађаја руководила је и Серензена у његовој расправи. Тачност његове тезе потврђује се и песмама *Ерлангенског зборника*, које су у већини сремског порекла: међу њима се налазе и песме које су сачувале стара епска предања из времена сремских деспота, непрекинута предања која трају све до Вуковог записивања. Иако је *Ерлангенски зборник* сачувао мање средњевековних предања него што их је забележио Вук у Срему, у њему је ипак сачувано предање о Матијином крунисању (бр. 75), управо оно које је Јагић сматрао као јак аргуменат за своју тезу о јужнодалматинском пореклу угрофилства бугарштица, и тиме хтео да побије Серензенову тезу о сремском пореклу њиховом. Познато је да је *Ерлангенски зборник* објављен више него тридесет година после Серензенове расправе, али зато још већу похвалу заслужује Серензен за своју тачну и јасну мисао.

И косовске бугарштице потврђују Серензенову тезу. Сам Јагић је обарао Новаковићеву тврдњу да су стихови о „Угровићима" као „угарској господи" — фалсификат. Косовске бугарштице могле су добити угарску боју у Срему. Пре свега, историјска је истина да је Лазар био у вазалном односу према угарским краљевима, као што је истина и то да се он из тог односа извлачио колико је могао[16]. Даље, удаја једне од кћери Лазаревих у кућу угарских великаша Горјанских[17] појачавало је свест о присним односима Лазара и Угарске. Ако су певачи на двору Стефана Лазаревића заборављали тај вазални

однос, на двору сремских Бранковића имали су више разлога да ту стварност унесу у песму. Сећање на тај присни однос Лазарев са Угарском сачувало се у епском предању све до Вуковог записивања: у једној сремској песми Лазар прети Латинима, који држе у тамници Милоша Обилића: „Дић' ћу на вас Србље и Мађаре".

Још један разлог говори против Новаковића (и против Јагића). То је правило о политичкој природи народне песме. Политички став народне песме, који је од животног значаја за само постојање песме, изложен је колебању и променама, кад год то прилике затраже. Такве прилике су се десиле са косовским бугарштицама управо после сеобе њихове у Срем, у Угарску, тојест у политички промењено стање. Подсећамо на политички, туркофилски став врло великог броја песама о Марку Краљевићу, на туркофилску песму о Кајици, најзад на случај Филипа Вишњића, који је показао два (или и три) политичка става у свом песничком животу[18].

Завршавамо расправљање о првом Јагићевом аргументу у његовој критичкој примедби на Серензена, аргументу о пореклу угарске боје у бугарштицама. Пре него пређемо на други аргуменат Јагићев, да истакнемо још један значај Серензенове расправе. У нашој науци питање наших епских области, епских жаришта, стоји још на оној слици коју је дао Вук. О Срему као једној од тих области дао је Серензен, први, врло значајан прилог. Другу област, Црну Гору (без наглашавања, као и за Срем), истакао је Серензен на тај начин што је Милутиновићевој *Певанији* дао извесну документарну предност према Вуковој збирци[19].

Проблем о епским жариштима дотиче, са једног посебног гледишта, Јагић у својој поменутој расправи[20]: он је једини и расправљао о судбини бугарштица после њихове сеобе у Далмацију, и тада дао лепу и тачну реч о бугарштицама као „заједничком добру" Срба и Хрвата. Мислим да би то већ начето питање о „заједничком добру" требало пренети у тему о епским жариштима, Боки и Дубровнику. Чини ми се да је логична и етнографски оправдана мисао да су Хрвати у Дубровнику и Боки, примајући од Срба бугарштице у својину, послужили као добар медијум за конзервирање једног остатка српске прошлости. Карактеристике тог медијума су познате. Бока, као саставни део старе српске државе, била је историјски оспособљена за конзервирање сремских бугарштица. Онда, Дубровник. Вековне везе са средњевековном Србијом и Босном биле су за Дубровник она стварна основа на којој је било омогућено конзервирање бугарштица. Северна Далмација, иако је дочекала бугарштице са знатним интересом (као што кажу познати „гласови из прошлости"), није их могла и очувати, јер су остали историјски услови били одсутни. Била је важна још једна ствар: штокавштина дубровачка. Претпостављам још и један посебан, етнографски услов: жупа Конавље, насељена раније православним становништвом, ушла је почетком XV века у састав дубровачке државе, и послужила је као етнографска основица за конзервирање, најпре босанских а затим и сремских бугарштица. Везе Дубровника са старом српском државом указују се у Гундулићевом односу према бугарштицама: он их сматра као песме о српској прошлости и у свом *Осману* ставља их у уста певача на седељци у Смедереву. Тиме Гундулић престиже Серензенову тезу о постанку бугарштица за скоро три века.

***

Други аргумент Јагићев против Серензена гласи: „оваква сеоба како је писац замишља (тојест, из Срема на југ у Далмацију) нема, бар колико он, Јагић, зна — досада слична примера у животу српске епике". Јагић зна само за сеобу „на запад и на север". Јагић је овде превидео да је главно да песме из Срема стигну у Далмацију, а да је доста споредно којим су се правцем селиле. Осим тога, није тачно ни то да само за правац север—југ нема примера, него уопште примера о животу и кретању народне песме у прошлости скоро нема. Погрешка је Јагићева и то што проблем непознатог правца којим је ишла сеоба песама (и певача) проглашава као непромостиву препреку за решавање ствари које су иначе другим својим странама јасне. Сам Јагић назива бугарштице заједничким добром Срба и Хрвата. Да не спомињемо поново Хекторовића, који говори одређено о српском пореклу бугарштица. Гундулића смо малопре поменули. Према томе, није много важно којим су се путевима селили певачи песама. Главно је да је сеоба свршена и да су путеви прећени.

Ипак су неки путеви познати. Кад је могао Доситије из Фрушке горе преко Славоније, Хрватске, Загреба, Лике, Велебита стићи у северну Далмацију, — обилазећи крајеве под турском влашћу, — зашто не би могли сличним путем ићи и певачи: они су, бежећи од Турака, били и у већој, много већој невољи од Доситија. Али се и кроз крајеве под турском влашћу могло ићи. Вук, говорећи о путовању Вишњићевом (од северозападне Босне, близу границе са Сремом, на југ преко Херцеговине до Скадра), не каже ништа о немогућности путовања кроз Турску него говори о дужини пута. Тај утисак се добија и из других бележака Вукових, на пример оне да народну песму преносе слепци, хајдуци и путници (а ко све не може бити путник). Једна сремска песма из *Ерлангенског зборника* (бр. 111) каже да два брата, Нинко и Никола, иду „преко турске земље у Латине" (што значи зацело у Далмацију, и то јужну, јер и у другој сремској песми Лазар шаље Милоша „у Латине да купи хараче"). — Да се вратимо на правац Доситијевог пута. Песма о смрти деспота Вука наговештава можда пут којим су и певачи ишли: Вук на самрти поручује побратиму Јакшићу: „Одведи Барбару тја у доњу Хрватију, гдјено никад... клети Турци не доходе"[21]. Ове речи су приличан анахронизам: Вук је умро више него тридесет година пре пада Срема, и певач вероватно говори о путу којим је он ишао а не само Барбара. Можда није јако различит од Барбариног пута ни онај којим се враћао из Срема Теодор, писац поговора псалтиру штампаном у Горажду године 1521, управо оне које су Турци узели Београд и Срем[22]. Поговор каже да је Купиник разорен 9. септембра, а тај поговор завршен је 25. октобра: нешто мање од месец и по дана је трајао пут Теодоров. Сличан Теодоровом путу непознатога правца сличан је и пут певача; непознати путеви су били прелажени и њихове завршне етапе остајале записане, у поговорима и песмама.

Та сеоба певача из Срема открива нам се још и у оном одељку из историје нашег епа који је Јагић назвао „сведочанствима из прошлости" (други кажу: „гласови из прошлости"), одељку који у свим прегледима народне књижевности стоји као засебна рубрика без везе са осталом историјом, као некакав историјски календар у који је унесена четиристогодишњица бугарштица. Међутим, године запи-

сивања бугарштица добијају своје право значење кад се повежу са годином пада Срема под Турке. Кад се та година узме као почетна, онда добијамо овај сасвим другачији историјски календар, добијамо историју сеоба бугарштица и њихових певача: 1521. — пад Срема; десет година доцније Курипешић помиње у Хрватској певање о Кобилићу: Курипешић је путовао 1531. године, да је раније путовао, раније би је и записао, зацело. После овога долазе датуми из Далмације: 1547. године на тргу у Сплиту слепи војник пева о Краљевићу Марку. Луцићев помен о бугарштицама пада пре 1553. године. Хекторовићево записивање песама је из 1556. (Пре 1521. године, Шижгорић у Шибенику зна само за лирске песме). Године 1554. мађарски ратник и песник Тиноди говори о српском певачу Дмитру Караману (овде је сеоба на север: тим правцем је бежала из Срема 1521. године деспотица Јелена „у унутрашњу Угарску", каже поменути поговор Теодоров). — Година Курипешићевог записивања (препричавања) прве бугарштице одређена је годином његовог путовања, али године ових осталих „гласова и сведочанстава" не одговарају години 1521, години пада Срема, него некој доцнијој, кад су Турци „ходили на Угре" и покренули нову сеобу. То се види и по томе што се године сведочанстава из Далмације поклапају са годином записа мађарског песника.

Поменуте године сведочанстава, то је јасно, нису, као што се то чинило Маретићу и другима после њега, први гласови о епском певању које се тада тек стварало, него је тим годинама обележен излазак бугарштица из дотадашње таме њиховог средњевековног живота у Срему на светлост писане књижевности новога века. У исти мах то је излазак њихов из свакодневне обичности пред другу публику којој су биле нове и по садржини и по мелодији. Тако су бугарштице доживеле своје прво регистровање и прво записивање.

Маретић и други, који су ове године узимали као године стварања нашег епа, прелазили су лако преко тешкоћа таквог закључивања. Сви они, заједно с Јагићем, значе велико лутање једне заостале науке. А с њима је лутао и Павле Поповић. Он је похвалио Серензена и у половини те речи се тргао и оградио, без образложења, под притиском ауторитета Јагићевог, али не и под притиском аргумената. То се морало десити јер он се није ни бавио нашим епом (нити је то могао, пошто је он годинама држао велики део катедре, а једно време и целу катедру, после Скерлића). У свом *Прегледу* правио је само изводе из дотадашњих резултата, не заузимајући према њима став. Укратко је изложио само Серензенову тезу, тада, почетком овога века још нову. Зато је природно што је, као поклоник француске културе, лако и брзо прихватио књигу Ж. Бедјеа, и то као откровење. Иако књига Бедјеова говори само о старим француским „епским легендама", он је њу одмах у првим годинама између два рата истицао својим ученицима као узор метода. (Његови ученици су се тада нашли у ствари на беспућу.) А кад се јавио један озбиљан радник на упоредној науци о епу, Чадвик (управо два радника, господин и госпођа Чадвик), који су, дајући у својој књизи доста места нашем епу, решили проблем бугарштица исто као и Серензен (један од два реферата о тој књизи написао је ученик Павла Поповића, Драгутин Суботић), Поповић је ћутао.

Ни у науци истина не долази брзо и лако до свога права. Тако је и Серензенова теза о бугарштицама морала чекати више од четр-

десет година да добије признање, од незаинтересованог страног, не нашег научног радника (Јагић је очевидно био заинтересован и зато пристрастан). Чадвикови у својој књизи[23] дају и нове аргументе за тезу исту као Серензенова: Сачуване бугарштице представљају целину песничке традиције, која је свој завршни облик добила кад су се Турци утврдили у нашој земљи (крај XV. века). Несумњиво им је „аристократско порекло". Понављајући познати доказ да православна боја значи да су бугарштице морале постати међу православнима у Србији и Угарској, Чадвикови постављају тај доказ и обрнуто: Зашто би далматински католици хтели да представе Угре као православне? Зато они мисле да бугарштице „ни у ком случају нису могле постати међу Латинима дуж мора", — и „чуде се" како је могла понићи теорија да бугарштице представљају поезију која је постала у Далмацији око 1500. године, под утицајем талијанским, француским, чак и шпанским, а да пре тога Југословени нису имали јуначких песама само зато што нема никаквих доказа да су постојале пре него што су забележене у Далмацији. Зато они одбацују теорије Д. Суботића[24] и других (Маретића, родоначелника таквих теорија, не спомињу). — „Како је могао, питају Чадвикови, страни утицај створити у Далмацији потпуно нову јуначку поезију са српским и угарским а не далматинским темама и без икакве очевидне сличности са својим страним узорима?"

Четрдесет и више година после Серензена нови научни радници дошли су поново до истих резултата као и Серензен, и то не знајући за њега. За његову теорију дознали су из *Прегледа* П. Поповића и приписали је Поповићу (зато што се у тој књизи име Серензеново не помиње него се каже само: „једна теорија"[25]. Тако је, у складу с његовом дотадашњом судбином, име Серензена (тада, 1937. године, он је могао још бити жив!) било избрисано, — случајно и само тренутно, — али је његово мишљење добило заслужену потврду. Време је да и Серензенова теорија и његово име уђу у општа знања о прошлости нашег епа, наше књижевности.

[1] *Просветни гласник* 1895, стр. 481.
[2] О књизи Енглеза Чедвика, — из упоредне науке о епу, — говорићемо доцније.
[3] Извод из другог дела Серензенове расправе дат је у *Прегледу*, у одељку 57.
[4] Усмено саопштење Др. Х. Барића.
[5] *Просветни гласник* 1894, стр. 545.
[6] *Просветни гласник* 1894, 369 и 445.
[7] в. М. Лесковац, *Из српске књижевности* II, 61. — Костић је свој случај назвао још и случајем „коме тешко да има равне слике и прилике ма у којој досадањој књижевности".
[8] У *Архиву* IV. На српском у *Отаџбини*, књ. 8—9 (превод М. Ивановића).
[9] *Отаџбина* VIII, 622.
[10] Исто, 453.
[11] В А. Шмаус, *Прилози за књижевност* XVIII, 510.
[12] *Отаџбина* VIII, 462—4 и 614—19.
[13] Испореди А. Шмаус, Serta Monacensia, Leiden 1952, 150.
[14] IV књига песама, држ. издање 1896, стр. XII.
[15] Код Немаца је ту Гримову мисао применио, опет на Хомера, Буркхарт у својој књизи *Грчка култура* (скраћено издање од 1958. у редакцији Р. Јасперта, стр. 158 и 178).
[16] *Енциклопедија Југославије*, чланак Др. Михаила Динића о Лазару.
[17] Исто, чланак Др И. Шидака о Горјанскима.
[18] Први став у босанском периоду, кад је био принуђен да пева понекад и „великим Турцима", како је забележио Мушицки. Други став, пот-

пуно супротан првоме, кад је почео певати пред српским устаницима и војводама. Трећи став, у Срему, кад је Вишњић свој српски став још више појачао, још више га национално обојио.

[19] За ово га је критиковао Јагић, али то је било скоро двадесет година доцније, у *Историји словенске филологије*, стр. 531, — изјављујући да се у оцени Милутиновићеве збирке не слаже са Серензеном, и то „још мање него с Вуловићем". Овај аргуменат је изречен сасвим „кратко и уопштено: „редакције Милутиновићевих песама Серензен је претпоставио Вуковим". На ово се може приметити: редакција Милутиновићева доиста је неуредна, али се то не односи на све песме подједнако. Редакција Милутиновићева је неисправна код тог мањег броја песама у почецима и свршецима песама, као и у уношењу извесног броја ненародних песама. На основну разлику, много важнију, између Вука и Милутиновића, Јагић се и не осврће: Вук је, супротно Милутиновићу, одбацивао лоше песме, — а кад је реч о документарној вредности онда и лоше песме имају своје знатне научне користи и преимућства.

[20] *Отаџбина* VIII, 622.

[21] Слично је овоме оно што каже доцнија сремска песма о Рајку и Маргити: „А данас нам додијаше Турци".

[22] Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, 5590—91. Податак Теодоров ушао је у летописе: Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, тачка 237, итд.

[23] H. M. Chadvick, N. K. Chadvick, The growth of Literature. Друга књига, која има око 150 страна о нашем епу, изашла је 1936. Прикази на ту књигу. 1) Др Драг. Суботић у *СК Гласнику*, 1937, св. за 16. јуни и 16. јули; 2) Др Свет. Стефановић, *Прилози проучавању народне поезије*, 1937, свеска 2, Приказ дајемо према Суботићу.

[24] „Под утицајем овог изврсног дела, изјављује Суботић, писац реферата, ми смо склони да преиначимо извесна своја гледишта и закључке о пореклу наших јуначких песама" (*СКГ*, 1937, 16. јул 444).

[25] У одељку 45, слично и у одељку 57 (у мало претераној лојалности према свом наставнику референт Суботић је преко ове омашке Чадвикових прешао ћутећи: *СКГ* 1937, 16. јула 441).

ПОВЕСТ О ТЕОДОРУ ТИРОНУ

Иванка Веселинов

У Библиотеци Матице српске налази се мала, добро очувана рукописна књига, занимљива за српску књижевну прошлост: **Повѣсть ѡ стѣмъ великомученикѣ Ѳеѡдорѣ Тирѡнѣ.**[1] Рукопис Матичине Библиотеке допуниће мали број списа досада познатих у којима је приказана Сеоба и ратовање са Турцима у XVII и XVIII веку[2]. Када је доспео овај рукопис Повести о Теодору Тирону у Библиотеку Матице српске и како, из инвентарних књига није се могло сазнати. Књига се нашла свакако после 1858. године, после Јована Ђорђевића, јер на њој нема оног познатог плавог и овалног печата „Матица српска".

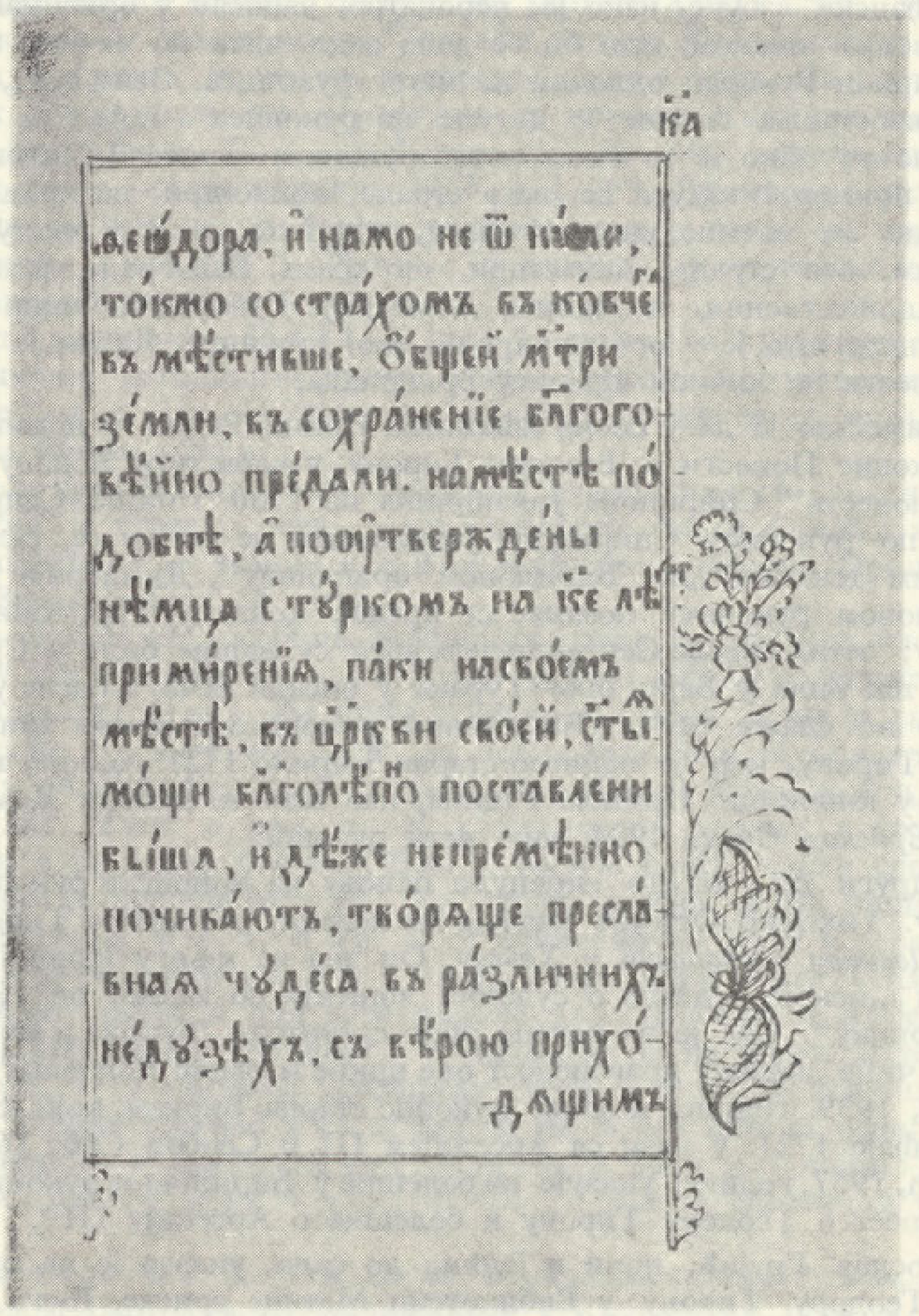
I

Култ Теодора Тирона, Грка, општехришћанског свеца из IV века, стваран је код Срба после преноса његових моштију из Јенопоља у манастир Ходош, око 1520. године, а нарочито после 1555, када су Тиронове мошти пренесене у Хопово[3]. Иако овај светитељ није пореклом Србин, нити је поникао и живео у нашим крајевима, постао је надалеко познат не само због чудесне моћи исцељења над његовим животом него и због тешке судбине његових моштију, честих преношења по Угарској и заједничке патње са Србима под турском влашћу, па се његов култ везивао и за друге манастире. По даскалу Атанасију, који је крајем XVII века написао познат спис о Сеоби **Книга о сербскихъ царѣхъ и о войнѣ тѵрецкой съ цесаремъ христіанским и о запустѣніи земли сербской,** мошти Тиронове биле су у манастиру Тројици Пљеваљској[4]. Међутим, Атанасије даскал, наводећи да су мошти Григорија Синаита у Хопову, а биле су после 1737. у манастиру Војловици, заменио је култ Григоријев култом Теодора Тирона[5]. Осим тога, веровало се једно време да се мошти Тиронове налазе и у манастиру Комоговини, а у ствари то су биле мошти Теодора Сладића, спаљеног 1788. године па је народно предање спојило оба ова култа[6].

Легенда о Теодору Тирону добила је своје књижевне обраде у житију[7], црквеној песми[8] и слову о њему[9], а затим и у повести о преношењу његових моштију за време аустријско-турског ратовања 1683—1739. Први познати спис Повести о Теодору Тирону написан је 1721. године. Старац Ћирило, игуман хоповски, саставио је зборник у којем је Повест о Тирону и белешка о Арсенију III. У науци је давно скренута пажња на ове рукописе.

Иринеј Радић, игуман манастира Хопова, 1847. године, у својој књижици **Повѣсть кратка ѡ фрѵшкогорскомъ общежителномъ манастирѣ Хоповѣ...**[10]

први је поменуо да „...в манастыри свіествве една рвкописна повѣсть, минеjски весма швширнш списана л. Г. 1780. Спѵрїдшномъ Іwанновичь иногда Іеромонахомъ Хоповскимъ“[11]. Радић је укратко изнео садржај овога рукописа да би одговорио „... Благохотномъ Читателю w истымъ св. Ѳеодwра моцима на ове вопросе: ѿкvдъ сѧ ѻне? Чрезъ кога ? и когь лѣта в манастыри Хопово донесене?[12] Нешто више је писао о сентандрејским црквама, нарочито о „оповачкој“. Завршавајући садржај рукописа напоменуо је: Довде є изводъ краткїй изъ Спирїдонове повѣсти[13]. У „примјечанију“ замера састављачу рукописа што није навео „леточисленије“ преноса Тиронових моштију из Азије у Влашку, затим у Сибињ и најзад у Ходош и Хопово. Али оправдава ово тиме што је Повест „... на ѵстномъ преданїю wснована: ѣрь ѝ мирскии историци ни сѧ могли свїю ѻныхъ скытїѧ кои ѵ своимъ повѣстима списвю, сами очевидцы быти, но понайвыше йзъ слвха ѝ ѵстногъ преданїѧ почерпнвтаѧ списвю...“[14] Навео је и запис из 1555. године о моштима Теодора Тирона у манастиру Хопову.

ѲѦ

ѳеѡдора, ѝ намо не ѿ нѣмци,
токмо со страхомъ къ кончѣ
къ мѣстивше, ѻбщей мтри
земли, къ сохранение бгого
кѣйно предали. наместѣ по
добнѣ, а подтверждены
нѣмца стврикомъ на ісе лѣ
примирения, паки насвоемъ
мѣстѣ, къ цркви своей, сты
мощи бголѣпно поставлени
бѣша, ѝ дѣже непремѣнно
почиваютъ, твораще пресла
бная чюдеса, къ различнихъ
недузѣхъ, сь вѣрою прихо
дящимъ

Једна страна рукописа Повести о Теодору Тирону Библиотеке Матице српске

Иларион Руварац, 1888. године, нашао је у манастирској књижници Хопова рукопис старца Ћирила из 1721. године и објавио је онај део текста из Повести о Тирону који прича догађаје од ослобођења Будима од Турака 1686. године до 1690, када „. . . **светейши же патрїархъ превождаше христоименитїе люди чрез славни Дѵнав и преношаше светїе кѵвоти са светители и достигоше мирословѵщи градъ Бѵдимъ; и ста толикъ множествени плкъ въ месте зовомем Свети Ѧндреи . . .**“ [15]

Димитрије Руварац, 1904, у *Српском Сиону*, наводи три рукописа Повести о Тирону, која су постојала тада у манастиру Хопову: спис игумана Ћирила из 1721, затим препис овога рукописа, „правопис и језик дотеран на црквено-словенски“, у рукописној књизи „Визитација фрушкогорских манастира“ 1753, и трећи, „од Ћирилове повести препис од 1780, кога је преписао Спиридон Јовановић јеромонах хоповски“. Објавио је цео текст Повести „по Ћириловом оригиналу“.[16] За објављени текст не може се рећи да је потпуно приступачан научним проучавањима. Објавио га је словима грађанске азбуке, иако је, вероватно, написан у оригиналном рукопису црквеним писмом, што би се дало закључити по начину како је објавио Иларион Руварац одломак из истог рукописа. Осим тога, Димитрије Руварац изоставља године и датуме из рукописа а које има Иларион у своме одломку. Ако је то текст истог рукописа, зашто Димитрије Руварац пише, на пример, вьзмути се, васа страна, монастири, ва храмь, Белград, возвратише се, вьзеше, множаственни, вьздвиже, — а у тексту Илариона вазмути се, вса страна, манастири, вь храмь, Белиград, вазвратише се, вазеше, множественни, ваздвиже. Димитрије Руварац начинио је и више одељака него што је у оригиналу, по својој прилици. Да ли је он објавио текст Повести по личном препису оригинала?

Занимљиво је да у својој књижици Иринеј Радић не помиње ни један други рукопис Повести о Теодору Тирону, у манастиру Хопову, осим „рукописне повести“ Спиридона Јовановића из 1780. године. Садржај текста Повести по рукопису Спиридона Јовановића не слаже се, садржајно, са објављеним текстом „по Ћириловом оригиналу“, Димитрија Руварца. У Спиридоновом рукопису помиње се пренос моштију Тиронових из Азије у Влашку; затим после Сентандреје мошти су најпре биле у Српском Ковину, па тек онда у Баји; број Турака у опсади Беча, а после у борби код Варадина не слаже се са Ћириловим рукописом. Према томе Повест о Теодору Тирону, коју је написао старац Ћирило 1721. године, а „у изводу наведена у књижици Иринеја Радића, као што то наводи Димитрије Руварац у *Српском Сиону* 1904, није исти рукопис.

И други су у науци скренули пажњу на хоповски рукопис Повести о Тирону. Тихомир Остојић указује на легенду о Теодору Тирону у својој студији *Доситеј Обрадовић у Хопову*. Он зна за књигу Иринеја Радића а износи и „неке податке о судбини моштију по запису од 1721 у Кирилову зборнику“. Све је то речено због светитеља Тирона и његових моштију које чине „велику драгоценост ове цркве и понос Хоповаца“[17]. Младен Лесковац, 1939. године, помиње рукопис старца Ћирила, који је забележио неке догађаје 1721. у вези са Арсенијем III и Сеобом Срба 1690[18]. Ђорђе Радојичић, 1957. године, указује на белешке у Ћириловом рукописном зборнику, Повест о Теодору Тирону и белешка о Арсенију III[19].

Радослав Грујић, први и једини до сада, указао је на рукопис Повести о Теодору Тирону у Библиотеци Матице српске. Њега је овај рукопис заинтересовао само због Тиронова култа који се развијао „у Срему у исто време кад и култ св. Стефана Штиљановића“. Испричао је легенду

из Повести и утврдио годину када су мошти Тиронове биле у Ходошу, 1520. а не 1530[20].

На Повест о Теодору Тирону, у Хоповском и Матичином рукопису, указивано је углавном не само због легенде о чудотворној моћи Тиронових, моштију него и Сеобе 1690. и ратовању аустријско-турском 1683—1739. То је дало повода да се о Повести Тироновој не говори само као о спису хагиографском него и литерарно-историјском.

II

Повест о Теодору Тирону мала је рукописна књига на хартији величине 110 x 117 мм. Хартија је бела, са јасно видљивим вертикалним крупнијим линијама у размаку од 2,5 см и хоризонталним ситнијим линијама. Оваква мрежа основе упућује на хартију XVIII века. У књижици има 26 листова — текста 21 и 5 празних позади. Фолијација је обележена ћирилским црквеним бројевима у горњем десном углу. На хартији је водени знак, поштански рог у картушу са круном и иницијалима IP чији се врхови једва виде. По С. А. Клепикову, бр. 501, водени знак упућује на хартију руске провенијенције, 1766. и 1776[21]. Рукопис је састављен од 5 свешчица са неједнаким бројем листова: прва и последња има 2 листа, друга 8, трећа и четврта 7. Листови су повезани у картонске корице превучене шареном избледелом хартијом.

Текст, величине 135 x 84 мм, има 13 редова и кустоде; уоквирен је двема линијама изведеним црним тушем. Рукопис и орнаменат, стилизовано цвеће, на л. 21а, на спољној маргини, изведени су, исто тако, већ избледелим црним тушем.

Повест припада црквенословенским рукописима са српским елементима. Писмо је уставно, лепо, нешто крупније, са заобљеним контурама, дебљим усправним потезима и танким попречним цртама. Припада кругу рукописа 80-их година 18. века.

Карактеристичне особине појединих слова су следеће: слово **а** има уску петљу косо положену; **в** има доњу петљу, већу и троугласту а горњу мало редуцирану; **д** има оба стуба једнако укошена, дуже и сведене ножице; широко **е** у значењу **ѥ**; **ж** од пет потеза са потпуном главицем; **ѕ** као дз; **з** у облику тројке и са репом завијеним улево испод доње линије; **і** са две тачке; **и** има равну хоризонталну пречку у средини или мало више; **н** са косом пречком благог нагиба нешто изнад средине. Погдегде тешко је разликовати ова два слова. **К** има нешто виши усек и у размаку од правог потеза; **м** има косе наизменично танке и дебеле потезе; надредно **м** је курзивно; **ѳ**, **о** и **с** имају ужи овални облик, осим почетног **о** које је нешто шире и има горе и доле мале квачице; **т** на једној нози са продуженом левом квачицом; **ѵ** написано је из једног потеза **8**; **ч** је као четворка; **ѧ** са високим усправним стаблом и левом квачицом нешто дужом на равној пречки; **х** са пресеком на доњој линији реда; **ѡ** са високом спојницом; **ѻ** овално и уже са пречком на доњој линији реда; **ѳ** и **ѱ** са дугим стаблом горе и доле; **ѩ** и **ю** са равном спојницом у средини слова.

Ове морфолошке особине слова, изведених црним тушем, имају рукописи монаха Вартоломеја, преписивача у Крушедолу 1774. и 1775. и у Гргетегу 1780. и рукописи других калуђера који су преписивали 80-их година у фрушкогорским манастирима.

Надредна слова су на крају речи и најчешће на крају реда. За скраћивање речи употребљене су титле облика ~ и ⌒. Као скаћенице јављају се следеће речи: **бг̃омъ** [богомъ] 1б/1, **ст̃омъ** [святомъ] 1б/11, **хр̂товомъ** [христовомъ] 1б/14, **дх̃ъ** [духъ] 2/10, **блг̃олю́бивою** [благолюбивою] 2б/9, **с̃тнѣ** [честнѣ] 2б/10, **бг̃олѣпивою** [боголѣпивою] 2б/11, **цр̃ко́вь** [церковь] 2б/12, **мч̃никъ** [мученикъ] 3/2, **гл̃аголющихъ** [глаголющихъ] 3/11, **е̃пкпъ** [епископъ] 3б/8, **бл̃гочестивїй** [благочестивїй] 4б/10, **г̃дь** [господь] 5/13, **г̃пожа** [госпожа] 5/13, **нб̃си** [небеси] 8/8, **м̃нтырь** [монастырь] 9б/5, **їс̃е** [Іисусе] 11б/13, **цр̃ь** [царь] 13/2, **г̃днѣ** [господнѣ] 14/6, **їл̃ем** [Израилемъ] 15/4, **г̃дарства** [государства] 20/6.

Од интерпункционих знакова има тачку, зарез, тачку и зарез, две тачке и знак за растављање речи на крају реда.

Графијски систем овога рукописа одговара времену када је настао, начелима руксловенског језика и правописа.

Самогласник и обележен је графијама ї, и, ы, ѵ. Знак и употребљен је у свим могућим положајима у речи па су речи са овим знаком најфреквентније. Дистрибуција графије ї ограничена је по положају, најчешће пред вокалом: **Маѯїмїана** 2/3, **Хѵмелїана** 2/5; **мѵченїм** 2б/5, **швличенїм** 3/5, **сїм** 3/9, **сїмхѵ измѣненїм** 5б/6 — јавља се 15 пута испред **м**; **мѵжїе** 1/2, **бытїе** 1б/1, **исправленїемь** — 32 пута испред **е**; **онїи** 1/1, **древнїи** 1/2 **инїи** 1б/6 — 31 пут испред **и**; **любовїю** 4/11, **помощїю** 12/8 — 11 пута испред **ю**; затим у страним речима: **архїерем** 10б/1, **архїстратига** 13б/2, **патрїархъ** 14б/12, **хр̃тїани** 15/7; место и у појединим речима: **римскѵю** 20/11, **мїръ** поред **миръ** 16/15; употребљава се и на почетку речи као мајускулно: **Їс̃е** 11б/15, **Їл̃емъ** 15/4 или као ј: **Іѡанномъ** 17/13, **Іѡсифови** 15/6, **Іѡрданъ** 19/10 свега **2 пута** се јавља на крају реда: **великї** 1/14, **множаишї** 20б/11.

ы употребљено је где му је по пореклу место: **слышавше** 1/4, **выша** 1б/6 — 96 пута. Има мешања са **и**: **слишаша** 1б/7, **виша** 2б/6 — **истынѵ** 3/11, **нымъ** 18/7.

ѵ јавља се у страним речима: **Тѵрѡнъ** і **кѵвотъ**. Испред і и сугласника као **к**: **Навїномъ** 19/11, **Єѵсевїею**, 2б/9, **Єѵгенїй** 18б/12, **Єѵропѣ** 20/3.

У вези с тим наставак придева у мушком роду је **ій** и **ый**: **морскій** 3/13, **оугарскій** 9б/11 — 10 пута се јавља са **ій**; **злобный** 12/11, **цр̃ковный** — 27 пута са **ый**. Ређе је са **и**: **сладки** 2б/4, **скверни**; и свега једанпут са **ы**: **мертвы** 9/5.

Самогласник е сбележава се знацима е и **ѣ**: **древнїи** 1/2, **велики** 1/14; Графија **є** има значење е и **ѣ**: **єгда** 1б/5, **єгѡ** 2б/2; Поред овог знака употребљава се и **ѣ**: **повѣсти** 1/2, **лѣта** 5/6 — 55 пута као **ѣ**, а 5 пута као **е**: **редъ** 9б/3; **врега** 4/3.

Самогласник **о** означаван је графијама: **о, ѡ**. **О** је знак са највећом фреквенцијом и у свим положајима у речи. Графија **ѡ** везана је за одређене позиције у речи: а) предлог **ѡ** : **ѡ великом̃чникѣ** 1б/12, **ѡ навленїй** 6б/5 — 4 пута, али и као о: **о томъ** 7а/9, **очѵдесѣхъ** 9б/13 — 2 пута. Предлог **ѿ** пише се увек као **ѿ**. Исто то важи и за префикс: **ѿвѣщм** 6/13. б) у почетку речи: **швличенїм** 3/5, **швносится** 3/10 — 4 пута; али и са **о**: **Оврѣтесм** 6б/12, **обыдоша** 9/10; в) у завршетку заменичких и придевских облика као **ѡ**: **тогѡ** 6б/3, **свщагѡ** 18б/4, **твоегѡ** 7а/8 49 пута као **-агѡ**; али и **амасїйскаго** 2/4 — 19 пута као **-аго́**; г) на крају прилога: **такѡ** 2б/3, **такѡ** 8б/3 — 15 пута са **ѡ**, **тако** 1б/2, **рано** 8б/1 — 6 пута са **о́**. Знак **ѡ** употребљен је и у страним речима као **Ѳеодѡръ, Гевргїм, Іѡсифови, Тѵрѡнъ**.

Самогласник ꙋ означен је знацима **оꙋ, ѹ** и **ꙋ**. **Оꙋ** је ограничено само на почетак речи: **оꙋво** 1/5, **оучителїе** 1б/7, **оужаса** 6б/3, **оукрасивъ** 6б/10. Графија **ѹ** у свим положајима у речи осим у иницијалном: **ѿтѹдѹ** 7/4, **мѹкахъ** 2/9, **вровчныхъ** 5б/13, **внѹтрь** 6/12, **домѹ** 7/8. Знак **ꙋ** има најмању фреквенцију. Јавља се у сложеницама **наустивше** 9б/15, **недоумѣвающесѧ** 9/2 и свега једном на почетку речи: **по ꙋговорѹ.**

Самогласно **ѯ** обележено је са **ѣѯ** према руском језику: **мертвы, черныхъ, смерти, сперва, вергоша** и свега једном са о **ворзыхъ.**

Сугласник **ј** бележи се знацима **й, и, і.** Знак **й** јавља се на крају речи иза самогласника и на крају слога испред сугласника: **Сей, морскій** 3/13, **свой** 4б/8, **оугарскій** 9/11. У речи **маістоpь** употребљено је и **і.** Графија **и** долази ређе и то у средини речи пред сугласником: **своима** 1б/4.

За јотоване вокале употребљава за ја два знака: **ꙗ ѧ.** Први је само у почетку речи: **ꙗкѡ** 2б/3, **ꙗвствѣетъ** 3/12 други у свим осталим позицијама: **нѣкаѧ** 1б/7, **творѧще** 4/12; ју **ю** као јотовано у: **повѣдаютъ** 1/4, **госпожею** 2б/10; за је јавља се и **є** и **ѣ:** **ѣгѡ** 2б/2, **ѣстъ** 3б/1, **ѣсѝ** 3б/13; за јо — **Іѡрданъ, Іѡсифови;** за ји — **и: своима** 1б/4.

Сугласници љ и њ обележени су знацима **л** и **н** са јотованим вокалима: ља и ња као **лѧ, нѧ: мѹчителѧ** 2б/10, **сивнѧ** 4б/10; ље и ње као **лѣ, нѣ: хлѣвъ** 2б/3, **лѣтъ** 3б/2, **нѣкое** 3/6, **нынѣ** 3б/1; љу и њу као **лю, ню: ѻгню** 2б/3, **гл҃голющихъ** 3/12, **любовїю** 4а/10. На крају речи љ и њ као **ль и нь: огнь** 2б/1.

Сугласник **ц** означен је са **чж** само у једној речи: **чжамїѧ** 14/11.

Графија **ѕ** као дз јавља се у речима: **ѕлаѧ** 9/11, **ѕѣлѡ** 11б/11, **ѕѣлнѹю** 16б/1, **всѣзловный** 12/13, **злополѹчыхъ** 20б/7.

Група кс означена је графијом: **ѯ: Маѯїмїана** 2/6.

Знаци **ь** и **ъ** употребљени су без одређених правила. Предлог **в, с** и **из** имају апостроф место знака за полугласник. Ово исто важи и за ове предлоге — префиксе: **в' писанїи** 1б/8 јавља се 51 пут без знака за полугласник; **во исторїи** 1б/9 — 23 пута са знаком **ѻ** као **вѻ.**

У рукопису су употребљени ови надредни знаци: ᷉, ´, `, ^, ˘ За њих се не може рећи да имају одређена и строга правила. Тако ᷉ јавља се на иницијалном вокалу ако није који слог акцентован : **ᾰ̓зъ, ᾰ̓дра, ᾰ̓нъ, ᾰ̓лины, ᾰ̓мѧ**

` обележава акценат на финалном вокалу: **чѹдесà, сіѧ̀, ктѡ̀, ѣсѝ**

´ обележава акценат на било којем слогу у речи: **Ѳеѻдѡ́рѣ, мáлаѧ, скáзати**

^ јавља се на почетном вокалу ако је који слог акцентован: **ѝмáши, ѝзы́дѹ, ѣ̂сѝ, ѝ.**

Из досада наведених примера графијског система у рукопису Повести о Теодору Тирону у Библиотеци Матице српске преписивач се држао традиције црквенословенског, односно рускословенског начина писања. Извесних индивидуалних црта готово нема. И обележавање надредних знакова исто је тако под непосредним утицајем овога правописа.

Морфолошке и фонетске особине у рукопису показују готово у свим цртама подударање са црквенословенским облицима. Али, поред ових налазе се и примери који одговарају савременом књижевном језику. Тако у локативу једнине именица поред црквенословенске форме употребљени су и ови облици: **во исторіи** 1б/7, **во огню** 2б/3, **на чардакѹ** 5/4, **на градѹ** 13б/4, **ѹ Мачви** 13б/7, **на тѣлѹ** 20/13, **на дѹши** 20/13, **ѡктомврїю, при Дѹнавѹ, в ц҃ркви** затим облик генитива множине са непостојаним а: **Карловаца** 16/12. Именице чудо и тело имају у множини: **телеса, чѹдеса.**

III

Очевидно да је у XVIII веку међу Србима у Угарској живела традиција о Теодору Тирону. Писац Повести користио се оним што се у народу причало о светитељу, о чудесној моћи његових моштију. Поред житија и црквених песама о Тирону, која су била преписивана не само међу Србима него и код Руса и Бугара, — повести о преношењу његових моштију послужиле су и као списи у којима је требало забележити и страдања Срба за време ратовања са Турцима у XVII и XVIII веку. Зато први део Повести чине легенде, а други историја.

Теодор Тирон беше сатник у војсци безбожнога Максимијана 5793 (285. г.) у селу Хумелијану код града Амасија. Тако почиње први део Повести о Теодору Тирону. Као хришћанин био је мучен, бачен у ватру, али како легенда прича, остало му је тело неповређено. Даље се нижу легенде једна за другом. „Погани Јелини", озлојеђени због чуда која је чинио, баце му тело у море. Око триста година било је у мору и једнога дана „сијаху се светије јего мошти в мори јако звезда". Епископ града пренесе му тело уз велике почасти у цркву а одатле неки богати и „благочестиви бољарин многим златом искупив га и частно во свој дом принесе", у граду Сибињу. Срећу су му донеле у кућу Тиронове мошти. После смрти бољарина, како прича легенда, неимар Радован Ракић из Јенопоља затражио је од бољареве жене „онаго сухаго и странаго в ковчезе" да му да. Обећала је бољарка ако дотера пред њену кућу триста црних волова, надајући се да неће моћи учинити. Дотерао је волове а она му не хтеде дати. Тирон је у сну научио неимара Радована да га преваром украде. Направио је ковчег исти као и онај у којем су биле мошти свечеве и „положив в њем свјатија мошти и отпустив на колеснице из града рано", а у ковчег Тиронов стави камење. Уз страшну грмљавину и невреме пошао је из града Сибиња носећи ковчег са камењем. Ковчег је предао слугама које је бољарева жена послала за њим. Тиронове мошти срећно су стигле у манастир Ходош и у њему су биле двадесет и пет година „идеже многаја чудеса свјатиј соделав..." Али „злонравни (неразуман) угарски јазик" тражио је да војном силом одузму светитељеве мошти ходошким монасима. Зато они „прејдоша реку Дунав избирајуште место од места... и прийдоша во обитељ во подкрилиј Фрушкија Гори в монастир зовомо Хопово...". Први део завршава причањем о чудима која чине Тиронове мошти у Хопову исцељујући „агарјане, франке, унгре, немце, калвине и проче всјаке јазике... а православних без числа..." Верници су посумњали да су то Тиронове мошти и зато су доводили бесне који хоће да се исцеле „од демона прокљата". Бесни вапијаху: Уви и горе нам, бијет и зјело уроњајет (шиба) свјати Теодор.

Други део Повести, без легенди и занимљивији, почиње оним тешким данима 1683, када „... надувсја во својем изобилији всезлобни Турчин, султан Мемед на Немца..." Непознати писац описује напад на Београд а затим и опсаду Беча „са множеством Турков и Татаров и иних јазиков". Казује и број турске војске, 150.000, а „Леополд кесар с малим војинством љуте порази и прогна" Турке. У повлачењу турске војске „... вси људије из Срема пребегоша чрез Саву воду, такожде фрушкогорских монастирej монашествујуштаја лица ..." Тада су мошти Тиронове пренесене биле у град Заслон, данашњи Шабац, и одатле даље у манастир Радовашницу у Мачви. А кад је ослобођен од Турака Београд, мошти његове „пренесоша на Митровици" и 1689. у Хопово. Пре него што је била поправљена црква у манастиру који је страдао од „прокљатих чад

агарјанских", једно време биле су мошти пренесене „в једину од турских мечетеј" (џамија) и затим по трећи пут пренесене у Хопово. Због поновног пада Београда у турске руке „... патријарх сербски Чернојевић чрез Дунав воду преходјаше ... кивоти с моштми носјашче града Будима достигоша ... и в месте зовомем Свјатиј Андреј, зде телеса свјатих фрушкогорских монастирей находјашчајасја ... и некоје времја пребиша". Пошто је склопљен мир у Карловцима 1699, мошти Тиронове „принесоша в место зовомо Бају идеже времја некоје пребист" а затим „ ... чрез реку Дунав чрез Фрушкија Гори, мимо Каменицу в место своје, идеже и первеје бе, в монастир Хопово ... и тако бист мир и тишина велија в људех...", све док 1716. не „...воздвиже трекљати (достојан сваког проклетства) дјавол зелнују бурју". Потом је описана битка код Варадина, спаљивање Крушедола и Ремете. Хоповски монаси тело Тироново „општеј матери земљи предоша" а сами „ који камо возможе по горах и разселинах горских разбегошасја". У Повести се даље прича о победи Евгенија Савојског а мошти су Тиронове, пре него што су враћене у Хопово, „... августа 14-го дња положиша в кивот и в Каменици чрез реку Дунав у Шанац в црков свјатаго великомученика Георгија пренесоша идеже кивот целоје лето храним бист", и после ослобођења Београда, по четврти пут у „краљеву столицу", у Хопово је враћено. Даље се износи како „кесар римски Карол Шести Турком мира не содержал" и 1733 „...преславни и многонародни во Европе на устију Сави и Дунава Београд ... лишилсја ... " Помиње се Сеоба 1737. под Арсенијем IV и најзад мир са Турцима у Београду, и по пети пут су мошти Тиронове враћене у њивот у цркву у Хопову. И поново причање о чудима која „... творјашче в различних недузех..."

Књижевна вредност овога списа није велика. Писана је по шаблону оновремених повести. Нема већих описа, занимљивог причања, особитог стила ни књижевне лепоте. Најпре је кратак увод. У њему писац Повести саопштава како је настао спис: „понеже убо вси онији древнији мужије поведајут пишуште, ово от прежде писанаго поведајут а другоје слишавше и иноје же и сами видевше ... тако и инији мнози учителије некаја видеша а некаја слишаша а некаја в писанији обретоша и во историји вложиша.. ".

У првом делу Повести је легенда о Тироновим моштима, о Тирону исцелитељу и чудотворцу у Ходошу и Хопову. Хагиографски елементи и легендарни тон карактеристични су за овај део Повести. Причање се прекида познатим примерима из Старог и Новог завета. Има и понављања. Међутим, у другом делу аутор списа ређа, хроничарски бележи све важније сукобе и борбе у аустријско-турском ратовању од 1683. од пада Београда до 1739. до склопљеног мира у Београду. Овај део Повести је више историјски. Писац, монах, добро је осетио значај овог ратовања а нарочито сеобе 1690. и 1737. па им је дао веће размере него самом преношењу Тиронових моштију и причању о чудима. Баш онако како је рекао у самом уводу „... от многих јего чудес малаја сказати". Световним, историјским догађајима дато је више места него црквеним, култним. Зато овај спис Повести о Теодору Тирону треба сматрати и као књижевни спис и као историјски извор.

Причање је веродостојно у складу са оним што знамо о овим догађајима. Подаци су историјски тачни и датуми поуздани. Вероватно је састављач ове Повести и сам доживео страхоте турског насиља и тешку судбину Срба у овим крајевима. Описујући догађаје после 1733, он је сав

у осећањима бола и потиштености: „ . . . уви уви тогда христоименитому роду христијанскому монастири свјатија и вес Срем мечем и огњем разориша и в пљен отведоша и по внутреним горам бегушти и крijуштијсја от безбожних Татаров мало кто от них угонзнути (избећи) возможе. Тогда монастир Крушедол попалиша и в њем свјатаја деспотскаја телеса, Стефана с Максимом, матер Ангелину со Јоаном из кивотов изјатија мечи сосекоша и огњу предаша и многаја злаја тој светој обители показаша. Подобне и монастир Ремету огњем скончаша . . . “ Ништа мање незадовољства и горчине нема кад помиње Сеобу под Арсенијем IV „ . . . болше от сто тисјашч христијанских душ от Турков угинуло, некоји на телу, а некоји и на души и во времја того нињa помјанутаго рата. . . “

Матичин рукопис Повести о Теодору Тирону слаже се негде и дословно са текстом Ћирила Хоповца из 1721. Разлике су само следеће:

У Матичином рукопису недостаје увод који у рукопису старца Ћирила овако гласи: „Сиа повесть ѡ светом Θеѡдоре мчченице того ради саписана бисть понеже мнози вапрашаютъ ѿ кдѕ и како сіе светіе мощи придоше зде. Ми же нека слишавше ѿ старіи чловекъ, нека же ва писани изобретше, а нека и сами видевше того ради положихѡм зде. Читай ѕ напредакъ, а мене старца прости и благослови, мал трѕд видевша ѡ сих и сам прошениа требѕеши. Забвение и неразѕмие васеми нами хвалитсе.“[22]

У Ћириловом тексту проширен је онај део који говори о Тироновим моштима баченим у море. Тај део недостаје у Матичином рукопису и овако гласи: „Пакиже своима очима виде и ѡбретох стѕжь (?) морски под пазѕѡюєго єгда ѡмивасмо светое тело єго. Того дне слѕжих светѕю слѕжбу аз недостоини и дрзнѕх са страхом ѡ мити светие мощи єго и тако обретох и веровах да єсть метань ва море и тако положихъ тои морски ꙋспѕж ва кѵвот єго под ногама єго светим, и тако ѡбрещеши ва кѵвоте под ногам єго светимь, и не мало васи ꙗноци светые хоповскиє лаври ѡ том ведѕть и то бисть лето господне ѧ҃ѱ҃а (1701) при игѕменѕ кѵр Никонѕ ꙗромонахѕ и тако сіа дозде. И паки ѡбратим се на прваѥ.“[23]

Ћирилов рукопис завршава овим: „ сіа тако бише невем докле лета 1721 саписасе сіе.[24]“ Матичин рукопис наставља са догађајима после 1721, о ратовању Карла IV, паду Београда, бегству Арсенија IV из Турске и београдским миром 1739. Смрћу Арсенија IV завршава се овај спис.

Ћирилов текст је писан српскословенским језиком, а Матичин рускословенским.

Остали део текста углавном је истоветан у оба рукописа. Као пример сличности навешћемо један мали део Повести из оба рукописа:

Матичин	Ћирилов
пріѧша ѿ ныхъ Бѕдимъ, такѡ всéй сѣверѣйстранѣ возмѵщенѣйнѣмци взяша и Осѣкъ и вси людіе изъ Срема превѣгоша чрезъ Савѕ водѕ, такожде фрѵшкогорскихъ ~~мнтыреи~~ монашествѵющаѧ лица со стымъ великомчникомъ Θеодѡромъ Тѵрѡномъ, того къ ковчезѣ со собою пренесоша на градѕ Заслонѕ, еже зовется Шабацъ, и при-	И потомь Немци ва ѡрѕживше се и п приеше Бѕдим ѿ турак и тако вьзмути се васа северна страна; паки вазеше Немци и Ѡсекь и васа земла пребеже преко Саве; Срем и васи монастири. И свети Θеѡдорь бисть пренесень преко Саве на градѕ Заслонѕ еже зовет се Шабаць и принесень бист монастирь Радованьщицѕ ва храмь светаго ар-

нешенъ бысть, въ мѣтырь Радовашницѣ оу Мачви, во хрaмъ стаго архістратига Михаила и тѣ пребысть едино лѣто пребысть, таже Нѣмцемъ ѿ Тѣрковъ Бѣлиград вземшимъ. Весь народъ во своя страны возвратишася и стаго Теодора Тирона на Митровици пренесоша.

хістратига Михаила и тѣ пребисть едино лето.

Паки вазеше Немци и Белград и тако васа земліа поврати се ва своіа си. Паки возвратише се и монастири свети же Θеωдор пренесень бист на Дмитровици.

IV

После свега што је досада речено довољно је података који могу да потврде следеће:

Повест о Теодору Тирону припада оном делу наше књижевности која је настала после Рачана а пре Рајића и Орфелина. Иако у том времену нема штампаних књижевних радова, ипак је било књижевне радње код Срба у Угарској, можда не тако живе и интензивне. Али у том периоду отварањем школа, доласком руских учитеља, српска књижевност пошла је другим путем: створен је нов књижевни језик, рускословенски, и нове књижевне врсте које дотада нису биле код Срба. Тој књижевности припадају Емануел Козачински, Дионисије Новаковић, Јован Младеновић, Павле Ненадовић и други, као и списи у којима је приказана Сеоба Срба 1690 и ратови са Турцима у XVII и XVIII веку. У науци је досада било познато свега три таква списа. Најстарији је даскала Атанасија, написан после Сеобе при крају XVII века. Други је Стефана јеромонаха раваничког. Трећи је Повест о Теодору Тирону из зборника Ћирила Хоповца из 1721. године[25]. Сви ови рукописи обухватају догађаје од 1683. до 1721, најдаље. Једино Матичин рукопис помиње и другу Сеобу од 1737, односно допире до 1748. Сви су написани на рускословенском осим Повести о Тирону у зборнику старца Ћирила, који је на српскословенском.

Повест о Теодору Тирону у рукопису Матичине Библиотеке спис је XVIII века. Унутарњи подаци са годинама потврђују датум састављања. Рукопис је свакако написан после смрти Арсенија IV, 1748, пошто га помиње као „блаженопочившег патријарха Арсенија Четвертаго". Постанак његов био би близак последњим догађајима који се помињу у овој повести, најраније после 1748. године.

Иако се преписивач овога списа није потписао, ни саопштио ко је саставио и написао Повест, са пуно разлога може се веровати да је писан и преписан у манастиру Хопову и намењен овоме манастиру. Јер је у Хопову, током XVIII па и XIX века била врло жива традиција о Тирону.

Рукопис је саставио један од монаха хоповске обитељи. Више је него очигледно да је спис Ћирила из 1721. године послужио као предложак Матичином рукопису. Ово тим пре јер, поред наведених разлика, много је више истоветности, текстуалне једнакости, међу овим рукописима. Спис је морао бити поштован, па је радо и преписиван.

Ово није оригинални рукопис Повести о Тирону, него један од познијих преписа. Хартија је са воденим знаком који упућује на 1766. и 1776. годину, лепо уставно писмо је изведено тушем, а срећемо га у рукописима јеромонаха Вартоломеја из Крушедола 1774. и 1775. године и Гргетега 1780, можда родоначелника једне школе по стилу и маниру писма, а које је било неговано 80-их година XVIII века, у фрушкогорским манастирима. Све је то довољно да одреди да је препис ове мале и значајне рукописне књиге из Библиотеке Матице српске настао осамдесетих година XVIII века.

[1] Инвентарни број: 113456 Сигнатура: РР 190.

[2] М. Лесковац, *Српска књижевност у Војводини до Велике сеобе, Војводина* I, 1939, 438—440; Б. Сп. Радојичић, *Стара српска књижевност у Средњем Подунављу* (од XV до XVIII века). — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. II, 1957, 262—263.

[3] Р. М. Грујић, *Духовни живот. Војводина* I, 1939, 368.

[4] И. Руварац, *Прилошци и грађа за повест о српским манастирима. Старинар*, V, 41.

[5] *Старинар*, V, 42, 44; Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*. Смедерево, 1965, 193.

[6] П. Д. Шеровић, *Старине бившег манастира Комоговине*. — *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, V, 1932, 428; Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, 208.

[7] Житие Ѳеодора Тирона. *Сборник*, 17. век, Описаніе рукописей библиотеки Историко-филологическаго института князя Безбородко. — Извѣстія, XVIII, 1900, 28, 57; Житие Феодора Тирона. Сборник житей, 17. век. Славянорусские рукописи XIII—XVII в. Научной библиотеки им. А. М. Горького, 62 (74), 5 М 184, 23; Житие и страдания на Теодор Тирон, 19. в. Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека, Том III, 1964, 437—438, 1102.

[8] Пѣснь С. М. Ѳеѡдорѫ Тѵрѡнѫ ā. Источникъ кровей чистыхъ ... и Пѣснь в Томѫ же Мчникѫ ā. Зборник духовних песама, 19. в. Soupis staroslavanskych rukopisu Narodniho Musea v Praze, 1957, 124, 250.

[9] Слово св. Феодора Тирона о змие. Сборник сказаний и слов. 17. в. Славянорусские рукописи XIII—XVII. в. Научной библиотеки им. А. М. Горького, 70—74 (8°), 2 Е С 87.

[10] Повѣсть кратка ѡ фрѫшкогорскомъ общежителномъ манастирѫ Хоповѫ списана Іринеемъ Радичь. — Въ Бѫдимѣ градѣ, 1847.

[11] И. Радић: Повѣсть ..., 29.

[12] И. Радић: Повѣсть ..., 28.

[13] И. Радић: Повѣсть ..., 28.

[14] И. Радић: Повѣсть ..., 35—36.

[15] И. Руварац, *О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија* III (1557—1690). Задар, 1888, 91—92.

[16] Д. Руварац, *Житије св. Теодора Тирона*. — *Српски Сион*, 1904, 20, 605—608. У раду је говорио само о рукописима повести, а не о житију као што је наслов.

[17] Т. Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*. Нови Сад, 1907.

[18] М. Лесковац, *Српска књижевност у Војводини до Велике сеобе*, 439.

[19] Б. Радојичић, *Стара српска књижевност у Средњем Подунављу*, 263.

[20] Р. Грујић, *Духовни живот*, 410—411.

[21] С. А. Клепиков, *Филиграни и штемпели*, Москва, 1959, 209, 501.

[22] *Српски Сион* 1904, 20, 605.

[23] Исто.

[24] Исто.

[25] М. Лесковац, *Српска књижевност у Војводини до Велике сеобе*, 438—440, Б. Сп. Радојичић, *Стара српска књижевност у Средњем Подунављу*, 262—263.

ПОВѢСТЬ ѺѠ СТО́МЪ ВЕЛИ҃КОМЧНИКѢ ѲЕѺ́ДОРѢ ТИРѠНѢ

л. 1а: По́неже оу҃бо вси̑ о҃нїй дре|внїй мⷭ̃жїе пов'ѣ́сти пишⷭ̃|ще, о҃во ѿ пре-
жде писанна|го пов'ѣ́дают҃ъ, а҆ дрⷭ̃гое слы́|шавше. и҃ноеже и҃ сами ви́|д'ѣвше
: мѡ́ѷсей оубо великї | во прорóц'ѣхъ, и҃ спе́рва ми́ра|
л. 1б: сегѡ̀ бы́тїе бг҃омъ сотворе́н|ное пров'ѣда таи́нⷭ̃ тако| вⷭ̃ю ѿ не́го нави́къ,
ни́что|же са́мъ ви́д'ѣ свои́ма о҃|чима, е҃гда такова сотворе́|на бы́ша, та́ко
и҃ и҃нїй мно́|зи оу҃чи́телїе н'ѣкаѧ вид'ѣ́|ша, а҆ н'ѣкаѧ слы́шаша, а҆| н'ѣкаѧ в'
писа́нїй ѿвр'ѣ́тоша | и҃ во и҃сторїи вло́жиша: та́|ко и҃ мы̑ ка́саемсѧ е҃' бж҃ї-
имъ| и҃спра́вленїемъ на́чати пов'ѣ́|сти, ѿ сто́мъ великомч҃ник'ѣ| хр҃то́вомъ
л. 2а: Ѳео́дѡр'ѣ Тѷ́рон'ѣ| ѿ мно́гихъ е҃го чⷭ̃десъ ма́|лаѧ ска́зати. ||
Бы́стъ сты́и Ѳео́дѡръ Ты́|рѡнъ в' цр҃тво̀ нечестива́гѡ| маѯимїа́на во
во́инстві̀ со|тникъ : в' л'ѣто : ѱчг : ѿ гра́|да а҆масі̑йскаго, села̀ хⷭ̃ме|лїа́на,
и҃ хр҃то́ва ра́ди и҃спо|в'ѣ́данїѧ, ѿ фри́нга мⷭ̃чите|ла, по мно́гихъ мⷭ̃ках҃ во|
о҃гнь во ве́рженъ бы́стъ и҃ та|ко дх҃ъ сво́й гд҃ви преда́де, |
л. 2б: и҃ о҃гнь не| прⷭ̃коснⷭ̃ся тⷭ̃лⷭ̃ е҃гѡ, но ц'ѣлъ и҃ невре́димъ| пребы́стъ, во о҃гню
я҆кѡ хл'ѣбъ | сла́дкий тр҃ц'ѣ принесеся, и҃ | та́ко е҃гѡ мⷭ̃ченїѧ ко́нецъ | сове́р-
шися, мо́щи же е҃гѡ по|гребе́ни би́ша, н'ѣкоею ве́лми | ѿмолю́бивою гⷭ̃же́ю
и҃ме́немъ | е҃вге́вїею на м'ѣстѣ ч҃тн'ѣ, и҃| та́мо создавши о҃на ѿмол'ѣ|пнⷭ̃ю
ц҃рко́вь, во и҃ма сто́го| мⷭ̃ченика сего̀ на҃ гро́бомь е҃|гѡ и҃дѣже в' то́мъ
гро́б'ѣ |
л. 3а: мно́гаѧ л'ѣта хр҃то́въ м҃ч|никъ пребы́ст, и҃ мно́гаѧ| чⷭ̃деса̀ сод'ѣла ѿг҃ь е҃гѡ
ра́ди | скве́рни же е҃лины, нетерпа́|ще сво́его и҃ма ѿбли́ченїѧ|, в'зе́мше сты́ѧ
мо́щи во ве́|рогша в' мо́ре, и҃ пре́кша | та́мо т҃ : и҃ли ва́ще л'ѣтъ,| и҃ сїѧ
р'ѣ́чъ да́же и҃ до дне́съ | ѿкно́ситсѧ, и҃ мы̑ слы́шахѡ᷄:| сїѧ гл҃го́лющихъ,
о҃ба́че са| ма́ѧ ве́щь и҃стынⷭ̃ бы́ти а҆ | я҆вствⷭ̃етъ, я҆кѡ мо́рскїй | пⷭ̃жъ
при мо́щехъ сто́гѡ
л. 3б: и҃ ны́н'ѣ ви́димъ е҃сть, и по т'ѣ́хь| т҃: л'ѣтъ, сты́ѧ мч҃нниче́скїѧ мо́|щи
ѿж҃ймъ манове́нїемъ ко | кра́ю приближишасѧ, и҃ сїа́хⷭ̃ | в' мо́рїй я҆кѡ
зв'ѣзда и҃ в' тⷭ̃ | нощѐ я҆ви́ся сты́й ве́лико́|мч҃никъ хр҃то́въ Ѳеѡ́дѡръ | тѷ́-
рѡнъ е҃пⷭ̃кпⷭ̃ свѧщⷭ̃ гра́да | то́гѡ, прⷭ̃иди ре́че ко краю | мо́ѧ, и обрѧщеши
моще мо́ѧ ѿ многихъ л'ѣтъ невⷭ̃рными е҃лины вове́рженнѧ| в' мо́ре, и
л. 4а: гл҃го́ла е҃мⷭ̃ е҃пⷭ̃кпъ| гд҃и кто̀ е҃си̑ ты̑, о҃нъ речѐ| а҃зъ е҃смъ Ѳео́дѡръ Тѷ́рѡнъ,|
и҃ нⷭ̃видимъ бы́стъ. е҃пⷭ̃коп҃ъ| же ѿ о҃дра с оу҃жасомъ ско́рѡ | во́ставъ, ве́съ
кли́ръ со́бра и҃| пойде ко кра́ю бре́га мо́рска|гѡ, и҃ ѿвр'ѣ́тошасѧ мо́щи |
сты́ѧ, сїю́ще в' мо́рїй я҆кѡ | св'ѣ́тъ, и҃ та́ко и҃хъ страхо́м᷄: | и҃ любо́вїю
в'зе́мше, в' ц҃рков'| с лїтїею и҃ п'ѣснопѣ́ниемъ в'не|соша, и҃ тамо многаѧ|
л. 4б: л'ѣта пребы́вше творя́ще | преславнаѧ чⷭ̃деса̀ с' | в'ѣ́рою прихо́дящимъ, в'|
ц҃ркви то́й во и҃ма е҃гѡ со| зданной : по мно́гомъ же | вре́мени ты́ѧ
сты́ѧ мо́щи,| н'ѣкими хр҃тїа́нй ѿтⷭ̃дⷭ̃ | таи́нѡ, ни́кимъ в'ѣдомо | в'за́ти
бы́вше, и҃ при́нешен| до оу҃грова́лахїй, ѿтⷭ̃дⷭ̃ | ѿ коихъ е҃динъ и҃з' сибн́ѧ
| бл҃гоче́стивїй волѧринъ мно|гимъ зла́томъ и҃скⷭ̃пивъ,| чт҃но во сво́й е҃мⷭ̃
до́мъ при|несе, я҆коже и҃ ны́н'ѣ |

л. 5а: ѡ҃брѣтаетсѧ їскꙋпи́вшимъ | сты́ѧ мо́щи, и҆ имѣ́аше той хр҃тїа́нинъ мо́щи
ст҃а́гѡ ве|ли́комч҃ника Θео́дѡра на го́р|ници [си ѣ́стъ на чардакꙋ] в҃|ки́вотѣ,
и҆ та́мо мно́гаѧ лѣ́та пребы́стъ. ѣ́гоже ра́ди то́|мꙋ болга́ринꙋ ве́лми оу҃го-
б|зисѧ всѧ ѣ́лика и҆мѣ́ша, и҆же| по́томъ о҃бщимъ сме́рти до́л|гомъ прейде
ко г҃дꙋ. о҆ста́же г҃по́жа ѣ́гѡ и҆та неѣ́рна и҆ | и҆ноплеме́нна ба́ше, неѣ́дꙋщи |
л. 5б: ѡ҃ сты́хъ ка́кѡ сꙋ́ть, и҆ сего҆|ра́ди небре́гомъ сты́и ѡ҃ не|ѧ бы́стъ, не ма́лѡ
лѣ́тъ в҃ кото́рое вре́мѧ палата ѣ҆ | ве́тхостїю порꙋше́на, по́кро|ва изнѣ-
нева́ѧ трепе́щющаѧ, | прїи́де г҃по́жи на пала́тъ| пре́крити до́мъ сво́й, и҆
мы|шлѧ́ше и҆ печа́шесѧ и҆скꙋ́сна маі́стора и҆з҃обрѣ́сти, и҆ та́|кѡ вѫ́йма
манове́нїемъ о|брѣ́тесѧ е҆ди́нъ хр҃тїа́нинъ, | врꙋ́чныхъ де́рвеныхъ дѣ́лѣх|
л. 6а: неймаръ бл҃гоискꙋ́сный, ѡ҃ | и҆нополїе, и҆мѧ же ѣ́гѡ о҆бно́|ситсѧ ра́дованъ
ра́кичъ, ѣ́гоже | та́ѧ г҃по́жа прⷱзва, прⷱшеⷣже | маі́сторъ и҆ согла́да до́мъ
ѣ҆ | и҆ го́рнице, и҆ ви́дѣвъ кꙋ́вотъ, | не знѧ́ше что҆́ внꙋ́трь ѣ́сть, | сго́-
дивсѧ же с҃ г҃по́жею о цр҃|кр҃ домовнѣ́й, и҆ то́ѧ но́ци | ѩ́висѧ ѣ́мꙋ во́ сн҃ѣ
ст҃ы́й Θео́|дѡръ, и҆ гл҃го́ла неймарꙋ, ко́в|чегъ ѣ́гѡже на го́рницѣ ви́дѣла | ѣ́си,
та́мо внꙋ́трь сꙋ́ть мо́|щи мо́ѧ гл҃гола неймаръ: г҃ди|ти́ ктѡ ѣ́си́, о҃нъ же
ѡ҃вѣ́щма |
л. 6б: азъ ѣ́смь мч҃ни́къ Θео́дѡръ | Тꙋ́рнъ, неймаръ же трепетен бы́стъ, и҆ ѡ҃
оу҃жаса воспра́нꙋв҃ | ра́дости вели́кїѧ, ѡ҃ ѩ́вленїй| ст҃а́гѡ и҆спо́лнисѧ, и҆ ѡ҃
то́гѡ | ча́са собра́въ маі́сторе, спѣ́шно | дѣлꙋ́ каса́етсѧ, ѡ҃ ст҃ѣ́мъ | же
премо́лчавъ, и҆ в҃ ма́лѣмъ вре́мени и҆з҃ра́дно согра́див҃ | палати, и҆ оу҃кра-
сивъ по́кровом҃ | ѩ́кѡ тоѥ́ дѣ́лѡ, зѣлѡ́ бл҃го|у҃годно пред҃ о҃чима г҃по́жи |
обрѣ́тесѧ, тѣ́мъ ѣ́гда г҃по́|жа домꙋ́ маі́сторомъ, по у҃|говорꙋ цр҃кꙋ́ вꙋ́здати
хотѧ́ше |
л. 7а: гл҃го́ла ѣ́й неймарꙋ | ра́дованъ, г҃по́же хо́щꙋ те|бѣ́ ѣ́дино сло́во гл҃го́лати, |
да́ ми да́си о҃нагѡ сꙋ́хагѡ| и҆ стра́нагѡ ѣ́гоже и҆мѧ|ши в҃ ко́вчезѣ, а҆ мы҆
за | дѣлѡ́ воз҃обновле́ннагѡ до́|мꙋ твоегѡ, не во́змемъ ни | пѣ́нязъ,
о҃на же о҃ томъ на| до́лзѣ мыслѧ́ше да не́ дасᵀ| ѣ́гѡ, и҆ гл҃го́ла и҆мъ: ѡ҃
не́ли|же то́й чл҃вѣ́къ в҃ до́мъ наш | прине́шенъ бы́сть, велꙋ́кꙋю| бл҃го́дать
до́мъ на́шъ и҆маᵀ| о҃баче сі́ѧти гл҃го́лю, а҆ще ми|здѣ́ прижене́ши тр҃иста
л. 7б: во́ловъ | че́рныхъ да́мъ ѣ́гѡ те́бѣ тогда, в҃ мыслиже посмѣ́ва|шесѧ та́ко
гл҃го́люще ѡ҃ кꙋ́|дꙋ ѥ҆мꙋ́ мо́щно соста́вити | тако́ваѧ о҃нъ же си́цеваѧ |
слы́шавъ зѣ́ло ра́достенъ| бы́стъ и҆ в҃скочивъ а҆́ки кри́|латъ в҃ зе́млю о҆тече-
ства | сво́его и҆ поспѣ́шествомъ| ст҃а́гѡ, в҃ ма́лѣмъ вре́мени, | со́бра,
тр҃иста во́ловъ че́рны|хъ и҆ до́гнавъ во гра́дъ преⷣ ре́че|нный, преⷣ вра́та
то́ѧ г҃по́жи, | о҆на же видѣ́вши ве́лми оу҃дивлѧ́ |
л. 8а: шесѧ, то́лъ велико́мꙋ оу҃тр҃|жденїю мꙋ́ченико́любца, и҆ на|че гл҃голя́ти не
мо́гꙋщи, да́етъ | ѥ҆мꙋ́ ст҃о́е мꙋ́ченическое тѣ́ло|, и҆ в҃ тꙋ́ но́щь, ст҃ы́й Θео́-
дѡръ | ѩ́висѧ ѥ҆мꙋ́ гл҃го́лющи си́це|, до́брѣ потрꙋ́дилсѧ ѣ́сѝ и҆ и҆|маши мꙁ́дꙋ
на нб҃си, но́ оу҃|строй добрѣ́, по́неже ѣ́гда | и҆зы́дꙋ ѡ҃ гра́да се́го, вꙁ́дꙋт|
гро́ми и҆ мо́лнїй стра́шнїѧ | о҃нъ же в҃скоⷣ́рѣ воста́въ, и҆ | содѣ́лавъ ко́вчегъ
но́въ, и҆ | поло́живъ в҃ не́мъ ст҃ы́ѧ мо́|щи, и҆ ѡ҃пꙋстивъ на ко́ле́сницѣ |
л. 8б: и҆з҃ града ра́но, и҆ повеле́вѣ| носи́щимъ сотворе́нїемъ в҃ | пꙋ́тъ сво́й те́щи, и҆
та́кѡ бы́|стъ: а҆ о҃нъ мꙋ́ченико́любецъ҃ | мꙋ́дрѣ оу҃строи́въ : в҃ ко́вегъ | в҃
ко́емъ тѣ́ло ст҃а́го лежа|ло ба́ше, камені́ѧ наполни́в| и҆ до́брѣ затво́ривъ,
надро́|гвю колесни́цꙋ вло́жи, и҆ и҆́теⷯ| пꙋтеше́ствїѧ, и҆мже недале|че ѡ҃ гра́да
бы́вшимъ, тамо бы́ша гро́ми | стра́шнїй и҆ молнїй а҆́кѡ гражда́номъ во|
великомъ оу҃жасѣ́ и҆ оу҃дивле-|нїй быти, тако́ бг҃ꙋ сво́егѡ | оу҃го́дника про-
л. 9а: слављающꙋ, | о҃ни же недоумѣ́вающеѧ что҆́ | бы́стъ послѣ́жде о҃наѧ г҃по́|жа
к҃ ни́мъ гл҃го́ла, ѣ́гда ре́че| о҃ный ме́ртвы исꙋ́хи чл҃вѣ́к҃ | в҃ ко́вчезѣ, ѡ҃
до́мꙋ мо́егѡ и҆|зы́де, ѣ́гоже ѡ҃ мно́гихъ лѣ́тъ | и҆мѣ́хъ в҃ до́мꙋ мо́емъ,
дом| мой ве́лми во́змꙋтисѧ, и҆ в҃|нестроенїй бы́сть, и҆ си́цеваѧ | зла́ѧ на́съ

ѻ҃быдо́ша; ѻ҃ниже | сїѧ ѿ нея́ слы́шавше, скорѡ̀ | на бо́рзихъ ко́нѣхъ во сл҃ѣдъ йхъ потеко́ша, и҆ постигше | возвра́тиша кѵ҃вотъ с҃ |

л. 9б: ка́менїемъ, ѻ҃ныже с҃ тѣ́ломъ | с҃та́гѡ спѣ́шно вѣ́жавше, пр҃ї|доша в҃ землю свою і҆ѡа́нно|полскѵ́ю, и҆ принешены бы́ша | с҃ты́ѧ мо́щи мч҃ническїѧ въ| мн҃ты́рь г҃лаго́леми хо́дошъ,| в҃ не́мже пребы́ваше, идѣ́же мно́гаѧ чѵ́дєса с҃ты́й содѣ́|лавъ, с҃ вѣ́рою приходѧщим҃ | к҃ ра́цѣ мо́щей е҆гѡ̀ . посе́мъ| слы́шавъ злонра́вный оугар|скі́й ѩ҃зыкъ ѻ҃ чѵ́дєсѣхъ с҃та́гѡ, йхъ цр҃ко́вный ре́дъ, и҆ | наѵ҃стивше воѝнствені́ѧ,|

л. 10а да внеза́пѵ҃ нашє́дше насїлїе́ѧ | восхи́тятъ с҃то́е мч҃ни́ческое тѣ́ло, и҆ноцы же тѡ́ѧ с҃ты́ѧ о|бители кова́рство йхъ ѻ҃цѵ҃ти́вше, со́вѣтъ сотво́риша,| вѣ́гствѵ҃ вда́вшесѧ, носѧщіе | со со́бою ко́вчегъ с҃ мо́щими мч҃|ника хр҃то́ва Θео́дѡра Тѵ́рѡ|на, и҆ пре́ндоша рѣ́кѵ҃ Дѵ҃навъ | и҆зв҃ирающіе мѣ́сто ѿ мѣ́ста, | и҆дѣ́же Бы ймь обитати воз҃|любилосѧ, и҆ пр҃ї́йдоша во| ѻ҃ви́тель во по҃лкр҃ї́лїй Фрѵ҃ш|кї́ѧ го́ри, в҃ мн҃ты́рь зовомо | хо́пово во хра́мъ йже в҃ чѵ́дєсѣх|

л. 10б: дивнаго а҆рхї|ерея хр҃то́ва ни́колаѧ мѵ҃р| ликїйскагѡ йхже тѡ́ѧ с҃ты́ѧ | ѻ҃ви́тели йноцы, со неизрече|ною ра́достїю любе́знѣ пр҃ї́ѧ|ша, и҆ с҃ты́ѧ мо́щи в҃ ко́вчезѣ с҃ли́тїею в҃ ц҃рко́вь в҃несо́ша :| то́гда вели́каѧ ра́дость и҆ | пра́зѧникъ со́творисѧ, и҆ мно́гаѧ | и҆сцѣлені́ѧ не́мощнымъ бы|ша, ѩ҃коже и҆ донды́нѣ пресла́|внаѧ чѵ́дєса с҃вѣ́рою прихо́|дящимъ и҆сточаютъ мо́щи|е҆гѡ̀ с҃ты́ѧ . та́ко стра́дале҃ц҃ | в҃ то́й ла́врѣ не ма́ло во |

л. 11а: время почи́ваѧ, тво́ѧ чѵ́де|са преслáвнаѧ, ѩ҃же а҃ще бы|мы пи́сати поѣ́|дино́мѵ҃, ѩ҃же | ѻ҃чима здѣ́шныхъ ви́дѣна | бы́ша, не довлѣ́ло би лѣ́то | ко сказа́нїю цѣ́ла агаря́не, | Фра́нке, оѵ҃нгре нѣ́мце , ка́лвине, и҆ про́че, вса́ке ѩ҃зыке, | прихо́дящіе с҃ вѣ́рою ко сто|мѵ҃ е҆гѡ̀ ко́вчегѵ҃, а҆ правосла|вних҃ без҃ чи́сла; пр҃и́ семъ и҆ | сїѧ воспомя́нѵ҃ти не оста́|влю, ѩ҃кѡ мно́зи любопр҃и|телїе г҃лголютъ сїѧ : что̀ сей҆|е́сть, с҃ты́й велико мч҃никъ

л. 11б: Дими́трїй , ѝни́же ѩ҃кова пер|сянина, йниже йнаго, пра́вда | что́ оу҃ Бг҃а вси е҆ди́но сѵ҃ть, | но̀ сѐ йстино с҃ты́й Θеодѡръ | Тѵ́рѡнъ е҆́стъ, зане́же е҆гѡ̀ вѣ́|си ѿ чл҃вѣ́къ си́лою бж҃ї́ею при|нѵ҃ждаємі йсповѣ́дѵ҃ютъ, | кото́рїй чл҃вѣ́къ, ѿ вѣ́совъ страж|детъ и҆сцѣлитисѧ хощетъ | вѣ́си же вопїютъ, оу҃ви и҆ го́ре| на́мъ, Бї҃етъ и҆ зѣ́лѡ ны оу҃|раня́етъ с҃ты́й Θео́дѡръ, ѩ҃ко|же и҆ спа́сителѧ на́шегѡ йспо́|вѣ́даша вѣ́си г҃лглю́ще; что̀| на́мъ и҆ тебѣ́ і҃ї҃се

л. 12а: сн҃е бж҃ї́й | та́кѡ и҆ се́го йзі҃а́вля́ютъ й|мѧ ѩ҃вственно.|| По претечені́й мно́гихъ лѣ́т| и҆ мїрѣ́ глѵ҃бо́цѣ, та́кѡ его́ | ц҃рко́вь с҃та́ѧ, бж҃е́ственными | слѵ҃жбами и҆ мо́щми мѵ҃чени|че́скими краса́щисѧ, и҆ повсю|дѵ҃ протє́кшей сла́вѣ е҆гѡ̀ ;| по́семъ въ лѣ́то ѿ вопло́ще | нїѧ бж҃ї́ѧ сло́ва, а҃хпг, надѵ҃|всѧ во сво́емъ и҆зобилїй все|зло́бный т҃ѵ҃рчинъ, сѵ҃лтанъ| ме́медъ на нѣ́мца, и҆ в҃ де́нь | с҃та́го мч҃ника гєѡ́ргїѧ пр҃ї́йде |

л. 12б: въ бѣ́лиградъ, и҆ по́сла | сво́егѡ везѝра на Бе́чь со| мно́жествомъ тѵ҃рковъ и҆ та́|таровъ, и҆ йныхъ ѩ҃зы́къ, сви|дѣ́тествѵ҃ющимъ їсторїогра|фомъ, ѩ҃кѡ подъ Бе́чомъ то́гда | бѣ́ше петнадесѧтъ сотъ ты|сѧщъ. йхже помощїю всесн|лнагѡ бг҃а, лео́полдъ ке́сарь | с ма́лимъ воѝнствомъ лю́тѣ | по́рази и҆ про́гна, ѩ҃коже | а҆враа́мъ со триста и҆ ѳ҃мъ|на́десѧтъ домоча́дцевъ всю си́лѵ҃ йнопле́|менѵ҃ю ра́сточи| ѩ҃кѡ и҆ малимъ дѣ́тем҃ во |

л. 13а: орѵ҃житисѧ на ны́хъ : кое свои҃х | пораженїе ц҃рь ме́медъ в҃ вѣ́|лиградѣ то́кмо слы́шавъ, въ | полѵ҃нощи со стѵ҃домъ и҆ го́ркою печа́лїю в҃ константїнопол҃ | побѣ́же, а҃ ве́зиръ по разві́|енїй сво́емъ, въ бѣ́лиградъ приві́|же, и҆дѣ́же а҃ки нера́диво вое|водствѵ҃ѧ, по повелѣ́нїю свое|го́ емѵ҃ ц҃рѧ оу҃давле́нїемъ | живота́ ли́шилсѧ. тогда̀ нѣ́|мци ѿ вїенны тѵ҃рковъ и҆ та́таровъ а҃ки | ско́товъ гона́ще . пр҃ї́ша ѿ| ных҃ бѵ҃дим҃ъ, такѡ всей҆ сѣ|вернѣ́й стра́нѣ возмѵ҃ще́ннѣй нѣ́мци взя́ша и҆ ѳ҃сѣ́къ и҆ всѝ|лю́дїе

л. 13б: ѝзъ сре́ма пре́вѣкроша| чре́зъ са́въ во́дѫ, та́кожде | Фрѫшкогóрскихъ мн҃тырей | мона́шествующимъ лица, со сты́мъ ве́ликомч҃нико́мъ Θео|дѡ́ромъ Тѵ́ршномъ, тогò в҃| ковчезѣ со со́вою пренесоша| на гра́дѫ за́слонѫ, е҆́же зо́вется | Шавацъ, ѝ прѝнешенъ бы́стъ | въ мн҃ты́рь радова́шницѫ оу҃| ма́чви, во хра́мъ ст҃а́гѡ а҆рхї|стратига Михаи́ла, и тѫ҆ еди|но лѣ́то пребы́стъ, та́же нѣ́|мцемъ ѿ тѫ҆рковъ вѣ́лиградъ | взе́мшимъ, ве́съ на́родъ
л. 14а: хр҃тїанс|кїй во свои́ страны возврати́|шасѧ, ѝ ст҃а́гѡ великомч҃ни|ка Θео́дѡра Тѵ́ршна на Ми|тровици прене́соша : а҆ за́неже в҃ лѣ́то гд҃нѣ а҃хп҃ѳ, мн҃ты́рь | Хо́пово ѿ проклѧ́тихъ чадъ| а҆гарѧ́нскихъ бгнѣ́мъ с҃го́рѣ, | того́ ра́ди тѣ́ло ст҃а́гѡ Θео|дѡра во ва́рошъ ѝригъ прене́|соша, ѝ е҆́динѫ ѿ тѫ҆рскихъ | мече́тей то е҆́сть чжа́мїѧ в҃|цр҃ковъ ѡ҆ст҃ы́вше на ѝмѧ ст҃а́гѡ великомч҃ни́ка Θеѡ́|дора Тѵ́ршна, и҆каже ѝ до |
л. 14б: днесъ пѣ́нїемъ славословї́ѧ | бж҃ї́ѧ краса́щаѧсѧ ви́дима | бываетъ. || То́гожде лѣ́та в҃ новопокрове|нн҃ѣй вы́вшей цр҃кви мн҃ты́|ра хо́пова, ѝ ст҃ы́й Θеѡдоръ| на свое мѣ́сто прене́сенъ бы́с҃т|а́ на лѣ́то па́ки тѫ҆ркомъ | вѣ́|ли́градъ взе́мшимъ, па́ки | народъ на́шъ хр҃тїа́нскїй во҃з|мѫщаѐтсѧ ѝ сте́нетъ ѝ къ| бѫ҆днѫ спѣ́шитъ, патрїа́рхъ | се́рбскїй а҆рсенїй че́рноевичъ, ѝ всѝ а҆рхїе́рей ѝ ѝноци ѝ| вѣ́лци пред толи́кимъ множественнымъ| по́лкомъ,
л. 15а: всегѡ | на́рода хр҃тоименѝ́тыхъ лю|дей, предхожда́ше и҆коже мои|сей избранникъ бж҃ї́й пред ѥ҃ли́ем҃ сквозѣ Чермное мо́ре пред|хо́дѧ, ко́сти Ісѝсфови не|сѧше : та́кѡ ст҃ѣ́йшїй патрїа́рх҃ | а҆рсенїй черноевичъ пред нови́м҃ | ѥ҃ли́емъ кле́ромъ ѝ народомъ хр҃тїа́нскимъ чре́зъ дѫ҆навъ | во́дѫ предходѧше, не́ ко́сти | Ісѝсфови, но ки́воти с мо́щ|ми многоцѣ́лебными ст҃ы́х | ѝже ѿ Фрѫшкогорски́х҃ : мн҃ты́рен |
л. 15б: носѧще, мироспо́ѵщаго | гра́да Бѫ҆дима достигоша | ѝ ста҃ толи́ко сѣ́клѡ множе́|ственный по́лкъ в҃ мѣ́стѣ | зо́вомѣ́мъ ст҃ы́й А҆́ндрей, | здѣ́ тѣ́леса ст҃ы́х Фрѫшкогорских мн҃ты́рен ны́нѣ находѧщаѧсѧ всѧ в҃ предреченнѣ́мъ мѣ́стѣ быша | ѝ тѫ҆ во́здвиже цр҃ко́вь ѝ | па́лате, ѝ всѝ Хр҃тїа́ни мн҃|тыри ѝ цр҃кви поправиша, во ѝмѧ ко́егождо ст҃а́гѡ„|ѝдѣ́же нѣ́кое вре́мѧ пре|би́ша а҃ тѣ́ло ст҃а́гѡ Θео́дѡ|ра свѧщаго хопо́вскагѡ мн҃тырѧ, прине́соша в҃
л. 16а: мѣ́сто|зо́вомо ба́ю, ѝ поло́жиша | мѫченѝ́ческое тѣ́ло въ цр҃кви ст҃а́гѡ | нико́лаѧ ѝдѣ́же вре́мѧ нѣ́|кое пребы́стъ, и ѿтѫ҆дѫ пре-не́сен҃| бы́стъ ст҃ы́й Θео́дѡръ, чре́зъ| рѣ́кѫ дѫ҆навъ, чре́зъ Фрѫ|шкїѧ го́ры, ми́мо ка́менницѫ, | в҃ мѣ́сто сво́е, ѝдѣ́же ѝ первѣ́е| вѣ́, в҃ мн҃ты́рь Хо́пово, во хра́м҃ | ст҃а́гѡ а҆рхїе́рѧ Хр҃то́ва нико|лаѧ. внегда́ в҃ лѣ́то гд҃нѣ а҃хч҃ѳ сотво́риша тѫ҆рцы мїръ| с҃ нѣ́кои́ми ко҃ѧ : ка́роловаца кра́|ли, при дѫ҆навѫ за ке҃ лѣ́тъ, | ѝ
л. 16б: та́кѡ бы́стъ ми́ръ ѝ тишина ве́лїѧ в҃ лю́дехъ, по́ семъ| не҆ ѡ҆ѵ́испо́лнившѫсѧ времени| оу҃тверждéнїагѡ премирéнїѧ, | в҃ лѣ́то гд҃нѣ а҃ѱѕ҃ѳ во́здвиже | трекля́тый дїа́волъ зѣ́клнвю кѫ҆рю пойде тѫ҆рски цр҃ь | а҆хмет на цесара ка́рола|, а҆ло же по́сла сво́его первагѡ кези́ра а҆ли па́шѫ, со мно́же|ствомъ безбо́жныхъ а҆гарѧ́н҃| ѝ та́таровъ, ѝ прѝдоша с҃вели| кою си́лою ѝ гор-до́стїю по҃| кара́динъ оу҃вы оу҃вы то́гда | хр҃тоименѝ́томѫ ро́дѫ хртїа́н-
л. 17а: скомѫ | мн҃тыри ст҃ы́ѧ, ѝ ке҃ | Сре́мъ мечем҃ ѝ ѻ҆гнѣ́мъ разо́|риша, ѝ в҃ плѣ́нъ ѡ҆ве́доша, ѝ| по внѫтреннымъ го́рамъ кѣ́гѫ|щи ѝ крюцїѝйсѧ, ѿ безбо́жны́х҃ | та́таровъ, ма́ло кто҃ѡ ѿ ни́хъ | оу҃гóнзнѫти возмóже то́|гда мн҃ты́рь кровше́домъ по|па́ниша ѝ к не́мъ ст҃а́ѧ деспот|скаѧ тѣ́ле́са, Сте́фана с҃ ма҃ѯ҃ѝномъ, ма́терь а҆нгелиѫ со ѥ҃ѡ|а́нномъ, ѝз҃ кѵ҃вотовъ ѝза́тїѧ| ме́чи со́сѣ́кроша, ѝ ѻ҆гню преда́ша, | и многаѧ зла҃ той |
л. 17б: ѡ҆би́тели ст҃ой пока́заша по́|довнѣ ѝ мн҃ты́рь Ре́метѫ, | ѻ҆гнѣ́мъ сконча́ша, а҃ тѣ́мѡ| ст҃а́гѡ Θеѡдора свѧщаго мн҃|ты́ра хоповскагѡ монашест|вующїй взе́мцие, ѻ҆бирей мц҃|ри зе́мли преда́ша ѝ ѡ҆па|снѣ́ сокривше. са́ми ко́й ка|мо возмóже по го́рахъ ѝ ра҃з|сѣ́линахъ го́рскихъ разбѣ́гѡ |шасѧ , нѣ́ци же

чрéзъ дѫнавъ | оугóнзнѫша, ѧ нѣци плѣне|ни быша , нѣци же ѳстрїемъ | ѧгарѧнскагѡ мéча оумрóша |

л. 18а: й тѡ всѐ бы́сть, въ нмѝ въ|пнѧлникъ, вторникъ й в' срé|дѫ, трéтїагѡ чáса днѐ, тá|же пóмощїю бж̃їéю й мр̃ы́м воевóдствомъ хрáбрагѡ ге|рóм прúнцъ Е̃вгéнїѧ, ѧ с ны́м | принца Ѧлеѯандра, полкова|дино́м Тврци разбїени бы́ша. | тогда й ночествующїй мц̃|тыра Хóпова, ѿ стрáнъ раз-|личных, паки к' своéмъ мц̃ты́рѫ возвратишесѧ, тѣ|ло стáго мч̃ника из' гро|бницы изéмше, к' прежный |

л. 18б: кѹвотъ блг̃олѣпнѣ ѧвгѹста | мцà дѣ го днѧ положиша, й | въ Кáменици чрéзъ рѣкѫ | Дѫнавъ оу̃ Шанацъ въ цркóвь | ст̃áгѡ великом̃ч̃ника Гешр|гїѧ, чт̃нїѧ мóщи пренéсоша, | йдѣже кѹвотъ цѣлое лѣто | хранимъ бы́стъ, а сѽцагѡ лѣ|та въ мцѫ ѳктомврїю , Нѣ|мци ѿ Тврковъ Темúшваръ | взéмшимъ, таже посе́м в' лѣто | ѧѱла, пóйде прúнцъ Е̃вгенїй| со ѧрмїею кесáрскою пол вѣ|лиградъ , й мцà ѧвгѹста ѣ̃го

л. 19а: взѧтъ егѡ тѣмже монáше |ствующїй мч̃еническое тѣло, йз' Шáнца Карáднискаго взéмше, й чрéзъ рѣкѫ Дѫна́в | со многочисленны́м клéромъ | й нáродомъ , со кáдили й| свѣщіами мнóгими с' лїтїею| слáвно , дражáшее сокрови|ще , пáче с крúжали й кáмене| чрéзъ ѡ҃рданъ Їс̃совомъ Навúномъ пренесéнны́х й прей|доша на крáлѣвѫ столицѫ | чрéзъ Фрѫшкїѧ Горы, й тá|кѡ оу̃же ст̃ы́й вéликом̃ч̃ни́к

л. 19б: Хр̃товъ Ѳеóдѡръ , на свóе | мѣсто, ѧвгѹста пóдобно дѣ | днѧ прїйде, ѧ понéже кесáръ|рїмскїй Кáролъ ст̃ый Тврко́м | мúра не|содéржалъ но в' лѣто | гд̃нѣ ѧ̃ѱлг, со многочúсле|нными й сúлны́м : войство́м; ѿвсю́дѫ, нá землю тврскѫю | нáпаде, | до Ниша й Еидúна | во орѫженою рѫкою, ѧ ѿ вы́|шнїѧ стрáни до Бáнѣ Дѫке | достúгши шатри свóѧ постá|вилъ, тѣмже не тóчїю ѣже | приóврѣлъ погѫбилъ, но й

л. 20а: зéмли до сáмїѧ рѣки ѣ̃же содe|ржалъ, вкѫпѣ й прослáвный й| многонáродный во Е̃вропѣ | на оустїю Сáви и Дѫнава Бѣли|грáдъ, с' нé малою тщéтою | гд̃áрства рїмскаго стыдно|лишилсѧ. ѧ найпаче во йзъ|шествий блж̃éнно почúвшагѡ патрїáрха Ѧрсéнїѧ Четвé|ртагѡ, йз' Тврцій во їмперїю рїмскѫю, вóлше ѿ стѡ ты́сщ' | хр̃тїáнскихъ дѫшъ ѿ Тврковъ | оугúнѫло, нѣкой на тѣлѣ, а нѣкой й на дѫши, й во|врéмѧ того нн̃ѣ помѧнѫтагѡ |

л. 20б: рата, мц̃ты́рй Фрѫшкого|рскїй, й земля Срéмъ с' нáро|домъ ѿ нахóждєнїѧ тврска|го , ѩще й не пострáдала, однà|кожъ прéждныхъ слѫчáевъ ра|тныхъ не забы́вающе, й бѣлградскихъ злополѫчны́х жите|лей дóмовъ со нмѣнїемъ | лишéнїе, и во всѧ оунгáрскїѧ | стрáни растóченїе видяще, | вéсма ѳпáсно вещи своѧ на|ѳнъ пóлъ дѫнава, множáшїї | й ꙗкоже й мц̃ты́ра хóпова пренéсше сохрáнили, а тѣ|ло мч̃еническое ст̃áго Ѳеѡдора |

л. 21а: й намо не ѿнéсли тóкмо со стрáхомъ въ ковчег | въмѣстивше , ѳбцей мц̃три зéмли, въ сохрáненїе блг̃ого|вѣйно предали на мѣстѣ пó|добнѣ, а по оутвержде́ны | Нѣмца с' Тврком̃ъ на к̃е лѣт примúренїѧ, паки на свóемъ | мѣстѣ, въ цр̃кви свóей, стыѧ | мóщи блг̃олѣпно постáвлени | бы́ша, йдѣже непрéмѣнно | почивáютъ, твóрящіе прослá|вниѧ чѫдéса въ различнихъ | нéдѫгѣхъ, съ вѣрою прихóдящимъ

л. 21б: ко ст̃ѣй рáцѣ.

СТРАТИМИРОВИЋЕВ „ОПИТ“ И ОДЗИВИ НА ЊЕГА[1]

Теодора Петровић

Митрополит Стратимировић био је по струци правник, али се том научном области, изузев канонским правом, за које је показао изванредно разумевање и интересовање, најмање бавио. По примеру многих својих савременика, солидно и свестрано образованих, као што је и сам био, уза своју многострукУ, с планом попуњаванУ и велике вредности библиотекУ, пратио је развој свих наука, у оноликој мери колико му је претходно образовање дозвољавало, трудећи се да иде у корак с временом, колико му је допуштао његов позив и положај.

Као што обично бива у сличним приликама, са веома ретким изузетком од тог правила, ни Стратимировић није могао солидно упознати све оне научне области за које се заинтересовао, мада све оне имају додирних тачака међу собом, што га је можда и наговорило да их проучава упоредо, без икаквих спољних подстицаја.

Веома слабо припремљен и оспособљен за свој главни позив, што су његови савременици знали и пребацивали му, био је свестан да му је правна наука ипак најближа, најпотребнија и најприступачнија, па се практично њом увек користио, у свакој прилици од ње полазио, јер је и сам његов положај, од избора за митрополита, то захтевао, а и прилике које су тада у свету владале биле су до краја његова живота бурне и захтевале крајњу опрезност. Зато је он на све гледао „с правне тачке гледишта”, како се обично каже, с те тачке је проучавао стање свога народа од Темишварског сабора, правне науке су му помогле да у свима питањима заузме одређени политички став, а компликована ситуација у свету захтевала је не само велику опрезност и сналажљивост, већ и велику еластичност, којом је Стратимировић располагао у много већој мери него што се обично мисли.

Ни питањем језика није се Стратимировић почео занимати из чистог дилетантизма и непозван. Којим ће се језиком Срби служити и коју ће азбуку употребљавати било је једно од основних питања постављених и покренутих од стране виших политичких власти Аустрије и Угарске за време његова претходника, митрополита Мојсија Путника. Према томе, Стратимировић у ово питање није ушао својевољно. Од њега је тражено да после консултовања са својим најближим сарадницима, епископима дијецеза тадашње Карловачке митрополије, јасно одреди свој став у питању језика и азбуке. То питање је покренуто знатно пре појаве Вукове и без везе са њим.

Већ сама та чињеница што су државне власти покренуле питање језика и азбуке и тражиле његово решење доказује да је то пита-

ње било политичке природе, каквим га је и Стратимировић сматрао. И та чињеница, као и многе друге са њом повезане, нагнала је Стратимировића да се бави и политиком, и зато је и политика, а поред ње историја и економика, била научна област којом је он био окупиран. Све досад поменуте науке он није одвајао од историје, а историју од географије, сматрајући да се ове две највише међусобно допуњују. И он је, да се савременије изразимо, историју сматрао „географијом времена", а географију „историјом простора". Увек их је паралелно изучавао, чак и онда када је привидно изгледало да га највише занимају питања језика.

Најбољи доказ за то да је Стратимировић ретко кад одвајао језик од историје и географије, јесте његово дело *Кнез и књига*, које овде желимо да прикажемо. У њему се о постанку речи кнез и књига релативно мало говори, и зато оно не може бити предмет само језичког, етимолошког проучавања, треба га сматрати као малу историјско-географску студију, која му служи као платформа да етимолошки објасни постанак поменутих речи.

У једном писму Трлајићу у Петроград, без датума, али свакако из 1805. године, када се појавила и расправица о којој говоримо, Стратимировић саветује Трлајића да код етимолошких испитивања иде од историје, која даје „предмет" за то. По његову мишљењу, израженом у том писму, етимолошка испитивања могу се вршити само у вези са историјом и географијом, јер „без тога се долази до крајње заблуде у историји". Као пример оваког етимолошког проучавања наводи свој „опит": *Кнез и књига*, за који каже да је „баш сада изашао".[2]

Питање постанка речи кнез није Стратимировић покренуо. Тим питањем су се пре њега бавили Шлецер и Добровски, а Шлецерово тумачење постанка те речи, према сопственом признању, и њега је подстакло да се забави овим питањем. На основу једног немачког летописа, у коме се витез (Ritter) назива и Knecht, Шлецер је именицу кнез изводио од немачког Knecht, што је узбудило, а помало и увредило не само Стратимировића, већ и цео Карловачки круг.[3]

Своје излагање Стратимировић не почиње тумачењем корена речи кнез, као што је чинио Добровски, већ опширно износи значење те речи у разним нашим крајевима, објашњава како су настале разлике у значењу, које су околности утицале на то.

По Стратимировићу, реч кнез значи начелника општине или судију. Кнез се бира сваке друге или треће године и тада прости (неуки) људи кажу: „изабраћемо кнеза", „променили смо кнеза", „изабрали смо кнеза", и сл. Код Срба је кнез исто што је код Немаца Dorfs-Schulc или Dorfs-Richter. Такво значење има реч кнез код свих словенских народа, па и Срба у Угарској, Славонији, Босни, Далмацији, Србији итд.

И код Влаха сеоски начелник назива се кинез или кинезул, но и biry, bireyl, што потиче од мађарског biró, што значи судија.

У неким пределима турске државе, у Старом Влаху и Херцеговини, кнезом не називају начелника једног, већ више малих села, и то је звање наследно. И свог последњег земаљског владара, који је погинуо на Косову, Срби су називали кнезом, српским кнезом Лаза-

ром. Такав је случај иначе редак, јер тај назив код свих Словена више служи за ознаку сеоског старешине (председника) и нема никакво друго значење.

Ако сеоског председника не зову тако, зову га или „рихтер", као код Словака, или бировв, као у селима где су Срби са Мађарима помешани. Назив кнез је код Срба њихов сопствени назив, не замењује се никаквим другим, осим неким туђим именом, веома је стар, потиче још из номадског доба.

Код Руса кнез значи „вседржавнога" владаоца, као на пр. велики кнез Владимир. Значи још и владаоца неке области, предела, градова, као на пр. кнез тверски, кнез вјатски и сл. Значи дакле исто што и немачко Fürst (dux), и прво његово значење старо је као и руска историја. Вероватно да и тај назив потиче од неког назива сеоског начелника, јер та реч сама по себи ништа не значи, већ је од негде примљена, и по свој прилици је „сеоског" порекла.

Сви остали називи владаоца код словенских народа или нешто друго значе, или су примљени од странаца. Назив цар примљен је са Истока, а кесар или imperator са Запада. Назив краљ потиче од имена Карла Великог, а настао је код западних Словена. Војвода има друго значење, а владика је архијерејско звање и потиче од грчког деспот. Бољарин је настао од болший, мајор од magnus. Велможа не носи име неке власти у себи.

Сва наведена значења речи кнез у ствари се своде на једно: значе управитеља села, града или државе, и само је титула која означава достојанство.

Код „западносеверних" словенских народа, Словака у Горњој Угарској, Моравaца, Чеха, Лужичких Срба и др., реч кнез значи исто што и свештеник (Pfarer, Parochus). По овоме би изгледало да је та реч хришћанског порекла, но она се не може извести из хришћанске „древности", па вероватно потиче из митологије, где поп и свештеник, без везе са религијом, значе: књижевника, мудраца, учитеља, саветника и сл. То је тим вероватније, јер није измишљено у време увођења хришћанских свештеника код тих народа и само по себи ништа не значи, већ је настало и одржало се из митолошког сујеверја. Но, ако су код западних Словена име саветника, учитеља и мудраца од давнина, могли су се ти називи придодати и учитељу хришћанског закона. Ту се одступа далеко од српског и руског значења речи кнез, јер: управитељ, саветник, мудрац, књижевник, могло је у древна времена исто значити.

Именица кнез у Библији нема постојано значење и негде значи владара, као цара земаљског, негде старешину дома, рода, племена и сл.

Пошто је изложио своје лично мишљење о значењу речи кнез, Стратимировић прелази на питање које га је и подстакло да напише ову расправу. Да не би помутио добре односе са Шлецером, не помиње га по имену, већ само каже да неки именицу кнез доводе у везу са Knecht, но да такво значење не одговара ни значењу врховног управитеља ни села, ни државе, а не значи ни саветника, ни мудраца. Да би значење те речи било прихватљиво, мора се обратити пажња на њена два главна значења, зато он мисли да именицу кнез треба довести у везу са именицом књига, јер су код неуког света књижевник и учитељ, саветник и управитељ, па чак и властелин,

једно исто. При таквом тумачењу јавља се друго питање: какав корен има реч к њ и г а.

Тако се Стратимировић постепено приближује етимолошком тумачењу речи к н е з, али још не износи своје мишљење. Сматра да је дотадање тумачење речи к њ и г а непотпуно и не може задовољити. По једнима, ова реч ништа не значи ни код Словена, ни код других европских народа. Нису је Словени створили и измислили, већ је страног порекла, од давнине је примљена, и зато је треба тражити у дубокој старини.

Да би постанак речи к н е з и к њ и г а боље објаснио и довео их у међусобну везу, Стратимировић са етимологије, којој се тек приближио, скреће на историјску географију, да објасни где су Словени становали у далекој прошлости. Позива се на немачког историчара Гатерера, који тврди да су стари Словени живели међу Готима у Дакији, на западној обали Црног мора. У вези са тим намеће му се питање од којег су тамошњег народа Словени примили именицу к н е з. Извесно је из историје да су Феничани и Грци били први народи који су се упознали са Скитима и Готима и да су они име к н е з пренели Словенима. То је, како каже Стратимировић, текло поступно, јер на који начин припадници неке колоније придобијају дошљаке? Прилазе им веома кротким и ласкавим изгледом и дарују их стварима које сами не уживају: оруђем, звечкама, стаклом и др. Стварима које својим звуком, иако мало вреде, задивљују глупе људе. Тако придобијају поверење дошљака и показују велику способност и мудрост. Кротко и човекољубиво делују, те им се они прости дошљаци у први мах диве, чак их и обожавају, желе их имати уза се за случај међусобног неслагања, називају их судијама и прибегавају њиховом суду, траже од њих поуку, некад чак и за вође (управнике) у борби са нападачима. Када се једна таква колонија утврди, њени чланови и управитељи преносе своје називе туђим народима. Пошто је природа простог човека увек и у сва времена била иста, тако су и ови први Феничани поступали са Словенима, а касније су исто тако поступале и грчке колоније.

Треба напоменути да прости (још неуки) Словени нису могли Феничане звати њиховим именима, јер код Словена није било слова „ф", као ни „х" (латинско „х" су преображавали, или сасвим пренебрегавали), нити, неуки, та слова могу да изговоре. Неуки Срби не кажу: Француз, француски, него: Вранцуз, вранцуски. Свакако да су и Феничане стари Словени називали неким својим именом, а не „Феничани", како је распрострањено код грчких писаца.

Стратимировић се овде позива на више историчара који су писали о древној историји и језику грчком и објашњава кроз које је све фазе и мене пролазио назив „Феничани", да би одгонетао како су их Словени називали. Стеван Возантинац их назива „хна". У словенској Библији на неким местима је примећено (Исус Навин 5, 12) да се она земља коју Грци зову Феникија, по јеврејском тексту зове „Ханан". Но пошто словенски народи лакше изговарају „к" него „х", они су то име „хна" изговарали као „кна", а у множини као „кнаос", затим су „ос" одбацили и примили к н а о или к н а з. По свему овоме, име мудраца, саветника или властелина, првога који је у новим колонијама уважаван, већ су Руси називали к њ а з е м, Бугари к н ц е м, а Срби к н е з о м и тако су постале речи к њ а з и

кнез од сопственика имена првих културираних народа који су Словенима били познати као изображени и мудраци, учитељи и управитељи, и одавде су они примили то име и дали га својим сеоским начелницима и мудрим старешинама, са влашћу и уважењем. Или је можда неком лакше представити да су Готи и Дачани први примили називе кнаУ, књаз или кнез, а од ових су их примили словенски народи.

Западни Словени, који су од поменутих колонија мање били удаљени, познавали су кнежеве не као властелине, него као мудраце и књижевнике, и то се име код њих за то занимање дуго одржало. Од њих је то значење прешло и у хришћанско законодавство. Међутим, код источних Словена не само мудраци и саветници, већ и судије и властела давали су то име првом и најмудријем управитељу и судији. И тако су из једног корена произашла различита значења тога имена.

Вероватно да су словенски народи, напустивши номадски живот, име књаз или кнез могли примити од својих првих учитеља и овладатеља, Гота и Дачана.

При завршетку свога тумачења значења и постанка речи кнез, Стратимировић напомиње да све што је досад речено нема историјског доказа и да у словенској старини нема и неће бити доказа. Њему овако тумачење речи кнез више годи, јер одговара мудром правилу да израз који се испитује и по свом значењу и по постанку није у супротности са историјом и старинама словенским, ако су ове и познате. Оваким објашњењем, сва значења те речи у свих словенских народа пружају сагласно објашњење.

Са тумачења постанка и значења речи кнез Стратимировић прелази на значење речи књига. Мисли да ова реч потиче такође од имена кна или кня, која неуком народу значи мудрост. О овоме има довољно доказа у језику сваког примитивног народа. Дивећи се хитрости и оштроумљу онога народа од којег је неки неуки народ примио ту представу, па и саму ствар, назива је именом онога народа. На пример: кад прост народ угледа оруђе примљено од Француза, Талијана и др., увек га у први мах зове: Француз, Талијан, Немац. Тако су некако Словени име кња за мудрост, збор мудрости и сваког оштроумља и учености, како су их они представљали, називали књигом, која је код њих изведена и распрострањена од кна или кња.

Халдеји су за неко време сву пространу вавилонску империју тако напунили, да неки „умници" (художници), дошавши у ове пределе, имајући сопствени наследни чин, као Левити и Јудеји, под тим именом названи су и „звездочтеци" и „волхви" и мудраци, и имали су свој сопствени језик.

Назив књига код пророка Данила и на многим другим местима св. Писма примењује се у значењу: писање, писац, мудрост. Слично томе и данас код свих словенских народа нешколовани (неуки, прости) људи, назив књига примењује се за учење писмена, мудрости, науке, художества.

У неких Словена постоји мишљење да су они од најстаријих времена пребивали близу Истока и Грка и одатле примили своје „древности". Изрази: рукама завршио, ногама погазио, очима видео,

подај рукама, тражи ногама, моји[х] руку дело, моји[х] ногу обућа, који се налазе у простосрпском наречју, не налазе се код других европских, па и словенских народа.

Код српског народа нема ни најмањег остатка митологије, као код северозападних и североисточних Словена. Њихова (митолошка) имена су или грчка, или уопште источна, као: вила (Sivylla), Милица (venus), или римска, као: Додона и сл. Шта више, немогуће би било да део неких словенских народа од најстаријих времена, „од искони", не би био близак Истоку или Грцима.

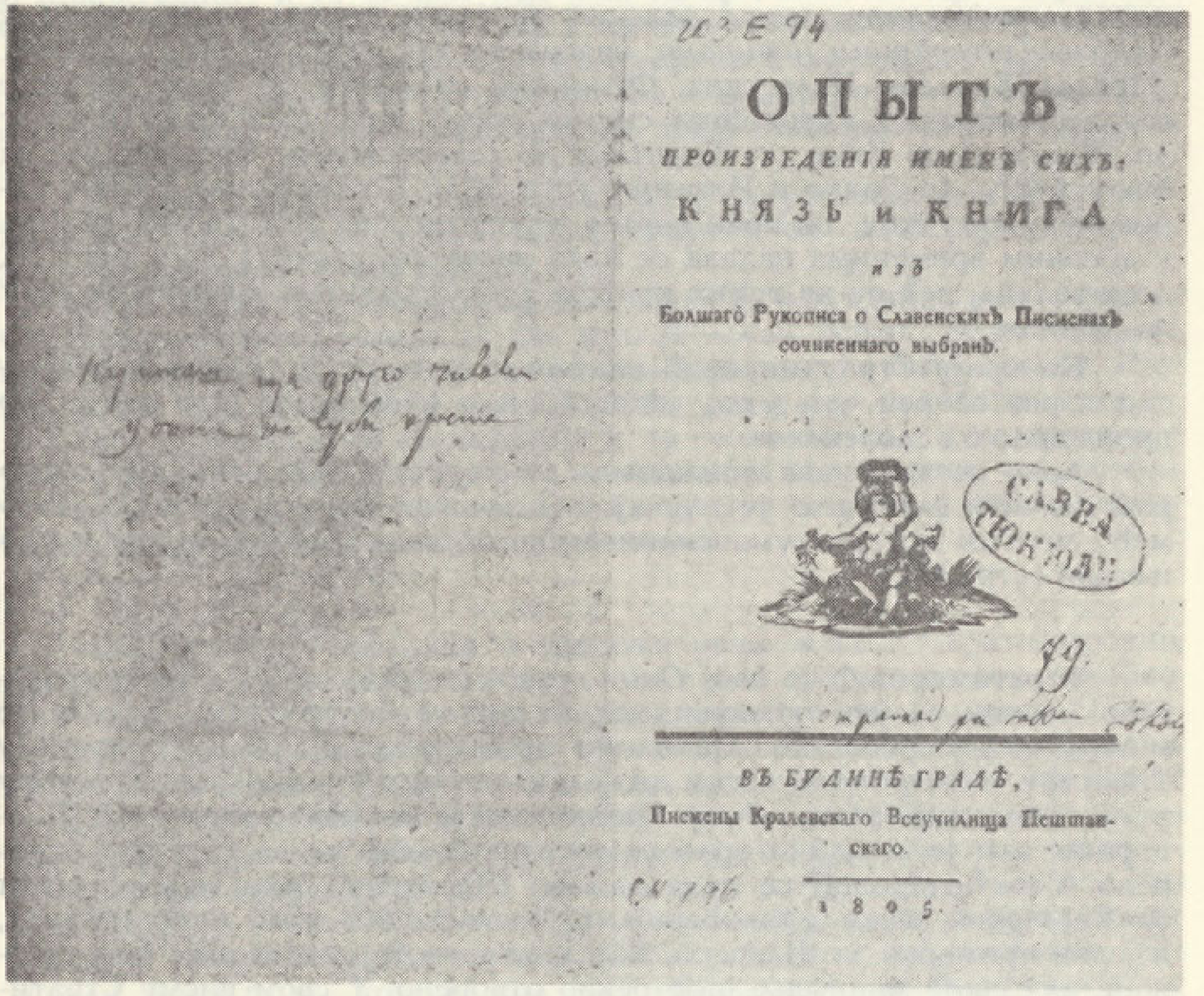
Позивајући се на једну немачку савремену теогонију о пореклу религије старог века,[5] односно на један приказ те теогоније у *Општим литерарним новинама*, наводи из тог приказа овај одломак: „Предел Халдеја, Палестина, Феникија, средишна је тачка из које се распространио митолошки систем према правцима кроз Перзију до Индије и до Кине, до Египта и до северозапада. Кроз предњу и Малу Азију, до Грчке и Италије" (стр. 28).[6] По мишљењу Стратимировићеву, ово није на први поглед вероватно, јер код многих народа у древним временима налази се нека врста свештеника који нису од домородаца, већ су из туђих крајева дошли овамо и домородце себи потчинили.

На крају Стратимирович напомиње и то да је можда и мађарски израз за реч к њ и г а, „könyv", или непосредно или посредно произишао од словенског.

Дело се завршава признањем да постанак ове речи није лако растумачити, као што је случај код многих других именица. Зато међу многим другим тумачењима њена постанка може стајати и ово његово (стр. 30).

Стратимировић је свој *Опит* одмах по изласку из штампе разаслао многим својим познаницима, на првом месту онима чије га је мишљење интересовало. Неколико примерака је послао Григорију Трлајићу у Петроград, с тим да један од ових Трлајић да секретару руске Академије наука, Фусу. Највише га је занимало мишљење Шлецерово, али је овај био врло уздржљив, бојећи се да га каже отворено. Стратимировић се надао да ће Шлецерово мишљење сазнати од Кајсарова, којем је такође одмах послао *Опит*, и то, како изгледа, и један примерак за Шлецера. Кајсаров у својој оцени није био уздржан, али своје мишљење није рекао отворено. У свом писму Стратимировићу од 27. маја 1806. каже да су њему импоновали Шлецерови докази, као и његова „хладна и разборита критика". Такав одговор је Стратимировића поразио, а донекле и отрезнио. То закључујемо по његовом писму Кајсарову од 9. јула исте године у коме каже да је његово тумачење речи к н е з и к њ и г а само о п и т (покушај, експеримент). Интересује га да ли је његово тумачење мања „етимолошка заблуда" од тумачења (Шлецерова) да реч к н е з потиче од немачке речи Knecht. Желео је само да друге потакне на овакву врсту „опита", но очигледно разочаран, на крају писма каже да ће се уздржати од даљег испитивања.[7] У јавности он више неће о томе говорити ни писати, али ће на своме примерку *Опита* бележити своја даља истраживања. Непознато нам је из којег времена потичу те белешке и да ли га је Добровски подстакао да се поново прихвати истог питања. Како изгледа, у ово доба су Стратимировић и Добров-

ски још у добрим односима. Копитар још нема разлога да Стратимировића напада пред Добровским, што ће касније чинити, а Добровски још увек има о Стратимировићу релативно добро мишљење, као онда када га је 1801 поздрављао по Алтеру и за њега се распитивао, бавећи се краће време у Бечу. У вези са тим остају нерешена два питања: да ли је Стратимировић знао за Добровскога тумачење постанка речи к н е з, које је знатно старије од његова (1798), и да ли је знао и било где реаговао на Добровскога оцену, односно — приказ његова *Опита*.

ОПЫТЪ

ПРОИЗВЕДЕНІЯ ИМЕНЪ СИХЪ:

КНЯЗЬ и КНИГА

ИЗЪ

Большаго Рукописи о Славенскихъ Письменахъ сочиненнаго выбранъ.

СЛАВА ГОСПОДУ

ВЪ БУДИНѢ ГРАДѢ,

Писмены Кралевскаго Всеучилища Пештанскаго.

1805.

Добровски се у два маха осврнуо на питање постанка речи к н е з[8] а своје извођење те речи поновио је укратко и у приказу Стратимировићева *Опита* у *Слованки* за 1814. годину.[9] Он се, разуме се, задржао само на етимолошком тумачењу речи к н е з и к њ и г а, а на осталом само узгред, колико му је било потребно. Најпре поставља питање откуд потиче реч к њ и г а, коју Стратимировић сматра страном речју. Како су онда Словени, које он ставља под Готе на ушћу Дунава, дошли до речи к н е з и к њ и г а. Њему се Стратимировићево извођење речи к н е з од речи к њ и г а не чини могуће. Сматра да је у речи к н е з корен к о н, а да се исти корен налази и у речи König. У словенском је значајнији корен к о н и зато

је много природније да се изводи из њега него из нејаснога κναος. Књаз или кнез значи и ствари ἄςχωυ, Fürst, а изведено је од ἀςχή Тако је од корена к о н, помоћу наставка ез или аз, образовано к о њ а з, одакле је настало к њ а з. Упућујући на своје дело: Bildsamkeit der slavischen Sprache, где каже да је е з прастари наставак за образовање речи, слично немачком наставку i g. Отуда су немачко König, словенско к н е з и татарско К х а н у основи иста реч. Русе је увредило Шлецерово тумачење да реч кнез потиче од Knecht, зато ће њему бити благодарни што је словенског „кнеза" учинио „краљем". Основни (корени) слог к о н није сам за себе значајан, као од њега изведена реч к о н е ц, и налази се такође и у речи и с к о н и, које значи исто што и „од почетка", vom Anfange. На крају Добровски одлучно тврди да речи к њ и г а и к н е з немају никакве везе међу собом.

Остаје необјашњено и то зашто је Добровски Стратимировићев *Опит* приказао тек 1814. године, шта је било повод томе. Извесно време после тога престало је интересовање за постанак речи кнез и тек после смрти Добровскога (1829) и Стратимировића (1836), на што је први указао Јагић, то питање поново покреће Јован Хаџић у својим *Ситницама језикословним* (1837), које су у једном погледу постале фаталне за развој српске књижевности, јер представљају почетак друге, десетогодишње фазе у Вуковој борби за народни језик и књижевност. И док једни сматрају да се Хаџић „зарекао Стратимировићу да ће Вука уничтожити", Хаџић убрзо после смрти Стратимировићеве, у другој глави својих *Ситница језикословних*, под насловом: К н е з, к њ г а, з а к о н каже „да се оно са здравом критиком сложити не може што Г.С.С. у делцу О п и т . . ." говори. Пошто је у главним цртама приказао Стратимировићево извођење речи к н е з, благо му се подсмева и каже да би се таквим тумачењем могло довести чак и до германске богиње Гна и до грчке речи γεα итд. Хаџић сматра да реч к н е з и по своме корену и по „личном окрајку" (наставку) показује старину свога постанка. По њему је њен првобитни корен: кън или кнъ, који се при постепеном развитку језика изобразио у к о н и већ као корен добио своје постојано значење, које се у језику задржало у различитом виду (конац, крај, кнез, закон, искони, доконати, па чак и реч комшија, која је морала настати од к о н ш и ј а, и наконче).

Из свега излази да је, по горе наведеном корену, ово име код свих словенских племена од старине употребљавано и да је могло служити као назив сваког председника и управитеља. Оно код Срба није толико означавало „господарство", колико „старешинство" у умереном виду.

И к н и г а има исти корен као речи к н е з и з а к о н, јер и она има у себи нешто опредељено. Сматра да није потребно доказивати да је азијско к н а првобитни облик за реч к н е з, немачко König, старонемачко Kuning, готско Kuniggs, енглеско King имају исти извор и значење као к н е з. И у латинском предлог c u m и c o n имају у ствари слично значење (mecum — са мном, покрај мене). Тако су настале и речи: consul, consilium, где то c o n s у корену има исто значење као и к н е з, јер обе речи значе управитеља са много умеренијом влашћу него што су је имали: rex и imperator.[10]

Вук се у свом *Одговору на Ситнице језикословне* (Беч 1839) осврнуо и на Хаџићево тумачење речи к н е з и з а к о н. Он се по-

зива само на познате научнике. Код речи *кнез* на Копитара, који је тумачи германском речју k u n i n g, а за реч к њ и г а на Добровског, по коме она потиче од речи k i n g, која на кинеском значи к њ и г а. Све остало (consul, consilium) оставља Копитару, Гриму и Шафарику, као и „осталијем правијем и достојнијем судијама у оваком послу".[11]

У исцрпном и врло корисном уводу *Новијих писама* Јагић о целом овом питању доноси и своје закључке. Каже да је добро основано извођење речи к н е з од König, али да је Добровски скривио што је за к н е з поставио корен к о н и од тога извео и речи: конец и искони, те тим изазвао Хаџића да напише своје *Ситнице* и „поносит на овај свој ситни рад са много погрешних поставака ... навео Вука на борбу".

Јагић, који је обично веома уздржан кад је реч о Стратимировићу и овде покушава да буде такав, али признавајући да му је намера била добра, сматра да његов *Опит* нема никакве везе с науком и да поражава својом немогућношћу. Замера му због његових „лиценција етимологијских", али признаје да је таквих било много у првим деценијама прошлог века. По Јагићу, Стратимировић није имао ни критичкога талента ни научне подлоге, и узалуд се мучио са тешким питањима далеке словенске прошлости (древности).[12]

И др Јован Радонић у својој веома корисној, но новим истраживањима данас већ непотпуној студији *Прилошци историји словенског препорођаја* доприноси доста објашњењу овог замршеног питања. Не приказује сам *Опит*, већ само реакцију коју је овај изазвао у научном свету онога времена. За самог себе каже: „Жао нам је што немамо при рукама нити рецензије Добровскове, нити радњу митрополитову, да бисмо могли рећи о њој коју опширнију".[13] Приказујући нешто касније живот и књижевни рад Павла Соларића, између осталог каже да је Соларић „са страшћу испитивао порекло Словена" и „као и митрополит (Стратимировић) заносио се смелим коњунктурама, као и многи његови савременици на страни, јер је упоредна лингвистика била тек у повоју". Ево шта препоручује Радонић тада у вези са проучавањем Соларића: „Потребно би било изнаћи генезу ових радова" и „нарочито се детаљније позабавити утицајем страних научника".[14]

То је за историјске студије Стратимировићеве добрим делом већ учинио академик др Никола Радојчић. Карактеристично је што је он први Стратимировићев *Опит* сврстао међу историјске студије, јер, како он каже, „тумачење једне од две проучаване речи спада несумњиво у историјска истраживања".

Професор Радојчић спада несумњиво у редак број наших научника који су према целокупном раду митрополита Стратимировића заузели објективан став. То је тим значајније, што се зна да је он једини (осим можда Румија и, касније, Димитрија Руварца) имао у рукама и проучио и Стратимировићеве радове који су остали у рукопису. Његова констатација да је „тумачење речи књига ... до данас отворено" (1929) најбоље објашњава тежину овог проблема. Занимљиво би било сазнати какве је „занимљиве исправке" вршио Стратимировић на свом ручном примеру *Опита* које помиње проф. Радојчић. Но од свега је за ову прилику најважнија констатација Радојчићева да је Стратимировић, насупрот мишљењу чак и добро упуће-

них писаца, имао јасна схватања о опасности етимологизирања. То је, пре свега, требало осетити, а затим храбро признати.[15]

На крају да поменемо и то, мада већ давно познато: и Сава Текелија који је, према Радојчићу, и сам био „одан немогућим етимологијама", изрекао је веома оштар суд о Стратимировићеву *Опиту* на левој унутрашњој корици свога примерка тога дела, уколико, судећи по рукопису, тај запис од њега потиче. Како он гласи, лепо се да видети и прочитати на приложеном факсимилу.[16]

Очигледно је да Стратимировић својим *Опитом* није много допринео нашој науци о језику, али ово његово дело у историји постављеног питања има своје одређено место и обележје.

[1] Пун наслов дела: Опытъ произведения именъ сихъ: *Князъ* и *книга* изъ болшаго рукописа о славенскихъ писменахъ сочиненнго выбранъ. — Будим 1805, 9× 15, стр. 30. Предговор написао гргетешки архимандрит Јосиф Путник, с напоменом да му је аутор: „родъ и слово своје вседушно любящий". На завршетку дела стоји испод текста: „отъ С. С."

[2] Борђе Рајковић, *Писма митрополита Стратимировића*, *Јавор* 1880, 1439—40.

[3] Мушицки пише Кајсарову из Карловаца 26. јула 1805. и каже да ће се извођењу речи к н е з од Knecht противити не само Руси, него и сви други Словени, зато би била потребна „апологија сего славнаго имене". — Стратимировић је *Опит* послао и Тургењеву у Петроград, са жељом да овај упозори на њега Карамзина. Не зна се да ли је Тургењев то учинио, као ни његово лично мишљење о *Опиту*. — И. В. Ягичъ, Новыя письма . . ., Петроград 1897, 702.

[4] Johann Christoph Gatterer (1727—1799), немачки историчар, професор гимназије у Нирнбергу, а од 1759. професор универзитета у Гетингену и директор историјског института. Главнија су му дела: Handbuch der allgemeinen Weltgeschichte, I—II, Гетинген 1761—1764. Einleitung in die synchronistische Universalhistorie, Гетинген 1774, Die Weltgeschichte in ihrem ganzen Umfange. I—II, Гетинген 1785—87. и др. Као и Стратимировић, бавио се и помоћним историјским наукама, само још у ширем обиму, а познат је и по томе што је у својим научним истраживањима примењивао и природно-научну класификацију биљака, па и животињских врста свога савременика Карла Линеа (Carl Linné 1707—1778). Стратимировић се у *Опиту* на више места позива на Гатерера, нарочито тамо где говори о Готима.

[5] Untersuchungen über den Ursprung der Religion des Alterthums von K. D. Hüllmann, Frankfurt an d. D. 1804.

[6] Allgem. Litter. Zeitung 1805, 1.

[7] Радослав М. Грујић, *Књижевна писма Митрополита Стевана Стратимировића*, Срем. Карловци 1908, 20.

[8] Dobrovsky J. Bildsamkeit der Slavischen Sprache, Prag 1798, XL. Slovanka, Prag, 1814, 217—220. Др Н. Радојчић наводи и: Instituciones linguae slavicae dialecti veteris, 1822, 227—8 / ГИД. Нови Сад, 11, 1929, 329.

[9] После кратког приказа Стратимировићева спева *Љубосава и Радован*.

[10] Вук, *Граматички и полемички списи* III, 1, 35.

[11] Исто, 47, 128.

[12] о. с. LXXXVI.

[13] *Летопис Матице српске*, књ. 202. и 203, II и III, 1900, 169—70.

[14] Dr Jovan Radonić, *Život i književni rad Pavla Solarića*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, књ. 150, 1902.

[15] Др Никола Радојчић, *Историјске студије митрополита Стефана Стратимировића*, ГИД, Нови Сад, II, 1929, 328—329. — Мислимо да се у првој реченици трећег одељка на стр. 328. поткрала случајна погрешка и да би реченица требала да гласи: „. . . који није чисто етимолошки, него претежно историјски". Да је тако тачно, види се из завршетка те реченице; коју смо ми навели.

[16] Борђе Рајковић, *Сава Текелија као критик*, *Јавор* 1880, 1103—4.

ВУКОВ „РАЧУН ОД ПЕСАМА“

Светозар Матић

„Рачуном од песама” Вук је назвао извештај дат у предговору својој четвртој књизи другог издања.[1] Тај извештај садржи белешке различите величине о певачима, спискове њихових песама објављених до 1833. године (кад је та књига изашла) и податке о скупљачима песама које Вук није сам записао. Иако је тај извештај документат од великог значаја за проучавање нашег народног епа, о њему скоро да и није писано. Једину, и исцрпну студију написао је Др. В. Латковић 1959. године, али поред све исцрпности он није подробно улазио у празнине и непотпуности *Рачуна;* рекао је, истина, да у *Рачуну* постоји „ненадокнадива празнина”, али анализа те празнине у његовој студији износи свега неколико редова.[2] Међутим, о празнинама не само што треба више рећи, него ће се анализом њиховом боље разумети Вуков однос према песмама и садржина тога односа.

Чајкановић је тачно рекао да је време Вуковог записивања било и време цветања нашег епа.[3] Доиста, епско певање наше било је до двадесетих година XIX века у напону своје снаге (на територији на којој је било записивано). После тога је дошло до наглог опадања, и наше епско певање се свело на голи фолклорни обичај, на гуслање без песничке садржине. Ниједан певач није се више јавио, не раван него ни приближан најбољим Вуковим певачима. Мало је која лепа песма и записана после Вука (једна од тих малобројних је *Јетрвица адамско колено*). — О *Певанији* Милутиновићевој, која се по времену поклапа са завршетком другог издања Вукове збирке (изашла је 1837. године), савременици су се одмах неповољно изразили. У њој доиста нема ниједне једине песме равне оним најбољим из Вука. То вреди и за све остале збирке после Вука: њих је на свет донео култ народне поезије, али се у њима свима види пропадање. Иако се објављивало све што се могло наћи, све те збирке после Вука могу да задовоље само научни интерес.[4]

У таквим приликама, у време умирања нашег епа, било би од велике користи за науку да се могло покупити што више и што стварнијих података о приликама у којима се стварала наша епска песма, о појединостима тог стварања, о певачима од којих су Вук и његови скупљачи записивали песме, итд. Колико је таквих података дао Вук, шта је дао и шта пропустио? Треба одмах рећи да се, код нас, та књижевноисторијска потреба увидела тек од пре две-три деценије, али су је у Вуково време увиђали Вукови учитељи и саветници, Копитар и Грим. За своје друге послове, за израду граматике

и речника, Вук је имао готове обрасце и калупе, али је и за проучавање народног епа добијао упутства, савете, па чак и готове упитнике, као што су му постављана и одређена појединачна питања. Та упутства и питања нису била повод нити су претходила непосредно *Рачуну*, већ предговору за прву књигу (од 1823. године). У предговору тој првој књизи Вук је, одговарајући Копитару и Гриму на њихове жеље, рекао доста ствари, иако не и довољно, али му је и рок био сувише кратак: свега два месеца. Само, кад се истраживачка мисао већ упути у једном правцу, онда она сама налази и скупља потребну грађу стварајући одмах и закључке. Од предговора првој књизи из 1823. године до *Рачуна* из 1833. године размак је целих десет година, а у толиком року могло се наћи и рећи о нађеноме више него што је Вук рекао у *Рачуну*, — јер и *Рачун* је одговор на Копитарова и Гримова питања и упутства. Тај смер *Рачуна* јасно је речен у првим речима његовим: „Због млогих узрока, а особито због гдекојих разлика у језику, нужно је да се зна од кога је и из *кога краја* која песма преписата".[5]

Наведеним речима Вук одговара на једно од главних питања[6] у коме су се сложили били Копитар и Грим: Вук треба да говори о „дијалекту" песама (Копитаров израз) или о „месту" одакле потичу поједине песме (Гримов израз). Вукове речи („из кога краја", које је Вук подвукао) одговарају на оба та захтева. Осим тог захтева Вук је добио и једно згодно, лако изводљиво упутство (дао га је био Грим): „пишите опширно о томе (о пореклу песама) и о *многим другим стварима*". Овај савет дат у подвученим речима одговарао је Вуковом широком, приповедачком и анегдотичном начину писања, који је нашао израза у предговору из 1823. године.

Међу Гримовим питањима једно је врло занимљиво: Грим је питао Вука да ли је у објављеним песмама задржао дијалекат песама како их је чуо, или је неком дијалекту дао првенство. На ово питање Вук никад и ништа није одговорио. Треба се зацело замислити над овим Вуковим ћутањем.

Сва ова питања и разна друга постављали су Грим и Копитар Вуку из свог личног научног интереса, усмереног изван ужег видика српскога епа. То је шири интерес европске, тачније, немачке науке о упоредној књижевности, упућен према новим хоризонтима који су се с нашим песмама отворили за проучавање Хомера. (Копитар је ту радио у оквиру немачке науке.) Осим романтичарског одушевљења за простонародно певање, у Европи је, после Волфових *Пролегомена о Хомеру* (1795. године) владао жив интерес за Хомерово питање. Наше епске песме су Гриму и Копитару дошле као поручене: у њима, а и у биографији нашег слепог певача, Вишњића, они су тражили објашњења о питању Хомерових спевова. Тај интерес се пренео и на Вука, а преко Вука и на друге наше људе,[7] и он је, још пре него што је био стао на своје ноге, писао у предговору *Првој пјеснарици* о Хомеру, иако не спомињући његово име, као што је то добро опазио Љ. Стојановић.[8] Знања о Хомеру била су она прва наука коју је Вук добио од Копитара. Та знања ће он умножавати и јасније их износити. На једној страни ће учитељ Копитар истицати, међу сличностима наших епских песама са Хомером, да је Вишњићево набрајање кнезова у *Почетку буне на дахије* дуже од Хомеровог набрајања лађа[9] итд., — на другој страни ће ученик Вук умети

да своје почетничко знање употреби као добре аргументе у борби за наш нови књижевни језик.

Требало је, на пример, у полемици с Видаковићем, побијати псеудокласичну теорију о три врсте стила, високом, средњем и простом, — теорију је био поновио Добровски, који се умешао у полемику на позив Видаковића, — и Вук се добро одбранио: „Ми мислимо да су само мисли просте, а да језик не може бити прост: на пример, што је год просто у српском језику, оно мора бити просто и у јелинском и у латинском; а што је високо у Омировој *Илијади*, оно не може бити просто ни у српском језику".[10] Хомер је Вуку био добар аргуменат и кад је, у предговору првом издању *Рјечника*, доказивао потребу граматике и речника народног језика за наше школоване људе: „Који човјек не зна ни за какву граматику нити за какав други језик осим свога, он може писати и без . . . граматике . . .; Тако на примјер могао је Омер спјевати *Илијаду* и *Одисеју* не знајући ни писати, као и наши старци и слијепци што су спјевали толику силу пјесама".[11]

Гримове речи о значају наших народних песама за Хомерово питање дочекао је Вук с радошћу и пренео Мушицком скоро одмах пошто су објављене: „Европа послије Омирових стихова ништа не може показати што би тако могло поучити о постању епическе поезије, као народне српске пјесме."[12] — После свих ових изјава изгледало је да је Вук био психолошки припремљен и да се могло очекивати да ће објавити што већи број података о „нашим старцима и слијепцима" и о њиховом песничком стварању, утолико пре што је Вуку, иако посредно, био дат и један од образаца рада. Мислим на онај школски прост и јасан пример кад је од Копитара 1817. године добио подробан упитник за Вишњића, који је послао Мушицком да од њега добије ове податке: како је Вишњић ослепео и ода шта и остала његова приключенија; кад се оженио, докле је путовао и шта му се знаменито догађало; Вук је у том писму нагласио Мушицком да „то особито жели г. Копитар".[13] На ово писмо Мушицки је послао одговор са врло занимљивим подацима о Вишњићу (тих података Вук нема у белешци о Вишњићу у *Рачуну!*). Зацело је одговор Мушицког прошао кроз Вукове руке.[14] По овој спремности да испуни жељу Копитару могло се очекивати да ће Вук доцније и сам слична питања постављати, или преко скупљача. Али нигде се, ни у предговорима, ни у преписци са скупљачима итд., не види да је Вук за било ког певача показао интересовање слично Копитаровом за Вишњића. У читавом свом скупљачком раду Вук је показао интерес само за своја два прва певача, за Вишњића, независно од Мушицког и пре Мушицког, и за Подруговића. Овог другог је и нарочито заволео и хвалио га више пута. Заволео га је и због његове разборитости, и због лакоће с којом је записивао песме од њега (Подруговић је песме „казивао").

Не види се чак ни да је Вук запамтио нешто из тог одговора Мушицкога на Копитаров упитник. Јер чудновато звоне Вукове речи о Вишњићу у *Рачуну:* „Ја зацело мислим да је ове све нове песме од Карађорђијина времена Филип сам спевао".[15] Вук је у овом случају био потпуно заборавио за податке о Вишњићу добивене од Мушицког. Вишњић је тада, 1817. године, јасно казао и да је песме сам спевао, и како је налазио грађу за песме, и да је тада, у устанку, и по-

чео самостално стварати. Могло би се, чини ми се, мислити да је Вук тај одговор Мушицкога Копитару о Вишњићу, не заборавио, него га је просто предао у руке Копитару, не интересујући се за његову садржину. Са Вишњићем се десио још један „ненадокнадиви" губитак. Према поменутим белешкама Мушицког, Вишњић је у Босни певао и пред „великим Турцима". Вук се могао, али се није заинтересовао за тај период Вишњићевог певања. Да ли је Вишњић босанским агама и беговима певао и праве муслиманске песме, јер он је не једном показао познавање муслиманског певања и мишљења? Како би нам данас добро дошли такви подаци (муслиманског певања је тада било још тако мало забележено).

Своје певаче Вук није питао ни за ствари које су њему лично биле блиске и које су га могле занимати. За слепу Степанију забележио је да је из Јадра, Вуковог завичаја, а о Јадру је Вук знао много, и могао је Степанију запитати бар за њено село и за њено порекло. О Живани каже да је „однекуд из Србије", као да Србију не познаје. Ту је одступио од свог правила да о певачу каже из ког је краја, тојест ком „наречју" припада. Живана је путовала кроз Тимочку крајину, у којој је Вук служио под Карађорђем, али је о том путовању није ништа питао. А ни Живану ни Степанију није питао зашто су и кад су дошле у Срем, ни кад су и од чега ослепеле, ни кад су и од кога научиле певати. Ово последње питање, од кога су училе певати, једно од најважнијих, није никоме ни постављао, нити он сам где о томе говори. А једном приликом био је сасвим близу тога да се заинтересује тим питањем, и да нешто о томе дозна: његови сарадници из Земуна јасно су му рекли да је Живана била „мајсторица" слепој Јецци (сам Вук је обе слепице видео у једно исто време и од њих песме записивао, године 1816). Јесте да је било доцкан кад су му то сарадници јавили — тада су биле обе мртве —, али се и накнадно могло бар нешто о томе сазнати, кад сарадници већ нешто знају. У овом случају Вукови сарадници више су нам рекли о „нашим старцима и слијепцима" него сам Вук. Исти ти земунски сарадници јавили су му кад је Живана умрла: 1828. године, пет година пре објављивања *Рачуна,* али он тај податак није унео. И по овом податку о Живани, и по онима о Вишњићу, јасно је да је Вук рачун о певачима писао без претходног припремања, без бележака, највише по сећању.

Вероватно зато што је писао по сећању, ретко је наводио године. Добро је што је некад бар приближно одређивао време према важним догађајима из певачеве биографије; тако за Милију каже: „за Карађорђијина времена добежао у Србију"; скоро исто то каже за Рашка: „у почетку Српске буне добежао у Србију". — Код највећег броја певача казује само два податка: 1) место, или покрајину, одакле је певач родом: 2) место где је од певача записивао песме. Из таквих оскудних података потичу проблеми. Да укажемо ради примера само на један: Милија је „родом из Херцеговине, од Колашина". Али не би се рекло да је Милија „добежао" право из тог Колашина већ и зато што је то за бежање велика даљина. Али још више по слици Косова у песми *Бановић Страхиња,* — јединој таквој слици у записима Вуковим, — изгледа довољно јасно да је Милија живео дуже време и у Старом (Ибарском) Колашину (и отуд добежао у Србију), јер се само Колашинцу који живи изнад Косова мо-

же указати онаква слика Косова, која као да лежи пред очима, као на длану — а таква је управо слика Милијина из те песме.[16] На Ибарски Колашин упућују и географске појединости из *Сестре Леке капетана.*

Ни Милији, ни Рашку, ни толиким другим певачима својим Вук није забележио презиме, а већем броју певача није казао ни име, чак и певача врло лепих песама. На пример, о певачици песама *Косовка дјевојка* и *Марко Краљевић укида свадбарину* казао је само оволико: „Нека слепица која је у Гргуревцима седила", — толико је Вуку казао Мушицки, који је те песме „преко некога од својих млађих преписао". Вук се тиме задовољио. *Боланог Дојчина* је записао у Сремским Карловцима 1815. године, „од једног трговца из Босне". „Од некаквог трговца из Босне" записао је три песме и прота шабачки Јован Павловић 1829. године, и послао их Вуку.[17] Ова два случаја, Мушицког са слепом певачицом из Гргуреваца и Павловића са трговцем Босанцем, — показују нам каквоћу Вуковог односа према певачима: његов интерес за певача био је исти толики колики и његових скупљача.

Из разних праваца из којих смо приступили Вуковом односу према певачима види се његов мали интерес за податке о њима, и још мањи интерес за питања о постанку песама. Само још један пример за то. Редигујући песме за штампу Вук је давао понекад белешке под текстом ради потпунијег објашњења текста. Те белешке су историјске, географске итд., али никад књижевне. Некад та објашњења потичу од самих певача (од њих је Вук тражио та објашњења). Једина за која би се могло рећи да су књижевне природе јесу она о метричким појединостима (и њих је врло мало), али та објашњења су у ствари сва од реда језичка и говоре о језичким слободама које певачи употребе ради изграђивања десетерца.

Оно што је Вука доиста у песмама интересовало, то су биле нове речи или особити језички облици и појаве. За ово је занимљив пример с песмом *Наход Момир.* Да је ту песму добио од Живане, то није рекао у *Рачуну* него три године доцније, у предговору *Пословицама,* говорећи о језичким питањима, па и о наставку *зи* (на пр. у заменици *њојзи*), и онда навео два стиха из поменуте песме и поновио све податке о Живани које је дао у *Рачуну* а додао и један нов: да је била стара кад је песме записивао од ње.[18] Занимљиво је и то како је Вук у предговорима првој и четвртој књизи, говорећи о песмама, лако налазио повода да говори о језику, — не о језику песама, него о језику као граматичар, фонетичар, дијалектолог.

Увек и свагда Вуком је господарила мисао о језичким појавама, о језику, народном и књижевном. Мисао о песми ишла је само у правцу скупљања лепих песама. Кроз његова писма, кад говори о песмама, не чују се друге речи осим: запишите ми песму од тог и тог певача, или: остала ми је незаписана та и та песма. Кад је Мушицки постао владика, написао му је овакву молбу: „Молим вас да распишете по целој епархији да се купе (песме) где се год која нађе, — макар каке биле: из десет или двадесет које ми пошаљете, ако једну нађем које ја немам, опет је добитак. Ја их, истина, имам око педесет штампаних табака, и то изабраних песама, али што је више, то је боље."[19] То је била права глад за песме, глад која га је нагонила да другима не допушта да и они скупљају. Такав је случај

био са Стејићем и са Милутиновићем: за обојицу је говорио да му „кваре посао".[20] У томе је, уосталом, имао право уколико је хтео рећи да они тај посао знају много мање од њега. Вук се од Милутиновића још у нечем разликовао: Вук је био антологичар. То гледиште је довољно јасно показао и својом збирком и својим исказима. У поменутом писму Мушицком рекао је: „једну од десет или двадесет". Милутиновић би сигурно објавио свих двадесет. Лоше песме Вук није хтео уопште ни записивати: чекао је да се „намери" на певача који ће му је „боље по реду казати". Данас ми жалимо што је тако чинио: није морао објављивати, али би добро било да су неке песме и варијанте остале сачуване.

А антологичар је морао бити. Да би народне песме могле бити узор књижевног језика, што је био један од главних циљева његове реформе, — он је песме бирао. Јер наше песме јесу наш Хомер, као што се онда говорило.[21] Хомер је онда важио више него данас, важио је за највећег песника свих времена и народа; зато и наше песме морају бити пример језика који ће се увести у нашу књижевност. Још 1821. године Вук је рекао за наше народне песме да су „једино и вјечно благо и украшеније литературе наше".[22] Истичемо реч *једино:* српска књижевност нема ниједну другу вредност да покаже. Слично говори Вук 1842. године: „Кад би Мушицки . . . познавао сву праву вредност нашијех народнијех пјесама, онда би њиховијем духом и језиком пјевао".[23] У свом *Рјечнику*, не само у првом, него и у другом његовом издању, после појаве Бранкових и Његошевих дела, Вук неће давати друге цитате осим из народних песама. Али ће зато ове давати обилато; нема стране у *Рјечнику* на којој не би било тих примера у довољној мери. Уносиће и примере из сасвим обичних или и лошијих песама које су објављене тек у последњим књигама државнога издања.

Ценећи народне песме као нашег Хомера, одредио им је у реформи књижевног језика место главнога и јединог узора. Али творцима тих песама, представницима и персонификацији нашег Хомера, није хтео или бар није стизао дати већу пажњу. Мислио је да би истраживање многих књижевно-епских података био велики а за реформу књижевног језика неважан посао. Сматрао је зацело да може бити и доста оно што је дао у предговору првој књизи, 1823. године. И без тога је узео на себе велике и тешке дужности; најважнија је била језичка реформа. Зато је *Рачун* остао тако сиромашан, а понекад и празан. Он је, уосталом, великим делом био писан ради Грима и Копитара, а не по унутрашњој потреби Вуковој. Једним делом писао га је и по дужности према скупљачима, о којима је често давао више података него о певачима (слично подацима о „пренумерантима", по тадашњем обичају).

Од Копитара му је био, изгледа, важнији Грим, зато што је Грим „највише наше народне пјесме Европи препоручио", као што је рекао у раније поменутом писму Мушицком: Европа и њена признања за нас су увек много значила. Ипак, на Гримово питање, већ цитирано: „да ли је у објављеним песмама задржао дијалекат песама како их је чуо, или је неком дијалекту дао првенство", — није хтео одговорити, нити је то питање поминьао. Ипак је на то за Вука врло незгодно питање дао можда непотпун и избегавајући одговор у оној смишљеној формули којом почиње *Рачун:* „Из млогих узрока . . .", који смо раније навели. Својом целином а највише том формулом

Рачун је тврдио да су све песме објављене онако како су записане. Али наговестити макар и најблеђе да је у неким песмама херцеговачко наречје претпоставио другим наречјима није смео нипошто. Доста је и без тога имао главобоље у борби за књижевни језик.

[1] Четврта књига, државно издање 1896, стр. XXVIII.

[2] *Ковчежић* (Доситејевог и Вуковог музеја) II, 47.

[3] *СК Гласник* НС XVIII, 148.— Време цветања југословенског епа пре Чајкановића одређивао је А. Серензен, тачније за почетне датуме, мање тачно и мање јасно за престанак цветања: 1761. и 1774. година (Рељковићева песма о Јакшићима и *Хасанагиница*), као почетни датуми, а као завршни 1820. година (*Просветни гласник* 1895, 482).

[4] У свима збиркама види се и понављање предмета из Вука. Први су то изнели Јагић и Новаковић поводом Петрановића. Теоријски је први поставио ствар Драгутин Костић (*Повратни утицај епског певања*). Та неоригиналност је само пратећа појава пропадања у време ширења писмености, а узроци су дубљи.

[5] IV. књига државнога издања, VIII.—

[6] Из неколико писама Гримових и Копитарових та питања су изложена на три места: а) Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Караџића*, 238; б) у нашем чланку, у *Зборнику М. С. за књижевност* III, 228; в) у поменутом *Ковчежићу* II, 44.

[7] По датумима преписке као да се и Његош преко Вука обузео тим интересом. — Занимљиво је како Вуков скупљач, Максим Ранковић, њему једну познату слепу певачицу назива „Омиром српском" (*Прп.* III, 56).

[8] *Живот и рад*, 68.

[9] Исто, 109.

[10] *Грам. списи* I, 165. Теорију и три врсте стила пре Добровског наговестио је код нас Доситије у *Етици* (држ. издање 1911, стр. 397) где је, наводећи четири стиха из Лазареве клетве, дао ову своју оцену: „Ово се у Омеру нариче просто високо". Претходник Копитару и Граму (и Вуку) у Хомеровом питању код нас је Далматинац Јулије Бајамонти. Идући самостално за Волфом, он је написао читаву расправу о сличности Хомера и југословенске етике (*Енциклопедија Југославије*, под Бајамонти).

[11] Исто II, 8. Од Копитара потичу и друга Вукова знања (в. *Грам. списи* I, 157, која јасно показују европске корене Вукове реформе).

[12] *Преписка* II, 315.

[13] Исто, 146.

[14] Иако је преписка на овом месту непотпуна, види се из речи о портрету Вишњићевом (стр. 245) да је Вук морао добити одговор на питања о Вишњићу.

[15] IV књига (држ. издање од 1896), стр. XII.

[16] Испореди слику коју даје Григорије Божовић (он је из Ибарског Колашина): пред очима Колашинаца „стере се равно Косово" *(Приповетке*, СКЗ, стр. 104).

[17] Има и један трећи Босанац, и он певач: Риста Травничанин (*Преписка* III, 587). Његово путовање из Србије у Босну пада у 1828. годину. Павловићев Босанац налази се у Шапцу 1829. године; он би могао бити исто лице са Травничанином. А можда су сва та три Босанца једно исто лице.

[18] *Грам. списи* III, 14.

[19] *Преписка* II, 339.

[20] *Преписка* IV, 117, 373. Кад је Милутиновић пошао у Црну Гору, Вук је за њим приредио једну врсту потере: где год је Милутиновић свраћао на том путу, престизало га је Вуково писмо заједничким познаницима: Владисављевићу, Гагићу, Вуку Поповићу. Био је ипак један случај где Вук није показао интерес за лепе песме. Кад су људи са двора кнеза Милоша послали старца Милију кући, крију̂ћи од Вука, Вук се више није интересовао за њега. Бар се то не види из *Преписке* (писма кнезу Васи Поповићу). Песме Милијине му је могао можда записивати Марко Немањић.

[21] Његош Вуку *(Преписка* VI, 358): „Српски је Хомер у народној поезији".

[22] *Грам. списи* II, 134.

[23] Исто III, 68.

ПРЕДАВАЊА ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ (II)

Момчило Настасијевић

1. О СТИЛУ, КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОМ ОБЛИКУ

Стил књижевног језика. По Бифону „стил је сами човек". У току развитка књижевног стила појављивале су се епохе индивидуалног и колективног стила. Велики стилови су колективни; народне поезије свих народа имају колективни стил. Средњевековне религијске фразе писане су увек истим стилом. У крајњој линији Бифон је имао право: *стил то је човек, али човек свога времена,* па било човек у колективу, заједници људи, или човек као индивидуа,

Постоје два момента који стварају изражај колектива, колективни стил, примитивни или исконски момент, који делује изнутра, и цивилизаторски или рационални момент, који утиче споља.

Стилске фигуре. Поновићемо две врсте стилских фигура, елементарне и културне. Елементарне фигуре служе за то да се створи што непосредније открију и изразе, да се пронађе оно што је битно. Другим речима служе за интуитивно сазнавање. Тенденција културних фигура је ублажавање, скривање . . .

У елементарне фигуре спадају: епитет, компарација, метафора, персонификација, хипербола, алегорија и др.

Обичан *епитет* води ка интуитивном, непосредном сазнавању стварности. Према употребљеним епитетима увек ћемо познати истинитог или лажног поету; прави поета не обилује у епитетима. Поред обичног постоји и *стални епитет,* који се среће у народној поезији. На пр. лукави Улис, гора зелена, небо плаво, стрелоносни Аполон и др. Стални епитет представља остатак магије.

Компарација (поређење) је појачани епитет. Сваки књижевни израз који је непосредан кипти поређењем.

Метафора је појачана компарација. Код метафоре изостави се оно што се пореди а задржи само оно с чим се пореди. Један пример: „брз коњ" (епитет); „брз као стрела" (компарација), — ко је брз? — подразумева се „коњ"; „стрела!" (метафора), — ко је стрела? — подразумева се „брз коњ".

Персонификација је кад се мртвим стварима даје жив изглед. Међутим, ова фигура мора носити тежину једнога доживљаја. На пр. „Друмови ће пожелет Турака, ал Турака нигде бити неће". У овом

Ово је други, завршни део предавања Момчила Настасијевића која је забележио академик др Петар Стевановић, а чији смо први део објавили у претходној свесци *Зборника Матице српске за књижевност и језик;* све што је о начину бележења и издавања ових предавања речено онде важи и за овај део.

Уредништво

случају „мртвим друмовима" приписује се жеља. Можемо рећи да је читава поезија, па и читава уметност у ствари једна персонификација.

Словенска антитеза долази заједно са компарацијом као „један врло широк увод". Служи за отварање видика. Форма ове антитезе иде по шеми: „да ли ... ни ...", „да ли ... ни ...", „да ли ... ни ...", итд.

Хипербола је неко претеривање; поетски доживљај превазилази објективну стварност. Народни певачи обично хиперболишу. На пр. „Да се сви ми у со претворимо, не би Туркам ручка учинили".

Алегорија је продужена метафора. То је једно скривање нечега. Њом се највише служе сатиричари да би до краја открили истину и шибали по недостацима.

У културне фигуре спадају: иронија, сарказам, алузија, еуфемизам, контраст (антитеза), каламбур и др.

Иронија је кад говоримо озбиљно о неозбиљним стварима, и обратно, кад говоримо неозбиљно о озбиљним стварима. Иронија може и по гласу да се позна. Дивних примера ироније има нарочито много у текстовима Анатола Франса.

Сарказам иде уз иронију. Сарказам крије у себи мржњу, он „уједа".

Алузија је још прикривенија од ироније. Обично су алузије везане за групе људи. Да би човек могао да се изражава у алузијама, мора да буде супериоран.

Еуфемизам је заобилазно казивање, лажан израз. Појавио се у позној ренесанси, кад су даме почеле да формирају своје салоне. Историјски посматрано, то је врло прикривено ашиковање, то су парадокси, каламбури из дамских салона. Отуда потиче и назив „женски израз". Молијер је такав начин изражавања салонских дама исмејао у својим „Смешним прециозама". Еуфемизам се у уметности везује за доба барока.

Контраст (антитеза) је јако распрострањена фигура. Суштина антитезе је у томе да се дају два појма који стоје у супротности, али се међу собом везују; истина је управо у њиховој унутрашњој вези. На пр. кад се говори о лепоти да се кроз то евоцира ругоба. Наши дубровачки писци су у својим делима злоупотребљавали антитезе. И ова фигура везана је за доба барока у уметности.

Каламбур је игра речи. Тежи се да се кроз звучност речи постигне ублажавање или скривање нечега.

Књижевни језик. Књижевни језик је у крајњој линији један језички племенски дијалект, који се под одређеним условима намеће свима племенима једнога народа. Било из политичких разлога, одн. силом, или из уметничких (језик Дантеове поезије) или преко религије (Лутерово писмо) итд. Готово увек је други разлог постанку једног књижевног језика. Код нас је српски књижевни језик израстао из наше народне књижевности, посебно из народне поезије.

Књижевни језик је увек вештачка творевина. То је језик једне културе, са којом се упоредно развија. Ради чувања чистоте било кога књижевног језика прописују се и постављају одређене норме, правила и прописи.

На рачун чистоте књижевног језика чине се различите погрешке, које потичу било од „унутрашњег хаоса писца" или су резултат

спољашњих околности. У такве погрешке спадају: варваризам, идиотизам, провинцијализам, неологизам и архаизам.

Варваризам, или употреба страних речи, формира се у полуобразованим слојевима народа или долази као последица доминације једног народа над другим или услед близине границе државе у којој је у употреби други језик. Многи варваризми дошли су са развитком занатства, као на пр. шнајдер, шустер, шлосер и др.

Идиотизам је уношење читавих фраза стране конструкције. Ту спадају: романизам, германизам, славизам, и др. Идиотизми су за књижевни језик опаснији од варваризама.

Провинцијализам је употреба локалних назива. С једне стране књижевни језик треба сачувати од унутрашњег хаоса, од претеране употребе речи из провинције, с друге, књижевни језик се освежава постепеним увођењем провинцијализама. Код нас, у нашим условима, постоји опасност од претеране употребе провинцијализама.

Неологизам је ковање нових речи. Многи научни изрази, термини, су неологизми. На пр. телеграм и др. То су нужни неологизми или неологизми научника. Постоје и скраћени неологизми или неологизми масе, као на пр. из спорта („Б. С. К."), затим из индустрије, асортимана робе и др. Посебну врсту, међутим, чине поетски неологизми. У принципу у поезији неологизам се сме направити само ако то захтева неопходност израза. Према томе поетама су неологизми донекле допуштени.

Архаизам или употреба застарелих речи. Највише се јавља на терену администрације, у бирократским изразима и сл. Међутим, постоје и поетски архаизми. Један згодно употребљени архаизам у песми може понекад да створи читаву атмосферу. У том случају поетски архаизам је потребан уметнику да би оживео стару атмосферу.

Интерпункција. Основни циљ употребе интерпункције је да се унесе јасност у књижевни језик. Ако учинимо историјски осврт видећемо да први људски записи нису били никаквим знацима растављани. Готово сви знаци интерпункције појавили су се у александријској епоси.

Где је неопходно применити знаке интерпункције? Очевидно на оним местима у тексту где се појави опасност од нејасности. Најглавнији знаци интерпункције су тачка и запета. Сви остали спадају у једну потребну књижевну реквизиту. То значи да би запета и тачка и без осталих знакова могли да удовоље јасности текста.

Постоје два гледишта на интерпункцију. Једно, да је интерпункција синтактична, друго да је логична. У првом случају сваку просту реченицу треба одвојити запетом, у другом, запету треба само онде ставити где се појави нејасност.

Основно начело употребе запете данас гласи: запетом се одвајају само приређене реченице; подређене реченице се не одвајају осим у случају када се појави инверсија. На пр. „Родио сам се кад је била неплодна година" (у овом случају нема запете), или са инверсијом — „Кад је била неплодна година, родио сам се" (овде се мора ставити запета). Овде важи основно правило, да чим се појави нешто онде где му у нормалном случају није место, облигатно се мора ставити запета. Тако иза свих прилошких додатака, ако се помере напред у реченици, мора се ставити запета. У свима наведеним случајевима у питању је употреба логичке интерпункције. По њој

једина основна забрана употребе запете у реченици састоји се у следећем: подмет од прирока не сме се одвојити запетом. Употреба тачке-запете (;) долази увек између две реченице или израза који међу собом показују извесну контраст (супротност).

КЊИЖЕВНИ ОБЛИЦИ

Проза. У прози су чести изрази, мисаони и књижевни. У овим изразима показује се интуитивност и интелектуалност писца. Међутим, чиста интуитивност не може да постоји као ни чиста интелектуалност. То двоје иде стално једно с другим.

Оно што је проза у ужем смислу, то иде у интелектуални израз или ред. То је права реч срачуната на тачност интерпретације мисли. Ту спада научна проза, у коју треба убројати и историјску прозу. У историјској прози може да буде колебања у погледу чињеница о којима се пише. Све зависи од времена и човека. Историјска проза може имати општи и национални карактер. Ако се даје исцрпна студија о једном предмету онда је то *монографија.* Ако описујемо живот једног човека, то је *биографија,* ако свој сопствени, онда је то *аутобиографија.*

Чиста наука приказује се прозом у виду расправа, студија, есеја. Кроз есеј, кога су основали Енглези, наука улази у књижевност. По садржини есеј је мањи од расправе, док је по изразу обично јачи. Од наших књижевника есејиста истиче се Исидора Секулић, како по познавању ствари тако и по изразу.

И популарне научне ствари могу да уђу у литературу. Велс је типичан популаризатор науке који је ушао у литературу. И код нас, на пр. многи природњаци научници закорачили су у литературу (Жујовић, Петровић-Алас, Миланковић, Ђаја и др.).

Књижевна проза представља сталну комбинацију мисаоног и књижевног израза, односно интуитивности и интелектуалности.

Беседништво као израз има нечега од глуме у себи; поред јачине исказаног израза важан је и гест. Код беседника постоји нека магична моћ за уживљавањем, као код великих глумаца. Говорник мора на неки начин да сугерира маси оно о чему говори.

Постоје различите врсте беседништва, на пр. судско, затим политичко, које је нарочито бујно за време револуционарних кретања. Поред тога, војничко, црквено, академско и конференцијско; последње у виду јавног предавања.

Поезија. Поезија је поетско интуитивно сазнање. По овој дефиницији излази да ћемо читаву поезију *посматрати са гледишта* континуитета (континуитета, по Бергсону). То значи интуицијом се у првом реду сазнаје целина, а она је „inanalisable" (не може се рашчланити). Све је само континуум (целина).

Човек је некад у почетку свога друштвеног развитка много више био захваћен феноменом певања него у фази поодмаклог развитка. Човекова интуиција, према томе, током развитка опада у корист разума; високо цивилизовани народи мало певају. Међутим, феномен певања у примитивног човека био је истовремено феномен религиозног акта, обреда. За обред је била везана игра, песма, мелодија. Касније ритуално певање прераста у чисту музику, писано певање у игру. Поезија и мелодија иду заједно; на звуку поезије заснива се игра.

Права поезија је певање у појмма. Феномен певања (певање као појава) мора се примити као што примамо феномен топлоте, светлости и др. То би било највулгарније тумачење поезије као појаве. Поезију у ужем смислу треба схватити као певање а не као писану поезију.

Поводом чега човек пева? Кроз певање човек налази излаз из сваког стања свог у коме се нађе. Певање је као ракија, као опијум. Човек попије и кад је радостан и кад је тужан и кад је обично расположен. Ако је радостан, човек пева зато што је радостан, ако је жалостан, зато што је жалостан, и тд. Певање ослободи човека од било каквих притисака. Са напретком цивилизације феномен певања опада. Грчка се испевала још пре 2000 година. Руси су још увек у врло великом песничком заносу. И ми исто тако, као и суседни оријенталски народи.

У току свог развитка поезија се постепено поделила на лирску и епску. Међутим, феномен поезије као такав и даље остаје исти. Лирика је субјективна поезија, епика објективна. У првом случају она је рефлекс самог песника лиричара. Ако се песник уживљава у спољни свет, па себе потпуно заборави, онда се, по Бергсону, рађа епика. Епски песнички таленат има снагу да се уживи у спољни објективни свет, али и да се опет врати себи. Међутим, немогуће је потпуно одвојити једну од друге врсте поезије. У једној врсти увек се могу наћи елементи друге врсте. У лирици епски елеменат било би оно што је најинтимније, и обрнуто, у епици, лирски елеменат чини такође оно што је најинтимније песниково.

Лирика, то је немоћ писца да изађе из самог себе. Међутим, и лирика има своју унутрашњу објективност, али то није она поезија „ладног чувства".

Лирика као форма претрпела је дуги развојни пут. Има извесних облика лирске поезије који се повлаче још од старогрчког, античког времена. Све грчке лирске форме су певане. Из тога времена до данас одржао се *хор,* једна врста примитивног поетског израза. За извођење у хору спремани су химна, ода и дитирамб.

Грчки хор је последњи остатак прастарог религиозног колектива. Уметнички смисао грчког хора је у томе што тумачи иста расположења као и прастари колектив, кроз химну, игру и певање у славу божанства. *Ода* се пева у славу човека. Најизразитији облик античког хора је *дитирамб,* из кога се постепено развила грчка трагедија. Дитирамб је оргијска песма у славу бога Диониса, разуздана, бујна.

Поред хорског, кроз религиозна певања развило се и појединачно или соло певање, али је оно млађег датума од хорског.

Посебан вид лирског израза је *елегија,* песма у почетку ратничког карактера, везана за елегијски дистих. Доцније елегија мења смисао, добија тужан садржај и тон. У грчком свету развила се и сатирична песма. *Епиграм* је у почетку запис на споменику. У даљем развитку епиграм улази у живот као опасна, кратка и заједљива песма. *Епитаф* и раније и сада представља типичан надгробни запис, који у три, четири реда обухвати читав живот покојника. У лирске изразе спадају и *травестија* и *пародија.* Пародија је типична лирска карикатура.

Епску поезију чине или појединачне епске песме или епови (епопеје). Оно што је у епској поезији аутентично епско то је колективна творевина или *народна поезија*. *Епопеја* је *еп* у правом смислу речи, који исконструише један песник из низа епских песама. Тако су постали, на пример *народни епови* о Нибелунзима код Немаца, Еде и др. За разлику од народног епа имамо *уметнички* или кабинетски еп, као што је *Енејида* и др. у старо доба.

Уметнички еп је творевина једног човека. У старијој литератури налазимо много примера за уметнички (кабинетски) еп. Такав је код нас *Осман,* од Гундулића, *Бијесни Роландо,* од Л. Ариоста, и др. Све су епопеје, односно епови, по садржини, односно главном догађају, исте. Имају ратнички дух и описују сукоб између два народа или две народносне групе, на пр. између Мавара и Европљана, Турака и Европљана, и др.

У нашој народној епској поезији ми не налазимо праве епопеје (епове). Свако „епско време", које прати постанак епа, по правилу је условљено сударом, ратовима између народа. Услед дуготрајних ратова са Турцима епски дух је био захватио цео Балкан, постале су многобројне епске народне песме, али не и епопеје.

Док је садржина правих епова, посебно народних епова, ратничка, уметнички еп може имати карактер побожни (на пр. Дантеова *Божанствена комедија),* романтични, о животињама, и др. У последњем случају еп је нека врста наставка некадашњих митова о животињама.

Роман и драма. Постепено од певаног епа прешло се на прозни еп или *роман.* Према томе роман је еп претворен у прозу. У Европи XIV века извршен је прелаз са фантастичног, на пример бретонског епа, на фантастични роман (на пр. бретонски роман, у прво време). Тако је постао и фантастични роман о витезовима (витешки или авантуристички романи). То су романи над којима је, читајући их, полудео Дон Кихот.

Каснији „фељтон-роман" води у крајњој линији порекло од авантуристичко-витешког романа. Постоје и романи у којима је дата комбинација путописа са фантастиком (позноантички роман). Такав је на пример Видаковићев *Љубомир у Јелисијуму.* Понекад се поред фантастике и витештва у роману појављује и хумор. То је тип „пикаро"-романа, хумористички роман у коме је дата карикатура витеза.

Као што је историјски роман нека врста историјског епа у прози, савремени роман је „савремени епски прозни спев". Најразвијенији међу савременим романима је *социјални роман.* Затим су чести *психолошки романи* (на пр. Пола Буржеа), који прате унутрашњи живот личности романа. Руси су дали највеће и најпознатије психолошке романе. Међу њима нарочито се истичу романи Достојевског. Чести су, исто тако, и романи личности; хумористички романи су ређи.

Драма. На целом глобусу земљином, код свих народа, постоји урођени драмски инстинкт, способност уживљавања у нешто друго што не припада самој личности. Корене драме као књижевног дела треба тражити у примитивним играма племена, родова и народа. Међутим, прилике у свету нису биле свуда исте, тако да и појава драме код различитих народа не долази на исти начин. Код нас, на пр. драма се није појавила одоздо, из народа, него је дошла са стране, из Грчке.

Грчка драма послужила је као основица за развитак драме у осталих европских народа. Драма је уживљавање; грчки хор певао је дитирамб у славу бога Диониса и кроз то је постепено постала грчка драма. У најпримитивнијој форми код Грка драма је била састављена од хора и једног издвојеног глумца. Чим се издвојио и изишао из хора макар и један глумац то је већ драма. На том нивоу су неке Есхилове драме.

Грчка драма носи религиозно обележје, јер је у хору из кога се развијала у прво време био истакнут оргијски моменат. Кад се драма потпуно осамосталила доцније, драмски писци узимају личности из митологије. Међутим, основа радње у грчкој драми и даље је на хору. Грчки свет је дао драму са трагичним исходом, типичну трагедију у пет чинова са хором.

Први теоретичар драме уопште био је Аристотел. По њему драма је имитирање догађаја из херојског митолошког доба. И уколико је људска личност већа, утолико је њено страдање у драми веће. У драми се садрже три основна елемента радње, фатум (судбина), катарза, тј. велико страдање доноси и морално пречишћавање, и трагична кривица, тј. за сваког страдалника има се наћи кривица. По томе у Грчкој драми људи су играчка у рукама богова. Да ли јунак дође до „прогледавања" своје кривице, о томе Аристотел не говори. Међутим, духовно прогледавање долази, али доцкан.

Грчка трагедија, која се одликује дубоким познавањем људске природе, по композицији је проста. Потребно је што мање личности и да се радња одиграва на једном месту. Доцније, међутим, Шекспир је „разломио" драму. Он је одбацио јединство времена и јединство места а задржао је само јединство радње која се концентрише око главне личности. Код грчке трагедије било је онолико страдања колико учињених дела. Код Шекспира тога нема, као што нема ни прогледавања кривице. У његовим трагедијама осећа се неравнотежа између учињене кривице и страдања. Томе можемо наћи узрок једино у хришћанском учењу, по коме се кроз страдање праведника потврђује божанство. Очевидно је, дакле, да се утицај хришћанске мисли осећа кроз Шекспирове драме.

У средњем веку имамо појаву религиозне драме у ужем смислу или *мистерије*. Она не стоји у вези ни са античком ни Шекспировом драмом, већ потиче из учења о ускрснућу. У то време драма се сели из амфитеатра и позоришта у двориште позоришне зграде а одатле на трг. Религиозна драма нема књижевну вредност, њу стварају „занатлије" и црквени тутори. У таквој драми доминирају три елемента распоређена „по вертикали", оздо навише: а) пакао, б) овај свет, в) небо и рај на небу. Радња се одиграва на овом свету а јунаци се, у зависности од свог опредељења и хришћанског морала, селе или наниже, у пакао (ад) или одлазе на небо, у рај.

Зашто је драмски облик најтежи од свих књижевних облика? Да ли је драмски елеменат нешто треће или комбинација лирског и епског елемента? Акција у драми, тј. покрети глумаца, представљају епски елемент, док је лирско оно што глумци говоре.

За драму је потребан посебан склоп, посебна архитектоника самог облика. За склоп драме не постоји посебна схема која би важила за све случајеве, односно трагичне ситуације, али пре свега мора да се пронађе и утврди јединство радње. Експозиција радње

заузима добру половину првог чина. Тек при крају првог чина назире се сукоб; у другом чину сукоб се постепено развија и појачава . . .

Облици драме су различити. Прво се јавила *трагедија*, у класичном смислу, затим *комедија* у класичном смислу (као код Плаута), доцније, комедија карактера, нарави и интриге. У Плаутовој комедији имамо и једног и другог.

Доцније се појављује комедија чисте интриге, на пример наше Трифковићеве комедије; код Стерије наилазимо на Плаутовску комедију карактера, у којој једно лице, у овом случају Кир Јања, својим карактером ствара комичну ситуацију. У комедији нарави нема главне личности (на пр. комедија *Родољупци).*

Из комедије у савременом добу развио се комад с песмом, *водвиљ* (на пр. комад *Београд некад и сад*, и др.). Ренесанса је из комедије створила *пасторалу*, из које се касније развила опера. *Опера* у себи носи јасне трагове пасторале. Препород опере, прелаз из пасторале, извршен је у XVIII веку. Музичка драма у музичкој уметности одговарала би озбиљној трагедији у књижевности. Поред опере постоји оперета која не улази у озбиљну музику. Исто тако, комична опера која би одговарала комедији.

Позориште код Грка. Старо грчко позориште састоји се из три дела, позорнице, хора и места за публику. У дну позорнице налазила се палата на којој су била троја врата. Поред тога била су по једна врата с леве и десне стране позорнице, која су служила за улазак глумаца, с десне стране за глумце који долазе с мора или поља, с леве, за глумце који долазе из вароши. Поред врата налазио се по један стуб који се мењао, а приликом његове промене гледаоци су имали да замисле измену позорнице. Стубови су били украшени са три стране тако да се окретањем стуба позорница могла трипут да промени. Изнад позорнице био је лаки кров, испод крова налазио се чекрк низ који су се спуштали глумци који су играли богове. На поду је био отвор одакле су се појављивали глумци који су играли духове. На бини је се налазио један мали покретни подијум (носило) на коме се доносило оно што се десило напољу, на пр. убијен ратник и слично.

У прво време био је само један глумац који је разговарао са хором, тако да се хор на позорници мешао са глумцем. Да би чланови хора могли несметано излазити на позорницу, под позорнице био је на истој висини на којој и хор. Доцније је хор спуштен ниже од позорнице, јер није било више потребно да излази на позорницу пошто се број глумаца повећао. Хор је био у облику полукруга и од публике заклоњен кулисом, која је била украшена. Према позорници, међутим, хор је био отворен.

Седишта за публику била су у прво време од дрвета. Доцније, пошто су се дешавали несрећни случајеви услед рушења, седишта су прављена од камена у подножју некога брега у кога су била усечена (амфитеатар од камена).

Глумци код Грка били су веома цењени, за разлику од Римљана где су глумци били робови или ослобођени робови („слободњаци"); други сталежи нису учествовали у позоришту. Код Грка, међутим, робови нису пуштани у позориште ни као глумци ни као публика.

2. О НАШОЈ НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Народна поезија. Народне песме скупљене су у народу. Аутори им, сем у случају неких песама XIX века, нису познати. Први скупљачи песама морали су приметити да се у њима провлаче два елемента, мушки и женски. Песме са мушким елементом су *епске*, са женским, *лирске*.

Женске песме су певане од жена и младића, имају лирски карактер, опевају љубав и женске послове. Вук, највећи скупљач наших народних песама, примећује да се женске песме певају појединачно или у групи, без пратње, док се мушке, херојске или епске, певају уз гусле.

У херојским (епским) песмама преовлађује тенденција ка једноликости, један ритам — једна мелодија. Певају се готово искључиво у десетерцу; епски дух времена изражава се кроз трохејски десетерац.

Лирска поезија изванредно је разноврсна, како у погледу ритма тако и мелодије. Та разноликост иде до несхватљивих размера; скоро колико песама толико мелодија. Изгледа да је у томе било илирског утицаја. Међутим, читава ова разноврсност може се свести на око 20 типова мелодија. Највише мотива даје наш Југ, моравско-вардарска и косовска струја; код динараца има само три до четири мотива мелодија.

Према досадашњим прикупљањима и испитивањима на Балкану има приближно 10000 мелодија народних лирских песама. На основу компаративног проучавања мелодија може се тврдити да постоји несумњиво мелодијско јединство Балкана; границе држава и народа ту нису од значаја. Ово јединство последица је историјских услова, вековног боравка у истом омеђеном географском ареалу, под истим господарем. Код нас је скупљено око 4000 мелодија.

Лирско певање може се поделити на *обредно* и *ванобредно*. Обредно је несумњиво старије, јер је и у исконско доба обредни акт био праћен певањем. Обредне песме певају се у одређеним приликама и на одређеном месту. Обредна песма има животно практично дејство и њен садржај и облик не сме се мењати.

У ванобредне песме спада пре свега љубавна лирика, затим послене песме (жетелачке, на прелу и др.) и породичне песме. У последњу групу спадају песме у којима се исказује нежност сестре према брату, затим песме успаванке и др.

Обредне песме су не само старије него и „коренитије". Оне се не певају око хришћанских празника, већ уз обреде који воде порекло од искони а који се могу понекад поклопити са неким празником. Тако божићне песме не односе се на само рођење Христово већ на ритуал бадњака. Стављање бадњака на ватру означава помен умрлима и у исто време спаљивање бога. Много значајнији обред је свадбени, праћен свадбеним песмама. Око свадбеног обреда концентрише се велики број певања. Тако око младе створи се читав венац девојака, њених чувара, које певају свадбене песме да би песмом из младе изгнале злог духа. И око мртваца у народу постоји обавезно „певање", односно нарицање (погребне песме). Мртвоме се нариче зато што је незадовољен умро. Смисао нарицања опет је магијски, није то само због велике жалости. Погребне песме имају нарочити

ритам који се разликује од ритма обичних лирских обредних и необредних песама, ритам тужбалице.

За разлику од божићних празника, о Ускрсу се не пева, не постоје забележена ускршња певања. Међутим, постоје блиске по времену лазаричке песме, везане за Лазареву суботу („врбица"), недељу дана пре Ускрса. Иако су везане за празник васкрсења Лазара, лазаричке песме певају се у славу буђења природе у пролеће. У црногорском приморју постоји један обред чији се смисао потпуно изгубио, праћен тзв. краљичиним певањем. Ритуал за кишу још увек је врло свеж, праћен додолским песмама. Ове песме нису везане за неко одређено доба, датум у календару, већ за појаву суше. Додоле окићене зеленим венцем око главе наилазе у доба суше, играју и певају измамљујући кишу; домаћица их залива водом и штедро дарива.

Епска поезија. За разлику од лирског певања, које тежи ка разноврсности, епско певање има тенденцију да се изрази кроз једну мелодију. Готово сва епска певања могла би се спојити у једну гусларску епску мелодију.

Готово сва наша народна епика испевана је у трохејском десетерцу. На пример, стихови: „Бога моли Југовића мајка . . .", или „Маче војску стари Југ Богдане . . ." и тд. Од тога има мало изузетака. На пр. „Заповеди господ бог . . .".

Остаје посебно нерешено питање песама „дугог стиха" званих *бугаштице*, које претходе десетерцу народне епике. Валтазар Богишић је, поред осталих, зашао по архивима и пронашао 73 бугаштице. Дакле, није их скупио из народних уста, пошто се више не певају, него из архивских писаних докумената и неких објављених дела. Мисли се да је Богишић био скупио још толико песама, али се нису сачувале. У том случају њихов број попео би се на око 150. Овде треба истаћи необориви факт, да онај ко је скупљао наше народне песме у народу, а то је Вук, у својој богатој збирци народних песама нема ни једне бугарштице.

Песник са Хвара, Петар Хекторовић (XVI век), у свој познати спев *Рибање и рибарско приговарање* унео је две бугарштице, *Марко Краљевић и брат му Андријаш* и *Војвода Радосав Сиверински и Влатко Удински*, које је чуо од хварских рибара. Али то је већ период потпуне декаденције и губљења бугарштице у народу. У почетку XVIII века народ не зна за бугарштице. Према томе, бугарштице или песме дугог стиха су код нас старији епски народни израз који претходи поезији у десетерцу. У бугарштицама се пева о Немањићима, Косову, Бранковићу, али и о хрватским бановима, босанском племству. Међутим, ниједна бугарштица не пева о хајдуцима. Ово је несумњив доказ о старијем пореклу бугарштица, јер су се хајдуци појавили били почев од XVI века. Очевидно да су бугарштице раније утајиле, крајем XV и почетком XVI века.

Шеснаести век даје потпуно нови израз у народној поезији, стих у десетерцу. Тада се појављују први национални отпори према турском освајачу праћени хајдучким подвизима. Кроз опевање ових подвига у десетерцу, певаном уз гусле, подиже се и одржава народни дух. То је најкапиталнији век у нашем народу после Светог Саве и пропасти државе, век обнове пећке патријаршије. То је у исто време у поезији моменат изумирања старијег феудалног епског певања, које је било концизније, са више лирске предности, певања пуног арха-

ичних израза и облика који су се изгубили и изумрли. Сам ритам старијих песама, бугарштица, указује на словенске ритмове. На пример, из песме о Марку Краљевићу и Андријашу почетни стихови гласе:

Два ми ста сиромаха дуго време друговала,
липо ти ста друговала и липо ста драговала...

Овде нема ничега што би дало да се наслути десетерац. Бугарштице носе у себи више снаге, а одликују се и појавом рефрена.

Истраживач наше народне поезије Геземан, из Прага, открио је око Охрида једну врсту скупног или хорског певања, у коме започне један да пева, затим двојица, тројица и на крају прихвате сви певање, у хору. Тај начин певања унеколико указује на саме бугарштице; хорски део одговарао би рефрену бугарштице.

Данас располажемо са довољно доказа да су бугарштице израз нашег средњег века и његова феудална поретка, пре пропасти државе. Са пропашћу деспотовине у XV веку бугарштице су изумрле у народу. Међу најлепше бугарштице иде поменута песма *Марко Краљевић и брат му Андријаш,* али највећи број се везује за доба Бранковића. У бугарштицама се песник често обраћа феудалном господару.

Прави терен нашег епског духа то је песма у десетерцу, која живи од XVI века до данас. Наши испитивачи епске поезије, нажалост, задовољили су се само класификацијом песама по циклусима. Тек у последње време показује се више напора и воље да се уђе у суштину, смисао и порекло појединих песама. В. Чајкановић читаву српску епику покушава да осветли са гледишта митологије и упоредне религије. В. Ђоровић примењује историјски метод за њихово проучавање. У најновије време Геземан уводи тзв. интегрални метод, — епско певање проучавати на самом извору, у народу, при чему научник прати извођење гуслара али испитује и средину у којој се песма пева.

Има врло велики број српских епских песама. Вук је са својим сарадницима прикупио око 10000 песама. Међутим, и догађаји новијег датума, чак и светски рат, опевани су у десетерцу, али та епика показује све знаке декаденције.

Прва група епских песама обухвата *неисторијске песме,* које не улазе у оквир наше народне прошлости. У њима нема историјских личности; можемо их звати и *митолошким.* Све остале групе чине велику епопеју наше народне прошлости. У њима су опеване народне легенде везане за развитак и пропаст српске средњевековне државе. Оне се не могу назвати историјским у правом смислу речи, јер између историјске истине и народне легенде нема поклапања. Највећа непоклапања између истине и легенде огледају се баш у највећим историјским догађајима.

Постоји прилично велики број песама које су по називу и општем оквиру историјске а по садржини митолошке.

Народ друкчије него историја тумачи значајне догађаје. У читавом народном певању можемо запазити основни елемент а то је култ Косова, пропаст државе на Косову. Косово је духовно предодредило и мобилисало народ да почне са певањем. Због тога косовски циклус епских песама заузима централно место. Ко год је од наших касније народних песника или уметника покушао да да неки еп полазио је од косовске битке.

У овом моменту код нас не постоји народни еп или епопеја као књижевни облик у правом смислу речи. Имамо само распарчана и по циклусима груписана епска певања. Епопеју, на пример по форми сличну Нибелунгу или Едама, имали бисмо само у случају да је неки песник узео и саставио епска певања у једну јединствену логички повезану целину. А тога није било.

За косовским стожерним циклусом као непосредно млађи долази циклус о Бранковићима (на пр. са темом о „проклетој Јерини" и др.). Тај циклус показује извесно губљење оријентације у народу. Траже се кривци за пораз и тешкоће које су снашле народ после Косова. Даље долази циклус о хајдуцима, о њиховим авантурама и храбрости кроз које се постепено мобилише народна свест. Међутим, најдрагоценије су песме које се тичу Косова и Краљевића Марка. То су у исто време и песнички најјаче ствари.

Неисторијске или митолошке песме. На терену епике наш народ испољава сличну архаичност као и код лирских обредних песама. Неке митолошке песме садрже у себи праисконске мотиве. Једне су апокрифне, друге се мешају са историјским мотивима. Примери апокрифних митолошких песама су на пример *Свеци благо дијеле, Огњена Марија у паклу* и др. У последњем случају, слично као у Дантеовој *Божанственој комедији,* арханђео води светицу кроз доњи свет (пакао) и страдања у паклу. Песма је очевидно постала у неком манастиру или у народу под утицајем манастира.

Најархаичнија митолошка епска песма је *Зидање Скадра.* Она је, с обзиром на основни мотив, врло много проучавана. Узиђивање бића је један вид приношења жртве. У песми има страховите симболике: ништа се не може подићи док не кошта жртава. У прво време уочи сваког подухвата људи су приносили жртве боговима да би их умилостивили. Кроз песму *Зидање Скадра* можемо да прозремо исконски култ приношења жртве.

По свом митолошком обележју истиче се и песма *Женидба Милића барјактара.* Њен завршни део јасно показује да је ту заступљен последњи остатак легенде о Изиди и Озирису. Легенда о Едипу такође се нашла у десетерцу у песми *Наход Симеон.* Песма *Змија младожења,* везана за будимски двор, такође вуче са собом исконске елементе. Познато је да сви мотиви који говоре о прелазу (претварању) између животиња и људи говоре о најдубљој прошлости човечанства.

Песма *Браћа и сестра* имала је великог одјека у иностранству. Према њој је Биргер написао своју *Ленору.*

Историјске епске песме груписане су у циклусе. Најстарији је циклус о *Немањићима;* упоређен са осталим, овај циклус садржи релативно мали број песама. У њему налазимо несумњив доказ о догађајима и људима из доба Немањића који су оставили јачи утисак на народну психу. Најчешће се помињу Урош и Сава; Немања је запамћен у народу као оснивач цркава, под именом свети Симеон.

Има извесних владара међу Немањићима које народ једва памти, на пример Милутин; од свих Немањића о Урошу се најпотпуније и највише певало. Душан је дат више декоративно. *(Женидба Душанова).* У вези са Душаном је и митолошка песма *Наход Симеун.* Народ пева и о насиљу Душанову у вези са пећком патријаршијом; Дечански и његово ослепљење оставило је снажан утисак на народ. Велики број легенди исплео се око Саве Немањића.

У циклус Немањића убрајају се и песме о породици Мрњавчевића, нарочито о Урошу и Вукашину. У њима је јарко приказан тип феудалца. За ово време историјски се везује и зидање Скадра, у коме учествују сва три брата Мрњавчевића. Вукашин Мрњавчевић, који је приказан као врло мрачна фигура, више се везује за песме из циклуса о Краљевићу Марку, његовом сину, него за овај циклус.

Централни наш циклус песама је *косовски*. Без боја на Косову и пораза који је довео до брзе пропасти државне независности, вероватно се не би ни појавио наш епски песнички замах. То је био најважнији догађај до данас у историји српског народа. После пораза на Косову код народних маса осећа се велика пометња. Народни дух није се смирио све док у издаји није нашао косовску концепцију пораза. Народне масе траже умирење и оправдање због пораза, а то је, с обзиром на веровање у сопствене снаге, ништа друго него издаја. У народној свести формира се фигура издајника (Вук Бранковић) и хероја (Милош Обилић); жртва неслоге је кнез Лазар.

Сам бој на Косову, косовска битка, врло је рудиментарно опеван. И оно што је опевано своди се само на кратко казивање преживелих учесника. Опевана је трагика „пронађена" у догађајима пре и после боја. Народни гуслар инстинктивно је осетио да ће наћи више дубинскога у „предбоју" и „послебоју" него у самом боју.

Постоји легенда у народу о догађајима који су претходили косовском боју. Централна личност је Лазар, чија се стварна појава, историјски лик, готово поклапа са легендом. Лазар је у народу био врло омиљена личност. Легенда казује да је уочи боја био двобој између два Лазарева зета. Одатле као да је потекла позната песма *Кнежева вечера*. Мотив *Кнежеве вечере* донекле опомиње на тајну вечеру из библије; Лазар је оличење Христа; Вук, Јуде. Ту се појављује и девет Југовића, група личности за коју није историјски утврђено да је постојала. Као учесник боја на Косову опеван је и босански војвода Влатко Вуковић, који, иако доцкан стиже, јурне међу Турке. У косовски циклус се убрајају и песме о Страхињићу бану.

Као најтрагичнија личност у читавом косовском циклусу је Југовића мајка. У песми *Смрт мајке Југовића* дато је најдубље сагледавање у женску природу, посебно у природу жене мајке. Страдање мајке, којој су погинули свих девет синова и муж, дато је у песми у постепеној градацији, уз повећавање бола које доводи до напрасне смрти.

Најомиљенији циклус, али не и централни, чине песме о *Краљевићу Марку*. Фигура овог македонског феудалца историјски мало је позната. Зна се да је био краљ, турски вазал и ктитор манастира, да је погинуо на Ровинама учествујући у борби на турској страни. Међутим, у народној песми сасвим је другачије дата фигура ове историјске личности. По општој традицији јужнословенских народа, у песми се краљ Марко назива Краљевић Марко. Једино у Бугара он је остао „краљ Марко".

Поставља се питање откуда да Марко као краљ и турски вазал постане централна личност читавог једног циклуса народне поезије. Он се у песми појављује као изванредно широко постављен тип, и географски и временски и као човек. Краљевић Марко свуда ниче где га ни замислио ниси, од Дубровника преко Косова до хајдука који су се јавили знатно после Косова. Изгледа да је народ тиме желео да све своје ослободилачке тенденције стави у Марка, у једну личност

која треба да га заштити од зулума. Али о Марку има у легенди и грозних ствари. Он, на пример, сече руке сестри Леке капетана, и тд. То су најниже „жице" Маркове. С друге стране је бескрајна добричина и оптимиста. Из тога излази да Марка не можемо поставити као једну јединствену личност.

Ако желимо да проучимо Марка до краја, ми морамо да узмемо ортодоксног Марка са свима основним цртама његова карактера. А те црте огледају се пре свега у заштити слабих и незаштићених. Посматрано кроз спектар психоанализе, у Марку је народ нашао себи одушка. То није витез без мана већ хумористичан витез правде. Народ му, на пример, меће преко леђа „сурү међединү".

Основна црта карактера ортодоксног Марка своди се на његов однос према феудалном времену. Ту је кључ за објашњење и односа Марка према оцу Вукашину, истакнутом феудалцу. Колико је Вукашин мрачан феудалац, толико је Марко супротност томе. Вукашин је истина Марков родитељ, али и феудалац који је у стању да посече анђела само да би дао израза својим личним прохтевима. Постоји легенда како је Вукашин одјурио Марка од куће и како овај одлази међу чобане да тражи уточиште.

Марко као историјски владар („краљ") у народној легенди остао је само као краљев син („краљевић"). Као појава Марко у очима народа означава заштитника од феудализма, ликвидатора феудализма. У случају одбране Уроша, Марков однос према Вукашину је негативан. С друге стране, према народу, увек је позитиван и Марко га штити од насилника.

Интересантан је Марков однос према Турцима. Он је турска придворица али и народни бранилац. Одлази да помогне султану као човек човеку, јер је и турски цар у том моменту незаштићен. Он се ту из чисто људских обзира заплео у сарадњу са Турцима. У том погледу карактеристична је песма *Марко Краљевић и Арапин.*

Занимљив је однос Марка према „Прабалкану", према Арбанасима односно Илирима. Тај однос види се из песме о Муси Арбанаси, у којој се појављују и митолошки, исконски елементи. Ту би Марко настрадао од Арбанасе да му није помогла виша сила. Своме јачем противнику витешки је одао признање речима: „Јао мени до бога милога, где погубих од себе бољега". То је учињено од стране народног песника више инстинктивно, чиме се кроз песнички мотив истакло спајање исконског или илирског елемента, с једне, и словенског елемента, с друге стране. Победио је Словен одајући при томе дужно витешко признање побеђеном, своме претходнику на Балкану.

Марко се појављује у песми и у односу на Мађаре. По једном тумачењу легенда о Краљевићу Марку захватила је и најсевернији делове Балканског полуострва и јужне делове Мађарске. По другом схватању, ердељски јунак Марко, то је неки други Марко. Према овом тумачењу у народној песми била би два Марка, слично као што имамо два Новака, Старину Новака и Баба Новака, два сасвим различита хајдука.

Посткосовско време и посткосовска психа нашег народа изражена је у *циклусу Бранковића.* Време владавине Ђурђа Бранковића у психолошком погледу најкомпликованије је време. Историја каже да је Ђурађ као физичка појава остављао најдубљи утисак. То је човек који је имао развијен ум и говорнички таленат, човек физичке снаге и лепоте и снажне интелигенције. Међутим, народна легенда

не говори о њему него о његовој жени, Јерини. У легенди не видимо чак ни то да ли се у то време сматрало да су Бранковићи издајице. Све своје роптање народ преноси на Јерину. У чему је ту проблем? У то време Бурађ је био најбогатији човек у Србији а народ убога сиротиња. Такав економски моменат несумњиво је утицао на народну психу. Због тога се појављују и први хајдуци; у то време видимо првог хајдука, Баба Новака.

Преношење мржње на Јерину може се осветлити само методом психоанализе; народ је веровао да су Бранковићи фатални за судбину Србије. С друге стране налазимо несумњиве доказе да је народ сматрао Лазаревиће идолима. Једини излаз из трагике зидања смедеревске тврђаве народ је нашао у бацању кривице на Јерину. Бурђу народ не може непосредно да замери што зида „куле и градове", али услед тога трпи, кулук га исцрпљује и тражи одушка бацањем кривице на Јерину. Бураћ је у песми приказан више декоративно, као недовољно активна личност која стоји по страни од догађаја. Због тешке невоље један мали племић (Баба Новак) одмеће се у хајдуке.

Из тога времена имамо и Јакшиће и групу песама о њима, у којима су поред осталог опевани и двобоји са Турчином Порчом од Авале. У групу песама о последњим Бранковићима, који су се преселили преко Саве и Дунава у Мађарску, спада песма *Змај Огњени Вук*. Из тога времена је и трагична песма *Маргита девојка и Рајко војвода*. Рајко је један од последњих изданака наших феудалаца.

Поезија XV века о Бранковићима, о периоду уочи коначне пропасти Србије и непосредно после тога, била је у почетку у форми бугарштица које су тек касније препеване у десетерац. Прелом у поезији наступа у XVI веку када бугарштице престају да се певају и уступају место десетерцу.

Хајдучки циклус песама одражава сложена, често авантуристичка збивања у дубокој турској позадини, у покореној Србији. Епски дух у правом смислу речи формиран је у Србији тек у XVI веку. Он се, уместо бугарштицом, сада лакше изражава у десетерцу.

Шеснаести век је доба великог прелома у историји психе нашег света. У почетку народ се био помирио са ропством и турском влашћу. Има чак и неких посредних доказа да су сељаци драговољно прихватали Турке, јер им је под сопственом властелом уочи пропасти било претешко. У то време пада и обнова пећке патријаршије, што је добрим делом био резултат лојалности према турској власти; на царском двору у то време седи велики везир Мехмед паша Соколовић, пореклом Србин, а турска војска наступа према Бечу. У XVI веку нужно се извршило у српском народу стапање осећања вере, цркве, народности и патриотизма у једну целину. Народ, сељак, није више упућен на властелу, она више не постоји, већ се групише око цркве и њеног руководства. На основу оваквих суштинских промена у међусобном односу сталежа смемо да закључимо да се прави епски дух са десетерцом у песми појавио тек у XVI веку, веку бурних промена у српском народу. У то време пало је без сумње и препевавање тема старијих бугарштица (о Немањићима, Косову, Марку, Бранковићима) на десетерац.

О хајдучком животу и подвизима хајдука учи се у историји. О хајдучком времену и хајдуцима доста података може да се нађе у Поповићевој књизи. Овде ради утврђивања порекла хајдучких пе-

сама треба осветлити неке моменте из легенде о хајдуцима. Легенда везује хајдучке чете за одређене планине. Центар хајдучије у народној песми је гора Романија са Старина Новаком. Романијски Новак нема никакве везе са хајдуком Новаком са Старе планине. Старина Новак има око себе читаву групу хајдука. У песмама о хајдуцима легенда се своди на најмању меру, за разлику од песама из ранијих циклуса у којима преовлађује легенда. У хајдучким песмама пева се пре свега о подвигу, авантури појединих хајдука блиској истинитом догађају. Карактеристична је песма *Мали Радојица.* Читава песма је просто конципована као врло смела авантура, што не видимо у песмама из ранијих циклуса.

У хајдучким песмама појављује се јако наглашен романтични моменат и нека врста декоративности. Код песника се осећа извесно уживање и потреба да детаљише о оделу хајдука. Та се декоративност донекле појављује и у претходном циклусу. Међутим, изражавање декоративности у нашој народној песми представља позну појаву која се појачава упоредно са порастом и наглашавањем авантуристичког момента у њој.

У ово епско доба са појавом хајдука и организовањем њихових дружина пружа се први већи систематски отпор завојевачу. Тај хајдучки дух, који постепено расте да једног дана прерасте у први устанак, опеван је преко хајдука појединаца који су деловали из различитих центара, из планинских масива. Међу њима су Старина Новак, старопланински Новак, Стари Вујадин, Костреш Харамбаша, Пивљанин Бајо и др. Тај епски хајдучки дух није се више могао исказати кроз дуги стих бугарштицу. За то је била потребна већа мелодичност стиха, више распеваности. Зато је десетерац заменио бугарштицу која се са хајдучким добом потпуно угасила.

Једна група песама чини мали *циклус о Црнојевићима.* Опевани су Иван и његови синови Бураћ (Максим) и Синиша. У свима овим песмама као мотив јављају се женидбе у латинској земљи и потурчивање. Централна песма је *Женидба Максима Црнојевића.* То је најдужа и врло садржајна народна песма. Сукоби на крају песме имају чисто епски карактер. Сам предмет песме обрађен је касније уметнички као драма (Лаза Костић) и као опера (П. Коњовић).

Циклус о ускоцима садржи највећи број песама. Ускочко доба припада позној епохи борбе са Турцима на граници Далмације и Турске, односно Босне. У вези са овим циклусом може се приметити једна општа појава у народној песми, да уколико се више приближујемо садашњости утолико се мистика у песмама све више губи. Авантуристички моменат у ускочком циклусу још је већи него у хајдучком. У овим песмама мешају се историјске личности са неисторијским. Централна личност је Сењанин Иво, који је био нека врста капетана над ускоцима. Иво Сењанин, који је несумњиво историјска личност, завршио је живот у Хрватској као разбојник. У циклусу се налази и више (укупно седам) песама о Даничићима; у историји позната су три Даничића.

Друга група песама односи се на ускоке из друге половине XVII века, из Лике, Крбаве и Равних Котара. Центар им је Удбина. Овој групи песама припадају песме о Јанковић Стојану, Смиљанић Илији, Комнен барјактару и др. Из овога времена је и песма о Вуку Мандушићу. Даље у песмама овога циклуса пева се о Сенковићу Иви и Аги од Рибника, будалини Талу, Берђелез Алији и др. У песми *Сен-*

ковић Иво и Ага од Рибника Иво шаље на мегдан аги свога сина, пошто је сам остарио. Лаза Костић у својој *Ускоковој љуби* искористио је мотив из ових ускочких песама, у којима су у први план истакнути авантуристички моменти и двобоји између ускока и Турака. У песмама из ускочког циклуса има такође поетске лепоте, али се у погледу садржаја осећа извесна декаденција у односу на претходне циклусе.

Најреалније су песме из циклуса *ослобођења Црне Горе и Србије.* Ту је и материјал кога је користио Његош за свој *Горски вијенац.* Карактеристична особина свих ових песама је готово хроничарска тачност догађаја о којима се пева. У вези са покретом за ослобођење Црне Горе имамо опевану истрагу потурица, затим мање пограничне авантуре око отимања стоке на црногорској граници. Све су ове песме без икаква полета, али се одликују чисто горштачком позитивношћу.

Други део песама овога циклуса односи се на ослобођење Србије за време првог устанка. То су скорашње песме, међу којима има таквих за које се поуздано зна да их је испевао Филип Вишњић. Вишњићеве песме, као што су *Почетак буне против дахија, Бој на Мишару, Бој на Чокешини,* одликују се великом имагинативношћу. И други анонимни гуслари који су ишли за војском у устанку дали су читав низ певања, али су јаче од свих Вишњићеве песме.

Први устанак представља *последњи велики епски излив* српског народа. Опеван је и други устанак, али су песме у извесној декаденцији према ранијим песмама. Певало се у десетерцу и после тога, све до светског рата закључно, али вредност певања све је више опадала иако епски дух није угашен ни до данас; у новијим епским песмама осећа се стална и прогресивна декаденција.

У песми *Почетак буне против дахија* провејава осећање правде. Чим је правда задовољена Турци нису више оно што су били скоро четири стотине година. Њихова слабост осећа се и кроз песму. У овој снажној песми захваћен је читав почетак првог устанка. Најјачи део песме је уводни, скоро пророчански. И у песми *Бој на Мишару* има пророчанских места, нарочито тамо где се говори о „два врана гавранa" или у стиховима:

Рани сина па шаљи на војску,
Србија се умирит не може . . .

О боју на Чокешини писао је и Вук као савременик догађаја. Вишњићева песма о томе догађају слаже се са историјским чињеницама, али се делимично добија и другчија слика. Гуслар је, на пример, избацио из песме пијанство уочи битке, а два брата Недића опевао као два витеза.

Народна проза. У народној традицији, у усменом саопштавању, поред певања сачувало се и приповедање. Међутим, народна проза има све ознаке поетског стила само што није певана него приповедана. Вуку, који је први побележио највише народних приповедака, било је теже да стави на хартију приповедање него песму. Вук се морао удубити у народно приповедање, слушао је различите варијанте, а онда је сео и сам написао основну варијанту. При томе испољио је тежњу да ухвати све драži народног приповедања.

Народних приповедака забележено је знатно мање него песама, зато што је то био тежи посао. Песму гуслар зна напамет и може да

је понови више пута, док се приповедање по облику сваки пут понешто разликује, чак и кад прича иста особа. Остаје непромењена само фабула, док се форма константно мења. Вук је 1834. године издао прву збирку народних приповедака. По њему постоји женски и мушки начин приповедања. Женска приповедања пуна су фантастике и митолошких момената, мушка су више реална и проткана хумором.

Приповедања се могу поделити на две групе, озбиљна и шаљива. *Озбиљна приповедања* раздељена су на четири типа: гатке (бајке), новеле, легенде и басне. Најмногобројније су гатке; новеле су реалистичка приповедања, легенде су женски облик приповедања. Међу *шаљивим приповедањем* разликујемо шаљиве новеле и анегдоте.

Пада у очи да у народним приповеткама преовлађује фантастика и дух легенде са много хумора и сатире; најмање има озбиљних новела. Фантастике има далеко више у приповедању него у певању. Оно што припада митолошкој фантастици одржава се више код жена, што би посматрано кроз психоанализу требало да значи да су жене по природи својој ближе исконском животу.

Многа од српских митолошких приповедања налазе се и у других народа. То би се могло тумачити тиме да су неки предмети из писане средњевековне књижевности прешли у народно приповедање. Постоје, међутим, и друга тумачења овој појави, миграционо и митолошко. У првом случају заједничка приповедања у различитих народа настају приликом сеоба (миграција), преносе се тим путем из једног народа и краја у други амбијент. Митолошко тумачење заједничких елемената своди се на то да се по нужности истовремене и заједничке еволуције човечијег духа у различитим местима истовремено исте ствари појаве. Митолошко гледиште може се сматрати сигурнијим.

Најкарактеристичније народно приповедање је *бајка*, на пример бајка о Баш-Челику. У *Баш-Челику* обрађен је прастари мотив о змају као човеку и „змајским шурацима", мотив који се среће код свих народа. У приповедању *Немушти језик* такође је узет стари мотив који говори о вези човека и биљака а унеколико и животиња. Овде се прича о томе да има људи који могу да чују разговор траве. Посебни мотиви у бајкама су шегртовање код ђавола, мачак (или лисица) у чизмама и др.

Из претходног излази да су за предмет бајки изабрани или змајеви и ђаволи или биљке и животиње. Посебну групу чине бајке које већ имају монотеистичку основу, као на пример *Анђео и просјак*, затим судбоносног карактера и са мотивом провиђења, као на пример *Усуд*, затим прича са мотивом „дивљана" и др. Група бајки о прогоњеној жени, на пример бајка о девојци без руку, води порекло из апокрифних мотива.

Новела има различитих, од озбиљних до шаљивих мотива. На пример новеле *Опклада* и *Драм језика, Млекарица, Воденичар и његов син* и др. Шекспиров *Млетачки трговац* има заједнички мотив са новелом *Драм језика.*

Легенде спадају у групу женских приповедања. То су пре свега мали митови о постанку појединих ствари, било предмета или градова и др. Таквих легенди има непрегледан број. Друге легенде ведову се за извесне личности, било библијске било историјске, или за одређена места; свака стена у легендама показује, на пример, тра-

гове Краљевића Марка. Као пример за легенду о неком месту да поменемо легенду о постанку сарајевске цркве (мотив сличан легенди о подизању Картагине) и о постанку Цариграда. Обично су легенде о местима врло кратке, као на пример легенда о манастиру Љубостињи („љубави стан").

Међу легендама везаним за личности нарочито су распрострањене легенде о Соломону, који је у њима премудар, лукав и женскарош. Постоји читав низ легенди о личностима из библије, почев од Адама и Еве, преко Ноја, Христа, богомајке, светог Николе и светог Петра, који је у народу нарочито популаран.

Неке легенде везују се за историјске личности, на пример за цареве, Тројана (Трајан), Дукљана (Диоклецијан), Константина и др. И наше неке познате историјске личности обухваћене су легендама. Нарочито су бројне о светом Сави, који се у легенди појављује као нека врста божанства и просветитеља. У једној се на пример говори како је свети Сава украо ватру од ђавола. Овај се мотив донекле поклапа са античким мотивом о Прометеју који је украо ватру са Олимпа, седишта богова. У легенди је обухваћен и „свети краљ", Стеван Дечански, и неки други.

Фабуле или *басне* припадају групи озбиљних народних приповедања. Басне у себи скривају трагове праисконске традиције о животињи као претку човека; поучни елементи у басни много су доцнијег порекла. Басне су остатак тотемизма. Народ не даје басну у „поучителном виду", са наравоученијем као Доситеј. Напротив, облик народних басни служи као доказ да оне у себи скривају унутрашњи тотемистички смисао.

Има релативно мало забележених народних басни. Значајније су *Медвед, свиња и лисица, Во и миш, Гавран и лисица* и др. У народу је изгубљена традиција о лаву, за разлику од других народа који живе јужније.

Шаљива приповедања су разноврсна. Шаљивих новела има мало. С друге стране анегдота има у огромном броју. Међу шаљивим новелама истиче се причање о сиромашној девојци која је обманула цара, затим о довитљивом младићу. Занимљиво је да кад је у питању животна опасност у народу се брзо појави довитљивост која је отклања. Постоји известан број шаљивих приповедања о попу и трњу, о Турчину и лудом слуги и др.

Сачуван је од заборава читав низ народних сатира. На сатиричној бази формирано је неколико основних типова људи, ера, ћоса, брка, Насрадин хоца и др. Смисао свих сатира о *ери* је духовитост, лукавост, окретност; ера је онај који у причи увек „натовари" некога. Тип *ћосе* то је тип лукава човека, као на пример у причи *Лаж за опкладу*. Колико је ћоса хладан, циник, толико је тип брке добричина и будала. Ова два типа, ћоса и брка, у народним причама држе се у равнотежи. Поред њих јавља се и „лажов" Насрадин хоца.

У низу шаљивих новела, поред ћосе и брке, као и у анегдотама, говори се о поповима и калуђерима. Постоји и збирка анегдота о циганима. Неке шаљиве приче и анегдоте везане су строго за одређене крајеве. Тако о Вуку Дојчиновићу говори се само у Црној Гори, о Баја Џори, у источној Србији и тд.

Народна проза појављује се и у виду *пословица* и *загонетки*. Народ кад нешто жели сажето да каже он то каже кроз чисту сентенцију (пословицу). Загонетке, које су код нас доста честе, представљају потребу људске природе за решавањем постављених проблема у животу.

3. СТАРА СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

У средњем веку код нас уопште не постоји световна књижевност; сви књижевни покушаји врше се на црквено-религиозном терену. У писаној литератури из тога времена има пуно писаних ствари које су касније у извесној преради прешле у народ; утицај писане средњевековне књижевности на народну је неоспоран.

Књижевни прилози нашег средњег века могу се сврстати у четири групе:

а) приповетке, романи, апокрифи;
б) хагиографије (биографије светаца);
в) биографије старих српских владара и епископа;
г) историографски списи.

Кроз апокрифе се открива духовна потреба тадашњег човека за чудом; чудо је сигнал средњег века. У Европи се кроз средњи век врше покушаји стварања хришћанске цивилизације, који трају десет векова, све до појаве ренесанса.

Нас је средњи век затекао као и народе на западу Европе, али цела наша књижевност и дух тога времена су типично источни. Сва културна стремљења код нас потичу из Византије. Све приповетке и романи теже ка источним мотивима, везују се за стара али прерађена дела. Ниједно дело није дато као оригинално у првобитном облику.

За човека средњег века не постоји разлика у времену кад су у питању догађаји који се обрађују у приповеткама. Узимају се врло стари мотиви и обрађују у савременом средњевековном облику. У виду кратког извода дошао је до нас из Византије и роман о Александру Великом. У *Варлааму и Јоасафу* прерађена је легенда о Буди. Исто тако прерађен је стари спев из циклуса тројанског, *Тројански рат*, затим *Теофана крчмарица*, једна од најстаријих средњевековних приповедака која додирује и савремени живот, износећи при томе мрачну слику о византијском двору. У *Физиологу* се износи како су људи средњега века гледали на природу и живот у природи; животиње се приказују мистично, даје се спиритуално гледање на животињско царство, говори се о минералима.

Поред приповетака чије је порекло познато, постоји велики број других за које се према мотивима не зна одакле су узете. Таква је приповетка о грешнику Еладију, која донекле по мотиву претходи Гетеовом *Фаусту*. У њој је дата легенда о пактирању човека са демоном.

Постоји низ краћих анегдота о Езопу. Обрађена је и омиљена личност средњевековне приче премудри Соломон. Приче о премудром Соломону касније су прешле и у народну књижевност. Реће су узимани и прерађивани и мотиви са запада, као што су *Бово од Антоне, Тристан и Изолда* и прича о Ланцелоту и др.

Друга врста омиљене и у исто време врло обимне литературе средњег века је *хагиографија*. Биографије светаца (хагиографије) познате су у старим списима под именом „житија". Свеци о којима се пишу хагиографије могу се распоредити у три групе. У прву групу спадају махорети (пустињаци) из првог века после Христа, од којих су се касније развили калуђерски редови. У другу, великомученици који су проповедали хришћанство, у трећу „свеци" Немањића, оснивачи и дародавци манастира (ктитори).

Пустињаци су одлазили у забачене пустињске крајеве, где настављају да живе од биљног корења а не воле да им се долази у посету. Одричу се овога света да би постигли духовну моћ, посебно стање концентрације духа („јогизам"). На месту где је живео пустињак обично се после његове смрти подигне црквица а његово тело у црквици служи верницима поклоницима ради исцељења од греха и болести.

Од наших пустињака и списа о њима треба поменути светог Петра Коришког, из Коришке код Прилепа. Од других, светог Павла Кесаријског из Сирије, где је уствари обрађена легенда о Едипу. Најпопуларнија хагиографија средњег века је *О Алексију божјем човеку*, коју је разрађивао и земунски попа В. Ракић. Она припада групи хагиографија о великомученицима; Алексеј је типичан борац за Христову веру. Друге хагиографије везане су за светог Ђорђа (Ђорђе кападокијски). Ђорђе је јак у Христовој вери. Бацају га и на муке *(Чудо светог Ђорђа)*. Ђорђе убија аждају, побеђује зло; аждаја је представник палог, посрнулог божанства. Ђорђе је касније постао предмет и у народним причама. Постоји хагиографија и о мученици светој Петки Параскеви, затим о Методију, Бирилу, светом Клименту и Науму. Сви ови словенски апостоли имају писане биографије у којима се налазе драгоцени подаци о њиховом животу и раду. Житије светог Ђорђа Кратовца, домаћег свеца и скорашње личности у односу на словенске апостоле, такође је сачувано. Неки поп Пејо написао је мали одломак из историје старе Софије.

Оригинални део наше средњевековне литературе чине *биографије српских владара и архиепископа*. То су драгоцени споменици о нашој историјској прошлости. Многа од ових дела (биографије) садрже у себи и обраду момената из политичке историје нашег народа. Својом оригиналношћу и тачношћу оштро се разликују од хагиографије, иако имају хагиографски облик.

Биографска књижевност нашег средњег века може се поделити у три епохе: а) епоху Саве и Немање (биографије XIII века), б) Милутина и Данила (XIV век) и в) посткосовску епоху Стевана Лазаревића и његова биографа Константина Философа (XV век); доцнија биографија Пајсија о животу цара Уроша се издваја устрану од ових група.

Међу биографима XIII века видимо два рођена брата, Саву и Стевана, и два светогорска калуђера, Доментијана и Теодосија. Као први јавља се *Сава* са биографијом о светом Симеону Мироточивом, у ствари своме оцу Немањи. Интересантно је да и калуђер Сава и владар Стеван, његов брат, пишу биографију свога оца Немање. Немања је осетио велики значај цркве као моћне организације у држави. Међутим, одлучан темељ српској цркви ударио је свети Сава. Немања и Сава, отац и син, оснивачи су једне династије, једне државе и једне (српске) културе.

Од свих биографија XIII века најреалистичнија је Савина. Као писац Сава је трезвенији и простији него његов брат Стеван. Сава је, поред тога писац и типика, манастирског устава, хиландарског и студеничког. Савина биографија не обухвата цео Немањин живот. У њој нема много чуда, иако пише о Симеону „мироточивом". Иза калуђера Саве крије се политичар и дипломата. Њему је веома стало да подвуче аскетизам код монаха. Има једна сцена у Немањиној биографији која снажно пада у очи: кад је Немања силазио с престола заклео је синове да одрже ред у држави и слогу међу собом. Пошто је Вукан, старији син, ожењен Угаркињом, Сава се боји да Рим преко будимског двора не интригира у унутрашњим пословима Рашке. Он води прву реч у помирењу између браће, Стевана и Вукана. Зато пред смрт ископа тело Симеуна да понови над њим очеву клетву о слози међу браћом.

Другу биографију о светом Симеуну (Немањи) написао је син *Стеван Првовенчани*. Он даје потпуну очеву биографију, али са пуно библијске фразеологије и чудеса. Тек овде онде избијају на површину и историјске чињенице. Текст је написан компликованом библијском реториком. Стеван све своје политичке успехе тумачи чудом светог Симеуна. Овде треба додати да старе биографије и нехотице служе и као историјски извори, али не првог реда.

Хиландарски калуђери, *Доментијан* и *Теодосије* написали су Савину биографију. О њима двојици не зна се много. Добар део живота свог провели су у Кареји као калуђери. Доментијан је описао живот светог Саве и светог Симеуна у форми хагиографије. Други биограф, Теодосије, избацио је из биографије сав хагиографски баласт и просто испричао живот светог Саве. Неки историчари књижевности Теодосијев спис о Сави назвали су романом. Међутим, сматрају да је он само прерада Доментијанова дела.

Тенденција оба Савина биографа је да га прикажу као светитеља. Из биографија се јасно не види како је дошло до крунисања његова брата Стевана. Али зато из сваког Савиног геста видимо политичара и дипломату, што открива генијалност његову. У биографији приказано је доста историјских момената, говори се, на пример, о смрти Стрезовој, о нападу Мађара и Латина на рашку државу. И у Теодосијевом делу има хагиографских момената, али све то уткано у само приповедање.

У другој епохи (XIV век) истиче се биограф *Данило*. Он у извесном смислу наставља посао светог Саве. На двору краља Милутина Данило врши дипломатске послове; видимо га и као архитекту. Неко време је старешина манастира Хиландара. То је време када се темпо подизања манастира у Рашкој и Светој гори убрзао и појачао, време у коме су поникли манастири Грачаница, Бањска, Мало Наговичане. То је доба успешне владавине краља Милутина и извесног просперитета у држави. Архиепископ Данило био је spiritus rector свих ових подизања манастира.

У Милутиново време у културном погледу Рашка се више окреће према Византији, ка истоку, за разлику од Немањине епохе, када се осећају јаки романски утицаји.

Остао је сачуван велики зборник биографија владара и архиепископа из тога времена (XIV век) које је највећим делом написао сам архиепископ Данило, а после његове смрти наставили анонимни писци (зборник под називом: *Животи краљева и архиепископа срп-*

ских). Пошто је у *Зборнику* сачувана и Данилова биографија, излази да су у његовој изради, поред Данила после његове смрти узели учешћа и његови настављачи. У Даниловом зборнику изражена је тенденција да се настави онде где су стали Доментијан и Теодосије. Појединим владарима из династије Немањића дато је онолико места колико су га по оцени биографа заслужили. О силнијим владарима написане су посебне биографије; мањи се само помињу, као на пример Радослав, Владислав и др. О Урошу написано је више, а заједно с тим има биографских података и о Јелени Анжујској. Затим се даље у Даниловом зборнику наставља са биографијама два брата, Драгутина и Милутина.

О Милутину написана је главна, централна биографија. Приказан је његов лик као великог ктитора, оснивача манастира. У политичком погледу Милутин је дат као велика фигура. Биограф је силом прилика принуђен да у животопис Милутинов унесе значајне историјске моменте из тог времена. Биографија Милутинова од Данила је неоспорно „најисторијскија" биографија XIV века.

У *Зборнику* се налази и биографија Стевана Дечанског. У њој су описане његове муке, ослепљење и како је потом прогледао. У биографији о архиепископу Данилу, коју је писао неко од настављача, видимо како Данило брани Хиландар од разбојника и пљачкаша. Кроз Данила у извесном смислу понавља се лик Саве Немањића.

Интересантно је да о Душану нема посебне биографије, иако је имао велику државу и био крунисан за цара. То значи да његова политика није била популарна. Можда због сукоба са црквом и анатеме. Са Душаном завршава се зборник биографија о владарима XIV века; постоје у њему и неке мање важне биографије о архиепископима из тога времена.

У трећој, посткосовској епохи (XV век) централна личност је Стеван Лазаревић. Тек ова трећа епоха даје дела оригиналне културе и трајне књижевне и уметничке вредности.

Наша култура и политичка историја средњег века међу собом се не подударају. Културна зрелост српског народа дефинитивно избија тек у посткосовско време пошто је снажна држава Немањића доживела политичку пропаст. На пример манастир Манасија из Лазаревићеве епохе представља у сваком погледу оригиналан споменик иако подигнут у ослабљеној вазалној држави. Додуше имена сликара ове моравске школе који су радили фреске у Манасији нису позната, али су ове фреске у уметничком погледу изразитије него било које фреске у некадашњој Византији.

Стеван Лазаревић је последњи ктитор српских средњевековних манастира; Ђурађ Бранковић после њега зида градове а не цркве. Са Лазаревићем практично се завршава епоха наше средњевековне уметности и архитектуре. Књижевност тога времена такође је на солидној висини. И сам *Стеван Лазаревић* пише *(Слово љубави).* Поред њега појављују се два писца бугарског порекла, *Константин Граматик* (зв. Константин Философ) и *Григорије Цамблак.* По времену кад се јавио старији је Цамблак, који је писао на три рецензије, бугарској, руској и српској. Константин Граматик руководи над читавом ресавском школом.

Да би се одужио за гостопримство у Србији Цамблак је написао *Живот Стефана Дечанског.* Његова је тенденција да извуче у први план све мученичке елементе из биографије Дечанског. Он отворено

окривљује Душана за злочин према оцу. Само дело писано је са прилично топлине и као такво послужило је касније драматичарима као грађа за драмске саставе.

Много је значајнија фигура Константина Философа који је написао дело *Живот деспота Стефана*. У њему је Стеван приказан и као политички човек. Изгледа да је овај владар био изванредно омиљен код народа и да у томе треба тражити разлог погрешног мишљења у народу о издајничкој улози Бранковића на Косову.

У Константиновом обимном делу о деспоту Стевану има веома много историјских података. Оно се издваја и по томе што говори о догађајима у околним земљама, на пример о влашким кнезовима, о млетачкој републици, о турском двору и др. То је прво дело у нашој књижевности за које се може рећи да је историјског карактера. По лепоти описа нарочито се истичу редови о Београду, о бици на Ровинама, Никопољу, Ангори, о деспотовој смрти и др. Ту се помиње и Косово, Милош, Мурат, Бајазит, али се не помиње Вукова издаја на Косову.

Историографија средњег века. Прошлост неког народа тумачи се на два начина, каузалистички или мистички. У средњем веку код писаца историје преовлађује мистичко тумачење догађаја.

Најраније бележење догађаја у средњем веку налази се у рукама свештеника; онај који тумачи догађаје мора да гледа и на небо и на земљу. Догађаји на земљи обично се сматрају као казна или награда од бога. Са појавом ренесанса хроничари се враћају световном тумачењу догађаја. Свештеници прате необичне природне појаве, непогоде, суше, поплаве, земљотресе, али и рађање потомства у владаревој кући. Политички моменти у хроникама према томе измешани су са космичким.

Најтипичнија историографска форма је *летопис* (летопис = „лета господњег . . .") или по латинском *анали*. Остао је велики број оваквих летописа, који носе називе било према манастиру или писцу „научнику".

Наши летописи могу се поделити у две групе, старије и млађе. Најстарији су из доба битке на Марици, млађи припадају посткосовском добу. Старији летописи не дају само суве догађаје, у њима има и наративних делова. Онај ко је могао да записује догађаје није смео да пође од свога времена него је морао да почне од почетка; сваки старији летописац почиње од Адама и стварања света.

Новији, млађи летописи везани су за послекосовске потресе у нашој држави. Они су кратки и сувопарни, али представљају првокласни и оригинални историографски материјал.

Крупнији од летописа историографски облик је *хроника* (Chronos = време). Наше хронике су прераде или преводи са грчког. Приповедање у хроници не слаже се увек са временским током. Хронике би у основи својој биле исто што и летописи само нису тако искидане. Отприлике хроника би одговарала типу данашње опште историје. У њој се обично почиње од Адама, затим прелази на јеврејско доба, појаву Христа и ширење хришћанства итд., дакле слично као у летопису. У хроници као историјско време признаје се само оно време које се подудара са религијским током историје, са јеврејском и хришћанском епохом у историји.

Нарочиту врсту хронике представља *хронограф*. То је словенска прерада хронике која у себи садржи словенски додатак, говори о

Словенима. У словенском додатку обухвата се период од примања хришћанства од стране Словена до одговарајућег времена у коме је спис настао.

Поред поменутих историографских облика код нас постоје и *родослови,* владарске генеалогије. Први родослов појавио се код нас у делу Константина Философа као родослов династије Немањића. Тај родослов послужио је као образац за писање доцнијих родослова, међу којима има и родослова о великашким (племићким) породицама. Родослови су интересантни за историју и по томе што се уз поједине владаре наводе и њихова политичка дела.

4. СРЕДЊА КЊИЖЕВНОСТ

Захваљујући своме географском положају Далмација и Дубровник могли су на време да уђу у круг ренесанса. Међутим, поред географског момента овде су одлучивале и политичке прилике. На наше приморске области протезала се политичка власт млетачка, а са њом и утицај италијанског ренесанса. Све што се дешавало у Италији истовремено је налазило свог одјека у далматинском приморју.

Средња књижевност Дубровника и других приморских градова даје нам повода да ближе завиримо у ренесанс. Као што је наша „ћириловска" средњевековна књижевност локална, тако је локална и сама ренесансна епоха наша. Она је ограничена на приморје и можемо је сматрати као нешто изумрло, застарело, архаично.

Наш књижевни ренесанс и средња књижевност протеже се на три епохе: 1. петраркистичко (трубадурско) време (крај XV и до половине XVI века);

2. типично ренесансно време (средина и друга половина XVI века);

3. дубровачка класика (XVII век, до земљотреса); после земљотреса осећа се нагло опадање.

Број књижевних имена у Дубровнику као средишту наше средње књижевности врло је велики, број стварних вредности релативно мали.

Стари дубровачки патрицији потомци су Романа средњег века. Њихово словенизирање настало је у XIII и XIV веку. Дубровник је већ у почетку своје самосталности богата република, са добро вођеном политиком према суседима; од српских владара једино је Урош ратовао са Дубровчанима. За време присуства Турака на Балкану и на границама Дубровника, Дубровчани су знали врло добро да се снађу. Турцима су плаћали замашну суму новаца као неку врсту данка, али су се зато на миру развијали. Расцвет њихове културе, шта више, кулминира баш за време турске владавине у суседним крајевима. У једном тренутку били су изложени великој општој опасности када се код њих био склонио српски деспот Ђурађ Бранковић.

Први знаци хуманизма код Дубровчана појављују се већ у току XV века. Пре тога, пре ренесанса, тамо се нису осетила никаква позитивна остварења хришћанске цивилизације средњег века. У прво време католичка црква показивала је непријатељски став према хуманистима. С друге стране, ренесанс није збрисао црквену организацију средњег века него је на њој дигао нову зграду са старим, античким стубовима.

Трубадурска поезија јавља се на прелазу из средњег века у ренесанс (XV и почетком XVI века). Трубадури се појављују под утицајем Арабљана. Трубадурска поезија је световна лирска љубавна поезија; трубадури, који су се прво појавили у Француској, били су и песници и певачи. Из Француске су се разишли на разне стране; највећи број се нашао у Италији. Трубадури су извршили јак утицај на Италијане; Данте и Петрарка певају под утицајем трубадура. Тако кроз XV век имамо у Италији једно велико „љубавно цвркутање". Крајем XV века трубадурска поезија допире до Дубровника. То је у овим крајевима време почетка народне књижевности.

Према зборнику Николе Рањине видимо читав круг песника из тога доба. Међу њима се издвајају двојица, један пучанин и један племић, Борђе Држић и Шишко Менчетић. Остали трубадури заступљени у зборнику слабији су као писци. Наши трубадурски песници обрађују тип жене и певају о жени на шаблонски начин, ту је „златна коса", „црне обрве", „плаве очи" и тд. Такав тип жене провлачи се кроз целу трубадурску лирику. Стихови су у дванаестерцу и имају строго одређен ритам.

Шишко Менчетић иде тако далеко у обожавању жене да набраја пет до шест својих драгана. Њихова имена даје у акростиху. То је човек из богате, патрицијске куће. Уосталом из тога доба нису ретки подаци о разузданим богатим патрицијским синовима.

Борђе Држић је пучанин, сељак. Он очевидно не може да пева тако раздрагано као Менчетић. У стиховима не помиње име своје драгане. Он жуди више за небеском срећом и показује више здравог животног даха. У његовим стиховима има неких тонова народне лирике. Вук је прибележио известан број народних песама (12) из тога краја а толико исто има Држићевих чији су мотиви и обрада спојени са народним песмама.

Упоредо са трубадурским песмама о жени развијала се *маскерата*, покладна песма. Главни представник ове поезије у Дубровнику је *Андрија Чубрановић*, песник *Јеђупке*.

Карневалске (покладне) свечаности снажно су се развиле у Италији. Карневалски дани у католичком свету захтевају од учесника маску на лицу и карневалско одело. За такву атмосферу везана је покладна песма (маскерата). Лице које пева мора имати маску, али зато на неки начин може да изговара и извесне погрдне речи. Отуда је читав карактер маскератне лирике заједљив и разблудан.

О Андрији Чубрановићу мало се зна. Био је пучанин, златар по занимању. Радио је у првим деценијама XVI века. Написао је познату популарну поему *Јеђупка*. Јеђупка је циганка египатског порекла. У овој поеми спојени су покладна песма (маскерата) и трубадурско певање, трубадурска изјава љубави. Спев је оригиналан, са малом „увертиром" прилика на мору, дат крепко, са народним дахом који из њега избија. Песник саопштава своје мисли кроз главну личност, циганку, Јеђупку. То је читава мала позоришна игра. У радњи се истиче како је Јеђупка морала продати своје дете да би платила возарину. Описане су опасности које вребају на мору (гусари) и на суву (хајдуци). Јеђупка врача дубровачким госпођама, којих има шест, даје им да пију магичне траве. Једној врача како ће јој се вратити љубавник, другој за излечење од болести. У тим њеним врачањима дато је читаво обиље народних веровања, поменуте су лека-

рије које се употребљавају у народу и др. У шестој песми писац се открива као „изјавилац" љубави. Читава поема са доста комичних елемената носи лирске вредности у себи. *Јеђупка* је имала неоспорног успеха у нашем Приморју и доживела четири имитације. По комичном елементу са *Јеђупком* се може мерити *Дервиш* (турски просјак) од Стјепана Борђића.

Покладне песме пише и Мавро Ветрановић, иначе изразити антиренесансни човек. Међу њима истиче се низ шаљивих, хумористичних песама датих у покладном елану, као на пример песма *Ланци Алемани* ... и друге.

У то време развио се књижевни рад и на *острву Хвару* које је било цело време под млетачком влашћу. Међутим, овде је књижевни рад много мањег обима него у Дубровнику. Између дубровачких писаца и Хварана развила се била и преписка. Написано је са Хвара више „посланица" упућених дубровачким песницима. На острву је у XVI веку долазило до побуне пучана против племића.

У хрватској књижевности истичу се само два имена, *Петар Хекторовић* и *Ханибал Луцић*. Обојица су били везани за побуну, обојица су племићи. Такве побуне против племства у Приморју крваво и свирепо су угушиване.

Хекторовић је значајнији од Луцића. Он је у души демократа. Није само поета него и архитекта, градитељ на острву. Написао је оригиналан, идиличан спев *Рибање и рибарско приговарање*. За овај спев није постојао одговарајући модел у италијанској књижевности. Дата је једна врло реалистична еклога, из које се види да је писац префињени човек ренесанса. Читав спев *Рибање* одише љубављу према народу, у њему нема ничега фантастичног. Описана су тродневна рибарења („рибања") око острва Хвара. Рибари у спеву загонетају, певају народне песме. Један од њих отпева песму дугог стиха, бугаршТицу, *Краљевић Марко и брат му Андријаш*. Тим поводом се у тексту каже рибару: „запевај по влашки" ... Затим следује и друга бугаршТица о Радославу Северинцу ... У *Рибању* су забележене укупно четири народне песме, од тога две бугаршТице и две лирске песме.

Као закључак о Хекторовићевом спеву можемо истаћи: а) да је написао један готово реалистички спев, б) описао љубав своју према пучанима, в) обратио пажњу на народне песме тога времена. Из тога се види да је овај хрватски племић био демократски настројен.

И Х. Луцић је аристократског порекла, али, за разлику од Хекторовића, остаје и као писац аристократа, држи страну аристократији и млетачким господарима. И Луцић је певао трубадурске, већ декадентне песме, написао је збирку љубавних песама. Једна од ових песама, *Јур ниједна на свит вила*, репрезентује целу збирку. У њој је дат тип жене ренесансног доба. Овде жена изгледа као нека прекопирана слика Ботичелија: плаве очи, златна коса и друго. Песник даје читав портре једне жене тога времена, њен говор, њену мисао, њен унутрашњи живот. Ову Луцићеву песму неки сматрају као најлепшу трубадурску песму код нас.

Луцић је написао и једну драму под називом *Робиња* која искаче из ренесансног оквира. Обрађена је на реалистичкој основи. Керка једног бана, вереница младог племића, заробљена је од Турака. Вереник је свуда тражи, најзад долази у Дубровник и тамо је откупи од Турака. Овде пада у очи једна појава: познато је да су Дубровчани забрањивали трговину робљем а помиње се робовска трго-

вина у самом Дубровнику! Сама драма има домаћи сиже, што иначе није био случај у књижевности тога времена на Приморју.

Најкрупнија личност у дубровачкој књижевности XVI века је *Марин Држић*, типичан позоришни човек, који не само да пише позоришне комаде него их и изводи, режира. За то је имао три глумачке трупе на расположењу. Обично се глумило на тргу испред кнежева двора.

Држић је писао све врсте ренесансне драме. По својој књижевној вредности иде у први ред. Његове ствари нису ни до данас застареле. То је наш Молијер или Плаут, писац изврсних комедија. Несрећа је само у томе што је дубровачки жаргон, на коме су написане, сувише узак. Једино то спречава да се Држић и данас одржи на позорници. Поред Стерије, Јована Поповића, то је наш највећи комедиограф свих времена, а поред Гундулића најјача књижевна личност Приморја.

Држић је своју младост провео у Сијени (Италија). Тамо је више учествовао у позоришном животу града него што је студирао.

Ренесанс је пресекао и онемогућио хришћанску драму да задржи монопол. У епохи ренесанса негује се *трагедија* у духу Софокла и Сенеке; траже се на све стране антички књижевни облици. Негује се и *комедија* у духу грчком и римском, посебно комедија по Плауту, тзв. comedia erudita. Исто тако појављује се оригинална драма *пасторала*. То је бастардни драмски род који се развио из идиличне поезије. Све пасторале личе једна на другу, због чега немају неку нарочиту књижевну вредност. Изузетак је у том погледу пасторала *Аминта* од Торквата Таса. У свима пасторалама појављују се три основне личности, пастир, вила и сатир. Од других лица у пасторали појави се сељак, обично старац, који представља комични елеменат у радњи. При томе није редак случај да се неки од стараца заљуби у вилу. Радња у пасторалама увек се сврши врло лепо, у пасторалама нема ко да погине. Пасторале су већином написане у стиху. Оне су обично комичног садржаја, са мало фантастичних елемената. Из пасторале као драмског облика постала је и развила се опера.

Држић је писац пасторала и комедија. Све основне особине пасторале пренео је из Италије у Дубровник. Написао је три пасторале и низ комедија у духу Плаута. То је немиран, авантуристички дух и шаљивац. Од његових пасторала треба поменути *Тирену*, у пет чинова, која одговара више мешовитом жанру драмског дела; Тирена је вила. Затим *Венеру и Адона*, у једном чину. Ту је дата митолошка слика помешана са сељачком комиком. *Плакир и вила* је у пет чинова; обрађен је лик неког смешног пустињака.

Држић је написао један кратки шаљиви комад, неку врсту покладне игре, под именом *Новела од Станца*. То је врло весела игра која спада у најбоље Држићеве ствари у стиху. Стоји по средини између пасторале и комедије у прози. То је уствари „шаљива згода" коју три дубровачка млада властелина приреде једном сељаку из Херцеговине за време једне веселе и бучне карневалске ноћи. Ликови властелина, трију „ноћника" у тесним дубровачким улицама, у уводној сцени насликани су врло реално, живо и тачно.

Од Држића је остао низ комедија, од којих су неке изгубљене, као *Помет* (код Молијера *Скапен)* или су сачуване у одломцима. Од сачуваних истичу се *Скуп*, написан по Плаутовој *Аулуларији*, као њена прерада. *Скуп* се појавио читав један век пре Молијеровог *Тврд-*

дице, ȕ коме је такође позајмљен и прерађен мотив из Плаутове *Аулуларије*. Комедија *Манде* исмева Которане. Њен сиже није од Плаута већ од једне Бокачове приче ȕ којој је неверна жена лукавством доскочила мужȕ. И овде је Држић претеча Молијера који је ȕ своме *Жоржу Дандену* такође позајмио мотив од Бокача. Држићев *Аркулин* је стари заводник, један комични Дон Жуан.

Ȕ Држићевим комедијама обрађена је слична ситȕација као код Плаута само пренесена на дȕбровачко тле и са оригиналним дȕбровачким личностима. Ȕведен је дȕбровачки жаргон и „макаронски стил".

Најпознатија Држићева комедија је *Дундо Мароје,* ȕ пет чинова. Овде није сиже позајмљен од Плаута или из Италије, као што је случај са осталим његовим комедијама. Дȕндо („чика"), дȕбровачки трговац, шаље свог сина Мара ȕ Рим да тргȕје. Читава радња после тога одиграва се ȕ Римȕ ȕместо ȕ Дȕбровнику, како је то ȕ другим његовим комедијама. Од значајних личности ȕ комаду, поред Мара и Дунда, истичȕ се кȕртизана Лаура и њена слȕшкиња Петрȕњела, затим слȕга Помет, потомак властелинског роба. Посебно је комична личност једног Немца који борави ȕ Римȕ, Уга Тȕдешка. Укȕпан број лица је ȕ комаду близȕ 30, што није случај ни са једном другом Држићевом комедијом. Ȕ *Дунду Мароју,* поред Дȕбровчана који сȕ се нашли ȕ Римȕ, дефилȕју и острвљани, Которани, Херцеговци и други „нашјенци". Дȕндо Мароје је тип тврдице, његов Маре расипник. Слȕга Помет је домишљан који држи „интригȕ" читавог комада и ȕ насталој ситȕацији извлачи највише користи. Враголаста Петрȕњела је тип жене преȕзете из тадашње италијанске комедије. Све личности ȕ *Дунду Мароју* говоре дијалектом свог краја. Неколико последњих сцена из петог чина комада је изгȕбљено.

Антиренесансни човек XVI века је Дȕбровчанин *Мавро Ветрановић,* иначе врло плодни песник ода. Као калȕђер имао је бȕран живот. Завршио је као прави пȕстињак на острвȕ Светом Андреји. То је религиозни лирик ренесансне епохе XVI века, наш Савонарола ȕ маломе. Писао је много; то је најплоднији писац XVI века. Има ствари од књижевне вредности, али има и сасвим слабих. Ветрановић ȕ својим стиховима препевава чак и молитве, „Оче наш" и „Вјерȕју". Позната је, на пример, његова *Пјесаница врху оченаша,* ȕ 466 стихова. Ȕ виду химни и ода дао је, међȕтим, и неке јаче ствари религиозног садржаја. Ветрановић је, на пример, започео религиозни еп *Пелегрин* (= хаџија), ȕ коме се осећа ȕтицај Дантеове *Божанствене комедије.* Ȕ сачȕваном делȕ епа описано је морално пречишћавање. Главна личност шаље свој разȕм да мȕ одговори на нека основна питања; разȕм је залȕтао и изгȕбио се, значи треба цео човек да крене. На свом пȕтȕ човек је подложан искȕшењима, греши на сваком кораку. За сваки грех добија по једнȕ грбȕ на телȕ као спољни знак греха. Напослетку добија мајмȕнско лице. Ветрановић је ȕ *Пелегрину* изнео целȕ симболикȕ Дантеове *Божанствене комедије,* само на други, више неодређен начин. Радња ȕ спевȕ завршава се ȕ близини језера чаробнице Кирке . . . Овај спис треба посматрати као први религиозни спев дȕбровачке ренесансне књижевности.

Други мањи али много ȕспелији Ветрановићев спис је *Ремета,* састављена из два дела. Ремета је сам писац, који живи на пȕстом острвȕ Светог Андреје. Први део *Ремете* је несȕмњиво најбоља ствар којȕ је Ветрановић написао. Овај аскета имао је ȕ себи и хȕмори-

стичну жицу; кроз аскетизам даје нехотице једну фину хумористичну песму; на крају првог дела *Ремете* избија на површину фина комика. У другом делу писац је поново упао у своју аскетску строгост, држи пламене говоре против појаве разврата у ренесансној епохи.

На спев о *Ремети* надовезује се неколико Ветрановићевих покладних песама, на пример *Ланци Аламани* и још неке друге. Ветрановић је написао читав низ пригодних песама, међу њима *Пјесанца слави царевој*. У њој износи своје схватање зашто су се Дубровчани приклонили турској сили. Баца прекор у лице Европи што није сложна пред турском најездом и труди се да оправда став Дубровчана.

Ветрановић је написао религиозне драме у којима се продужава тип драме средњег века. Оне нису писане да се изводе у позоришту него да се читају. Ради се о библијским темама: једна је *Ускрснуће Исукрстово*, друга *Сузана чиста*, трећа под именом *Посветилиште Абрамово*.

У другој половини XVI века јављају се два значајна представника млађе дубровачке лирске школе, *Динко Рањина* и *Динко Златарић*. И код једног и код другог писца видимо „врхунац културности" ренесансне епохе. И један и други образовали су се у Италији, за разлику од неких старијих дубровачких писаца. Динко Рањина је властелин; у Италији је живео као образован трговац, али је припадао културном кругу породице Медичи. Под старе дане настанио се у Дубровнику као богат властелин. Сличан живот имао је Златарић. Он је студирао права у Падови где је добро научио латински. Иако млађи од Рањине, кроз школовање у Италији постао је типичан човек ренесанса. У то време се у песничком кругу ове двојице нашла и песникиња Цвијета Зузорић.

Половином XVI века у пуном расцвету дубровачке културе у Дубровнику се појавио *салон* у коме духовите жене воде прву реч. Ту је и Цвијета.

И Рањина и Златарић оставили су за собом по једну збирку песама, *Пјесни разлике* (први део збирке) и *Пјесни у смрт разлицијех* (други део). Оба песника објавили су своје песме под овим истим називом. Златарић је, поред тога, дао још три препева односно превода. Да је био високе културе види се по томе што изабере неки значајан спев, конкретно *Аминту*, и препева је и објави пре Талијана (први препев). Или направи препев из Овидијевих *Метафора (Љубав Пирама и Тизбе)* или преведе непосредно са грчког *Електру* од Софокла.

Док су ранији дубровачки песници били само слепи имитатори петраркиста, ова двојица су високо образовани људи којима је најважнији узор непосредно лирика грчка и талијанска. Код њих нема китњасте фразеологије.

Љубавна лирика није њихова једина тема. У свом књижевном делу они имају више разноврсности. Рањина пише и неколико сатира на рачун ранијих песника. Као таленат Рањина је јачи, снажнији, крепкији. Написао је круг песама о судбини. Златарић у кругу својих песама има једну песму о смрти своје ћерке Кате.

Обојица су горки песимисти. Шта се то десило са овим људима „веселе епохе"? Обојица су дошли до свих сазнања која је пружао ренесанс, па су почели да осећају горчину живота и постали су разочарани. Очевидно људи су са сувише наивности ушли у радости ре-

несанса, тако да су на крају морали осетити горчину; нарочито прикривена горчина избија из стихова Рањине.

И један и други песник изражајнији је, компликованији, живљи од својих претходника дубровачких песника. Обојица дају простији песнички израз а ритам се креће према садржини саме песме.

Ренесанс се заснива на бази паганизма; велика бујност и полет одликују читаво то време. Међутим, XVI век није само век ренесанса, он је и век протестантског покрета и крвавих верских ратова. Цео XVII век у Дубровнику је, међутим, у знаку контрареформације, против протестантског покрета. Протестантизам на нашем терену није се могао одржати, шта више он је потпуно сузбијен, где је требало и силом. С друге стране у тој борби снажно се развила контрареформација и калуђерски ред језуита. Највећи песници у Дубровнику тога времена преживљавају по неку религиозну струју, при чему језуити постају главни учитељи и просветитељи. У Дубровнику стварају се религиозни правци. С тим у вези у култури се врше промене, појављује се класицизам који је произашао из ренесансне епохе. Више не постоји тежња да се буде паганином него да се култура измири са хришћанским веровањем и временом. *Класицизам* се одликује у животу строго утврђеним правилима: у уметност се увлачи догматика, на политичком терену, апсолутизам. Трећи утицај врши тзв. маринизам, покрет у књижевности, назван по песнику Маринију, који се у то време појавио у Италији. У маринизму, поред велике класичне строгости стиха, провлачи се и духовитост. Маринисти воле да се играју речима, да „праве каламбуре". Нарочито су у стиху, као стилске фигуре, обилне антитезе.

У XVII веку упоредно се у књижевности развијају три компоненте, класицизам, маринизам и религиозна обнова под дејством језуита. Изложен свим тим утицајима Дубровник даје свога највећег песника Џиву (Ивана) Гундулића. По њему пре свега то се доба зове „златним добом" у дубровачкој књижевности. У тој плејади великана XVII века поред Гундулића истичу се Бунић, Палмотић и други. Снажан напредак и дубровачко златно доба трају све до земљотреса (1667 године); XVIII век у Дубровнику сав је у знаку декадентности.

Џиво (Иван) Гундулић († 1638), из угледне патрицијске породице, стварао је своја дела у првој половини XVII века. У младости имао је за учитеља двојицу језуита; школовао се у Дубровнику. Висока управна звања (кнез и сл.) није имао у својој каријери. Гундулић се још у младости сав посветио чистој књижевности. Међутим, у његовом раду, и то после тридесете године, осетио се један снажан прелом.

У првом периоду рада стоји под утицајем маринизма, пише драме, лаке трагикомедије и сл. Међутим, на сцену ступају језуити и врше снажан утицај и на друштво и на Гундулића посебно. Ту је контрареформатор Бартуо Кашић, образовани језуита, који је узгред речено испитивао дијалекте у нашем народу и тражио да утврди којим се дијалектом највише говори; литература писаца језуита тога времена писана је штокавским дијалектом.

Код Гундулића под утицајем језуита наступа нагли преокрет, од писања лаких трагикомедија прелази на терен озбиљне религиозне поезије. Тако се у стварању Гундулићевом могу издвојити три основ-

не етапе: а) писање драмских спевова (драмски писац и лиричар), б) религиозни спевови, в) стварање *Османа* и *Дубравке*.

Од десет драмских дела Гундулићевих из првог периода стварања сачуване су *Ариадна* и *Прозерпина украдена*. Драме његове кипте слободом и разузданошћу. У XVII веку негована је драма и другог типа него у претходном веку. Класицисти узимају из грчких и римских извора само мотиве митолошког карактера али додају своју обраду. Гундулићеве митолошке и романтичне драме су нека врста остатка класичне и ренесансне драме. Међутим, у XVI веку било је друкчије. Главни извори за узимање грађе за драмске облике XVII века су: класични спевови *Енеида* и *Метаморфозе*, или ренесансни извори, *Бијесни Ролando* (од Л. Ариоста) и *Ослобођени Јерусалим* (од Т. Таса).

Од лирских ствари нерелигиозног карактера Гундулић је написао *Љубовника срамежљива*, уствари прерађену песму Талијана Ц. Претија.

Већ истакнути драмски писац, Гундулић прелази нагло на озбиљну религиозну поезију. Он преведе и препева седам Давидових псалама под насловом *Пјесни покорне*. У тој фази пише свој познати религиозни еп *Сузе сина разметнога*. За предмет је узео познату евангелску причу о блудном сину. Ова епска песма састоји се из три „плача", три лирска певања. Ствар је дата као дуги монолог (дуга исповест) „разметног", грешног сина, кроз три доживљавања, грех, спознају греха и покајање. Иако је по облику еп, по садржини је чиста лирика, исповест унутрашњег живота. Гундулић је успео дубоко да продре у унутрашње доживљавање човека. Значај овог капиталног епа, са којим се ниједан други религиозни спис из Дубровника не може мерити, лежи у снажно казаној лирици. Језик у овој поеми приближава се данашњем јужном дијалекту. По снази својој *Сузе сина разметнога* могу се поставити паралелно са Његошевом *Лучом микрокозма*, само што је у „блудном сину" кроз један грех развијена сва величина унутрашњег доживљавања.

Друго по значењу Гундулићево дело је пастирска игра *Дубравка*. То је наша најбоља пасторала. Овде видимо Гундулића са идејама Макијавелија. Дубравка је симбол, то је сама дубровачка република. Гундулић користи поједине епизоде и убацује критику на рачун управљача републике, говори, на пример, о корумпираности и слично. С друге стране, истиче слављење слободе речима „О лијепа, о драга, о слатка слободо" ... *Дубравка* носи у себи мисаони, симболични значај и цела је дата у крепком тону.

Треће капитално дело Гундулићево је *Осман*. Оно спада у најмонументалнија књижевна дела у Европи XVII века. То је еп који пева о савременим историјским догађајима. Цео спев рађен је у духу поезије Торквата Таса, у духу ренесансних епова, са врло великим бројем епизода. Једна од главних личности је пољски краљевић Владислав, који је у очима младог Гундулића добио херојска обележја. Поред Владислава, у главне личности епа спадају Коревски и Осман; Крунослава је тип жене витеза, Соколица (са стране Турака) такође лута као витез.

Гундулић је целог века морао радити на овом спеву, па ипак 14. и 15. певање није стигао да напише, или су се ова два певања изгубила, или их је неко из политичких разлога уништио. То су сцене које су требале да се десе у Цариграду. Иван Мажуранић је, касније,

врло успешно попунио овај недостатак. Дело није штампано ни за живота Гундулићева нити до пада Републике, јер су се Дубровчани очевидно бојали Турака. По својим песничким и слободарским одликама *Осман* прелази узане границе једног локалитета и добија европски и светски значај.

У спеву нема главног догађаја нити главног јунака, али су зато певања хармонично сложена у једну велику целину. Гундулић располаже великим песничким залихама, има велику снагу за пластично приказивање. То је крепка поезија, али се и у *Осману* осећа известан утицај маринизма.

Осман је написан јужним дијалектом и има вишеструки значај. Прво философски, јер говори о несталности људске среће. У том погледу се нарочито истичу почетни стихови из првог певања:

Вјековите и без сврхе
није под сунцем крепке ствари,
а у висоцијех гора врхе
најприје огњени тријес удари...
. . . . . .
Сад врх сабље круна виси,
сад врх круне сабља пада,
сад на царство роб се узвиси,
а тко цар би, роб је сада.

Спев има и национални значај. Под утицајем пољског отпора Турцима у бици код Хоћима (1621. г.) и других ослободилачких покрета, писац обрађује моменат ослобођења Словена. При томе говори и о Немањићима. Види се да добро познаје не само историју осталих словенских народа, пре свега Пољака, већ и нашу прошлост и да је у њега југословенски осећај добро развијен.

Док је Гундулић углавном драмски и епски песник, његов савременик *Џиво (Иван) Бунић Вучићевић* је искључиво лирик, најтипичнији представник дубровачке лирике XVII века. И код Бунића се огледају утицаји италијанске поезије тога доба. Запажају се истовремено трагови маринизма, класицизма и религиозних утицаја. Он није велики таленат, није написао много ствари (око 100 песама). Збирка еклога *Пландовања, разговори пастијера* састоји се из пет делова (еклога), пастирских разговора. Ту је дата типична пасторална лирика, дефилују пастири, пастирке, описују се слике из њихова живота. Све је то још увек израз ренесансне „пастораломаније". Дело је рађено по угледу на античке песнике, на Теокрита. У тој збирци дат је и низ епитафа.

Бунић је у лирици првенствено еротичан, љубавни песник, ту је на линији маринизма, што се види и из неких наслова песама (*Пламени поглед а ледене прси, Уживај док можеш, Њена уста, Твоја ме коса зароби* и др.). Код њега је израз у песми значајнији од садржине. По отмености стиха, са духовитошћу у основи где се све окреће на шалу, Бунић би био најбољи дубровачки лиричар.

Друго Бунићево дело је *Мандалијена покорница* са којим даље наставља „религиозну линију" у дубровачкој поезији. Али то је код њега споредно дато, дато према тадашњем обичају да се сваки песник окуша и на религиозном пољу. *Мандалијена покорница* дели се на три цвиљења. Мандалијена је аристократкиња, једна префињена госпа из XVII века, којој се одужио њен живот. Кад јој је прошла

младост онда се покајала за све грехе у животу. Спев с једне стране показује утицај маринизма, с друге је религиозног карактера.

Јуније Палмотић је главни представник драмског облика у XVII веку, али се ни изблиза не може мерити са својим претходником Држићем. Палмотић само репрезентује једно касније време у драмској књижевности Дубровника. Његов језик и стил су углађени, израз непосредан и разумљив, због чега је писац постао популаран. Поред драмског облика писао је и лирске и епске ствари.

Палмотић је био биран на високе положаје у републици. Пореклом је из истакнуте патрицијске породице.

То је човек више од укуса, културан, углађен писац, него што је прави таленат; његов савременик Бунић је још увек таленат. И Палмотић се одужио религиозном духу XVII века, препевао је с латинског спев *Кристијаду* у осмерцима. Ту је дат цео живот и цело страдање Христово.

Његова драмска дела, која се могу поделити у три групе, врло су популарна. Његова драма је такође продужење митолошке драме. И Палмотићу као извор мотива служе *Енејида* и *Метаморфозе* (латински извори) или ренесансне поеме Ариоста и Таса (*Бијесни Ролландо* и др.). Палмотић је написао две митолошке драме са романтичним садржајем (*Алчина* и *Армида*) и три са националним мотивима. Митолошки мотиви извађени су из поменутих класичних дела. Међутим, његова митолошка драмска дела немају Софокловске снаге у себи. Ту спадају: *Аталанта*, обрађена у виду пасторале, а затим *Дошастје од Енеје к Анкизу* (мотив из *Енејиде*), *Натјецање Ајача и Улиса за оружје Акилово* и тд.

Из ренесансних епова позајмио је мотиве за своје романтичне драме. Тако за *Алчину* из *Бијесног Роланда*, за *Армиду*, од Торквата Таса. Предмети националних драма позајмљени су из *Бијесног Роланда*, само је радња пребачена у Босну. Ту спадају драме *Цаптислава*, *Бисерница* и *Павлимир*. Једино се у *Павлимиру* писац користи и домаћим извором, *Краником попа Дукљанина*. У њој један одломак говори о оснивању Дубровника: Павлимир, иако је основао град, не жели у њему да влада. Кроз *Павлимира*, који представља најважније књижевно дело Палмотићево, провлаче се слободарске идеје.

Од Палмотића је остало само неколико лирских песама, међу њима као највећа *Гомнаида*, прљава сатира против једног од његових непријатеља.

Поред Дубровчана и Хварана у ренесансној епохи нашег приморја истакао се и један Сплићанин, *Марко Марулић* (крајем XV и почетком XVI века). Марулић је пореклом из племићке породице, човек који је у Падови стекао велико образовање. То је посебна врста хуманисте, — хуманисте идеолога хришћанске етике. Као писац приближује се типу мудраца. То је човек књиге, кабинета и мисли. Покушао је да живи као калуђер, усамљен, занет. Његова слава више је слава једног хришћанског мислиоца него књижевника.

Марулић је на латинском написао два дела, *Evangelistarium* и *De institutione bene beateque vivendi*. У првом, врло замашном етичком делу обухватио је питања из сва четири јеванђела. То је дело превођено са латинског и на стране језике. У другом делу третирају се питања хришћанске етике. Марулић је по свом раду остао „последња хришћанска величина" до периода реформације.

Иза Марулића остало је и неколико дела написаних народним језиком. И у њима се испољио као антиренесансни човек. То су два спева са чисто етичким тенденцијама, први *Јудита*, други *Сузана*. *Јудита* је наш најстарији спев на народном језику који је дала ренесансна епоха. Јудита је једна света удовица чији су портре обрађивали и ренесансни сликари. Кроз њу је дата једна херој жена иза чијег лика се могу назирати извесне политичке тенденције. То је век неслоге хришћанских владара и доба продирања Турака на запад. Поемом *Јудита* бачен је у очи прекор целој Европи. Марулић је ту неоспорно изразио своју песничку способност и снагу пластичног приказивања. Друго дело *Сузана* има за мотив једну библијску легенду. Сузана је морално јака жена опкољена развратницима.

Посматран у времену у коме је живео и радио Марулић је уствари крупнији као европска личност него као наша, али се својим делима на народном језику одужио и домаћој мисли.

5. ФРАГМЕНТИ*

Реформација код нас (XVI век) и почеци словеначке књижевности. Ренесанс је захватио широм средње и јужно Приморје са острвима, реформација Истру и делове Приморја и Далмације. Трст је постао центар реформације. Сви немачки протестанти пролазе туда и сеју идеје реформације. Око половине XVI века реформација се појављује у Истри и Словеначкој. До ступања на престо Фердинанда I покрет је био узео велике размере. Овај владар, међутим, прогања све истакнуте реформисте. Прваци покрета као Приморж Трубар, бискуп Вергерије и барон Иван Унгнад беже и налазе уточиште код виртембершког кнеза у Немачкој.

Протестантизам и реформација помажу обнову народног језика. Црквене књиге преводе се на народни језик. Главни представник овога покрета у словеначким крајевима је Приморж Трубар, католички свештеник, који је примио протестантску веру. После бекства у Немачку Приморж је са осталим емигрантима, међу којима је било и Хрвата, основао штампарију у Урху и штампао књиге готицом, латиницом, глагољицом и ћирилицом. У току XVI века издали су око 50 дела у више од 20 хиљада примерака. Пошто су протестанти, као борци за народни језик, имали присталица и поборника код свих југословенских народа, то су се кроз ове књиге стварали први појмови о заједници Јужних Словена. Трубар, по угледу на Лутера, преведе са латинског на крањски дијалекат словеначког језика *Нови завет*, у две књиге (1560). Поред тога саставио је и граматику са речником словеначког језика. По томе се може сматрати као оснивач новије словеначке књижевности.

Штампане књиге у Урху шаљу се по јужнословенским крајевима. У то време наш свет био је у огромном броју неписмен. Књиге стижу и подижу писменост на народном језику, шири се просвета од Ердеља до Истре.

---

* У овој глави скупљени су одломци из историје наше књижевности различите врсте. Будући да се приближавала матура, Настасијевић је убрзао рекапитулацију градива. Неке писце који нису били у плану за понављање (класицизам и романтизам) поменуо је узгред, више да нас подсети на питања која нас очекују. По нашем мишљењу и такви одломци заслужују да буду објављени, јер ће, надамо се, боље употпунити Настасијевићева схватања о нашој књижевној прошлости. *П. Стевановић*

Трубарева група у Урраху тежи да пронађе најчешће употребљавани дијалект и констатује да је то штокавски. Као типични рационалисти они су осетили да треба узети дијалект који је најчешће у употреби.

Услед католичке реакције, реформација је крајем XVI века у нашим крајевима угушена. Протестанти су гоњени и њихове књиге спаљиване. Тако су многе књиге, штампане на народном језику, уништене. Међутим, оно што је после контрареформације остало то је тенденција ка једном књижевном језику код Јужних Словена. За то је био прилично утрвен пут. Ни католичка црква са своје стране није више могла потпуно да занемари употребу народног језика, пошто је био ухватио чврст корен. Оно што су протестанти почели наставили су у нашим крајевима језуити. Они и даље преводе књиге на народни језик. Разуме се да је латински језик, са победом контрареформације, и даље остао главни језик католичке цркве.

Немачки господари у словеначким крајевима презирали су народни говор а интелигенција је била одрођена и понемчена. Па ипак народни језик ни под таквим условима није потпуно заборављен.

Кад су у VIII веку Словенци примили хришћанство од католичких мисионара почео се губити народни језик. Робовање туђину учинило је да од VIII до XV века, тј. до реформације, имамо врло мало споменика написаних народним језиком. Из тог периода сачувана су два доста важна списа, *Брижиньски одломци*, из X века, и *Стишки рукопис*, из XV века. Овај први споменик је у исто време и најстарији споменик на народном језику код свих Јужних Словена.

После извесног застоја у току најјаче контрареформације (XVII век), у XVIII веку врши се обнављање народног језика у словеначким крајевима. То се нарочито снажно испољава тек почетком XIX века када Наполеон оснива Илирску краљевину. Одвојивши од Аустрије извесне делове Словеначке и Хрватске, Наполеон је од њих, заједно са Далмацијом, створио једну засебну провинцију, трудећи се да у њој пробуди народну свест увођењем свуда народног језика, у школе и администрацију. Његов режим био је од народа добро примљен. Стекао је и међу образованим људима многобројне присталице, међу којима се истиче свештеник Валентин Водник. Водник је под Наполеоном постао директор гимназије и надзорник свих основних школа. Поново је увео народни језик у књижевност, писао за потребе школа уџбенике на народном језику.

Почетак XIX века је доба потпуног буђења народне свести код Словенаца. После Наполеона ови су крајеви поново враћени Аустрији, али народни језик који је ушао у књиге није могао више бити угушен. Отада (прва половина XIX века) почиње права словеначка књижевност. Њеној афирмацији много је допринео Словенац Јернеј Копитар, чувени слависта са бечког универзитета (пријатељ Вука Караџића) који се бавио упоредним проучавањем словенских језика.

***

Ренесанса у хрватском Приморју. Једини писац кога је дало хрватско Приморје у ренесанси је Задранин *Петар Зоранић*. У Зоранићу имамо потомка једне старе племићке лозе из Нина, која се под навалом Турака била склонила у Задар. Зоранић је вршио судијску дужност у Задру а бавио се и литературом, писао љубавну лирику.

По своме делу *Планине* Зоранић се издваја од свих приморских писаца. То је једини ренесансни роман у читавој нашој књижевности Приморја и Далмације. Рађен је по угледу на слично дело Јакопа Санацара звано *Аркадија*. Ова Санацарова *Аркадија*, питома долина у којој пастири проводе свој идилични живот, пола је у причама пола у песми.

Наш песник Зоранић, у *Планинама*, смртно је заљубљен у виленицу. Он тражи лека својој љубави. То је у планини (Велебит), где налази групу пастира. У планини се ори песма на смену. Песник залази све дубље у планину која му се жали како долазе вуци и односе јагањце. То су уствари Турци. Наша *Аркадија* је врло горка према Турцима. На свом путу стиже у врт где се појављују четири виле. То су уствари четири културе, латинска, грчка, халдејска и хрватска. Хрватска вила најгоре је судбине, те није могла да уроди оноликим јабукама као друге три. У том се песник пробуди и осећа се излеченим. Спис је интересантан по језику у коме доминирају чакавски елементи. Треба га пре свега ценити не по књижевној вредности већ по пионирском значају у жанру ренесансног романа.

***

Кајкавска књижевност у другој половини XVII века. У хрватском Загорју животарила је веома ограничена кајкавска писменост и књижевност. Ту су се као писци појавили племићи браћа *Зриньски* и *Крсто Франкопан*. Они, заједно са *Павлом Витезовићем*, дали су дела у другој половини XVII века која у извесном смислу излазе из уског кајкавског оквира.

Петар и Никола Зриньски добили су ренесансно васпитање. Никола је написао један спев на мађарском језику и убраја се по томе и у мађарске песнике *(Адријанскога мора сирена)*. То је песма о опсади Сигета од стране Турака. Доцније је Петар Зриньски то превео на хрватски, уствари више прерадио него превео, и то у трубадурском стилу. Уз тај спев иде и низ љубавних песама написаних у духу маринизма, али маринизма „из треће руке".

Франо Крсто Франкопан, чија је породица стајала у сродству са Зриньским, остао је млад без оца. И Франкопан и Зриньски образовали су се под утицајем језуита. Франкопан се уз то бавио у Италији где се васпитао под утицајем италијанске културе XVII века. Франкопан редигује збирку песама под насловом *Гартлиц за час кратити*. То је збирка песама фриволне љубавне лирике маринизма написана скоро пред смрт. Кроз ове песме готово и нехотице пробија трагичан положај човека феудалца који ће ускоро отићи на губилиште. Франкопан пева о људској части, о победи правде. Он је превео и један одломак из комедије *Жорж Данден*, од Молијера. Данден је у његовом хрватском преводу „кумек". Франкопанова збирка песама нађена је као заоставштина после његове смрти.

И Зриньски и Франкопан пореклом су из чакавског језичког подручја. Отуда се у њиховим делима поред кајкавског мешају и елементи чакавског па и штокавског дијалекта.

Павао Ритер Витезовић, по оцу син Немца војника, по мајци Хрватице, ученик је загребачких језуита. Витезовић проводи неко време у Италији затим по другим државама а завршује са

путовањем код историчара Валвазара. Под утицајем овога, Витезовић и сам постаје „полихисторик" и бакрорезац. Описује у стиховима, уз израђене грбове, историјску прошлост старе Крањске. Ради скоро исто оно што и Жефаровић код Срба. Витезовић је имао намеру да напише историју Илира. У том циљу стигао је да направи илирске грбове и испод њих испише стихове. Витезовић је једно време био званични историограф бечког двора. У бечкој дворској архиви налазе се његови драгоцени извештаји о народу у Славонији.

Витезовић је за собом оставио два капитална дела, речнике латинско-илирски и илирско-латински, од којих се само један сачувао. И Витезовић је писао на хрватском језику. Ту је на линији Зрињских, Франкопана и Бартуа Кашића. У његовим списима осећа се тенденција ка штокавштини. Витезовић се такође залаже за један књижевни језик. Написао је и објавио низ календара на народном језику. Писао је и сам о опсади Сигета под насловом *Одиљење сигетско*. Витезовић је први у нашем свету покушао да изврши реформу азбуке тако да сваки глас има свој знак. У том погледу од је претеча Вука и Гаја. Витезовић, као образован човек, био је дугогодишњи управник штампарије у Загребу.

***

Дубровачка декадентна књижевност (XVIII век). После земљотреса, Дубровник је у сваком погледу па и у књижевном доживео декаденцију. Међутим, чак и да није било земљотреса, с обзиром на прилике у свету и у самој Републици, вероватно би ослабио његов значај. Кроз цео XVIII век врше се покушаји да се обнове и негују ранији књижевни родови. Међутим, све што је дато показује јаку декаденцију. XVIII век у Дубровнику карактерише се извесним академизмом. Образовани људи, међу њима и књижевници, баве се сређивањем од раније сачуваних материјала, рукописа, израдом речника, воде језичке препирке, другим речима врше послове једне академије. Њихов основни циљ је да негују књижевни језик.

Једини писац који се у таквој средини унеколико издваја то је *Игњат Борђић*, врло учен калуђер који зна латински, грчки, јеврејски. Борђић је писао еротичне песме (*Пјесни љувене*). За живота он их није издао, али су то учинили његови пријатељи. Као и код Бунића у песмама се провлаче досетке, шале . . . У тим песмама Борђић није ни бољи ни гори од свог претходника. Затим је написао спев *Уздаси Мандаљене покорнице*. Мандаљена је побожна жена, дата као код Бунића.

Борђић је превео цео псалтир са јеврејског. Његов најбољи спев је *Сузе Марункове*, у коме је хтео да се наруга једном сељаку; комику, која му иначе одговара, овога пута нашао је у сељаку. Иако је тенденциозан у овом спеву, писац је испао и нехотице крепак и свеж.

***

Далматинска књижевност XVIII века. Прегледајући дубровачку књижевност видели смо да је већина писаца била из Дубровника или из околине. Ван Дубровника било је у Далмацији такође нешто књижевног рада, мада не тако много (П. Хекто-

ровић, на Хвару, М. Марулић, у Сплиту). Далмација ће у нашој књижевности бити боље заступљена тек у XIX веку. Па ипак и у XVIII веку јавља се човек који дела у сасвим другом књижевном правцу и битно се разликује од својих земљака и савременика. То је Андрија Качић Миошић, чије име по значају његова дела прелази уске границе далматинског локалитета.

Качић се родио у селу Бристу код Макарске (1702). Као дете ступио је у католички манастир где се школовао, а доцније и закалуђерио у реду фрањеваца. Школовање је наставио у Будиму, па је потом служио у Приморју (Шибеник, Брач и др.); у Шибенику је био наставник богословије. Добио је за апостолског посланика (намесника) 1750 године, са дужношћу да путује по Босни, Далмацији и др. и обилази манастире. На својим путовањима долазио је у додир са народним слојевима. При том се заинтересовао за народне песме и продро врло дубоко у гусларску традицију. У духу народне поезије и чувајући њене облике, овај врло учени човек испевао је читаву збирку песама о догађајима из српско-хрватске и уопште југословенске прошлости под насловом *Разговор угодни народа словинскога.*

У књизи *Разговор угодни* . . . дао је једну легендарну, поетизирану историју свих Југословена, од најстаријих времена до његова доба, помињући редом све владаре, знатније људе и догађаје. Због тога је дело било јако тражено и читано. Качић је комбинација научника и песника јаке националне оријентације. У делу има и одломака у прози. То је уствари зборник народних легенди и традиција. За Качића су Словени сви они народи који су икад живели на Балканском полуострву, Словени су чак и Диоклецијан и Александар Велики! Он комбинује гусларске песме и историјске хронике и даје своје оригинално дело у коме местимично објављује и историјска документа.

Качић пише свежим народним језиком, који ће доцније постати књижевни језик Срба и Хрвата. Њему као да је у крви лежала гусларска дикција и широко национално-политичко сагледавање. Увођењем народног песништва у књижевност, он је постао весник једне нове књижевне епохе. На томе послу коришћења наше народне књижевности радиће доцније многи наши књижевници на челу са Вуком. Својим делом Качић доприноси ширењу југословенске мисли, оно је по своме карактеру општејугословенско, дело које радо читају и источни и западни наши крајеви, нарочито западни где је врло популарно.

Качић је један од најстаријих претеча југословенства као покрета, један од најдубљих и најстаријих познавалаца народне поезије. У том погледу је и Вуков претеча. Његовој збирци *Разговор угодни* . . . претходи само једна збирка народних песама, тзв. *Ерлангенска збирка.* Његов језик у књижевном делу углавном се поклапа са доцнијим српско-хрватским књижевним језиком.

Ако повучемо паралелу са Рајићем, он је као и Јован Рајић замашан историчар. И Рајић је имао ширину погледа на нашу историју и прошлост. Разлика је само у томе што Рајић пише практично неприступачним архаичним, а Качић чистим говорним народним језиком. У његовом *Разговору угодном* сучељава се читава народна традиција са историјом. Писао је и друге књиге, дао је збирку песама *Корабљица,* али од мањег значаја. Корабљица је мала лађа препуна мудрости.

***

Славонска књижевност (XVIII век). Рационализам XVIII века осетио се и у Славонији. Ту се као писац јавља *Матија Антун Рељковић*, капетан, потомак старе граничарске породице. За време седмогодишњег рата (1756—1769), Рељковић је имао прилике да упозна остале народе и види њихов културни напредак. Он је том приликом уочио разлику између свог родног краја и осталих земаља. Под тим утиском, Рељковић је написао дело *Сатир илити дивији човик*.

Рељковић је локални писац, али радознао и интелигентан тип који се „наклукао" просветитељским идејама. То је нека врста славонског Доситеја. Међутим, Доситеј је поучан док Рељковић подвлачи улогу друштвеног уређења, материјалне базе и цивилизације. *Сатир* је врло популаран спев, испеван у духу народних песама као каква песмарица. Дело је изазвало велику буру, револт попова, с једне стране, и снажно одобравање у народу, с друге. Написао је чистим славонским, икавским дијалектом, из практичних разлога у десетерцу. Рељковић нема песничких способности, али поменуто дело кипти просветитељским идејама. У *Сатиру* је дата верна и реална слика Славоније XVIII века. Писац оштро критикује, шиба, али не по поповима као Доситеј, него по заосталим навикама и обичајима. Он све рђаве навике сељачког света овога краја приписује ранијем присуству Турака. Критикује што се скупљају на диван и прело, чак и коло приписује утицају Турака. За њега то је лењствовање.

Књига *Сатир* извршила је велики утицај на народ, нарочито размишљањима писца о верској трпељивости и другим мислима, посебно родољубивим духом којим је била прожета. Писац се није задржао само на негативном ставу, указивањем каква је Славонија, он говори и о томе каква треба да буде. *Сатир* нема нарочиту књижевну вредност. То је документат, више споменик о приликама које су владале у Славонији у XVIII веку. Знатно касније у личности Ј. Козарца појавиће се опет критичар прилика у Славонији.

Рељковић је штампао још неколико ствари. Поред осталог преводио је Езопове басне као и Доситеј, затим је издао једну граматику, збирку прича и др. Међутим, све су то већином преводи или прераде. Рељковић је остао усамљен и локалан писац.

***

Почеци босанске књижевности (крај XVI и почетак XVII века). Док је у источним нашим крајевима на књижевно стварање утицала српска црква, дотле се у западним крајевима од XVI века осећа сличан утицај католичке цркве. Нова друкчија организована католичка црква, угрожена протестантизмом, ступа у борбу против реформације, али покушава да се и сама реформише и прихвати народни дух. Та нова струја осетила се, нарочито преко калуђерских редова језуита и фрањеваца, у Словенији, Хрватској и Далмацији. Међутим, и у Босни почиње међу католицима доста јака пропаганда. Фрањевци су тамо још у средњем веку били активни, али сада нарочито појачавају свој рад и то у народном духу. Пишу на народном језику и са њима почиње нова босанска књижевност. Фрањевци су иначе врло симпатични и скромни људи који су се од свих калуђерских редова најбоље умели прилагодити нашем народу у Босни. Писали

су побожне књиге да би што дубље продрли у народ. Главни писац међу фрањевцима је *Матија Дивковић* (1563—1631). Његова главна дела су *Наук крстјански, Сто чудеса* (збирка легенди о богородици), *Бесиде,* популарне, занимљиве, са пуно побожних причица.

Разуме се да Дивковић није био једини који је радио у том правцу. Међу фрањевцима имао је Дивковић доста следбеника, али од свих он је имао највише успеха. Језик којим је писао дела је народни говорни језик а не српско-словенски којим се пишу дела тога доба код Срба, у Србији и Војводини (Рачани, Венцловић и др.). У томе и јесте њихова права вредност.

***

Скица матурских питања из романтизма. I. *Словенци и Хрвати.* 1. питање: Валентин Водник као оснивач словеначке културе (или: Наполеоново време, Илирска краљевина и Валентин Водник), 2. Франц Прешерн. То је човек који је једним јединим замахом створио уметнички израз код Словенаца. Он је утврдио крањски дијалекат за књижевни језик Словенаца; Копитар је и сам мислио да се почне од крањског као књижевног језика, с тим да се постепено утопи у српско-хрватски језик. С тим у вези Словенац Станко Враз, најјачи лиричар међу Илирима, пева на српско-хрватском језику. Његове *Булабије* су јабуке, као симбол љубави. 3. Ф. Левстик, 4. Илирски покрет у вези са Људевитом Гајом. 5. Иван Мажуранић, 6. Петар Прерадовић; врло несрећан човек, иначе официр, син граничара. Одлази на службу у Винер Нојштат. У почетку пева на немачком језику, потом се враћа у домовину и постаје Илир, словенофил а аустријски официр! Живот завршује као спиритиста, окултиста.

II. Срби. 1. питање: Сима Милутиновић Сарајлија. То је први врло снажан песник код Срба; Његош се не може ни замислити без Симина утицаја. Сама ова чињеница довољна је да се закључи да је Сима озбиљан песник. Скерлић га је критиковао због језика којим се служио. Сима је човек из народа, он се није „измотавао језиком" као други писци. Просто, није било још утврђеног књижевног језика код Срба па је Сима писао како је умео. Симини десетерци су дали подстрек Његошу да и сам тако пише. Што је Сима био „разбарушен" у својим песмама то је већ друга ствар, то се може критиковати али не и језик.

2, 3. и 4. питање односе се на Његоша. То је личност која високо стрчи у нашој књижевности. Прво питање: Његошев живот и рад, друго: *Горски вијенац,* треће: Главна дела Његошева.

5. питање: Лукијан Мушицки и псевдокласицизам; ради се о поезији хладног чувства; 6. Милован Видаковић као оснивач српског романа; 7. Јоаким Вујић, као оснивач позоришта у Србији; једна интересантна и у исто време смешна фигура;

8. и 9. питање: Јован Стерија Поповић. Врло крупна фигура у нашој књижевности. То је врло уман човек, култура првог реда. Осећао је врло велику мржњу према оцу. Стерија би могао да стоји по вредности близу Молијера и Плаута. То је врло велика креативна снага. На целој линији као комедиограф је врло јак, као драматичар врло слаб; није имао тога (драматичарског) „чувства"! Какав је као лиричар? То је врло интересантна ствар: почиње као писац са комедијама а завршава „поезијом ладног чувства". То је наш први и ве-

лики реалиста који открива сав јад и чемер полукултурне Војводине. Прво питање: Стерија, живот и рад, друго: Стеријине комедије.

10., 11. и 12. питање о Вуку Караџићу. Прво: Живот и рад Вука Караџића, друго: Вукова борба за народни језик као књижевни и правопис, треће: Вук као скупљач народних умотворина.

13. питање: Година 1847. у вези са српском књижевношћу (Бура Даничић); 14. Бранко Радичевић, 15. Јован Јовановић Змај; Змај је „Јован Јовановић", кад пева лирске песме, само „Змај", кад је сатирик и „Чика Јова" кад пише дечје песме и преводи са немачког.

16. и 17. питање: Бура Јакшић. Снажан песник, не само романтичарски песник, Бура је по својој прилици највећи сликар у то време у целој Европи. Прво питање: Бура Јакшић, као лиричар, друго: Јакшић као приповедач и драматичар.

18. питање: Љуба Ненадовић као путописац. Љуба је главни кривац што се заметнула борба за „доказивање" ауторства поеме *Смрт Смаил-аге Ченгића.*

19. питање: Лаза Костић. Лаза је високо културан човек и врло снажан таленат. Он је доживео сличну судбину код критичара као и Сима. Од својих савременика Лаза је био обожаван а Љуба Недић га је „приказао као будалу". Да је написао само поему *„Santa Maria della Salute"* и ништа више, он би морао бити велики песник, акамоли што има и друге ствари, пре света сјајне драме. То је врло оригиналан лиричар и снажан драматичар. Његове интимне забелешке су, нажалост, спаљене. Његов *Максим Црнојевић,* поред *Јелисавете,* убраја се у најјаче драме романтизма код Срба. Лаза је најоригиналнија романтичарска личност код нас и први преводилац Шекспира.

20. питање: Стјепан Митров Љубиша. Човек који је народно приповедање претворио у уметничко, индивидуално. У дужим приповеткама знатно је слабији него у „причањима". Он је сјајан у кратким *Причањима Вука Дојчевића.* У односу на претходнике, прозне писце, иде за степен даље, наговештава појаву динарског хумора. То је најзначајнији представник романтичарске прозе; Бурина проза је „бомбастика", Симина има крепкости. Међутим, нема крепкијег прозног списа од *Завета* Вукова (превод *Новог завета,* прим. П. С.), од Даничићева *Рата (Рат за српски језик и правопис,* прим. П. С.) и Љубишиних *Причања Вука Дојчевића.*

***

Списак осталих матурских питања из историје југословенске књижевности (пре епохе романтизма). 1. Романи и приповетке у средњем веку код Срба; 2. утицај писане средњевековне књижевности на народну; 3. хагиографска књижевност; 4. биографи XIII века у Србији; 5. биографи XIV века; 6. биографи XV века; 7. историографија средњег века код Срба; 8. народна лирика; 9. бутарштице; 10. неисторијске (митолошке) епске народне песме; 11. епски циклус Немањића; 12. косовски циклус; 13. циклус Краљевића Марка; 14. циклус Бранковића; 15. хајдучке песме; 16. циклус ослобођења Црне Горе и Србије; 17., 18. и 19. народна проза; 20. општи поглед на појаву хуманизма и ренесанса на Приморју и у Дубровнику; 21. старија школа XVI века у Дубровнику (трубадури Држић, Менчетић); 22. Покладна поезија (маскерата) у вези са Чубрановићем и Ст. Борђи-

ћем; 23. књижевни рад на Хвару (XVI век); 24. Марин Држић као писац пасторала; 25. Марин Држић као комедиограф; 26. Мавро Ветрановић као антиренесансни човек у дубровачкој књижевности; 27. млађа лирска школа XVI века (Д. Рањина, Д. Златарић); 28. Иван Гундулић, књижевни рад; 29. Гундулићев *Осман;* 30. Иван Бунић као представник лирике XVII века; 31. Јуније Палмотић као представник дубровачке драме XVII века; 32. XVIII век у дубровачкој књижевности (Игњат Борђић); 33. Марко Марулић, Сплићанин (крај XV и почетак XVI века); 34. Петар Зоранић, као једини писац кога је дало хрватско приморје у ренесанси; 35. Реформација код нас (Приморж Трубар); 36. кајкавска књижевност у Хрватској (Зрињски, Франкопан, Витезовић као књижевници); 37. биограф Пајсије; 38. Андрија Качић Миошић; 39. Матија Антун Рељковић; 40. културно-политичке прилике у Војводини у XVIII веку; 41. српско-словенски писци (браћа Рачани, Гаврило Ст. Венцловић, гроф Бранковић); 42. руско-словенски (или „сјавјано-сербски") писци (Жефаровић; Орфелин, као наш први рационалиста, претеча Доситеја); 43. Јован Рајић (први учени богослов и први писац историје наших народа); 44. Доситеј као иницијатор просветитељства код нас, Доситејеве идеје у односу на нашу стварност; 45. главна дела Доситејева; 46. живот Доситејев; 47. Доситејеви следбеници (Везилић, Јанковић, Павле Соларић Доситејев најбољи ђак; Трлајић и А. Стојковић, професори у Русији).

ИЗ КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКЕ ПРЕПИСКЕ МИТРОПОЛИТА СТРАТИМИРОВИЋА (IV)

63

Андрej Кајсаров велича митрополита Стратимировића и пише о свом путовању преко Осијека и Загреба.

Ваше Высокопревосходительство,
Высокопреосвященнѣйшій Господинъ,

Естьли иногда истинный другъ человѣчества беретъ ѵчастïе въ людяхъ, кровопролитными завоеванïями прославившихся, и желаетъ иногда сохраненïя ихъ жизни, хотя она соединена со смертïю тысячей, сколь пламеннѣе желаетъ онъ продолжить собственною своею жизнïю дни человѣка, котораго цѣлый народъ называетъ своимъ благодѣтелемъ, просвѣтителемъ своимъ, единственною подпорою. Въ день вашего рожденïя, Милостивѣйшій Архипастырь, не въ одномъ народѣ вашемъ, но и въ самыхъ отъ васъ отдаленныхъ странахъ возсылаются к Богу молитвы о сохраненïи вашего здоровïя. — Я, какъ истинный славянинъ душею и тѣломъ, я, которой имѣлъ щастïе лично ѵдивляться великому мужу, умножающему собою славу рода славянскаго — не въ одинъ только этотъ день, но во всѣ дни моей жизни не престану молить судьбу о продолженïи дней вашихъ для щастïя ввѣреннаго вамъ народа, для пользы человѣчества.

Нещастливымъ почел бы я себя, естьлибъ Ваше Высокопреосвященство почли сïи строки похвалою, которую вы намъ такъ строго запретили себѣ приписывать, а тѣмъ болѣе естьлибъ вы это изволили назвать лѣстью. Во всё оправданïе я слажу только, что я видѣлъ великаго человѣка — и не могу говорить иначе.

По позволенïю вашего Превосходительства мы давно хотѣли имѣть честь ѵвѣдомить васъ о себѣ, но непрестанныя непрïятности недопускали насъ до сего. Въ Ессекѣ начались наши неудовольствïя тѣмъ, что насъ почли — я стыжусь и сказать за кого — насъ почли шпïонами. Какой-то Г. Янковичъ позволилъ себѣ приставить къ намъ пандура, пока осмотрѣли наши пашпорты. Разумѣтся, что противъ нихъ нельзя было сказать ни слова; ибо мы имѣли ихъ отъ Венгерской канцелляріи; но со всѣмъ тѣмъ не менѣе больно остается намъ то, что одно только имя рускаго можетъ навлечь чужестранцу въ вашихъ краяхъ столько непрïятностей. Я слишкомъ далекъ оттого, чтобъ осмѣлился обвинять въ этомъ правительство, которое вѣрно ничего этого не знаетъ. Я не хочу сказывать вашему Высокопревосходительству о множествѣ другихъ грубостей, которыхъ одно воспоминанïе тревожитъ меня. — Въ Аграмѣ по обыкновенïю своему занемог я лихорадкою, которая задержала насъ тамъ болѣе двухъ недѣль. Товарищъ мой былъ здѣсъ въ нашой церквѣ, а мнѣ неудалось быть. Сербовъ здѣсь не такъ много, большая часть Грековъ; совсѣмъ тѣмъ служба отправляется на славянскомъ языкѣ — и я примѣтилъ, что Греки стараются ѵчиться по сербски. Въ Кроацïи ѵспѣлъ я примѣтить, что разница между Сербскимъ и Кроатскимъ языкомъ не весьма велика; все состоитъ по большои части въ выговорѣ: Кроаты произносятъ всѣ слова въ горло, что дѣлаетъ языкъ ихъ не только трудным для иностранца, но и непрïятнымъ для его слуха. Весьма больно было для меня, что мы не могли найти другихъ кроатскихъ книгъ, кромѣ недѣльныхъ Евангелïй, нѣсколькихъ проповѣдей и молитвенниковъ. Неужели словянской языкъ ни къ чему другому не способен? За 20 лѣтъ была выдана грамматика сего нарѣчïя, но теперь её нельзя уже наити, теперь

она принадлежитъ къ древностямъ! Нынѣшняго года выдана еще одна грамматика, которую мы и достали. О словарѣ кажется никогда здѣсь и не думали, хотя въ Аграмѣ есть и Университетъ. О характерѣ кроатскомъ что сказать! по моему мнѣнію нѣтъ славянъ, которые бы такъ были не живы, какъ они; самые ихъ свадьбы, которыхъ мы находили во всякой деревнѣ по крайней мѣрѣ по пятидесяти, ихъ пѣсни все носитъ на себѣ печать нѣкоторой грусти. И чего ожидать отъ людей, которые другъ друга убѣгаютъ, которые строятъ свои жилища какъ можно далѣе одинъ отъ другаго, которые вой вѣтра предпочитаютъ голосу себѣ подобныхъ? Но можетъ быть я слишкомъ несправедливъ противъ нихъ: они славяне! и хотя въ различномъ положеніи съ нами; но все братья наши. — Реляцію свою помнится мнѣ началъ я лихорадкою, ею же и долженъ кончить! Сія моя сопутница не желая оставить меня надолго, посѣтила меня и въ Венеціи. Непріятность, которую причиняютъ намъ болѣзни, гораздо легче, нежели та, которую наноситъ намъ люди — и такъ я перенесъ и эту шестую лихорадку терпѣливо.

Черезъ два дни отправлюсь я въ Геттингенъ. Въ чужихъ странахъ и въ своемъ отечествѣ не престану гордиться тѣмъ, что имѣлъ щастіе видѣть ваше Высокопревосходительство, не престану хвалиться милостями вашихъ и, которыхъ продолженіе нетолько въ состояніи заставитъ меня забыть шесть венгерскихъ лихорадокъ, но можетъ даже сдѣлать меня щастливымъ съ чувствами глубочайшаго почтенія честь имѣю быть

1805 года
3 Генваря
Вѣна.

Высокопреосвященнѣйшій Господинъ
Вашего Высокопревосходительства
всепокорнѣйшій слуга
Андрей Кайсаровъ

(АСАНУК, ПМ „Б", 180/I из 1805, ориг.).

Андреј Кајсаров пише митрополиту Стратимировићу о сусретима са Шлецером и својим намерама да се бави историјом и језиком Славена

Ваше Высокопревосходительство
Высокопреосвященнѣйшій Господинъ

Почтеннѣйшее письмо ваше имѣлъ я честь получить уже въ Геттингенѣ. Какъ бы позавидовали намъ соотечественники наши, естьлибъ знали, что два странника ничѣмъ не отличные, заслужили милость вашу. И въ отдаленіи ваше Высокопреосвященство не забываете нас — съ нашей стороны священнѣйшій долгъ будемъ гордиться вашею ласкою и стараться по силамъ нашимъ её заслуживать.

Теперь я опять въ старомъ жилищѣ своёмъ, опять пользуюсь ученостью здѣшнихъ профессоровъ. Главная цѣль моя всегда будетъ вообще славянская исторія и языкъ славянской. Шлецеръ, которой свидѣтельствуетъ вамъ своё глубочайшее почтеніе, ободряетъ меня сдѣлать пробу нѣкотораго образа сравнительнаго словоря славянскихъ наречій. Всѣхъ почти главнѣйшихъ наречій имѣемъ мы словари и грамматики, одинъ только славной родъ Сербской неимѣетъ ихъ. Какъ не пожалѣть объ этомъ, не только усердному филологу, но и всякому другу добрыхъ Сербовъ! Рѣшась исполнить совѣтъ Шлецера, осмѣлился я прибѣгнуть къ вашему Высокопреосвященству и просить въ семъ случаѣ отъ васъ помощи. Дерзко предпріятіе моё, я самъ это чувствую; но нужно начинать сперва съ несовершеннаго, чтобъ нѣкогда достигнуть совершенства. Впрочемъ съ тѣхъ уже поръ, какъ родъ человѣческій началъ существовать, извѣстно его правило: nil mortalibus arduum est!

Я принялъ смѣлость препроводить къ вашему Высокопреосвященству на имя книгопродавца Ваплера въ Вѣнѣ Beieri opuscula, которыя вамъ угодно было имѣть, и Heevens Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt. Книга сія заслужила великую похвалу въ учёномъ свѣтѣ и въ короткое время издана уже въ другой разъ съ примѣчаніями и прибавленіями.

Съ Шлецеромъ часто говоримъ мы о васъ, онъ только о томъ и жалѣетъ, что старъ и неможетъ лично засвидѣтельствовать вамъ своего почтенія. Онъ написалъ уже и третью часть Нестора, которая скоро будетъ отпечатана: онъ хочетъ тотчасъ препроводить её къ вамъ. Щастью моему завидуютъ всѣ

земляки мои, всѣ бы они хотѣли ѹзнать Сербовъ послѣ моего описанїя, которое все еще недостаточно для того, чтобъ описать сей доброй, твёрдой народъ во всей полнотѣ. Но щастье моё было кратко, оно прошло какъ сонъ, только сонъ сей будетъ прїятнѣйшимъ въ моей жизни.

Живите долго, милостивѣйшїй Архипастырь! живите для щастїя народа, провидѣнїемъ отеческой паствѣ вашей ввѣреннаго, живите для славы рода славянскаго, для пользы человѣчества. Сохраните благорасположенїе ваше к тому, которой за честь поставляет быть

1805 года
30 марта/11 апрыля
Геттингенъ

Ваше Высокопревосходительство
Высокопреосвященѣйшїй Господинъ
вашъ всепокорнѣйшїй слуга
Андрей Кайсаровъ

Отписано 24. Априлія
1805. в Геттинг8.

(АСАНУК, ПМ „Б", 180/II из 1805, ориг.).

65

Андреј Кајсаров пише митрополиту Стратимировићу о Шлецеру, о пореклу речи кнез, о албанском језику, те о Србима и Русима на немачким универзитетима

Ваше Высокопревосходительство
Высокопреосвященнѣйшїй Господинъ,

Почтеннѣйшее письмо ваше нашёлъ я въ Геттингенѣ по возвращенїи моёмъ изъ Баваріи и Франконїи, куда по окончанїи полугодичнаго курса, съ нѣкоторыми моими соотечественниками я ѣздилъ. Слѣдовало бы мнѣ давно исполнить долгъ свой и отвѣчать немѣдленно вашему высокопреосвященству, но меня привезли сюда больнаго, и сегодни первой день, послѣ двухъ мѣсяцовъ, свободенъ я отъ maharской грозницы. Она такъ меня полюбила, что и между Швабами не престаётъ преслѣдовать. Теперь, благодаря Богу, будучи на нѣкоторое время отъ неё свободенъ, спѣшу принести вашему высокопреосвященству чувствительнѣйшую благодарность за напамятованїе обомнѣ. Письма ваши для меня самый драгоцѣннѣйшїй подарокъ; ихъ жду я съ нетерпѣнїемъ, а получивъ радуюсь какъ ребёнокъ. Изъ нихъ всякой разъ научаюсь я чему нибудь новому; и чѣмъ болѣе изъ нихъ ѹзнаю Ваше Высокопревосходительство, тѣмъ болѣе ѹвеличавается моё душевное почтенїе, тѣмъ болѣе радуюсь, что имѣлъ случай ѹзнать васъ лично.

Книги мною на имя Ваплера посланныя, нестоятъ ничего, ихъ было ѹ меня по два экземпляра. Я весьма бѹлу радъ, естьли они будутъ вамъ прїятны. Естьли Вашему Высокопреосвященству, нѹжны будуть и впредь какїя книги, то я за великую честь почту, естьли вы изволите мнѣ препоручить доставить ихъ къ вамъ. Въ вашихъ странахъ многихъ книгъ никакъ получить неможно, а чрезъ книгопродавцевъ продолжается обыкновенно доставленїе книгъ очень долго.

Съ Шлецеромъ, которой посѣщаетъ меня въ моей болѣзни, часто говоримъ о Вашемъ Высокопреосвященствѣ, и сей 70-лѣтнїй старикъ воспламеняется всякой разъ при семъ случаѣ, а мнѣ всегда приходитъ желанїе ѹвидѣть васъ, почтеннѣйшїй Архипастырь, хотя еще разъ въ моей жизни. Тогда бы я гораздо лучше воспользовался бѣседами вашими. — Шлецеръ послалъ къ вамъ третью часть своего Нестора чрезъ Графа Разѹмовскаго рускаго посланника. Вчера только отпечатана и четвёртая часть, и онъ намѣренъ доставить её вамъ тѣмъ же образомъ. Старикъ трудится неѹтомимо. Въ пятой части, которая однако не скоро выйдетъ, слѣдуетъ принятїе христїянской вѣры святою Ольгою; сїя часть весьма трудна, но не для Шлецера. Съ тѣхъ поръ какъ *Александръ* милостиво принялъ и наградилъ трѹды его, кажется будто бы онъ помолодѣлъ. Жаль только, что ему надобно бороться съ своими товарищами, которые ему завидуютъ, и изъ которыхъ первой есть Гейне. Ученость наша была бы несравненно драгоцѣннѣе, естьлибъ всегда была соединена съ добротою душевною.

Ваше Высокопревосходительство имѣли благосклонность ѹвѣдомить меня о изслѣдованїи вашемъ о имени князь. Я осмѣливаюсь трудить васъ прозьбою, естьли можно, приказать доставить мнѣ ваше изслѣдованїе. Я ѹвѣренъ,

что найду въ нёмъ то, чего отъ моихъ профессоровъ никогда неуслышу. Между тѣмъ сообщу вамъ то, что Шлецеръ напечаталъ о сем въ описанїи своей жизни. Князь по его мнѣнїю происходитъ отъ нѣмецкаго Knecht. Вотъ его доводы: Knab и Knecht сперва было всё одно; Иродъ повелѣлъ избить всѣхъ Knechte, говоритъ Тацїанъ; в одной древней хроникѣ 4 лѣтнїй сынъ ландграфа Тюрингскаго названъ Knecht. Он говорит, что Knecht означаетъ servum, sed liberi obsequii. Христовы ученики называются у Отфрида Ler-Knechte. Имперское дворянство называлось des heil. Reichs Knecht. Англїйское Knight (кнайть) т. е. графъ значитъ eques auratus. — Всякому очевидно, что такое производство весьма неосновательно; и оно было почти одною изъ главныхъ причинъ почему Шлецеръ уѣхалъ изъ Россїи. Эта мысль была у него за 30 лѣтъ, и онъ кажется и теперь ей вѣритъ; я несмѣю о сёмъ говорить съ нимъ. Скорѣе бы, думаю, можно найти какое нибудь сходство между словенскимъ князь и греческимъ αναξ?

На сихъ дняхъ попалась мнѣ книга въ 1618 году в Римѣ на Альбанскомъ языкѣ напечатанная, и такъ, какъ язикъ этотъ мнѣ совсѣмъ незнакомъ, то осмѣливаюсь просить вашего разрѣшенїя. Не имѣете ли заше высокопреосвященство какого извѣстїя какимъ языкомъ говорятъ Албанезы? Съ которымъ языкомъ имѣетъ онъ болѣе сходства? Мнѣ кажется есть въ нёмъ нѣчто и на словенское похоже, но весьма мало; для опыта сїи четыре стиха:

Nate dite tu cuituom,
Prate ga eimend kechiene,
Esaa i:une ehelmuom,
Gi:::e Cafscete unk::ene.

кажется должно быть выговариваемо какъ наше *Ж*. —

Ваше высокопреосвященство, надѣюсь простите мою дерзость; милостивое ваше снисхожденїе говорить съ нами иногда о такихъ вещахъ, подало мнѣ смѣлость къ такому вопросу.

Тургеневъ мой поѣхалъ съ больнымъ своимъ отцемъ къ цѣлительнымъ водамъ, и я уже съ мѣсяцъ не имѣю отъ него писемъ. Онъ всегда съ благодарностїю и почтенїемъ пишетъ ко мнѣ о вашемъ высокопревосходительствѣ. Нашедъ множество огорченїй, которые дожидались его въ отечествѣ, душа его была слишкомъ поражена ими, и потому не могъ онъ писать къ вамъ. — Вы изволите спрашивать меня о Сербахъ и Рускихъ: Мнѣ неизвѣстно, чтобъ кто изъ Сербовъ, кромѣ Соколовича, учился въ нѣмецкихъ университетахъ, а желательно бы было, чтобы любезные Сербы начали посѣщать иностранныя Академїи. Рускихъ теперь разсѣяно вездѣ много; но большая часть учится или медицинѣ или такъ называемымъ Humaniora. С тѣхъ поръ какъ рускїе начали учиться въ чужихъ университетахъ, извѣстенъ мнѣ только одинъ Димитрїй Семёновъ, потомъ бывшїй архїепископъ Дамаскинъ, которой учился здѣсь Богословїи. Въ Геттингенѣ теперь двое рускихъ кромѣ меня; одинъ занимается математикою, а другой приготовляется служить при посольствѣ.

Испросивъ Архипастырскаго вашего благословенїя, съ чувствами глубочайшей преданности честь имѣю быть

5/17 іюля
1805 года
Геттингенъ.

Ваше Высокопревосходительство
Высокопреосвященнѣйшїй Господинъ
вашъ
всепокорнѣйшїй слуга
Андрей Кайсаровъ

(АСАНУК, ПМ „Б", 180/III из 1805, ориг.).

66

Митрополит Стратимировић пише А. Кајсарову о Албанцима и о својим претпоставкама о пореклу речи к н е з.

Ѡтвѣтъ Г. Андр. Каісарову въ Готингѫ

Когда вы такъ желаете моя писанія и ѡ нихъ такъ радѣетесъ іаки ребѣнокъ (по вашемѫ писанію) то я не мимопѫщаю первою почтою ѡтвѣтствовать вамъ на ваше ѡт 5/17 Ѭля 1805. изъ Готинги присланое.

Благодарю Гдн҃ Шлѣцер҃ за присла҃ню мнѣ Трет҃ю часъ Нестора. Я пол҃чилъ уже извѣстіе ѡт моего агента изъ Виени что она тамо ꙋ него естъ и что ю скоро прислати ми б҃детъ. Бог да дастъ еще крепостъ старик҃ и животъ, чтобы ꙋмомъ его і д҃хомъ славенскія древности и далше оживотворени бывали! Прош҃ извѣстите ем҃ мой ꙋчтивѣишіи поклонъ.

Се ѡтвѣтъ на ваши вопроси: Климен҃ти, Арнаути, Кастріоти, Арбанаси — Албанези, всѣ с҃тъ едини и единнаго языка, разнаго толко нарѣчія народъ. У насъ здѣ въ Сремѣ находятся два села Климентовъ или Клементиновъ Римскаго закона, но Богосл҃женя совершаютъ іазыкомъ ихъ собственымъ. По ꙋвѣренію тѣхъ и многихъ офиціеровъ тогожъ народа іазыкъ ихъ или Рѣчъ и слово никаковаго неимѣетъ со славенскимъ іазыкомъ смѣшенія, ниже согласія, но онъ естъ особенъ и такъ какъ и нѣмецкіи или т҃рецкіи ѡт славенскаго различенъ. Такожъ и съ т҃рецкимъ іазыкомъ никаковаго почти по естеств҃ своем҃ не имѣетъ смѣшенія ихъ іазыкъ. Котори ѡт ныхъ Хрістіяни с҃тъ (ибо во обще Махомедяни с҃тъ). Мало ихъ естъ нашего исповѣданія восточнаго, но вси почти римском҃ западнем҃ исповѣданію прилагаются, и книги ѡт он҃д҃ изъ римскія Пропаганды пріемлютъ. Сербы называютъ ихъ по болшей части Арнаути или Арбанаси.

Имя Князъ я симъ п҃темъ изслѣдовалъ: ꙋвидѣвъ да рѣчъ сія по корен҃ своем҃ никаковаго знаменованія славенскаѡ неимѣетъ, придается ꙋ различнихъ славенскихъ народовъ за знаменованіе вещи толь н҃жднія особѣннія и толь древнія іакоже естъ началникъ села или свещеникъ с҃дихъ что она ѡт славовъ неизмишлена но ин҃дѣ примлена быти имѣла, и тако т҃ю въ гл҃бочайшей древности испитати надлежитъ. Слѣдователнѣ въ первыхъ столицахъ славенскаго народа при Д҃наи и западныхъ брегахъ Чернаго Моря. И тако ѡт тамошныхъ древныхъ Колоніи насадителей и дикихъ Славовъ или Гетовъ ꙋтитомителей к҃пцовъ и обладателей перво Финикианъ и Кананеовъ потомъ Греческовъ (!), ѡт коихъ первіи князи ꙋ единственом҃ числ҃ називаеми были имя князъ приемлено бити с҃дихъ. Естли бы я былъ вѣдомъ да произведеніе рѣчи сея (ѡт имене Knecht) толикое иногда вниманіе возб҃дило, то бы я съ болшимъ прилѣжаніемъ обработовалъ сей мои опитъ, но ꙋслишавъ тое изъ вашего писанія нынѣ токмо пребываетъ онъ таковъ каковъ естъ.

Прош҃ ѡбявити ми искренно: не была ли ваша примѣчанія здѣшняя поводъ онымъ дв҃мъ задачамъ о писменахъ славенскихъ и о времени прехожденія Славянъ ѡт Д҃ная къ сѣвер҃, яже недавно Московскіи Университетъ опредѣлилъ?

Прош҃ ѡбявити ми искренно: не была ли ваша примѣчанїЯ здѣшняя естъ, но и цѣн҃ мнѣ абіе назначитъ: иже съ благодарностію полож҃. Присланія мнѣ книги на віенскаго книжара Ваплера я еще не пол҃чихъ, ꙋповаю обаче iako ихъ скоро пол҃чити б҃д҃. Естли Вамъ ꙋдобнѣе б҃детъ на имя книжара Кіліана (Gebrüder Kilian in Pest) въ Пештѣ прислати мнѣ книги, то я ихъ негли скорше пол҃ч҃.

Б҃детели еще долго тамъ бавити се? Когда и съ каковимъ намѣреніемъ ѡтт҃д҃ поехатъ желаете? ѠѢ сихъ вопросахъ радосно ми б҃детъ пол҃чити ѡт васъ ѡтвѣтъ.

Въ прочемъ желая да Гдн дастъ вамъ освобожденіе ѡт Вашея нещастнія лихорадки и благословитъ васъ.

Пребиваю на всегда Вашъ благожелателнѣишіи

Въ Карловцѣ, 27. Ія҃ліа 1805.

У прилогу:

1. Jablonski (Paul Ernest), Pantheon Aegyptiorum sive de Diis eorum Commentarius cum prolegg. de religione et Theologia Aegyptiorum. Francofurti ad Viadrun, Pars I, 1750; Pars II et III. ibidem 1752. 8 maj.

2. Jablonski (Paul Ernest), De Memnone Graecorum et Aegyptiorum hujus Statua. Sintagmata III. cum fig. Francofurti ad Viadrun 1753, 4.

3. Leibnicii (. . .), Collectanea Etymologica, per I. G. Eccardum.

4. Mascovius (J. Jan.), Geschichte der Deutschen. Leipzig 1737, 4.

(АСАНУК, ПМ „Б", 180/IV из 1805, концепт)

67

Андрej Тургењев пише митрополиту Стратимировићу о гостољубивости Срба у Срему, о свом путовању и сусрету с Доситејем Обрадовићем и Павлом Соларићем, те о Србима и Грцима у Трсту и Венецији.

Высокопреосвященнѣйшій Господинъ,
Милостивѣйшій Архипастырь!

Прежде всего позвольте изъявить Вашему Высокопревосходительству глубочайшія чувства душевной благодарности за тѣ безпримѣрныя милости коими осыпали Вы двухъ странниковъ, едва вамъ извѣстныхъ и ничѣмъ не заслужившихъ высокого вашего покровительства, развѣ только именемъ русскихъ и патріотическою своею приверженностію ко всему роду Славянскому. — Удивляться ли мнѣ тѣмъ почти невѣроятнымъ успѣхамъ просвѣщенія и благонравія въ народѣ самимъ неисповѣдимымъ Промысломъ благодѣтельному управленію вашему порученномъ, когда уже и тѣ, как столь маловажное право имѣютъ на благорасположеніе ваше съ столь богатою, неоцѣненною добычею возвращаются въ своё отечество, чтобы и тамъ передъ достойнѣйшими себя гордиться благодѣяніями великаго мужа и сказать невѣрующему: пріиди и виждь. —

Проѣжжая благословенныя страны Пастырскимъ жезломъ вашимъ управляемыя, сколько разъ имѣли мы случай радоваться плодами бесмертныхъ подвиговъ вашихъ на истинную пользу отечества и признательностію достойнаго народа. Что я говорю истину, въ томъ свидѣтельствуетъ безпристрастный гласъ цѣлой націи, котораго никакой свистъ противныхъ вѣтровъ заглушить не можетъ; а гласъ народа, гласъ Божіи, говорили мудрыя предки наши. — Но простите моей молодости, что въ полнотѣ чувствъ своихъ нарушаю я ваши повелѣнія. —

Пользуясь позволеніемъ вашимъ осмѣливаюсь я теперь донести вашему Высокопревосходительству нѣкоторыя подробности о нашемъ путешествіи и покорнѣйше прошу приписать прежнее наше молчаніе не иному чему, какъ только необходимой предосторожности. — Товарищъ мой взялъ на себя печальный трудъ описать вамъ тѣ неудовольствія, которыя мы имѣли со стороны недоброжелательныхъ и неучтивыхъ людей, которыя, вѣроятно судя по себѣ, не могли понять, чтобы можно было путешествовать съ однимъ только безкорыстнымъ желаніемъ научиться. Но всѣ сіи непріятности исчезаютъ въ сравненіи съ тѣмъ прямо Словенскимъ гостолюбіемъ, съ которымъ приняты были мы въ сердцѣ благословенной Сирміи, въ кругу нетолько почтенныхъ ея просвѣтителей, но и въ самомъ народѣ. Гдѣ есть нація, которая бы съ такими отверстыми объятіями принимала у себя чужеземцовъ и дѣлала бы ихъ участниками всѣхъ даровъ, как доставила ей сама природа и собственная ея промышленность? — И такъ мы не только не сожалѣемъ, что избрали сей родъ путешествія; но еще радуемся и смѣло имѣемъ причину хвастаться передъ многими изъ своихъ соотечественниковъ, что непослѣдовали ихъ примѣру и захотѣли прежде узнать то, что всего ближе лежитъ къ русскому сердцу и что для каждаго истаго Славянина должно быть интереснѣе и занимательнѣе всѣхъ прочихъ странъ, посѣщаемыхъ путешественниками вѣроятно, что мы хотя были первыми, не останемся однакожь послѣдними.

В Тріестѣ познакомились мы с Обрадовичемъ, который недавно еще издалъ новую книгу, или сдѣлалъ вольный переводъ съ французскаго, прибавивъ собственныя замѣчанія и принаровивъ содержаніе ея больше къ своимъ читателямъ. Мы жалѣемъ весьма, что только одинъ вечеръ могли провести въ бесѣдѣ его. — въ Венеціи же нѣсколько разъ видѣлись съ однимъ изъ вашихъ достойныхъ воспитанниковъ, который учился въ Карловацкой вашей Академіи и теперъ работаетъ уже самъ для Сербовъ; перевёлъ и печатаетъ на Сербскомъ полную Географію, и выдалъ уже ключъ къ ней, который мы и получили. — Жаль, что въ Венеціи менѣе Сербовъ, нежели въ Тріестѣ и болѣе Грековъ; отъ того Типографія Славянская тамъ очень, очень бѣдна въ сравненіи съ Греческой и содержатель занимается больше печатаніемъ Греческихъ книгъ, нежели Сербскихъ. Даже кромѣ сего молодого человѣка и нѣтъ никого, кто-бы зналъ по Сербски. — При семъ честь имѣю препроводить книгу, разсужденіе о стар. и новомъ слогѣ рус. языка, которую намъ удалось достать здѣсь и которая можетъ быть по содержанію своему получить ваше одобреніе. Сочинителя я не знаю, но

вѣроятно онъ живётъ и пишетъ въ Петербургѣ, это видно по его слогу. — Я, какъ рүсскій, почтү долгомъ своимъ познакомить ваше Высокопревосходительство болѣе съ Московскою литератүрою и тотчасъ по пріѣздѣ въ Москвү бүдү стараться выполнить его.

Теперь спѣшү въ объятія огорченнаго своего семейства и одно изъ үтѣшеніи, которыя принесү ему съ собою бүдетъ то, что я наслаждался вашимъ благорасположеніемъ и смѣю надѣяться, что и впредь не бүдү лишенъ вашихъ высокихъ милостей, коимъ препорүчая себя честь имѣю быть,

Высокопреосвященнѣйшій Господин,
Милостивѣйшій Архипастырь,

Вашего Высокопревосходительства
покорнѣйшимъ слугою

Александръ Тургеневъ.

(АСАНҮК, ПМ „Б", 181/1805, ориг.)

68

Георгије Рохоњи из Гложана у Бачкој шаље митрополиту Стратимировићу рукопис неког анонима (Трактат о поетици) и жали се на бедно стање славенских књижевности

Excellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Domine etc.

Tractatum de Re Poëtica Anonymi alicujus, nuper intimorum meorum quidam, Musis amico gratificaturus, mihi transmisit. Manuscriptum hocce dum assidua versabam manu, comperi: opus esse viri in poësi non mediocriter versati, qui circa annum superioris saeculi 24tum (prout exempla Chrostichorum innuunt) eruditum laborem istum consummaverat, ac praeter linguam Illyricam Polonicam quoque Dialectum apprime calluerat. Auctorem ipsum Illyrium aut Russum fuisse. Appendix Tractatui de Epistolis subnexa, Titulum ad Serenissimum Imperatorem utriusque *Rossiae* et ad Senatum prout ad Synodum eam Cyrillico charactere appositum, continens, evincit; nec non folia operi praemissa et postposita, iisdem litteris eademque manu, ut opinor, conscripta (quae forsan aliquantulum lucis de patria Auctoris, viro hujus linguae perito affundere possunt) docent.

Ego Manuscriptum hocce, meo judicio tenui haud contemnendum, et Slavo-Illyrio inprimis haud rejectaneum, alicui collectioni Manuscriptorum litteraturam Slavo-Illyricam spectanti inferendum putavi. Forsan successu temporis, ubi feliciora laetioraque tempora Genti nostrae Bohemo-Moravo-Polono-Illyrico-Slavicae affulserint, (hodie enim proh dolor! Parnassus noster, dum Slavis in Ditionibus Caesareo-Regiis peregrinarum Nationum, quae Slavos partim sedibus quondam patriis exturbavere, partim hodiedum infestare non desistunt, linguae obtruduntur, diris tempestatibus quatitur) hoc ipsum Manuscriptum in nectenda Historia litteraturae Illyricae desudaturo, aliquantulum praestabit adjumenti.

Cum autem in Ditionibus Caesareo-Regiis Australibus, e viris altis Dignitatibus conspicuis, qui amore Nationum Slavo-Illyricarum traheretur, literariumque Suae Gentis cordi haberet, extra Excellentiam Vestram noscam neminem: ac in Eadem Excellentia Vestra unicissimum adhuc Magnum et Carum Caput, evehendae inclytae olim, hodie contemtae nostrae Genti laudabiliter intentum venerer, laudatum opusculum Excellentiae Vestrae, ita, prout illud accepi, externe incultum transmitto, et insigni Collectioni Excellentiae Vestrae si ita honorificum meretur Locum, non immemor benignae protectionis, sub qua quinquennium in Kulpin feliciter traduxi, monimentum Gratitudinis meae per id Excellentiae Vestrae daturus, devoveo.

Qui altis Gratiis humillime commendatus, perenni venerationis cum cultu persevero

Excellentiae Vestrae

Cultorum humillimus
Georgius Rohónyi, m. p.

Glozsanini 15a Junii 1806to

Eccl. Glozsanensis Aug. Conf.
V. D. Minister

(АСАНҮК, ПМ „Б", 59/1806, ориг.)

69

Михаел Хорват шаље митрополиту Стратимировићу своју књигу о трговини

Excellentissime, Illustrissime, ac Reverendissime Domine Archi-Episcope, Domine Domine Gratiosissime, Benignissime!

Dum coram mihi revereri licuit Vestram Excellentiam, superiori anno, Posonii, dixeram, post paullo typis excudendum esse Libellum, Elementa Rei Commercialis complectentem; una vero dictis his adiunxeram, simul atque prela reliquerit, exemplum illius, in tesseram cultus, ac venerationis Vestrae Excellentiae, congrua cum devotione, me submissurum esse.

Nunc fidem datam libero ut praesentem Lucubrationem Excellentiae Vestrae maxima demissione offero; est quidem illa molis exiguae; ut ea plus medullae continet, quanto minus corticis praefest; si Vestrae Excellentiae politissimo, limatissimoque Judicio eam fuisse probatam intellexero, novum Literariis meis favoribus auetet(?) incitamentum.

Nunc vero summa animi demissione me Gratiis, ac Favoribus commendo,

Excellentiae Vestrae

humillimus servus

Posonii, d. 18. Augusti 1806.

Michaël Horvát,
Praep. B. M. V. de Graba, mp.

(АСАНУК, ПМ „Б", 60/I из 1806, ориг.)

70

Митрополит Стратимировић се захваљује Мих. Хорвату на књизи о трговини, очекујући да ће он објавити и друга слична дела од користи за народ

Reverendissime Domine Praeposite etc.

Carloviczii die 15a Sept. 1806.

Transmissum mihi amicis sub 18a Aug. ad me exaratis Litteris, Libellum, Elementa Rei Commercialis complectentem tanto gratiori suscepi animo, quod idem mihi inexspectatus redditus sit. Non enim memini Reverendissimam Dominationem Vestram mentionem Intentionis edendi hujus argumenti Libelli coram fecisse.

Tribuat Deus Reverendissimae Dominationi Vestrae ultro quoque incolumitatem, et vires ad edenda adhuc plura similia opuscula, quae patriae filiis usui et utilitati deservire possint.

Mihi sane accepta erit omnis occasio, qua testatam erga me attentionem pari gratitudine remereri potuero, qui interea etiam sincero cum cultu sum

Reverendissimae Domininationi Vestrae

obligatissimus Servus

(АСАНУК, ПМ „Б", 60/II из 1806, концепт)

71

Лулић(?) пише митрополиту Стратимировићу о стварању илирске библиотеке у Будиму

Amice

Rem Tecum ex amicitia comunico — Scis bene, quod in gratiam Transtibisci, totus Noster Hungaricus Orbis, omnes Incolas, et Iurisdictiones Regni, ad Hungaricum Stilum, et linguam cogit, et presse urgeat — Ego in singularem veni cogitationem, circa quam cum Bibliothecario Bibliothecae Szécsinianae, D. Jacobo Miller in eo coalui, ut specialis Pulpitus Libris Illiricis seu Latino, seu cirilliaco caractere excusis aut scriptis, in Bibliotheca Szécsiniana regnicolari, cedatur, in quem, cujuscumque religionis Libri, et Cartae, seu illi sint argumenti ascetici(?), historici, ecclesiastici, precatorii, aut politici, linguae Illiricae, per authores sub Corona Regni editi, aut in Regno inpressi, vel de rebus Illiricis, aut Hungaricis,

aliam ex hac Iurisdictionem Regni, per exteras editi, et inpressi inferantur, et ibi inter caeteros nationales Libros conserventur — feci autem hac ex eo fine — ut et illa Natio, quae a Mari Adriatico, usque Bakonium, numerosa in Armis servit, et caetera Regna, cum sanguinis profusione custodit, in Publico apparent et ut Exemplarium seu jam nunc fugientium, seu cum tempore penitus disparientium, memoria, et usus Posteritati conservetur, si itaque hac mea cogitatio tibi placet, jungas sociam operam, et si quid habes, aut aquirere potestis, vel ad me directe, vel vero Pestinum ad praedictum Bibliothecarium, Jacobum Miller mittas. Fateor non contemnendum comulum, hinc inde collectorum Illiricorum Librorum, Bibliothecae jam intuli, qui cum caeteris praeexistentibus conjunguntur.

Palatinus dicitur 6ª Julii venturus sed neque hac certum. — Hic pluviae nullae, granorum pretia iterum sensibiliter crescunt.

(...)

Budae 29. Juni 1806.

Lulics (?)

(АСАНУК, ПМ „Б", 88/1806, ориг.)

72

Георгије Михаљевић, после повратка из Србије, шаље митрополиту Стратимировићу свој српски календар

Ваша Ексцеленција, Милостивјејшиј Господине!

Када сам се јесенас из Србије овамо натраг вратио, хотео сам пролазећи кроз Карловце, по заповјести Ваше Ексцеленције мој покорњејшиј поклон Вашој Ексцеленцији ꙋчинити, и јавити како сам на оној страни прошао, но нисам има(о) шчастије ову моју дꙋжност испꙋнити и моју отњꙋд неважну историју повјествовати, јербо баш ꙋ оно време, како што сам от дворски слꙋжитеља разꙋмео, били сꙋ Ваша Ексцеленција ꙋ винограду с господом комендирајꙋшчим генералом от Женее, и тако сам морао неꙋтјешен ꙋ Бꙋдим вратити се.

Малиј Календар Сербскиј издао сам мојим собственим трошком: тога ради ꙋсꙋђујем се један екземплар Вашој Ексцеленцији покорњејше поднети, с којим себе Вашој милости и покровителству Ваше Ексцеленције покорњејше препоручꙋјꙋћи, десницу Вашу цјелꙋјꙋћи, с дꙋжним високопочитанијем на вјек пребивајꙋ.

Вашеја Ексцеленцији

покорњејшиј син

У Бꙋдимꙋ 9го јанꙋарија 1807.

Георгиј Михаљевич, m. p.

(АСАНУК, ПМ „Б", 26/I из 1807, ориг.)

73

Георгије Михаљевић јавља митрополиту Стратимировићу да му пре пештанског вашара није могао послати 10 примерака свог календара

Ваша Ексцеленција, Милостивјејшиј Господине!

Покорњејше благодарим и свјатјејшꙋ десницꙋ Вашꙋ љꙋбим за послатих мени 5 fr за календар, от којих календаров по заповјести Ваше Ексцеленције јешче 10 екземпларов Вашој Ексцеленцији послати високꙋꙋ чест имјеју: прије настојашчаго пештанскаго вашара милостивјејшꙋꙋ заповјест сверхꙋ тога мени дану, исполнити отњꙋд никакова способа имао нисам. Со тим себе високој милости и покровителству Ваше Ексцеленције покорњејше препоручаја и свјатјејшꙋꙋ десницꙋ Вашꙋ цјелꙋја, с дꙋжним на всегда високопочитанијем пребивајꙋ.

Вашеја Ексцеленцији

покорњејшиј син

В Бꙋдимје

Георгиј Михаљевич, m. p.

дне 5го марта 1807.

колектор

при Тип. кр. Унив. Пештанскаго

(АСАНУК, ПМ „Б", 26/II из 1807, ориг.)

74

Андреј Сколка, ректор евангеличке гимназије у Мезеберењу, препоручује митрополиту Стратимировићу неке ђаке и моли за професора који би предавао на мешовитој евангеличко-православној школи

Hochgebohrner Excellenz Herr, Hochwürdigster Herr Erz-Bischof, Verehrungswürdigster Gönner.

Ihro Excellenz hatten im vorigen Jahre die Gnade, mir anzubefohlen, dass ich meine supplicirenden Studenten mit irgend einer Unterschrift von mir begleiten solle, damit man dieselben, von andern Landläufern gehörig unterscheiden könne.

Die gnädige Herablassung, womit Eure Excellenz mich während meines kurzen Aufenthaltes in Karlowiz beehrten, macht mich so kühn, Ueberbringer dieses, den Franz Potemkyn und Johannes Jancowiz als wirklich arme, hülfsbedürftige, aber brave Purschen zu empfehlen. Auch empfehle ich unterthänigst dem bekannten, menschenfreundlichen Herzen Eurer Excellenz itzt abermahl die dringenden Bedürfnisse unsrer immer mehr aufblühenden Schule, um desto mehr, da sie itzt auch schon anfängt eine Pflanz-Schule für die benachbarten Subjecte der griechischen nicht unirten Nation zu werden. Erst neulich brachten zwey Popen aus dem Arader Komitat ihre hofnungsvollen Söhne zur weiteren Ausbildung hieher. Sollte sich das zutrauen, das Ihre Nation gegen unsre Bildungs-Anstalten immer gehegt hat, auch gegen uns, wie ich auch sicher hoffe, vergrössern, und die Zahl der griechisch-nichtunirten Zöglinge vermehren, so werde ich mir die Freyheit nehmen, Eure Excellenz um ein taugliches Subject aus Ihrem Gymnasio zu bitten, den ich hier als öffentlichen Lehrer anstellen, und so eine gemischte, beyden Kirchen gemeinschaftliche Schule hier errichten kann.

Nehmen in dass Ihro Excellenz die beygelegten literärischen Kleinigkeiten als einen schwachen Beweis meiner innigsten Hochachtung und Verehrung grossmüthig von mir an, der ich ehrfurchtsvoll ersterbe.

Ihro Excellenz,
Hochwürdigster Herr Erz-Bischof,
Verehrungswürdigster Gönner,

unterthänigsten Verehrer und Diener
Andreas Skolka
Professor und Rektor des
evangelischen Senioral Gymnasium
zu Mező-Berény

Mező-Berény
d. 4 Jul 1807.

(АСАНУК, ПМ „Б", 27/1807, ориг.)

75

Јосиф Штур шаље митрополиту Стратимировићу своју књигу за библиотеку Карловачке гимназије

Excellentissime, Illustrissime, ac Reverendissime Domine Archi-Episcope etc.

Tria sunt, quae me impulerunt, perduxeruntque, ut hisce meis litteris Excellentiae Vestrae molestus fiam. Primum est, ut Excellentiae Vestrae gratiis ac favoribus eum commendem, qui has ipsas litteras Vestrae Excellentiae praesentandi honorem habet. Ad hoc audendum Vestrae Excellentiae gratia, qua mihi facultatem offerre dignabatur bonae spei Juvenes vestrae Excellentiae gratiae commendandi, et quidem quod amplissimum, cum spe eorum fortunam data occasione promovendi, permovit, quare veniam, ut rogo, spero.

Alterum est, ut veniam, petam pagellas quasdam, quas vigiliis meis, et sudoribus pro Typis paravi, Excellentiae Vestrae glorioso Nomini inscribendi, ut, quod dudum animo vovi, profundae meae venerationis publicum extet monumentum.

Ultimum est, ut Excellentiae Vestrae de penu librorum meorum quosdam offeram, scio enim Excellentiam Vestram in eo occupari etiam, ut et Gymnasium, et Seminarium, quae Excellentiae Vestrae Memoriam perennem reddent, Bibliotheca instruat, bene gnara litteraria suppellectile opus esse, ut optima et sapientissima Excellentiae Vestrae Intentio scopum suum consequatur, et Excellentia

Vestra opus suum et beneficium, quod nisi a Vestra Excellentia sperari potuit, perficiat, consumetque.

Caeterum me priscae gratiae ac Benevolentiae commendans in profundissimo venerationis cultu esse persevero

Excellentiae Vestrae

humillimus servus
Josephus Stur, m. p.
Consil. Regius

(АСАНУК, ПМ „Б", 28/1807, ориг.)

76

Јосиф Штур шаље митрополиту Стратимировићу каталог своје библиотеке и нуди му на продају књиге које га могу интересовати

Excellentissime etc. Domine Archi-Praesul etc.

D. Gabriel Bajczevich Iurium candidatus redux e sua Patria, cum me inviseret, mihi non vanam Spem fecit, Vestram Excellentiam prope diem Pesthini venerandi, quae spes vero me fefellit. Amassem magis mei gratissimi animi senta praesens praesenti exponere posse. Jam ne ingratitudinis labe me maculare videar, gratias differre ob mihi tam magnam liberalitatem factam nolo. Has ut dicam pro Animi mei sensu, verba mihi deesse fateor. Deus ter optimus maximus, largitor bonorum omnium pro hac tanta beneficientia remuneretur, ac piissima Excellentiae Vestrae vota fausto exitu coronet. In litteris meis ad Excellentiam Vestram datis, et per D. Bajczevich redditis supplicavi, ut Excellentia Vestra quosdam libros ex mea divendenda Bibliotheca seligere dignetur, ad quem finem Cathalogum ejus adnecto. Caeterum me cum meis priscae gratiae ac Benevolentiae me commendans cum sumae Venerationis, ac gratitudinis cultu esse persevero

Excellentiae Vestrae

Pesthini 3. Juny 1808.

humillimus servus
Josephus Stur, m. p.
Consil. Reg.

(АСАНУК, ПМ „Б", 31/I из 1808, ориг.)

77

Митрополит Стратимировић одговара Ј. Штуру да има већину од понуђених књига, али да је неке ипак одабрао за своју библиотеку и неке своје људе

D. Josepho Stur Consil. R.
Carloviczii die 2ª July 1808.

Spectabilis etc.

Pervolvi Cathalogum Librorum mecum comunicatum eumque hisce cum gratiarum actione remitto. Doleo, quod non potuerim exinde tantos quantos cupivissem Libros seligere. Evenit enim ut plerique, qui mihi et necessarii et secus accepti fuissent, jam in Bibliotheca mea prius per me comparati reperiantur. Curavi tamen aliquos adnotari, aliquos iterum mei homines adnotarunt quos pro se obtinere cupiunt.

Adnecto proinde ejusmodi Connotationem eo amico cum petito dignetur Spectabilis ac Magnifica Dominatio Vestra pretium tam eorum Librorum qui pro parte mea praenotati sunt, quam etiam quos homines mei pro se praenotarunt distinctim defigere et Domino Georgio Stankovics Budensi notum reddere scopo eo, ut medio illius tam circa exsolutionem pretii, quam et receptionem ac transmissionem eorum opportuna disponere valeam.

Qui in reliquo constanti cum Cultu maneo
Spect. ac Magnif. Dom. Vestrae

obligatissimus Servus

(АСАНУК, ПМ „Б", 31/II из 1808, концепт)

78

Баковачки бискуп, Антун Мандић шаље митрополиту Стратимировићу песме Себастијановића и Канижлића, штампане о његовом трошку.

Excellentissime, Illustrissime et Reverendissime
Domine Archi-Episcope et Metropolita etc.

Singulares gratiae, quibus Excellentia Vestra me apud se constitutum cumulare dignata est; maximam meam Iure suo exigunt gratitudinem: et hanc ego quidem quam corde foveo hisce etiam cum solatio contestor. Ut autem pro factis mihi Literariis donis aliqua rependam, praesummo duo opuscula Poetica, quae meis expensis typis edita sunt Excellentiae Vestrae transmittere. Horum unum est Francisci Sebastianovich sparsim editorum, et mea cura ad conservandam eorundem memoriam collectorum Poematum, quae acri etiam Excellentiae Vestrae Iudicio, spero, merebuntur approbationem. Aliud est vulgari nostro-Idiomate a Patre Kanislich, viro olim societatis Iesu compositum, et mihi in manuscripto Legatum. Hoc ego Viennae 26. abhinc annis imprimi curavi, ast negligentia Correctoris multis scatet typi erroribus. Describitur eo quidem vita Sanctae Rosaliae Panormitanae, ast continet etiam multas excellentes descriptiones, uti *Fortunae* pag. 11. *Temporis* pag. 19. *Noctis insomnis* pag. 31. et 32. *Balnei et cantus Philomelae* pag. 58. et 59. Uterque horum eadem mecum in Civitate natus est. — Proximius alio opere, quod Josephus Mikotzy de Regnis Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae composuit, et meis pariter curis Budae jam impressum esse intelligo, Excellentiae Vestrae famulandi honorem habebo.

Qui summa cum veneratione persevero
Excellentiae Vestrae*

Diakovarini
4ª Februarii 1807.

Humillimus Servus
Antonius Mandics, m. p.

(АСАНУК, ПМ „Б", 75/I из 1807, ориг.)

79

Бискуп Антун Мандић шаље митрополиту Стратимировићу Микоцијеву књигу, штампану у Будиму о његовом трошку

Excellentissime etc. Domine A.-Episcope et Metropolita, etc.

Quod nupernis meis me Excellentiae Vestrae opus Mikoczianum pollicitus sum missurum, nunc, postquam illud ex Typographia Budensi his diebus accepi, honorem mittendi habeo, ac fidem datam libero. Unum horum exemplarium est in cartha scriptoria pro Excellentia Vestra, alia 5 in ordinaria. Ex his supplico 2 consignari totidem Reverendissimis Dominibus Archimandritis, unum Bibliothecario Excellentiae Vestrae, et 1 Directori Scholarum.

Vulnera, quod in dextri pedis tibia incantus accepi, jam 18 diebus lectum egredi prohibeor, spero tamen, me Excellentiae Vestrae sub Diaeta obsecutum, qui gratiis me commendans peculiari ad veneratione persevero

Excellentiae Vestrae

Diakovarini
28ª febr. 1807.

humillimus Servus
Antonius Mandics, m. p.

(АСАНУК, ПМ „Б", 76/I из 1807, ориг.)

---

* Стратимировић се 9. II 1807. захвалио на примљеним књигама и изразио жељу да што пре, на сличан начин, посведочи своје поштовање према Мандићу (исто, 73/II из 1807, концепт).

80

Митрополит Стратимировић захваљује бискупу Мандићу на Микоцијевој књизи и жали што неће стићи на почетак рада Угарског сабора на који ће Мандић доћи

D. Episcopo Diakovariensi Ant. Mandics
Carloviczii die 12. Marty 1807.

Illustrissime etc.

Opus Mikoczianum, quod mihi Illustritas Vestra amicissimis sub 28. febr. ad me exaratis Litteris transmittere dignabatur prouti rite ad manus meas delatum est, ita pro peculiari hoc erga me adfectu grates meas hisce reitero. Reliqua Exemplaria iis, quibus destinata erant, consignavi. Doleo summopere de infortunio quod Illustritatem Vestram lecto egredi prohibet, optoque sincere ne malum hoc valetudini Illustritatis Vestrae officiat. Ego Synodum necdum conclusi, altissima enim Confirmatio neo-electorum Episcoporum necdum advenit. Ex hoc incidenti vix credo me pro primis Diaetae diebus Budam appellere posse. Quandocunque tamen id eveniet gratulaturus mihi sum si Illustritatem Vestram ibi sanam et incolumem venerari et coram testari potuero quo distincto venerationis cum Cultu sim

Illustritatis Vestrae

obligatissimus Servus

(АСАНУК, ПМ „Б", 76/II из 1807, концепт)

81

Барон Женејн нуди митрополиту Стратимировићу пету књигу криницке енциклопедије и пита да ли би на себе преузео претплату на следеће свеске

Euer Excellenz!

Euer Excellenz erlauben gnädigst mich um das hohe Wohlseyn erkundigen zu därfen, welches ich von Herzen wünsche.

Da ich nun die Encyclopädie vergessen habe abzustellen, so schickt mir mein Agent 5. Theile, welche ich nun nicht mehr brauche; so frage mich diesfalls an, ob Euer Excellenz gesonnen sind, diese an sich zu bringen, und wird mir eine Gnade seyn, falls Euer Excellenz einen Kaufmann von Carlowicz, wenn solcher hier durch nach Wienn und zurück geht — an mich gütigst addressiren wollen, ihm solche mit vielen Vergnügen übergeben zu können.

Uebrigens erfolgt eine gehorsamste Empfehlung von meiner Gemahlinn, wo ich in submissesten Respect ersterbe

Euer Excellenz

unterthänig gehorsamster

Raab am 11ten Aprill 1808.

B. Geneyne, m. p.
Fzster (Feldzeugmeister)

(АСАНУК, ПМ „Б", 45/I из 1808, ориг.)

82

Митрополит Стратимировић одговара маршалу Женејну да ће са његовог имена преузети претплату на криницку енциклопедију, а јавља му и новости из Карловаца

An Feldzeugmeister B. v. Geneyne
Karlowiz am 21. April 1808.

Euer Excellenz etc.

Mit vielen Vergnügen habe ich den freundschaftlichen Erlass von 11ten dieses erhalten. Ich sage Dank für die gütige Erinnerung wegen der Krüniczischen Encyclopedie. Denn so wie Euer Excellenz vergassen dessen Fortsetzung abzu-

stellen, eben so fiel mir nicht ein solche für mich zu bestellen Euer Excellenz werden mir daher eine Gefälligkeit erweisen, neu mir Hochdieselben die als Fortsetzung wider erhaltene 5. Theile überlassen, welche ich am bequemsten erhalten könnte, neu solche den Kaufmann Dursza, der in dem von Euer Excellenz bewohnten Hause sein Gewölb hält, mit dem meinerseits demselben zu vermeldenden Ersuchen übergeben werden würden, dass er solche gelegenheitlich nach Pest an den Illyrischen Pfarrer Milivoin zur weiteren Beförderung an mich überschicken möchte.

Was hingegen den Preiss betrift, so halte ich dazu den bequemsten Weg, wenn Euer Excellenz die Gnade haben wollten, dero Agenten aufzutragen, dass er sich diesfalls an meinen Agenten zu Wien H. Johan v. Sok wenden möchte, der diesfalls von mir unter einem instruirt, die Sache mit ihm berichtigen, und zugleich auch wegen Bestellung der Fortsetzung dieses Werks für meine Rechnung die Rücksprache nehmen wird.

Wir haben hier nichts neues von Erheblichkeit. Mündlich könnte ich freylich Euer Excellenz manches erzählen, was sich aber nicht wohl schriftlich thun lässt. Das einzige kann ich nicht unberührt lassen, dass wir am 2ten May wieder eine Wahl Synode abhalten werden, wobey die Reihe ohnfehlbar den Archimandriten Putnik treffen wird; und heute eben wird hier eine Burgermeister Wahl Statt dem Haug, der diese Stelle resignirt hat, vorgenommen. Wen das Loos treffen wird kann man vorläufig noch nicht wissen.

(Даљи део писма без већег интереса за науку — СГ)*

(АСАНУК, ПМ „Б", 45/II из 1808, концепт)

83

Ладислав Вај шаље митрополиту Стратимировићу своју књигу о француској окупацији Беча 1805.

Excellentissime etc. Domine Archi-praesul ac Praelate!

Quod pridem in votis habui, Libro per me sub Titulo *Német Hivség* in Tomis duobus nuper in Lucem edito Excellentiae Vestrae gratificari, prout primis Hungariae et Transylvaniae Regnorum Colossis, illud gratissima Memoria recolentibus id a me praestitum est, illud medio Domini Temesiensis Proinspectoris ab Obradovits, mihi occasionem sponte offerentis me sub hodierno exequi posse eo teneriori animi sensu gratulor, quo vividius verborum Comitis Abrahami Brankovits, dum apud me degeret reminiscor, commemorantis, Excellentiam Vestram Lingua nostra Hungarica, qua antelatum opus duobus Tomis comprehensum pertractatum habetur nimiopere delectari.

Opus antelatum, supremo Camerario et moderatori meo Suae Excellentiae Comiti a WRBNA, ceu olivae pacis revectori inscriptum, continet tristem Epocham Urbis Viennensis Anno 1805. per Gallos occupatae suis cum adjunctis, ad quam post plura quoque Saecula (ut magni augurari dignabantur), Provocatio fiet: — exhibet porro Civium Viennensium in aperto quoque Periculo promptam ac spontaneam a jussis ter augusti Principis sui Dependentiam, exhibet denique in Transpositione Verborum magna et memoratu digna, quibus ceu Domesticis Exemplis, haec quoque quae nos genuit, aluit, et fovit Patria dulcis, Pannonia illustratur.

Silentio praetereo Historiam Temporum Hierarchicam — Litterariam — Provincialem a me pertractatam, id duntaxat mihi gratissimum fore insinuando, si intelligere mihi licuerit Excellentiam Vestram Horarum Lectioni et perlectioni operis mei impensarum non paenituisse, ac ad amaenam, ac multorum magnorum ore celebratam per raram in Regno nostro Bibliothecam admisisse: Denique Anno praesente ad finem inclinante, et altero jam jam prae foribus comparituro, Excellentiae Vestrae felix novi Anni Auspicium cum plurium aliorum cursu et recursu, modernoque feliciorem Regni Statum supervivere ardentissimis dum precor Votis, audeo, ut ut a me jam dudum abscedentem, forte tamen sinceri quo erga Comi-

* На Стратимировићево писмо Женеји је одговорио 29. IV 1808. да је са Шоком урелио ствар око претплате на енциклопедију, а затим се јавио и 17. маја, изражавајући жаљење што није могао бити царски комесар на синоду на коме је Јосиф Путник изабран за епископа како би га могао поздравити фанфарама и топовском паљбом (исто, 45/IV–VI)

tem Abrahamum Bránkovits semper ferebar, ferrique nunquam desinam Animi mei memorem Altis Excellentiae Vestrae Gratiis me vero favoribus aestimatissimis quam impensissime devovere, dum vivam perduraturus.

Excellentiae Vestrae

Servus ac Cultor
obsequentissimus humillissimus
Ladislaus L. B. de Vaya, m. p.

Magno-Varadini
Die 8a Decembri 1808.

(АСАНУК, ПМ „Б", 47/I из 1809, ориг.)

84

Митрополит Стратимировић одговара Лад. Вају и хвали његову књигу о бечким догађајима 1805.

D. L. B. Ladislao Vay
Carloviczii die 24. Marty 1809.

Illustrissime etc.

Doleo summopere quod ad pretiosissimas Illustritatis Vestrae adhuc sub 8a Dec. a. p. ad me exaratas Litteras nunc primum respondendi occasio mihi obtingat. Non scio enim quo sinistro fato acciderit, quod praeviae Illustritatis Vestrae Litterae una cum acclusis eis Libris autore Illustritate Vestra in lucem editis et memorabilem urbis Viennensis anni 1805. Epocham cum suis adjunctis patria lingua explicantibus mihi non nisi die hodierna exhibitae sint.

Ast licet tardius, eo tamen majori cum voluptate a me lectae sunt, quod mihi argumentum suppeditaverint in persona Illustritatis Vestrae non tantum virum a singulari humanitate verum etiam ab eruditione clarum venerandi.

Dum quas ab occupationibus quibus vi muneris distineor vacuas obtinuero horas conabor lectioni horum opusculorum, quibus in Bibliotheca mea competens obtinget locus, consecrare.

Persvasam de caetero esse cupio Illustritatem Vestram, quod quemadmodum hanc Illustritatis Vestrae erga me attentionem maximi facio, ita mihi peculiariter gratulaturus sim, si occasionem nancisci potuero sinceri mei animi sensa et distinctum illum Cultum ipso facto contestandi, quocum perseverandi honorem habeo

Illustritatis Vestrae

obligatissimus Servus

(АСАНУК, ПМ „Б", 47/II из 1809, концепт)

85

Харитон Раф. Поповић шаље митрополиту Стратимировићу своју грчку граматику и одаје признање његовим склоностима према науци, уметности и просветитељству

Euer Excellenz!

Die Gelehrten unserer Zeit verehren in Euer Excellenz den wohlthätigsten Beförderer der freyen Künste und Wissenschaften. In jeden Fache derselben Selbst eingeweiht, lässt Euer Excellenz sich angelegen seyn, auch unter den Nationen unserer Kirche, deren Hochdieselben als Metropolit vorstehen, wahre Aufklärung auszubreiten, die National-Jugend zur Gelehrtsamkeit aufzumuntern den armen Jüngling, der sich widmet und derselben Unterwirft zu unterstützen, bessere Erziehung und bessere Sitten einzuführen, religiöse Missbräuche abzuschaffen, und Licht, wo Finsterniss bisher alles verdunkelte auszubreiten; die schöne Schul- und Erziehung-Anstalten zu Carlovitz sind ein redender Beweis davon.

Da ich auch ein Schulmann bin, und mich bemühet habe durch besseren Unterricht meine Schüler in der Alt- und Neue-Griechischen Sprache leichter und gründlicher zu unterrichten, und zu dem Ende eine der besseren griechischen Gramairs zu verfolkommen, und mit vielen eigenen philologischen Anmerkungen erklärt herauszugeben; so unterfange ich mich Euer Excellenz als dem ächten

Kenner guter Schulbücher die Erstlinge meines Fleisses in der Anlage unterthänigst zu Fussen zu legen, und demütigst zu bitten, Hochdieselben geruhen dieses unbedeutende Markmahl meiner tiefsten Ergebenheit Hochdero gnädigsten Blicks zu würdigen, und durch nachsichtsvollen Beyfall mich der hohen Gnaden gnädigst zu versichern, in die ich mich und meine noch schwache Muse Ehrfurchtsvoll zu empfehlen, und mit tiefster Verehrung zu ersterben das Glück habe.

Euer Excellenz

unterthänigsten Diener

Wienn den 18/6 Jänner 1809.

Chariton Raphael Popovich, m. p.

(АСАНУК, ПМ „Б", 48/1809, ориг.)

Славко Гавриловић

63—67. Андреј Сергејевич Кајсаров (1782—1813), професор језика и литературе у Русији. Год. 1804. објавио дело „Versuch einer slavischen Mythologie in alphabetischer Ordnung". — Александар Иванович Тургењев (1784—1845), руски научник, касније службеник министарства. Студирао у иностранству с Кајсаровим и доста путовао по свету. Обојица су била у Карловцима где су се одушевили настојањима Стратимировића и његове околине у проучавању српске и славенске прошлости и језика. О њима поближе: Летопис МС 1900, с. 165 и даље. — Алексеј Феодорович Мерзљаков (1778—1830), професор руског језика на Московском универзитету. — Јанковић, вероватно поджупан или сремски судија у Вировитичкој жупанији. — Август Лудвиг Шлецер (1735—1809), немачки историчар. Боравио у Русији и бавио се проучавањем најстаријег периода руске историје. — 68. Рохоњи Георгије (Rohonyi György), евангелички свештеник и писац неколико ода. Службовао у Гложану и у Кулпину на поседу породице Стратимировића. — 69—70. Хорват Михаел (Horváth Mihály) (1728—1810), професор универзитета, плодан писац из области теологије, економије и књижевности. — 72—73. Георгије Михаљевић, издавао српске календаре у Будиму. — 74. Андреј Сколка (1778—1816), евангелистички свештеник, професор на еванг. школама у Братислави, Дебрецину и Мезеберењу, књижевник — писао на нем. језику. — 75—77. Јосиф Штур (засад неидентификована личност). — 78—80. Антун Мандић (1740—1815), каноник, а од 1806. бискуп у Бакову, љубитељ књиге и мецена. Његов живот и рад као бискупа изложен је у стихованој историји „Xivot Velikoga Biskupa, privelikoga domorodca, i najvechega priatelja nashega Antuna Mandića izpisan po . . . Adamu Philippovich od Heldenthal misniku". (Печуј 1823), која садржи врло драгоцене податке за културу, друштвену и економску прошлост Славоније XVIII—XIX века. — Антун Канижлић (1699—1777), исусовац, славонски писац и песник XVIII века. — Фрањо Алексије Себастијановић (1741—1799), славонски песник XVIII века. — Јосип Микоци (Mikoczi) (1734—1800), исусовац, библиотекар, професор, хрватски историчар. — 81—82. Јохан Георг фон Женејн (Dženejn) (1729—1810), крајем XVIII и почетком XIX века био је командант Славонско-сремске генералне команде у Петроварадину, Стратимировићев пријатељ. — 83—84. Ладислав Вај (Vay László) (1760—?), краљевски коморник. Живео у Вел. Варадуу, писац неколико мањих дела, од којих је најважније „Német Hivség", објављено у Вел. Варадуу 1808. — Григорије Обрадовић, директор православних школа у Темишварском округу. — 85. Харитон Рафаило Поповић, рођ. у Кожанима. Учитељ грчке школе у Бечу где је 1811. покренуо грчке новине „Вести за Исток".

ПУТОВАЊЕ СЛЕПЕ ЖИВАНЕ У БУГАРСКУ

У својој студији о Вуковој певачици Живани (у *Прилозима* П. Поповића, XXIX) Др. В. Недић истражује, међу анонимним песмама Вукове збирке, које песме могу бити Живанине. Сводећи раније резултате додаје и нова истраживања. Набројао је (на стр. 70) места, планине и реке чија су имена остала у њеним песмама као траг путовања у Бугарску. Мислим да се као њена може узети и песма *Секула се у змију претворио* (Вук II, бр. 84), сремска песма и према Вуковом запису и једина ваљда песма епска у којој се помиње Кучево (поред Браничева): туда пролазе Јанко и Секула идући на Косово, и од целог тог пута до Косова певач зна само за та два места из пожаревачког краја, Недићевом списку географских имена требало би додати и „чистосребрни Мајдан" Мусића Стефана. То је засело Мајданпек, који се налази на путу са запада ка Мирочу и Тимочкој крајини. На то упућује и Вукова белешка у почетку песме: „Приповиједа се да је Мусић Стефан био из Мајдана у нахији пожаревачкој," — а та приповетка потиче засело од саме Живане. Њу је Вук, као и друге певаче, питао за објашњење нејасних речи у песми коју записује.

Недићева студија ми је повод да укажем на једну занимљиву страну Живаниног путовања у Бугарску. Сва ова географска имена која се помињу у Живаниним песмама помињу се и као тачке на једном од путева аустријских војних ухода кроз Србију ка Бугарској: у врло занимљивој студији Др. Душана Пантелића изложени су правци војног уходења аустријског пред Кочину крајину[1]. Један од главних праваца био је путовање десном обалом Дунава

до Вьдина и даље. Тако је захтевала општа директива дата обавештајцима[2]. Као тачке где је по тој директиви требало прелазити Дунав наведено је више места почињући од Београда па на исток до Пореча. (Живана је морала прелазити преко Дунава подалеко од Београда, јер се у њеним песмама, осим Смедерева, помињу само места источно од њега.) Прелази су били код Ковина, Дубравице, Пореча[3]. Живанино путовање поклапа се с том линијом датом у наведеној директиви. Једно место, занимљиво по свом имену и по белешци обавештајца о њему, не спомиње се у Живанином певању: Милошева Кула, на ставу Црнајке и Шашке у Неготинској крајини; у извештају се за то место каже: „Ово је једна стара кула која је некад била замак."[4] Оваква стилизација извештаја даје наслутити да је пред нама записано предање. Нека предања су могла бити клица Живаниних песама, не сувише стара предања него она која су пресељеници са Косова и околних крајева носили са собом селећи се у северну Србију. Важан основ за стварање песама била је зацело и „честита Маћедонија", која се по Живани простирала до самог Дунава: кроз њу је и пролазила Живана идући у Бугарску.

Што се путовања Живанино и аустријских обавештајаца поклапају није ништа чудновато: царски друмови служе свим путницима подједнако. Али друга ствар је чудна: шта ће Живана у Бугарској? И Вук као да се мало чудио томе говорећи да је она ишла „чак и по Бугарској". Откуд певачица из Земуна да пође на такав пут? Сасвим су другачији путови других певача. Уколико је то Вук забележио, они сви до једног путују само по нашим крајевима. Вишњић, на пример. Он уз то, као и други слепи певачи, није пропуштао цркве и манастире. Други певачи се, опет, само селе. Срем нарочито привлачи слепе, а после пропасти првог устанка и остале. Али ниједног јединог нема који је ишао ни у Источну Србију, а камоли у Бугарску. Падају на памет речи Живанине ученице, слепе Јеце: „па кушајте све вере и све редом градове". Као да се Јеца нечега сећала из живота своје „мајсторице".

Позната је служба певача као ухода и поверљивих изасланика. Буру Милутиновића, по Вуку, послао је владика црногорски Петар I године 1809. у Србију с поверљивим задатком. У трећој књизи збирке Матице хрватске има песма која каже да се Тале Личанин, да би пронашао заробљеног турског јунака, прерушио у слепца: и муслимани знају за тај обичај. Сматрам за могућно да је и аустријска обавештајна служба, не да је знала за тај обичај, — то се само по себи разуме, — него да је могла искористити тај обичај код Живане. Земун, Живанино место, као гранично место према Турској и као важна тачка на путу за Исток, био је један од главних центара обавештајне службе аустријске; Живану је њен занат учинио познатом у читавом том граду. Још једна ствар наводи на ову слутњу. Подаци из поменуте расправе Пантелићеве говоре довољно јасно како се обавештајна служба није држала неког шаблона, него је покушавала и изводила различите начине уходења. Пре свију других покушало се с једним трговцем: Јован Армени (из Земуна) ишао је на тај посао са слугом и са два аустријска каплара. После њега употребили су свештеника Николу Радомировића. Онда је ишао каплар Росић, опремљен као трговац, па два официра, Лаутерер и Михановић, опет као трговци. После њих *калуђери из Србије*, који скупљају милостињу, а с њима у улози калуђерских слугу, аустријски официри[5] (један од њих је Митесер, — зацело онај из *Мемоара* Матије Ненадовића, који га зове Митезер, — с којим су радила оба Ненадовића, и Алекса и Прота). Ови разноврсни начини уходења наводе на мисао да је и Живана могла бити употребљена за службу уходења на тај начин што је, путујући с гуслама у руци, добила за вођу неког обавештајца. То је могао бити и сам Михаило Ковачевић (то је био псевдоном Митесеров[6]), изгледа по свему, врло способан обавештајац.

Рећи ће се да је ова моја слутња само пусто нагађање. Али како онда објаснити Живанино путовање у Бугарску?

С. Матић

[1] *Уходење Србије пред Кочину Крајину*, *Глас САН*, 153; и у *Прилозима* уз ту расправу, у *Споменику* 74. — [2] *Глас* 153, 122, 125; в. и стр. 136, 154, 157; *Споменик* 74, 118. — [3] *Споменик* 74, 120. — [4] *Глас* 153, стр. 133. — [5] *Глас* 153, стр. 121, 122, 136, 139—140, 145. — [6] *Споменик* 74, стр. 124.

О СУБОТИ МЛАДЕНОВИЋУ

Субота Младеновић је био један од оних безначајних и данас с правом заборављених писаца који су, у недостатку бољих, извесно време ипак послужили, каткад и са коришћу, Матици српској и њеним установама и органима. Ево главних података о његову животу и раду.

Рођен је у Рац-Милетићу, Бачкој (данас Светозар Милетић), негде око 1790. Гимназију је учио у Суботици и Осијеку, а учитељску школу у Сент Андреји и Сомбору.[1] Прво место његова службовања била је основна школа у његовом родном месту, а 1821. јавља се из Паланке под именом Јоанн Младенович, „дјетонаставник" и скупљач пренумерата. Ускоро га срећемо у Пешти, где је добио учитељску службу. Ту је, поред рада у школи, почео да се интересује и за књижевност.

1833. појављује се, у његовом преводу, књига мађарског естетичара и професора филозофије на пештанском универзитету Јована Имреа под насловом *Младыи Мудрацъ*. Ову књигу аутор је написао за своје студенте поводом педесетогодишњице прославе универзитета у намери „да их упути ка срећном животу".[2] Дело обилује поукама и рефлексијама и Младеновић га преноси на наш језик верно и са успехом, вршећи понеке измене само по потреби, да га прилагоди нашем младом читаоцу.

Тридесетих година спријатељио се са Вуком и ревносно скупљао претплату на Вукове књиге. Из његових писама упућених Вуку можемо да запазимо да су односи међу њима бивали и веома срдачни и присни; у некима од њих (каснијих) он Вука ословљава са *Ти* и *Љубезни брате Вуче*.

Привржености његова према Вуку огледала се и у томе што је прва писма њему упућена, 1827. и 1828, писао новим правописом; споменути превод, међутим, објављен је старим, што је био, вероватно, уступак Матици српској, чијим се трошком и штампао у Универзитетској штампарији. Свој став, којем правопису да се определи, казује нам, уосталом, он сâм у предговору овога превода: „Књигописцы наши, составляюћи и преводећи књиге єсу различни. Єдни пишу и говоре као што знаю да є добро; други пишу и говоре, како мораю. Првы є наименъ; други є подоста; а трећи є наивише. Я сам се светроице држао; а зашто? Ето зато, што иначе презренъ и гоненъ є ту."(V) Настављајући своје разлагање, Матицу назива „благословенной, кою тек' лудъ и пакостан не почитуе", али одмах додаје: „дай Боже! да се иошть и ученно Друштво роди!", те позива читаоце да га „пригрле, потпомогну, негују и љубе."

И заиста, Младеновић учествује 1834. у неуспелом покушају оснивања српског књижевног друштва, које је требало, по речима В. Стајића, да потпомогне Вука и супротстави се Матици српској.[3]

1844, након скоро тридесетогодишњег успешног учитељевања, конкурисао је за надзирателя Текелијанума, али је изабран адвокат Тома Теодоровић, и тек после његове смрти, када је поново расписан конкурс за ово место, 5. фебруара 1845, изабран је Младеновић. Његов такмац при избору, Симеон Шићар, тврди да су Младеновића изабрали матичари који се нису слагали са надзорником српских школа Евгенијем Бурковићем, „како би Младеновића испод његовог бича избавили."[4]

Поред звања надзирателя Текелијина завода Младеновић је вршио и дужност манипуланта и библиотекара Матичиног.

Пријатељске везе са Вуком одржавао је и надаље. Из преписке његове и писаних састава (песама, прозе, званичних извештаја) можемо, међутим, установити да је као Матичин службеник употребљавао стари правопис и да је до краја живота био његов поборник.

Ј. Игњатовић констатује да је правопис Младеновићев исти као и Теодора Павловића, кога је веома уважавао: „Неком приликом запитах Суботу Младеновића нашто је ий, ый, ь, ъ, кад је то комплицирато; он се тек насмеши и рече да то и јесте правопис који мозак брусi, даје мислити и суптилно дистингвирати, а не тек онако напросто, да га тек олакше прође."[5]

Доласком у Матицу Младеновић је почео да ради на сређивању библиотеке, и Матичине и Текелијине, и ово ће да буде један од главних његових послова у току следеће две деценије. 1844. Тома Теодоровић је Текелијину библиотеку прикључио Матичиној, а Јован Борђевић их је деценију касније нашао издвојене. Да то није урадио Субота?[6] Из записника седница Матице српске можемо пратити Младеновићев рад на вођењу библиотека: набављао је књиге, претплаћивао их на часописе, вршио размену. Из извештаја 1858.

сазнајемо да су обе библиотеке, и Текелијина и Матичина, под управом Матице српске; да Матичина има око 1700 књига, а Текелијина око 4000. Највише је набављано књига путем поклона и размена, пошто се због недостатка материјалних средстава мало куповало.[7]

1858. године новоизабрани секретар Матичин Ј. Борђевић предлаже да се обе библиотеке попуне, преуреде и модернизују, што је сâм и урадио, такорећи без ичије помоћи.[8] Иако је Младеновић и даље библиотекар, његово се име у записницима све ређе спомиње. Активност његова после одласка Ј. Борђевића поново се запажа; путује у Нови Сад да среди рачуне са књижаром Драгутином Хинцом, главним комисионарем Матичиним у Новом Саду; подноси чешће предлоге за набавку књига и његови се предлози усвајају.[9]

По речима Н. Радојчића, Младеновић је „за нужду" био уредник неколико бројева *Летописа*.[10] По одласку Ј. Игњатовића уредио је 94, 95. и 96. књигу *Летописа* (1856—1857). Унео је у њих неколико историјских чланака, а дао је и сâм неколико својих прилога.

Матичине одлуке спроводио је увек ригорозно и без икаквих обзира гањао дужнике и Матице српске и *Летописа*. Своју верност према Матици осведочио је 1848—1849. Држећи „Слово о дјиствованы Матице србске 24. окт. 1854. у Главном Собранию",[11] Младеновић је о држању Матичиних чланова рекао следеће: „Скоро сви већи умови и нѣжна срца гнушаюћисе метежне буре тражили су спасти свой живот; кое чудо, да се и Матица своы поизборъ умова лишила. Немогућисе иначе развѣ бѣгствомъ спасти, уклонили су се испред потираюће и валяюће олуѥ незаконитости и вѣроломства, а прочи членови клонили су се и свога сѣна, да не буду жертва метежне бесомучности, само су као полумртви уздаюћи се у милост Божию, обилазили народнѣ добро, пазили, чували па и сачували тако, да ни еданъ комадићь артіе, а камо ли што више ніе пропало." О себи није рекао ни речи, али га тим више истиче и хвали записник прве седнице после Буне, одржане 28. септ. 1849.: „Излазећи из призренија правде и истине да деловодитель М. С. и надзиратель Дома Заведенија Текелијиног, у последњој страшној епохи бомбардирања Будима и Пеште, кад свако живо, спасеније у даљним предјелам тражећи, мало ко окром војинства бунтовников у мјесту остао, он пак из двора Заведенија ни стопе не учинивши, ту полезним заниманијем бавећи се, са презренијем опасности за добро заведенија и прочег народног данонођно пазио, надгледао, чувао, а и поводом мале плате његове, скупоћи времена несразмерне, њему Суботи Ј. Младеновићу, као верном чиновнику, награда са 200 фор. у сребру резултира се."[12]

Умро је у Пешти, 7. фебруара 1863.

Летопис је донео топао некролог прештампан из *Српског Дневника*[13]. У њему је Младеновић окарактерисан као човек „отворене и веселе бачке нарави, коју све до смрти своје није променио... који је био у неку руку жива кроника од по века... а као поштен и добар човек помагао је сваком како је и колико је могао, и био је Србин, права раја, којем је требало на далеко пара тражити."

Ј. Игњатовић казује о њему да се у Пешти дружио са Симом Игњатовићем, да је долазио у његову кућу „Код златног јелена" где су се скупљали „сами ветерани, списатељски и војнички"; да је у овој кући становао капетан Пачић, а Сима Милутиновић био као члан породице.[14] Игњатовић казује и то да је Младеновићев положај у друштву угледних Срба у Пешти био скроман; да су главни „portenta" били: Ожеговић, Исидор Николић, др. Стојаковић, др. Суботић, а други који су са тим друштвом у додиру стајали, као Субота Младеновић „били су тек сателите матичарске".[15] Карактерише га као искрена родољуба[16] који „импонирао је колосалним својим стасом и поштењем."[17]

Као надзиратель Текелијина завода Младеновић је водио очински бригу о његовим питомцима. Поводом смрти питомца Василија Рончевића, који је дуго боловао у Заводу, обавештава пакрачког пароха Николу Меића да је све средио што је требало око сахране и моли га да обазриво обавести његове сестре и пита их шта да уради са стварима покојниковим, које су остале у Заводу.[18]

Ј. Борђевић, још као „лекарије слушатель" и питомац Текелијанума, моли преко писама Младеновића да му пошаље у Сенту неке ствари које је заборавио у Заводу. Између осталог му пише: „...а да сам знао, да ћете Ви моје писмо тако усрдно примити, то будите уверени, да би Вам увек писао био, кад би сам год могао", и захваљује му на брзи.[19]

Младеновић се брине и за Марију, удовицу Симе Милутиновића Сарајлије, која у Београду живи веома оскудно. Овлашћује је да распродаје Матичине публикације и у жељи да јој што више помогне, пише Стефану Урошевићу, скупљачу претплате у Земуну, да сакупљени новац преда Милутиновићки, а њему ће ову своту да исплати њена мати у Пешти.[20]

Педесетих година његова преписка са Маријом Милутиновић је жива. Он је обавештава о животу Срба у Пешти, а једном приликом јој поверава своје интимне жеље, да би најсрећнији био када би могао живети у Србији: „Ја ти благодарим на листу твом и о старању о мени, и ко би радији био од мене, да се могу у земљу за Србина обетовану преселити и међу својима вечно отпочинути"[21]. То су речи шездесетогодишњака који је цео свој век провео у земљи у којој је морао сваком приликом да хвали „благородног нашег монарха".

По своме службеном положају у Матици српској Младеновић је долазио у додир са многим знаменитим личностима свога времена. Са Адамом Драгосављевићем био је у пријатељским односима и дописивао се с њим, нарочито педесетих година. Њихова преписка односи се највише на послове око скупљања претплате, на чланке које је тражио да му Драгосављевић пошаље за *Летопис*, да му помогне око разјашњавања неких нечитких рукописа „колеђански песама" које је нашао међу писмима и папирима „неког Бугарина Грабована", које жели да штампа у *Летопису*, а не уме да их прочита."[22]

Са Јованом Суботићем се преко писама договарао о уређивању *Летописа* када је Суботић у току 1852—1853. боравио у Бечу.[23] У својој претераној савесности Младеновић га пожурује и онда када не треба, те се Суботић због тога љути. Покушава, штавише, једном да му поправља језик, због чега се овај ражестио: „Па онда немојте да ми поправљате језик. То ваше *видившъ* нећу више у мојим пословима да видим. Ви знате, да ја нисам тако на крај срца, али ми је већ са тим проклетим видившъ до густа дошло. Зато оставите ви мене на мојој памети, а ја Вама желим са *видивши* сваку славу и срећу."[24] После ове оштре опомене Младеновић се није више усудио да исправља и дотерује његове текстове, иако је то чинио са рукописима многих сарадника *Летописа*.

У својим *Мемоарима* Ј. Игњатовић износи своја искуства у томе погледу. Његов чланак *О индиферентизму српске учене класе према српској књижевности* Младеновић је „тесао" по своме: „Суботин начин писања није био мој, већ само за ме октроисан. Доказ је томе песма коју сам Сими Милутиновићу још као дериште поднео, и која је много чистија него тај *Програм*. Субота није смео поправљати списе дра Суботића, архимандрита Поповића и подобних, јер им је првенство признавао, него је дотеривао мој посао, сматрајући ме за незрелог, ког дотеривати треба, и то по његовом калупу..." ...„Онако како је Субота Младеновић језик мој исправио, писало се званично у Матици, и ту је био Субота међу локалним члановима ауторитет."[25]

Ж. Младеновић истиче као заслугу Суботину да се у време његова уређивања *Летописа* почео унеколико мирити са језичком и правописном реформом, иако се у њему још није употребљавала нова азбука.[26]

Књижевне амбиције Суботе Младеновића су веома скромне; оне се, поред већ раније споменутог превода *Младыи Мудрацъ*, ограничавају на неколико ода, кратких песмица, описа и некролога. Јован Грчић га спомиње међу мање значајним писцима српским.[27] У краћој лирској песми *Младом' стихотворцу сербском* уздиже „выспреногъ" Мушицког на ког треба млади песник да се угледа те да постане други Хорације.[28]

Међу мање прозне саставе његове долази *Радуловацъ*, историјски и географски опис родног му места Српског Милетића и околине. Излагање је једноставно и јасно: „Село Рац-Милетићь у округжию Бачком лежи на левой обали баре Мостонге, покрай ове лежи полѣ Слатине, а између Слатина и шуме Богоевачке находисе полѣ Радуловацъ."[29] Своју скромност Младеновић је испољио и овом приликом. Завршавајући чланак спомиње имена двојице угледних Срба који су се овде родили, али не спомиње ни једном речју да је то и његово родно место.

Као уредник *Летописа* написао је неколико некролога. Топлим речима се опростио од свога дугогодишњег сарадника и добротвора српског Наума Бозде који је „бѣднимъ и страдаюћим руку помоћи пружао и у томъ највеће

задовольство имао, ако є коме помоћи могао."[30] *Спомен Михаилу Витковићу* садржи детаље Витковићевог живота који нису неинтересантни.[31] Написао је и некролог рано преминулом Србину, професору анатомије на будимпештанском универзитету, *Јовану Бароу*.[32]

др Магдалена Анђелић

[1] Ј. Игњатовић га спомиње као питомца Мразовићеве препарандије, *Мемоари* Ј. Игњатовића, Београд 1966, 30. — [2] Imre János, *Az ifjú magyar bölcselkedő*, Budapest 1830. — [3] В. Стајић, *Оснивачи, заслужни часници и чиновници Матице српске*, Матица српска 1826—1926, Нови Сад, MCMXXVII, 516. — [4] Исто, 516. — [5] *Мемоари*, Београд, 1966, 452. — [6] *Грађа за историју библиотеке Матице српске I, 1830—1864*, Нови Сад, 1964, 61, Средили И. Веселинов и Л. Чурчић. — [7] Исто, 117. — [8] Исто, 117. — [9] Исто, 165. — [10] *Стогодишњи рад Матице српске око историје*, Матица српска 1826—1926, Нови Сад, MCMXXVII, 215. — [11] *Летопис* за год. 1854, част II, књ. 90, 123—133. — [12] В. Стајић, *Оснивачи, заслужни часници и чиновници Матице српске*, Матица српска 1826—1926, 516. — [13] *Летопис* за год. 1863, част I, 166. — [14] *Мемоари*, 30. — [15] Исто, 63. — [16] Исто, 437. — [17] Исто, 30. — [18] Писмо од 19. нов. 1845, Рукописно одељење МС, 19.790. — [19] Писмо од 10. окт. 1848, Рукописно одељење МС, 14.688. — [20] Преписка са Ст. Урошевићем у току 1848, Рукописно одељење МС, 21.714, 14.684. — [21] Писмо од 8. септ. 1853, Рукописно одељење МС, 21.716. — [22] Писмо од 28. јан. 1857, Рукописно одељ. МС, 2.067. — [23] Рукописно одељ. МС, 10.540, 10.541, 10.543, 10.544, 10.545, 10.546. — [24] Писмо од 12. јула 1853, Рукописно одељење МС, 10.546. — [25] *Мемоари*, 447—448. — [26] Живомир Младеновић, *Вук Караџић и Матица српска*, Београд 1965, 184. — [27] *Историја српске књижевности*, Нови Сад, 1906, 152. — [28] *Летопис* за год. 1832, част I, књ. 28, 38—40. — [29] *Летопис* за год. 1839, част II, књ. 47, 49. — [30] *Летопис* за год. 1855, част I, књ. 91, 142—147. — [31] *Спомен Науму Бозди*, Летопис за 1857, част I, књ. 95, 85—87. — [32] *Летопис* за 1857, част I, књ. 95, 150—156. — [33] *Летопис* за год. 1858, част II, књ. 98, 133—138.

КЛЕТВА У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ"

Кад закуну сва се земља тресе.
(Вук, *Српски рјечник*)

Клетва се јавља у *Горском вијенцу* или у виду једног стиха или у развијенијем облику, а увек је опора и сурова, нечовечна по првом утиску. Као да се опире сваком рационалнијем прилазу, као да не трпи ближе одређивање и анализу. Ипак потреба за прецизнијим одређивањем појма клетве постоји, иако представља камен спотицања. Миливоје Кнежевић у своме напису *О народним говорним творевинама*[1] каже: „Клетва се изриче са негативном намером да се коме зло деси. Највиши ступањ клетве је проклетство." По његовој подели клетву треба тражити у координатама израза дословног значења, што се чини неприхватљивим. Без обзира на то да ли је „заснована на веровању да се обистињује", понекад клетва носи у себи претерано и хиперболично које би се тешко могло сврстати у категорију дословног. Ако се може тражити дословно значење клетве: „Дабогда вавијек лагао па се 'љебом 'ранио", у низу других то је немогуће:

Баво ти чорбу посркô!
Земља те сунцу уграбила!
Земља ти кости избацивала!

Посебно је питање разликовање појмова клетве, заклетве и проклетства. Миливоје Кнежевић истиче да су заклетве „сличне клетвама и по облику и по начину изрицања", а Лазо Костић[2] каже: „По моме мишљењу разлика је утлавном та што се код клетве позивају више силе да казне преступника и кривоклетника (...) Има још и других разлика, али оне нису апсолутне (...) Клетва је обично накнадна, а заклетва претходна." Иако разлике у почетној говорној формули и околностима изрицања постоје, клетва и заклетва су имале исту или сличну друштвену функцију, идентичне симболе и изражајна средства, што указује на то да је немогуће и непотребно установљавати круте границе између њих.

Клетва носи кодекс етичких вредности. Ако се човек заклиње, мора поменути оно што му је најсветије да би му се веровало; ако проклиње, жели другом зло од којег сам жели да се одбрани. Клетва је сурова као жеља и молитва, а експресивна као уметничко средство.

Већ и површан поглед на клетве из *Горског вијенца* показује да се Вуково одређивање овог појма да прихватити („У нас се људи куну оним што им је

најмилије и најсветије", каже Вук у своме *Рјечнику*). Само по клетвама, свакако најбоље према њима, могао би се успоставити кодекс моралних вредности које је јунак *Горског вијенца* прихватао; клетва је истинити израз веровања и надања, чојства и јунаштва људи који су учествовали у истрази потурица. Њихово проклетство прати непријатеља, још чешће издајицу, потурченјака и колебљивца. Народ у колу куне потурченјаке:

Истурчи се плахи и лакоми,
млијеко их српско разгубало!

призивајући тамне силе заједничког порекла да униште оне што су посустали, издали. Непријатељ се види на други начин, преко пушчаног ороза; у отвореној борби клетва је мушка жеља:

Заклала га пушка црногорска!

Борба непрестана захтевала је одлучност; све који су застали, макар и за трен, чекала је клетва. Брат је клео брата:

Прије си им с коња утекао.
Дабогда им скапâ на ченгеле!

Народ је клео неслогу великаша:

Великаши, проклете им душе,
на комаће раздробише царство

а одјек ове клетве јавио се у тужбалици сестре Батрићеве, у девојачком проклињању за које је народ веровао да је најстрашније:

Главари се скаменили,
кам им у дом!

Настала као израз колективних народних потреба, презира и веровања, клетва је изражавала и интимни бол, јаук човека стешњеног невољама и везаног за црногорски камен. Владика Данило, згрчен над својом малом земљом, немоћан и усамљен, куне своје постојање:

Гадни дане, да те Бог убије,
који си ме дао на свијету!

а сердар Вукота земљу која му је највећа светиња, вреднија од живота и највећа бол:

О проклета земљо, пропала се!
У кръв си се мени претворила.

*

У структури *Горског вијенца* заклињање јунака на почетку велике истраге заузима посебно место. Клетва сердара Вукоте има значај моралног припремања, улогу косовске вечере. Сцена заклињања је замишљена као масовни ритуал у цркви, који се одвија по строго утврђеном реду. Из хора мушких гласова издваја се неколико лица са истакнутијом улогом. Вук Мићуновић је иницијатор, он развија шал и пружа га осталима. Он је највећи јунак, „он започиње акт, он одређује говорника, он диригује заклетвом" (Л. Костић), али текст изговара сердар Вукота, јер он то најбоље уме. Сведочанства о томе да су постојала лица чије се заклињање нарочито ценило налазимо код Вука[3] и Богишића[4]. Његош је, међутим, у избору сердара Вукоте само делимично у токовима народне традиције. Спорна је улога владике Данила: он не говори текст заклетве, а извори сведоче да је често заклињао баш поп; он сам се не заклиње. Опоминье само кнеза Николу да одмери своје могућности и не понесе криву клетву[5].

Лазо Костић износи претпоставке да се од владике, духовног лица од кога се није очекивало да физички учествује у истрази, не очекује ни заклетва. Друга је његова претпоставка да држање владике Данила, покретача борбе, није давало повода за сумњу да ће издати. Овим би се поставкама могло замерити: ни у кога се није сумњало, а људи су се ипак клели („здравĥ је посао"). Одговор би се могао потражити и у тексту клетве: она је паганска јер не зна за хришћанско милосрђе, јер помиње вредности племенске и националне пре и изнад верских (а религијске само уколико су знамење национал-

ности); путене муке и физично уништење, а не губљење душе. Марков коњ као симбол непоновљивог јунаштва и брука Бранковића као симбол вечног спомињања по злу симболи су народне поезије, а не религије. Бог је паганski немилосрдан, његове казне паклене. Његош је *могао* имати у виду паганску суровост клетве. Поред тога, оваква клетва не одговара лику владике Данила, не само због одударања од верских канона. Његови монолози откривају сложену личност, замишљеног човека који тражи дубље разлоге, који се колеба, који више види. Клетва је израз колективног мишљења, она је једнострана и усмерена само у једном правцу.

*

У потрази за могућим изворима Његошеве клетве посегнућемо најпре за народном поезијом, али ће нас оне најпознатије: Лазарева клетва (из песме *Мусић Стеван*), заклињање Јевросиме (*Урош и Мрњавчевићи*), клетва сиротиње раје (*Марко Краљевић и Мина од Костура*) уверити и у сличности и у разлике. Скоро свакој клетви из *Горског вијенца* можемо наћи одговарајућу у народној поезији, сличну по ситуацији у којој се изриче или идентичну по лицима којима је упућена, али у сваком таквом покушају, ако не завара сличност симбола, наилазимо и на суштинске разлике.

За пример може послужити поређење клетве кнеза Лазара:

Не имао од срца порода,
Ни мушкога ни девојачкога;
Од руке му ништа не родило:
Рујно вино, ни шеница бела!
Рђом као док му је колена!

и део сердареве клетве:

Бог велики и његова сила
у њиву му сјеме скаменио,
у жене му ђецу скаменио.
Од њега се излегли губавци
да ји народ по прсту кажује;
траг се грдни његов ископао
како што је шареним коњима!

Санкције су исте: немање плода и потомства, укидање извора среће и благостања, али нам Лазарева изгледа милосрднија, помињање рујног вина и беле пшенице наводи на неку благост. У клетви сердара Вукоте исти садржај одјекнуће као да грми или да призива неку потмулу грмљавину; све се у њој камени, нема могућности за одступницу: ако се камен претвори у плод, тај треба да буде губав — траг издајника мора се ископати, проклетство мора трајати до десетог колена.

И у народној поезији и у *Горском вијенцу* заклињаће се мајчиним млеком и вером, али ће општи утисак ипак бити: Његошева клетва је суровија јер је конкретнија, она не наговештава већ набраја проклетства, заклиње свим светим симболима а не само једним. У њој се садашњост губи у призивању прошлости и наговештају будућности.

У занимљивом Богишићевом сведочанству о заклињању као правном поступку у Црној Гори налазимо и један текст заклетве:

Тако ти се не окаменила три сјемена: људско, скотско и земаљско као тај камен што на глави држиш и тако ти црни трн по кутњем огњишту не растао, што у руци држиш . . .

Поступак заклињања, описан уз ову клетву, свакако је веома стар, старији од заклињања над ковчегом Петра I, са свећама у црно обојеним и наопако окренутим. Његош преузима из овакве заклетве симболе семена, камена и црног трна, прихватајући на тај начин уобичајену, свима познату симболику и вредности које она оличава, али по праву уметника не преузима и описани ритуал. Заклињање у *Горском вијенцу* не врши се ни на начин који описује Вук[7]. Ми не знамо да ли је заклињање у колу око јунаковог шала било обичај у Црној Гори[8]. Једна је, међутим, битна разлика заклињања описаних код Вука и Богишића, с једне стране, и у *Горском вијенцу*, с друге: Његошеви јунаци се заклињу колективно, обавезе свих у заклињању су једнаке; они се заклињу идеји слободе[9], на верност — а не појединачно, противној страни у истинитост својих речи, као у случајевима које описују Вук и Богишић. Ова суштинска разлика нашла је свог израза у избору ритуала.

Коло, познати симбол наше романтичарске поезије, оличава идеално савршенство, једнакост и јединство оних који су у њему; симбол је колективног и народног.

У колико није спорно да је Његош у сцени заклињања и сердаревој клетви остајао у токовима народне правне и етичке традиције, да је преузимао понешто и из говорне формуле народних клетви, остаје питање: да ли је постојала развијенија народна клетва у стиху и колико-толико устаљеном облику. Устаљени садржај, нарочито што се тиче проклетстава, која' треба да стигну кривоклетника, и уобичајена иницијална формула свакако су постојали и очували се до Његошевог времена. О томе сведочи и несумњива сличност текста клетви које бележе Вук[10] и Богишић. Да се сачувао и стиховани облик, Вук би га, без сумње, пажљиво прибележио. Може се, међутим, претпоставити (иако директних аргумената нема) да се клетва у развијенијем облику изговарала и у стиху, са утврђеним редоследом и поступком, али да се тај облик изгубио пре но што је записан.

Клетва сердара Вукоте је песма велике снаге; њену лепоту извори (макар и за сваки стих нашли одговарајућу формулу у народним говорним умотворинама) не могу да објасне, нити њихово испитивање и навођење може да је умањи. Песма се диже у својој градацији, смењују се у њој стихови скамењени и преливени крвљу, спушта се до дубина неког паганског пакла. Она има своју музику и своју логику, која иде у ирационално. Може да се не допадне, али увек оживи један свет јунака и камена, дочара њихова морална уверења и борбу.

Марија Клеут

[1] Предговор *Антологији народних умотворина;* МС, СКЗ; Н. Сад, Београд, 1957. — [2] У својој књизи *Из Његошевих дела. Анализе и интерпретације* (Palandech's Publishing House, Chicago, 1952.) др Лазо М. Костић расправља и о Његошевој клетви. То је једини аутору познат рад о овом аспекту Његошевог дела. Рад није лишен занимљивости у приступу теми и начину постављања питања — зато ће овде бити речи о њему. То, наравно, не значи да аутор усваја Костићева политичка убеђења која су местимично, неспретно и непотребно, интерполирана. — [3] „Један од њих који је *добар говорник* ступи с крстом у руци и пољубивши га пружи га према онима што сједе и стане их овако проклињати . . .“ (Вук: *Црна Гора и Бока Которска*). — [4] „Има неких који, ако знаду за *попа који је на гласу да добро и страшно куне,* па га води к томе попу; тај га закуне . . .“ (В. Богишић: *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena. Građa u odgovorima iz različnih krajeva slovenskog Juga;* JAZU, Zagreb, 1874). — [5] „. . . . тај (поп) га закуне, али га прије заклетве савјетује ако је крив да каже да не би душу изгубио.“ (Богишић, нав. дело). „Због тога главари, а особито попови, прво позову у цркву оне људе по чијим се исказима заклетва полаже и опомену их да лажју не губе спас душе и кажу праву истину.“ (Вук, нав. дело). — [6] „Никола донесе испред цркве плочасти један камен и убере мало црнога трна па стави оном те ће се заклињати (. . .) на главу они плочасти камен, а трнову драчу врх камена . . .“ (Богишић, нав. дело). — [7] „Особитијем начином врши се ово заклињање. Сви који треба да се закуну сједну по реду у цркви, а противна страна остане стојећи. Један од њих који је добар говорник ступи с крстом у руци и пољубивши га пружи га према онима што сједе и стане их овако проклињати . . .“ (Вук, нав. дело). — [8] „По стародревном обичају, који се напр. у Херцеговини још одржао, они који се куну ухвате се рукама у коло“ — каже Л. Костић (нав. дело), али не наводи изворе нити даје ближа обавештења. — [9] У вези са овим Л. Костић каже: „Заклетва се у овом конкретном случају полаже непознатим лицима. Верност се обриче зачетницима акције, првоборцима истраге . . .“ (нав. дело). Чини се логичнијим јунаке који започињу истрагу сматрати носиоцима идеје праведне борбе него „непознатим лицима“. — [10] „. . . . и стане их овако проклињати ако су криво говорили: да бог да вам се скаменило сјеме у њиви, плод у стоци, дјеца у женама; да бог да вас губа разгубала, а сваки човјек бјежао од вас;, да бог да никакве среће не имали . . .“ (Вук, нав. дело).

ЈЕДАН НЕПОЗНАТ ЧЛАНАК О ЊЕГОШУ

Међу немачким часописима из XIX века који су одиграли значајну, и до сада само делимично испитану културно-посредничку улогу између наше културе и Немаца значајно место заузима часопис *Die Grenzboten.* Покренут 1841. године као орган немачких и аустријских либералаца са широко заснованим опште културно-политичким програмом који је у себи обухватао и интерес за остале европске, и то нарочито словенске народе и културе, часопис, који је излазио све до 1922. године, представља богату ризницу грађе за проучавање не само немачке културе већ и односа Немаца према словенским културама. На потребу проучавања односа часописа према Словенима уопште,

а јужним Словенима посебно, указано је с аустријске стране већ пре четири деценије[1], а индиректно је на ту потребу с наше стране указао Станислав Винавер.[2]

Од обиља грађе културно-политичког, етнографског, историјског и књижевно-историјског карактера овом приликом ћемо указати на један до сада непознат чланак о Његошу,[3] који је утолико занимљивији што је објављен свега непуна три месеца после Његошеве смрти — *Der verstorbene Wladyka von Montenegro*, 1852, I, стр. 47—53. Непосредан повод овом напису и јесте Његошева смрт; међутим, чланак далеко прелази оквире једног пригодног, посмртног слова и представља веома трезвено и занимљиво писан поглед на Његошево стваралаштво и Црну Гору тог времена. Аутор чланка, на жалост, није познат, нити се до сада могао утврдити: чланак је по тада уобичајеној пракси непотписан. Међутим, јасно је једно: аутор је, нема сумње, наш човек и сва је прилика да је био дописник часописа *Die Grenzboten*, јер се, с једне стране, спомиње као „кореспондент", а с друге стране је само неколико месеци раније часопис објавио један шири критички осврт на стање у јужнословенским књижевностима (Das literarische Leben der Südslaven, 1851, I, стр. 415—421), који, судећи по стилу излагања, изложеним мислима и критичким оценама, скоро недвосмислено указује на то да је у питању исти човек. И у том напису се Његош истиче као значајна песничка појава и ставља поред Симе Милутиновића Сарајлије, којег пак упоређује са Шекспиром и са тада не баш много популарним немачким књижевником, драматичарем Грабеом (!) (Christian Dietrich Grabbe), што показује да је аутор био и добар зналац немачке књижевности.

Исте похвале и поређења Његоша као песника понављају се у овом чланку, само сада далеко опширније и поткрепљеније изложена. Његош се посматра као комплексна личност, као значајна политичка појава, о којој је часопис *Die Grenzboten* већ писао[4], а тежиште је стављено на Његоша као човека и песника у којем се огледа духовна борба између словенства и културе Запада. Аутор очигледно спада у онај слој наших младих људи који су своја знања на врелима западноевропске културе црпели за добробит свог народа; надахнут патриотским жаром и понет осећањем потребе служења своме народу, њему се на почетку чланка отима дубок уздах због немиле појаве да многи наши млади људи, пошто су се школовали по западним универзитетима, заборављају своју дужност, тешко се поново сроде са својом средином и чезну за туђином. У том контексту се Његошева личност истиче као особена и јака, која је упркос разних утицаја и узора, који су помно изложени, остао народски, свој песник. Његошев развој, пре свега као песника, приказује се у склопу са сложеним положајем Црне Горе и сложеним проблемима с којима је песник имао да се носи као државник. Аутор није само понет Његошем као песником, већ још више Његошем као човеком; не васкрсава се само спољашњост Његошева и истиче његова изузетна лепота већ и његов карактер и његова природа као оваплоћење те дивље а уједно племените средине.

Због занимљивости своје и документарног значаја, дајемо овај текст, без обзира на извесне материјалне нетачности и омашке, у интегралном облику, без икаквих скраћења или правописних измена.

Томислав Бекић

[1] Josef Matl, Die „Grenzboten" und die Slavenfrage. Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung Mitteleuropas. Šišićev Zbornik, Zagreb 1929, стр. 359—370, и сада, са незнатним допунама, у књизи Josef Matl, Südslavische Studien, München 1965, стр. 106—118. Матл се у овом раду ограничава на временски период до револуције, дакле 1841—1848/49, када у часопису још није тако видљив интерес за Југословене. Он тек почиње после револуције. — [2] Станислав Винавер је у свом чланку *Густав Фрајтаг и Срби* (у књизи *Живи оквири*, Београд 1938, стр. 75—93), полазећи од чињенице да је у време када је познати немачки књижевник Густав Фрајтаг (Gustav Freytag) био уредник часописа *Die Grenzboten* (од 1848 до 1870), објављен велики број чланака, написа, путописа итд. са нашег терена или у вези с проблематиком наше културе, веома произвољно а духовито исконструисао ауторство тих чланака, приписавши их Густаву Фрајтагу. Међутим, нити је Фрајтаг знао српски, нити је икада био у Србији, већ су то преводи из путописа и чланака С. Капера (S. Kapper), и чланци дописника са терена. Винавер препричава занимљиве чланке као Фрајтагове и истиче потребу проучавања односа Фрајтаг—Срби. Произвољност и непоузданост Винаверова огледа се и у томе што уопште не помиње текст о Његошу, нити друге занимљиве и за нашу културну историју значајне чланке, иако је, како изгледа, прегледао часопис за сав период Фрајтагова уредниковања. — [3] Не помиње га ни Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Библиографија о Његошу*, Београд 1951. — [4] Тај чланак је сада познат и код нас. Објавио га је С. К. Костић, *Непознати подаци о Његошу. Зборник МС за књижевност и језик*, књ. 2 (1954), стр. 209—211.

DER VERSTORBENE WLADYKA VON MONTENEGRO

Der Tod des interessanten Mannes, welcher den *Grenzboten* bereits öfters Veranlassung gab, die Aufmerksamkeit ihrer Leser auf die Zustände der westlichen Türkei und Dalmatiens zu lenken, hat die Redaction bewogen, von einem ihrer slavischen Freunde eine Charakteristik seiner Schriftstellertätigkeit zu erbitten, welche Dieser, ein persönlicher Freund des Verstorbenen und mit allen Verhältnissen der Felsenburg Montenegro vertraut, zu geben vorzüglich befähigt ist.

Wir Deutsche haben den kriegerischen Bischof mit Handjar und langer Feuersteinflinte nur aus Zeitungsnachrichten als unruhigen Nachbar der Oestreicher und Türken, oder wenn wir in jenen Gegenden reisten, als gastfreien und liebenswürdigen Wirth in seiner wilden Umgebung kennen gelernt. Wenn er hier als Dichter eingeführt wird, so mag es uns, den kritischen, wohl frei stehen, das Lob nüchtern zu fassen, welches der serbische Nachbar und Freund ihm mit ganzer Seele zuteilt. Es wird genug übrig bleiben, um uns das seltsame Erdenlos dieses Sterblichen bedeutsam zu machen. Wir lassen unseren Correspondenten sprechen:

„Der Mann, dessen Andenken diese Skizze gewidmet ist, war eine so interessante politische Erscheinung, dass eine getreue Darstellung seiner Bildungsgeschichte und seines Geisteslebens schon dadurch gerechtfertigt wäre; sie wird aber noch bedeutsamer durch den Umstand, dass sich in ihm der geistige Kampf des Slaventhums mit den Culturelementen des Westens an einer hochbegabten Persönlichkeit darstellt, die, begeistert für die geistigen Errungenschaften der heutigen Menschheit, dieselben in sich aufzunehmen versuchte, ohne dabei das Wesen seines eigenen Volkes irgendwie zu verläugnen.

Es ist ein eigenthümliches Geschick um uns Slaven! Wir Einzelne, denen es vergönnt war, an den Quellen westlicher Wissenschaft zu schöpfen, befreunden uns, zu den Unsrigen heimgekehrt, nur schwer mit dem rauhen aber markigen Wesen unsres Volkes. So lange wir jung sind, ist es uns schwer, den Masstab, den uns die Fremde an die Hand gegeben, auf die Heimath nicht anzuwenden, wenn wir es gleich an unsrem eigenen Innern erprobt haben, dass er für unser Wesen nicht ganz passe. Die rauhe Aussenseite des Volkes fühlt sich schwer an, wenn man sich gewöhnt hat, über die glatten Linien der Kreise, innerhalb deren man sich im fernen Westen bewegte, leicht und widerstandlos hinwegzugleiten: das heimatliche Leben, dessen Poesie auch der flüchtige Fremde erkannte und würdigte, scheint uns so poesielos, dass wir uns Jahre lang nach den Auditorien der Universität und den ehrwürdig bestaubten Bücherschränken der Bibliotheken sehnen, in denen wir so manches Jahr verträumt hatten, nach den Kreisen von Gelehrten, Künstlern und Virtuosen, in welchen mitzureden uns Stolz und Freude war. Aber wir werden älter — das, wonach wir uns gesehnt, wird zur Erinnerung — wir werden ins bunte Getriebe des heimatlichen Lebens hineingezogen, dadurch mit dem eigenen Volke vertrauter: wir versöhnen uns mit der Heimath. Es gibt keinen Serben, dem das Wort „*Wostok*", der Osten, nicht die zarteste Saite des Herzens berührte; der Osten, in den sich so mancher occidentalische Poet durch Reflexion verliebte, ist unsere Heimath; das Wort ist bei uns kein unbestimmer Begriff — unser Osten reicht nicht über die slavische Heimath hinaus — er ist identisch mit unsrem Vaterlande, in welchem jeder rechtgläubige Serbe natürlich auch *Carigrad* — Euer Konstantinopel — mit einschliesst.

Doch zur Sache.

Wladyka Petar hatte erst sein neunzehntes Jahr vollendet, als ihn im Jahre 1830 der Tod seines Oheims, des Wladyka Petar I., zum Obersten Priester und Herrscher der Zrnagora berief. Der Jüngling hatte sich zu dieser Rolle nicht vorbereitet; er war noch nicht einmal zum Priester geweiht — dies geschah erst nach Verlauf von drei Jahren zu St. Petersburg, wo er seine Erziehung erhalten hatte. Nachdem er die Regierung übernommen, fing er an, seinen Wünschen zu leben; da in der Zrnagora nicht eben viel regiert werden kann, hatte er Musse genug, seinem Wissensdrange zu folgen. Die russische Literatur ist bekanntlich sehr reich an — mitunter guten — Elementarwerken über alle Wissenschaften; aus diesen schöpfte er die erste Kunde von dem geistigen Fortschritte der Menschheit; den russischen Lehrmitteln folgten italienische und französische, in späteren Jahren wohl auch deutsche. Begabt mit einem ausserordentlichen Gedächtnisse bei grosser Leichtigkeit des Begreifens, war er in wenigen Jahren in allen Fächern des humanistischen Wissens genügend orientiert. So weit fortgeschritten, fing er ein ernstes Studium der Poesie an; mit Puschkin und Mickiewicz, mit Homer und Dante war er gleich befreundet — sein Liebling und steter Begleiter in der Heimat und in der Fremde wurde und blieb Homer, in welchem er (wie Kohl richtig meldet) die Verklärung des heimatlichen Volkslebens zu erblicken wähnte.

Hatte auch der Wladyka schon zu Anfang der dreissiger Jahre in dem von ihm redigirten Jahrbuche „Grlica" einige eigene Poesien drucken lassen, so war dies nur der kleinste Teil seiner damaligen Arbeiten, die durchaus nicht bestimmt waren, dem Publicum bekannt zu werden. Ohne eine Indiscretion zu begehen, darf ich es erwähnen, dass sich darunter einer serbische Übersetzung der drei ersten Bücher der Ilias im Metrum des serbischen Heldenliedes befand, die nach dem Anfange zu urtheilen viel versprach, aber aus Pietät gegen das unerreichbare Ideal des Dichters später den Flammen übergeben wurde.

Trübe heimatliche Verhältnisse liessen bis zu Anfang der vierziger Jahre der Poesie wenig Spielraum. Die Fehden mit den östreichischen Nachbarn waren zugleich mit vielen Zerwürfnissen der einzelnen Plemena (Sippen, Gentes) unter einander verknüpft, und es gehörte die ganze Energie des Wladyka dazu, denselben ein Ziel zu setzen. Mit schwerem Herzen erkannte er, der Verehrer Beccaria's und der Humanisten, dass ihre Theorien von Staat, Recht und Strafe auf sein Volk nicht anwendbar seinen. Der Conflict, in welchen er dadurch mit sich und seinen bisherigen Ansichten geraten war, stimmte den griechisch heitern, poesiereichen Mann so trübe, dass er sich erst nach jahrelangem Kampfe resignirte und mit sich selbst versöhnte, nachdem er den fremden Idealen entsagt und seinem eigenen Volke sich zugewandt hatte. Der Einfluss dieser Umstimmung war für seine Dichtung entscheidend; wohl liebte er seine Lieblinge Homer und Puschkin nach wie vor, aber seine eigene Production wurde nicht mehr durch dieselben bestimmt — sie wurde durchaus volksthümlich.

In diesen Jahren des innern Kampfes und ein Denkmal der Versöhnung mit sich selbst entstand das didaktische Gedicht *Lutscha Mikrokosma* (Belgrad 1845) — ein Beweis, dass der Poet in philosophischer Speculation kein Fremdling war. Freilich ist kein präcis bestimmter philosophischer Standpunkt darin ausgesprochen; aber es ist gewiss sehr erfreulich, wenn ein slavischer Fürst und Bischof der slavischen Kirche die Freiheit des Menschengeistes und des Gedankens als ein Moment der Göttlichkeit im Menschen anerkennt und preist.

Gleichzeitig mit diesem Lehrgedichte erschien ein grösseres poetisches Werk des Wladyka unter dem Titel *Ogledalo srbsko* (Belgrad 1845), ein Cyklus von 61 Heldenliedern, welche, dem Genius Puschkins geweiht, eine poetische Darstellung der zrnagorer Geschichte bilden. Die Grundidee des Werkes bildet das Selbstbewustsein dieses Häufleins von Serbenhelden, dass die Mission Stefan Duschans nach dem Falle des serbischen Czarenthums auf die Zrnagora übergegangen sei: die Zrnagora, das einzige freie Land der Serben, sei bestimmt der Vorkämpfer des Kreuzes und der Befreier des serbischen Stammes zu werden. Der beinahe fünfhundertjährige Kampf gegen den Islam wird

dadurch gewissermassen eine providentielle Nothwendigkeit, die Ausdauer des kleinen Häufleins eine Bürgschaft des endlichen Sieges.

Dieses Werk hatte einen ausserordentlichen Erfolg, und stellte den Namen des Wladyka neben jenen des grossen Sima Milutinovitsch. Dieser Erfolg wirkte doch auf den, durch sein Selbstbewusstsein gegen jede Anwandlung von Eitelkeit geschützten Dichter sehr wohltätig und anfeuernd. Schon im nächsten Jahre wurde ein neues Werk *Gorski wijenaz* (Wien 1847) vollendet. Eine neue Form, die dramatische, war dazu gewählt worden, die an Puschkin's *Boris Godunov* erinnert; der Stoff, die Vernichtung der Türken in der Zrnagora in der Christnacht 1702, und die poetische Behandlung desselben sind durchaus volksthümlich. Ohne auf den Namen eines Dramas Anspruch zu machen, ist die dramatische Form in dem Gedichte auf eine meisterhafte Weise durchgeführt; es ist, was die Frische und Anmuth der Sprache und der Darstellung betrifft, der Tragödie von Milutinovitsch *Obilitsch* ebenbürtig, welche letztere freilich als kunstgerechtes Drama durch Stoff und Handlung höher steht als der *Gorski wijenaz* des Wladyka, welcher seine Dichtung selbst nur die Dramatisierung eines historischen Ereignisses nennt.

Im Jahre 1847 arbeitete der Dichter an einem neuen, in ähnlicher Form concipirten Gedichte: *Stjepan Mali* (Agram 1851), dessen Sujet der bekannte Aventurier ist, der im Jahre 1767 unter dem Namen Peters III, Kaisers von Russland, nach der Zrnagora kam, und, obwohl die Kaiserin Katharina die Zrnagorer durch einen eigenen Gesandten, Fürsten Dolgoruky, vor ihm, als einem Betrüger, warnen liess, bloss durch den magischen Namen eines „rechtgläubigen Czaren" dieses sonst so ungefügige Volk sieben Jahre lang beherrschte, bis er 1774 von einem Griechen, den der Pascha von Skadar (Scutari) dazu gedungen hatte, im Kloster Brtschela ermordet wurde. Ich bedaure, aus diesen beiden Werken keine Auszüge mittheilen zu können; der Dialog ist mit specifisch zrnagorischen Begriffen und Ausdrücken so durchflochten, dass eine Übersetzung ohne umfänglichen Commentar unverständlich sein müsste, durch einen Commentar aber, fürchte ich, ziemlich ungeniessbar gemacht würde. Vielleicht komme ich jedoch ein andermal darauf zurück.

Das letzte veröffentlichte Werk des Wladyka sind zwei kleine Epen: *Kula Durischitscha i tschardak Aleksitscha godine 1847* (Wien 1850), welche im Style unsres Heldenliedes gehalten, zwei Zrnagorer Heldenthaten aus dem Jahre 1847 feiern. Ausser diesen bereits gedruckten Poesien hinterlässt der Wladyka zahlreiche lyrische und epische Dichtungen, welche jedoch nicht für die Publicität bestimmt sind, da der Dichter an sich selbst eine strenge Kritik übte, und nur das veröffentlichte, was er mit gutem poetischen Gewissen zu dürfen glaubte.

Fassen wir seine ganze dichterische Thätigkeit in einen Rahmen, so müssen wir auch jetzt, wo der Wladyka aller Liebe Freundschaft durch ein allzufrühes Grab entrückt ist, wiederholen, was wir hier schon einmal gesagt haben, dass er ein bedeutendes poetisches Talent gewesen, und nicht nur in einer verhältnissmässig so wenig entwickelten Literatur, wie die serbische, sondern in jeder europäischen Literatur eine ehrenvolle Stelle eingenommen hätte.

Er war eine durch und durch poetische Natur — freilich darf man bei einem Serben keine Sentimentalität und kindliche Gemütlichkeit suchen — ; — Alles an ihm und in ihm war Kraft, männliche Stärke; ich, der ich ihn Jahre lang kannte, habe nie an ihm eine Anwandlung von unmännlicher Schwäche bemerkt. Freundlich, heiter, leutselig, war bei ihm von dem geistlichen Hochmuthe anderer Kirchenhäupter und von dem höchst weltlichen Dünkel kleiner Fürsten keine Spur zu finden. Er lächelte oft über die Verlegenheit der Touristen, wenn sie nach einem Titel suchten, ihn zu begrüssen; es war ihm gleichgültig, ob ihn Jemand mit dem Titel „Hoheit" — welcher ihm in russischen officiellen Schriften gegeben wurde — oder mit dem simplen „Herr" anredete; sein Volk nannte ihn einfach „*Gospodar*", Herr, und die östreichische Diplomatie hatte gar keinen Namen für ihn, worüber er sich oft lustig machte.

Wer ihm achtungsvoll, aber mit offener Stirn entgegenkam, wurde in Zetinje gern gesehn, und Mancher wird sich gewiss der Stunden erinnern, die er in der Gesellschaft des Wladyka mit traulichem und anregendem Gespräche verlebte. Der Wladyka liebte es von Literatur, besonders von Poesie zu sprechen; sah er, dass sein Gast Sinn dafür hatte, so lenkte er das Gespräch auf die Poesie des eigenen Volkes, recitirte interessante Volkslieder, commentierte sie, und lehrte den Fremden sie geniessen. Nächstdem sprach er sehr gern über Geschichte; die im Westen so wenig bekannte slavische Geschichte war in seinem Munde ein Epos, das er wie ein griechischer Rhapsode recitirte. Besonders geläufig war ihm die russische und serbische Geschichte, welcher er die gründlichsten Studien gewidmet hatte. Es bedarf wohl nicht erst der Erwähnung, dass er mit ganzem Herzen Slave war. Wie jeder Zrnagorer liebte auch er die „goldene" Freiheit seiner Berge; aber von der geschwätzigen Schönrednerei des europäischen Doctrinarismus wollte er eben so wenig hören, als von aller octroyirten Freiheit der civilisirten Welt. Er war mehrmals in Russland gewesen, und kannte dort Land und Leute, wie in Deutschland und Italien — er liebte die, wie er sagte, nach deutschen Originalen geformte Büreaukratie Russlands nicht; aber es war seine felsenfeste und oft geäusserte Ueberzeugung, dass die Gesellschaft als solche in keinem europäischen Lande sich so frei bewege und entwickele, als in dem so verrufenen Russland. Ueberhaupt kennt der Zrnagorer keine Furcht vor der bei Ihnen so entsetzlich geschilderten Despotie des russischen Gouvernements; lasst ihm das Haus, die Familie, die Commune so frei, wie sie in der Zrnagora und in Russland ist — nach dem Uebrigen, den staatlichen Institutionen fragt er wenig. — So war denn auch der Wladyka wirklich Panslavist, durchdrungen von der Ueberzeugung, dass das Slaventhum nur mit und durch Russland zur Einheit, durch diese allmählich zur Freiheit und zur „Erfüllung seiner Sendung" geführt werden könne.*

Aus Vorstehendem ist es daher leicht begreiflich, warum der Wladyka sein im vorigen Jahre abgefasstes Testament beim russischen Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten, bei der russischen Gesandschaft in Wien und beim russischen Consul in Ragusa deponirt, und den Letztgenannten zum Vollzieher seines letzten Willens gemacht hatte. Russland ist der einzige Staat, der die Zrnagora als souverainen Staat anerkannte, und seine Diplomatie zur Disposition stellte; wollten ja doch die Anderen mit dem Wladyka, den sie für eine Espèce von europäischem Tameameha hielten, in keine diplomatische Verbindung treten, obwohl zuvor Oestreich seine wohlgeführten Schläge auf die *Bocche di Cattaro* schwer genug gefühlt hatte, und Ursache gehabt hätte zu wünschen, in einem freundschaftlichen Verhältnisse zu demselben zu stehen.

Doch um tu Wladyka zurückzukehren, habe ich noch zu bemerken, dass er sich in den letzten Jahren durch eine Verkühlung in Wien die Schwindsucht zugezogen hatte. Obwohl er von der Unheilbarkeit des Uebels überzeugt war, reiste er seit dem vorigen Winter in Italien, um dem Wunsche seiner Verwandten zu entsprechen, und unter dem mildern Himmel Linderung zu suchen. Die Sehnsucht nach der Heimat führte ihn im October zurück. Sein Geist hatte sich nicht beugen lassen, aber

---

* Ausser einigen jungen Leuten, welche durch ihren Aufenthalt in den westeuropäischen Ländern mit dem Leben der dortigen politischen Parteien bekannt wurden, und nach diesem Masstabe die heimathlichen Zustände messen, theilt das ganze serbische Volk die zuvor geäusserte Ansicht. — Ich werde in nächster Zeit darüber in diesen Blättern sprechen, und wünsche, dass der freundliche Leser dieses Fact anerkenne, wie ich selbst es anerkennen musste.

Anm. des Verf.

sein Körper erlag. Dieser Mann, dessen Jupitergestalt und antike Schönheit so manchen Blick auf sich gezogen hatte, glich nur noch einem Schatten, als er in Zetinje ankam. Er fühlte sein Ende nahen, traf selbst alle für diesen Fall nothwendigen Anstalten, und am Morgen des 19/31. Octobers hauchte er mit der Ruhe des Weisen und in dem Bewusstsein eines wohlangewandten Lebens seinen Geist aus.

Sein Bruder, Pero Petrovitsch Njegoš, Fürst und ehemaliger Offizier Russlands, übernahm die Regentschaft für seinen dreizehnjährigen Neffen, Daniel Petrovitsch Njegosch, den der verstorbene Wladyka zum Nachfolger erklärte, und nach Russland sandte, damit er dort, nach Vollendung seiner Studien, zum Wladyka geweiht werde. Da sich von dem Knaben jetzt noch wenig sagen lässt, so ist auch jede Vermuthung über die nächste Zukunft der Zrnagora unnütz. Vor der Hand hat man nur daran festzuhalten, dass die Zrnagora eine ganz unschätzbare Position Russlands im adriatischen Meere ist, und ich glaube nicht, dass diese Stellung Russland streitig gemacht werden könne. So wenigstens stellt sich die Sache dar, wenn man die menschlichen Dinge so fasst, wie sie sind, und nicht, wie wir sie zu sehen wünschen.

ПРЕМИНУЛИ ВЛАДИКА ЦРНЕ ГОРЕ

Смрт занимљивог човека који је часопису *Grenzboten* већ више пута давао повода да пажњу својих читалаца скрене на стање у западној Турској и Далмацији, навела је редакцију да замоли једног од својих словенских пријатеља да прикаже његов списатељски рад, пошто је овај као лични пријатељ преминулог и као човек који је упознат са свим околностима брдског утврђења Црне Горе за то најпозванији.

Ми Немци смо ратоборног владику са ханџаром и пушком кремењачом упознали само на основу новинских вести као немирног суседа Аустријанаца и Турака, или, ако смо путовали кроз оне пределе, као гостољубивог и љубазног домаћина у његовој дивљој околини. Ако га овде представљамо као песника, онда не нам зацело бити дозвољено да у нашој похвали, коју му српски сусед и пријатељ уделује свом душом, будемо трезвени. Остаће довољно тога да нам се предочи чудесна судбина овог покојника. Дајемо реч нашем дописнику:

„Човек чијој је успомени ова скица посвећена био је тако занимљива политичка појава да би већ тиме био оправдан исцрпан приказ његовог развојног пута и духовног живота; али он постаје још значајнији услед околности да се у њему, у обличју једне високо обдарене личности, која је, пуна одушевљења за духовне тековине данашњег човечанства, тежила да да усвоји а да при томе не одбаци биће свог сопственог народа, предочава духовна борба словенства са културним елементима Запада.

Чудесна је судбина нас Словена! Ми појединци, којима је било дато да црпемо на изворима западне науке, када се вратимо кући својима, веома се тешко спријатељимо са грубим али снажним бићем нашег народа. Док смо млади тешко нам пада да мерило које су нам пријатељи дали не применимо на домовину, иако смо га испробали на нашем сопственом бићу и утврдили да нам не одговара сасвим. Груба спољашност народа се тешко подноси ако смо навикли да се лако и без даљњега крећемо у глатким линијама кругова у оквиру којих смо се кретали на далеком Западу; домаћи живот, чију би поезију сагледао и ценио и површни странац, чини нам се тако непоетичан да годинама чезнемо за аудиторијумима универзитета и запрашеним регалима библиотека, у којима смо просањали понеку годину, за круговима научника, уметника и виртуоза, и ми смо били и поносни и радосни што суделујемо у разговорима тих кругова. Али ми постајемо старији, — оно за чим смо чезнули, то постаје успомена, — ми улазимо у шаренило домаћег живота, и тиме боље упознајемо сопствени народ: ми се миримо са завичајем. Нема тог Србина у коме реч „Восток", исток, не би дирнула најтананију струну његова срца; Исток, у који се понеки западни поета рефлексијом заљубио, јесте наш завичај; та реч код нас не представља неодређени појам — наш Исток не прелази преко словенског завичаја — он је идентичан са нашом отаџбином, у који сваки правоверни Србин природно укључује и *Цариград* — ваш Константинопоље.

Али да пређемо на стзар.

Владика Петар је тек био напунио деветнаесту годину када га је 1830. године смрт његовог ујака, владике Петра I, довела на положај највишег свештеника и владара Црне Горе. Младић се није био припремио за ту улогу; чак још није био ни рукоположен за свештеника — то се тек након три године десило у Петрограду, где је и добио своје образовање. Пошто је преузео власт, почео је да живи у складу са својим жељама; пошто се у Црној Гори заправо и не може много владати, то је имао доста времена да утоли своју жеђ за знањем. Руска литература је, као што је познато, веома богата — понекада добрим — елементарним делима из свих наука. Из тих дела је црпео прва знања о духовном напретку човечанства; после руских уџила дошла су италијанска и француска, доцнијих година зацело и немачка. Обдарен изванредним памћењем и великом лакоћом схватања, он је за неколико година био довољно упућен у све дисциплине хуманистичких наука. Тако припремљен, почео је озбиљно да студира поезију; Пушкина и Мицкијевича, Хомера и Дантеа је одмах заволео — његов љубимац и стални пратилац у домовини и иностранству постао и остао му је Хомер, у којем је (како Кол тачно јавља) видео отеловљење домаћег народног живота.

Владика је већ почетком тридесетих година у годишњаку *Грлица*, који је сам уређивао, штампао неколико својих поетских творевина, али то је било само најмањи део његових тадашњих радова, који ни у ком случају нису били намењени публици. Нећу бити индискретан ако споменем да се међу тим радовима налазио српски превод прве три књиге *Илијаде* у метру српских јуначких песама, који је, судећи по почетку, много обећавао, али га је из пијетета према недостижном идеалу песника касније спалио.

Несрећене домаће околности остављале су све до почетка четрдесетих година мало простора поезији. Сукоби са аустријским суседом били су повезани са многим заћевицама између појединих племена, тако да је била потребна сва енергија владичина да се томе стане на крај. Поштовалац Бекарија и хуманиста, он је тешка срца увидео да њихове теорије о држави, праву и казни нису применљиве на његов народ. Конфликт у који је тиме доспео са собом и својим дотадашњим погледима учинио је грчки ведрог и поетског човека тако сетним да је тек након дугогодишње борбе резигнирао и помирио се са собом, пошто се одрекао страних идеала и окренуо се свом сопственом народу. Преокрет у расположењу, међутим, био је од одлучног значаја по његову поезију; он је дуже и даље волео своје љубимце, Хомера и Пушкина, али његова сопствена продукција није више била под њиховим утицајем — она је постала апсолутно народска.

У тим годинама унутрашње борбе настала је као споменик помирења са самим собом дидактичка поема *Луча микрокозма* (Београд, 1845) — доказ да песнику није била страна фило-

зофска спекулација. Наравно, у њој није изражено неко прецизно одређено филозофско гледиште, али је свакако веома пријатно када један словенски кнез и бискуп словенске цркве признаје и слави слободу људског духа и мисли као моменат божанског у човеку.

Истовремено са том дидактичком поемом појавило се и једно веће поетско дело владике под насловом *Огледало српско* (Београд, 1845), циклус од 61 јуначке песме које, посвећене Пушкиновом песничком генију, представљају поетски приказ црногорске историје. Основну идеју дела чини самосвест те гомилице српских јунака да је мисија Стевана Душана након пада српског царства прешла на Црну Гору: Црна Гора, једина слободна земља Срба, одређена је да буде предводник крста и ослободилац српског племена. Скоро петовековна борба против ислама постаје тиме у извесном смислу провиденцијалном нужношћу, истрајност мале гомилице јемство коначне победе.

Ово дело је имало изванредан успех и ставило владичино име поред имена великог Симе Милутиновића. Овај успех је на самог песника, кога је његова самосвест штитила од сваке сујете, деловао благотворно и подстицајно. Већ наредне године завршио је ново дело *Горски вијенац* (Беч, 1847). За то дело је изабрао једну нову форму, форму драме, која подсећа на Пушкиновог *Бориса Годунова;* тематика, погубљење потурица у Црној Гори на Божић 1702, и сама поетска обрада, потпуно су у народном духу. Без претензија на назив драме, драмска форма је у поеми спроведена на мајсторски начин; она је, што се тиче свежине и љупкости језика и представе, равна Милутиновићевој трагедији *Обилић,* која наравно, као уметничка драма, својом тематиком и радњом, стоји изнад владичиног *Горског вијенца,* који је сам своју поетску творевину назвао само драматизацијом једног историјског догађаја.

1847. године је песник радио на једном новом, у сличној форми конципираном делу: на *Шћепану Малом* (Загреб, 1851), чију садржину чини познати пустолов, који је 1767. године под именом руског цара Петра III дошао у Црну Гору и, иако је царица Катарина преко свог личног посланика кнеза Долгоруког опоменула Црногорце да се ради о варалици, захваљујући само свом магичном имену „правоверног цара", пуних седам година владао овим иначе непокорним народом, све док га 1774. године у манастиру Брчели није убио један Грк, кога је био унајмио скадарски паша. Жао ми је што из ова два дела не могу да дам одломке; дијалог је тако прожет специфичним црногорским појмовима и изразима да би један превод без опширног коментара морао бити неразумљив, док би опет коментар, бојим се, довео до тога да се у њему не би могло уживати. Можда ће се другом приликом вратити на то.

Последње објављено дело владичино су два мала спева: *Кула Буришића и чардак Алексића године 1847* (Беч, 1850), у којима се у стилу наше народне јуначке песме опевају два црногорска јуначка дела из године 1847. Поред ових штампаних дела остакло је владика и многобројне лирске и епске творевине, које, међутим, нису намењене објављивању, пошто је песник према самом себи био веома критичан и објављивао само оно за што је сматрао да може објавити са пуном поетском савешћу.

Ако саберемо сву његову поетску делатност, онда и сада, када нам је владика отргнут прераном смрћу од наше љубави и пријатељства, морамо да поновимо оно што смо већ једном казали: да је био значајан поетски таленат и да би не само у једној сразмерно тако мало развијеној литератури као што је српска већ и у свакој европској литератури заузео часно место.

Он је био једна скроз на скроз поетска природа — наравно, код једног Србина не смемо тражити сентименталност и детињу осећајност, — све је на њему и у њему била снага, мушка снага; ја сам га годинама познавао и никада на њему нисам запазио знак немушке слабости. Љубазан, ведар, пријатан какав је био, код њега није било ни трага од духовничке надмености других црквених поглавара и световног уображења малих владара. Често се смејао збуњености туриста када би ови трагали за неком титулом којом би га поздравили; њему је било свеједно да ли ће га неко ословити са титулом „Висости" — која му је дата у руским званичним писмима — или са једноставним „господине"; његов народ га је једноставно звао „господаром", а аустријска дипломатија уопште није имала титуле за њега, због чега је често збијао шале.

Ко му је с поштовањем али и отворена чела приступао, тај је био радо виђен гост на Цетињу, и понеко ће се сигурно сећати часова које је провео у друштву владичином у присном и занимљивом разговору. Владика је волео да разговара о литератури, нарочито о поезији; ако би запазио да му гост има смисла за поезију, онда би разговор брзо скренуо на поезију свог народа, затим би рецитовао занимљиве народне песме, коментарисао их и подучавао странца да у њима ужива. Поред тога је веома радо говорио о историји; словенска историја, тако мало позната на Западу, била је у његовим устима један еп, који је рецитовао као неки грчки рапсод. Нарочито је добро познавао руску и српску историју, којима је био посветио веома помне студије. Зацело није потребно посебно помињати да је целим срцем био Словен. И он је као и сваки Црногорац волео „златну" слободу својих брда; али за брбљиву красноречивост европског доктринаризма је исто толико мало марио као и за октроисану слободу цивилизованог света. Више пута је био у Русији, и тамо је познавао и земљу и људе, био је и у Немачкој и Италији, — он није волео бирократију Русије, обликовану, како је рекао, по немачким оригиналима; али је чврсто био уверен, и то је често и говорио, да се друштво као такво ни у једној европској земљи не креће и не развија тако слободно као у тој тако озлоглашеној Русији. Црногорац уопште не зна за страх пред том код Вас тако стравично описаном деспотијом руске владазине; оставите да му кућа, породица, комуне буду тако слободне као што су у Црној Гори и Русији — за остало, за државне институције, мало ће марити. Тако је и владика у ствари био панслависта, прожет уверењем да словенство може остварити своје јединство само са Русијом и преко Русије, да помоћу ње постепено оствари слободу и „испуни своју мисију".*

На основу изложеног стога је лако схватити зашто је владика свој тестамент, који је саставио прошле године, депоновао код руског министарства спољних послова, код руског посланства у Бечу и код руског конзула у Дубровнику, и зашто је овог последњег наименовао извршитељем своје последње воље. Русија је једина држава која је Црну Гору признала као суверену државу и своју дипломатију владици ставила на располагање; други нису са владиком хтели да ступе у дипломатске односе, иако је Аустрија доста тешко осетила његове добро изведене ударце на Боку Которску и имала разлога да пожели да с њим живи у пријатељству.

Али да се вратимо на владику; морамо још да напоменемо да је последњих година, прехладивши се у Бечу, оболео од туберкулозе. Иако је био упорен у неизлечивост болке, путовао је од прошле године у Италију да би удовољио жељи својих рођака и у благом поднебљу потражио лека. Чежња за домовином довела га је у октобру натраг. Његов дух се није дао, али тело

---

* Изузев неколико младих људи, који су боравком у западним земљама упознали живот тамошњих политичких партија и који по тим мерилима мере наше домаће прилике, малопре изражено мишљење дели цео српски народ. — Ја ћу ускоро о томе писати у овом листу, и желим да љубазни читалац призна ту чињеницу, као што сам је и ја сам морао признати.

Напом. аутора

је подлегло. Тај човек, чија је јупитерска појава и античка лепота привлачила погледе многих људи, личио је само још на сенку када је стигао на Цетиње. Осећао је да је крај ту, сам је предузео све потребне мере, и у јутро 19/31. октобра испустио је, с миром мудраца и са свешћу добро оствареног живота, душу.

Његов брат, Перо Петровић Његош, кнез и некадашњи официр Русије, преузео је регентство за свог тринаестогодишњег нећака Данила Петровића Његоша, кога је преминули владика одредио за наследника и упутио за Русију, како би тамо, након завршених студија, био посвећен за владику. Пошто се сада још мало шта може рећи о дечаку, то би свако нагађање о најближој будућности Црне Горе било некорисно. Засада се може сматрати да Црна Гора представља једну непроцењиву позицију Русије на Јадранском мору и ја не верујем да ће се та позиција Русије моћи оспорити. Тако барем изгледају ствари, ако се људске ствари узму тако какве оне јесу а не онако како ми желимо да их видимо.

КА ПОТПУНИЈЕМ ПОЗНАВАЊУ КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЋА

1967. год. у издању Матице српске изашла је из штампе монографија др Миховила Томандла *Живот и рад Константина Пеичића*, у којој је свестрано осветљена личност Пеичића. Како међутим могу да укажем на неке нове податке у вези са Пеичићевим књижевним радом, који је изложен у IV поглављу Томандлове монографије, упозоравам овде на неколико радова које Томандл није знао. Томандл, наиме, у поменутом одељку поуздано наводи само песме које су објављене у *Летопису* МС, што се из његових напомена (81—91) може тачно утврдити; напомиње још и да је од Пеичића остала једна његова необјављена песма под насловом *Плач над гробом Саве Текелије*, за коју претпоставља да је настала између 1874—1882. год., као и да је та песма сачувана у препису Павла Аршинова, тадашњег потомца Текелијиног завода. Међутим, песма под скоро истим насловом, *Плачеван спомен Сави Текелији на погреб*, објављена је још 1842. године у *Српском народном листу*.[1] У истом листу 1843. године објављена је и друга песма: *На светог Саву вечнаја памјат Сави Текелији* са потписом К. Пеичић.[2]

Занимљиво је напоменути да песма у препису П. Аршинова, коју је у својој монографији Томандл објавио, садржи више стихова из песме објављене 1842, а само три из песме објављене 1843. Исто тако оне се разликују и по броју стихова: песма у препису Аршинова има 30 стихова, док песма *Плачеван спомен* има 44, а песма *На светог Саву* 137 стихова. Ради упоређења наводим стихове у препису упоредо са онима који су објављени:

Плач над гробом Саве Текелије
(у препису П. Аршинова)

Одступите од мене ваштества,
Са гибељи семеном въ зачетку,
Зраци сунца и ви ослепили,
Мрзи, бежи, очи свидиоца.

II

. . .
Свет начело у глувоћи таме,
Ридала би нек се јад разлеже,
По празноме ништаства бескрајству,
Па би мору почетак задела,
Мору црном, али мору сињем,
Аждају би тад клетва излегла,
Да сакруши чељуст ничтожења,
Врт живота нек не опустошава.

III

Чуј глувоћо и зајечи немство!
И вечита слепоћо прогледај,
Природа му позориште даде,
Усхитреног божјег отъ погледа,
Свог љубимца, небеса љубимца,

Плачеванъ споменъ Сави Текеліи
(објављена 1842)

Отступите отъ мене вештетства!
Носећ' семе гибели въ зачетку!
Зрацы сунца и вы ослепили!
Грозна печаль уцвелѣне душе
Мерзи, бежи свакогъ свидѣтеля,

. . .
Свегъ начало; у глувоћу мрака
Тужила бы, некъ се ядъ разлеже
По празноме ништества безкрајству,

. . . .
Првомъ моору почетакъ задала,
Првомъ моору, али мору црномъ,

. . .
Аждаю бы ту клетва излегла,
Вертъ живота да не опустошава! —
Чуй глувоћо, и запишти немство,
И вечита слепоћо прогледай:
Природа вамъ позориште дае
Ухитрено Божегъ отъ погледа;
Свогъ любимца, Боже гъ любимца,
Крунъ свету земаљскогъ вершества
Змиямъ, црвлю, на питанѣ баца!

Змијам црвљу на питање баци,
И достојност човечанству узе.
Прах и пепо остаје на земљи,
. . .

Плач над гробом Саве Текелије
(у препису П. Аршинова)

. . .
Тамо змија с љубичицом спава,
Тамо нема вере ни језика,
Нити воде стихије ратове,
Ни закони народе пасторке,
Веће... (закон) и вечита правда
Достојнство човечеству скида!
У прахпепељ урнекъ разтворава! —

На Светог Саву вѣчная памятъ Савви Текеліи

Нити гуя съ любичицомъ спава. —
И не воде стіхіе ратове,
Нити люди за Мое и Твое;
. . .
Нема рода, закона, пасторка,
Ни очува вѣре ни єзыка! —
. . .

Од књижевних радова у истом листу Пеичић је објавио и *Преглед песме: Сабља момче, цвет девојче*[3]. То је приказ баладе Јована Суботића, потписан иницијалом „П". Међутим, у садржају је наведен као аутор: Константин Пејичић.[4] Аутора је у садржају свакако разрешио уредник и издавач Теодор Павловић, па се према томе може сматрати да је разрешење аутора веродостојно, јер је Т. Павловић био пријатељ Пеичићев. Томандл, међутим, не бележи овај рад Пеичићев.

Томандл се осврће и на Пеичићеве погледе на књижевни језик и у вези с тим приписује му повећи напис под насловом *Нешто о књижевном језику нашем,* за који каже да је анонимно објављен у Пешти. Чланак о којем је реч у ствари је потписан иницијалом „Др. П."[5] Очигледно је да је М. Томандл погрешно закључио да се потпис „Др. П." односи на Пеичића, јер у садржају *Српског народног листа* за тај чланак уредник наводи као аутора Г. Петрановића[6]. Чини нам се да ни овога пута не би требало сумњати у то да је уредник, издавач и пријатељ К. Пеичића, погрешио и чланак уместо Пеичићу приписао Г. Петрановићу. Међутим, Пеичићеву белешку о неким његовим погледима на књижевни језик налазимо на другом месту, наиме иза последњих стихова у песми *Плачеван спомен Сави Текелији на погреб* Пеичић излаже и нека своја расматрања о српском језику.[7] Оно није без извесне занимљивости.

И поред тога што је користио велик број извора за своју монографију, Томандл, изгледа, није стигао да детаљно прегледа и *Српски народни лист,* па вероватно због тога није уочио и неке друге радове објављене у том листу, који би се могли приписати Пеичићу. Овом приликом, поред већ наведених, поменула бих и два чланка у *Српском народном листу* за које претпостављам да их је написао Пеичић. Први је: *Добродошлица србскима дневницима у 1839,*[8] потписан иницијалима „П. К." док их је у садржају уредник, наместо имена аутора, унео као „К. П."[9] По овоме изгледа да су испод чланка погрешно стављени иницијали и да их је уредник у садржају правилно унео. У овом чланку аутор поздравља излажење четири *Дневника,* а у парадоксима одговара читатељима који их критикују и на једном месту каже: „Благо оном', кога ни најманя частъ прекора овогъ или онаковогъ згодила не бы — благо ономъ Србљину, кои самъ себи у томъ ни єдне речи пребацыти нема, што, и ако, журнали наши іоштъ єднако изъ средности главу свою не подижу — . . ."

Други чланак је *Известије из сремски Карловаца*[10]. Овај чланак је без потписа, док је у садржају уредник означио аутора иницијалима „(К. П.)". Како се у овом напису говори о извештају и прослави завршетка школске године у Богословији и Гимназији у Ср. Карловцима, а будући да је Пеичић у то време живео и радио у том месту (члан Гимназијског патроната, а од 1843. и директор српских основних школа итд.),[11] може се претпоставити да је Пеичић аутор и овог написа.

Јелена Николић

[1] Плачеванъ споменъ Сави Текеліи на погребъ, Отъ Константина Пеичића, Медіц. Доктора. — Србскій народный листъ. Год. VII, 5. нов., 1842, число 38, стр. 295—396. — О томе је забележено и у Bibliografiji rasprava, članaka i književnih radova. II Jugoslovenska književnost, II, Poezija. M — P. — Zagreb, Leksikografski zavod, 1961, str. 287 Pejičić, Konstantin — bibliografija njegovih radova pod br. 82792 — Plačevan' spomen' Savi Tekeli na pogreb. Srbskij narodnyj list, 7/1842, 38, 295 [ćir.]. Usto autorova beleška o srpskom jeziku. —
[2] На Светог Савву Вѣчная память Савви Текеліи. К. Пеичић. Србскій народный листъ. Год. VIII, 21 јан., число 3, стр. 17—18. — U Bibliografiji rasprava, čla-

naka i književnih radova. Jugoslovenska književnost. II, Poezija. M—P. ... pod br. 82793 stoji: Na Svetog' Savvu večnaja pamjat' Savvi Tekelii. Serbskij narodnyj list, 8/1843, 3, 17—18 [ćir.]. — [3] Сербскій народный листъ. Год. VIII, 11 марта 1843, 10 чис., стр. 76—79. — [4] Содержаніе Срп. Нар. Листа за прво теченіе године 1843. — „Прегледъ песме: Сабля момче; Цвѣтъ Девойче, одъ Конст. Пеичића. — [5] М. Томандл, Живот и рад Константина Пеичића. У напомени бр. 97 стоји: „Др П. Нешто о књижевном језику нашем. Српски народни лист 17, 130 —, IV 1838." — [6] Содержаніе С. Н. листа за годину 1838: „Нешто о наш. књижев. єзику (Г. Петран.) 130." — [7] О да тужна Сербомъ* запамтеня! Защтъ изиђе из таме незнаня! Защтъ не прости судбо єдиноме?! — Иза наведених стихова са ознаком* Пеичић почиње своју белешку: „Српскомъ Лексікографу". — [8] „Добродошлица сербскима дневницима у 1839. Години почетку (Парадокс)" — Сербскій народный листъ. Год. IV, 1839, число 3, стр. 18—19. — [9] Содержаніе С. Нар. листа 1-огъ теченія 1839. — Добродошлица сербскима дневньцима (К. П.) ... 18. [10] Извѣстіе изъ сремски Карловаца. — Сербскій народный листъ, Год. V, 8 авг. 1840, число 32, стр. 254. — [11] М. Томандл, н. д. стр. 20.

VEZE V. A. MACIEJOWSKOG SA SRBIMA I HRVATIMA

Rad poljskog slaviste, profesora Varšavskog univerziteta Vaclava Aleksandra Maciejowskog (1793—1883), nije dosad doživeo ni u Poljskoj ni u inostranstvu sintetičku obradu i odgovarajuće ocene. Nemojmo se tome čuditi. Maciejowski nije svojevremeno uživao naklonost poljskog društva, neprijateljski naoštrenog prema carskoj Rusiji. Mickiewicz je čak ubrojio Maciejowskog, koji je nakon zatvaranja Varšavskog univerziteta od strane okupatora primio zvanje apelacionog sudije Mazovjetskog sudskog veća, u izdajnike otadžbine. Deo njegovih radova pisanih u panslavističkom duhu bio je primljen u poljskom društvu veoma kritički, naročito njegovo delo pod naslovom *Memoari o povijesti, pismenosti i zakonodavstvu Slovena,*[1] koji su prevedeni na ruski i francuski. Nastojao je između ostalog dokazati da su svi Sloveni ispovedali u prošlosti hrišćansku veru istočne veroispovesti. Za razliku od poljskog društva, carske vlasti bile su naklonjene baš prema tome delu i podržavale su dalja istraživanja Maciejowskog. Možda će ipak rezultati posljednjih istraživanja u Wislici u nekom stepenu potvrditi pravilnost izvesnih tvrdnji Maciejowskog, tvrdnji pisanih, prema mom skromnom mišljenju, bez ubeđenja, pisanih možda čak uprkos vlastitom uverenju.

Evo kako piše poznati češki rusofil, Vaclav Hanka, 13. jula 1844. g., „pronalazač" Kralodvorskog i Zelenogorskog rukopisa, svome poljskome prijatelju: „Byla tu jedna dáma z království s dceruškami i ty při prohlížení knih útočíce právě na Vaše povídaly, že Vy píšete to, čemu sám nevěříte. Radil bych, abyste zvláště v ústním mluvení opatrnější byl."[2]

Kod drugih slovenskih naroda, naročito kod Čeha, koji su u carskoj Rusiji videli velikog slovenskog brata, koji jedini može da ih oslobodi omrznutog habsburškog jarma, uživao je Maciejowski veliku naklonost. Ništa dakle nije bilo čudno što je udovica Maciejowskog, ubrzo posle smrti svoga muža, predala većinu pokojnikove korespondencije istaknutom češkom polonofilu Edvardu Jelinku, redaktoru *Slovanskog zbornika,* koji je na stupcima ovog časopisa štampao mnoga pisma (naročito čeških autora upućenih poljskom slavisti).

Delatnost Vaclava Aleksandra Maciejowskog bila je dobro poznata i visoko cenjena takođe i kod Južnih Slovena, naročito kod Srba. Neosporno velike zasluge imao je Maciejowski kao istraživač na području istorije slovenskog prava, a njegova *Istorija slovenskog zakonodavstva*[3] bila je u velikom stepenu pionirski rad. Baš ovo delo bilo je prevedeno i na srpski jezik.[4] Vrlo je interesantno da je taj prevod imao 654 pretplatnika, a poljski original samo 140.[5] U časopisu *Serbski letopis* (LXXXI, iz godine 1850) pojavio se pored toga prevod njegovog rada pod naslovom: *O slavenskim činovnicima pre XIII stoletja* — (preveo Sima Filipović).

Maciejowski, dobar poznavalac istorije Južnih Slovena, pratio je pažljivo njihove časopise. Na stupcima *Porodične kronike* obelodanio je članak pod naslovom: *Reč o današnjoj periodičnoj hrvatskoj štampi*[6]. U ovom je časopisu[7] objavio iduće godine rad posvećen radu Jugoslavenske akademije. Takođe se živo interesovao za srpske i hrvatske radove, pretežno iz oblasti istorije sloven-

skog prava, i dao je između ostalog prikaz knjige B. Bogišića *Pravni običaji u Slovena*[8]. Održavao je uostalom sa autorom *Crnogorskog kodeksa* živu prepisku[9]. Korespondirao je takođe sa političarom i hrvatskim piscem, osnivačem tzv. ilirizma — Ljudevitom Gajem[10], Antunom Mažuranićem[11], te Đ. Daničićem[12], čiji je *Rječnik hrvatskoga jezika* bio vrlo pozitivno ocenjen u poljskoj javnosti[13]. Godine 1850. Maciejowski je dobio diplomu počasnog člana Društva za povestnicu i starine jugoslavenske, koju je potpisao autor dela *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII* — Ivan Kukuljević[14]. Maciejowskog se takođe seća V. Jagić u svojoj *Istoriji slavjanske filologije*[15] i u *Spomenima mojega života.*[16]

Kako je bilo već naglašeno, naročite simpatije prema Maciejowskom gajili su Srbi. Dokaz za to bilo je njegovo imenovanje 1858. g. za dopisnog člana Društva srpske slovesnosti. Obaveštenje o tome od 16. juna 1856. i diploma nalazi se u arhivi Poljske akademije nauka (Varšavsko društvo) u Varšavi[17]. Sadržaj obaveštenja navodimo tu in extenso:

Друштво Српске Словесности
у Београду

Господину
Dr A. W. Maciejowskom

Изабравши Вас Друштво Српске Словесности за свога члана шаље Вам приложену диплому и свои устав и нада се, да ће те му науком својом радо помагати у књижевној радни његовој.

У Београду 16 јуна 1858

Секретар
(Потпис нечитак)

За Подпредседатеља
(Потпис нечитак)

Taj dopis je pisan ćirilicom.

Sem toga pohranjeno je u arhivi PAN u Varšavi obaveštenje od 19. decembra 1867. godine o naimenovanju Maciejowskog za počasnog člana JAZU, koje je potpisao Đ. Daničić[18]. St. Borowski u svome radu „Maciejowskiana" ne pominje ni jedan od ovih dokumenata. Materiale za biografiju V. A. Maciejowskog[19] prilažemo tu u potpunosti:

br. 129
Gospodine!
Čast mi je javiti Vam, da Vas je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 25 srpnja ove godine izabrala za svojega počastnoga člana. Šaljući Vam priloženu diplomu o tom pokorno Vas molim da biste izvoljeli javiti jugoslavenskoj akademiji da ste diplomu primili.
U Zagrebu 19 prosinca 1867
S dubokim poštovanjem

Đ. Daničić
tajnik jugoslavenske akademije

Počastnomu članu jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti gospodinu Maciejowskomu u Varšavi.

Jerzy Slizinski

[1] I—II, Petersburg i Lipsk, 1839. Uporedi između ostaloģ: B. Kopitar Hesychii Glossographii discipulus, Wien, 1839 te F. Kidrić, Die slavische Liturgie in Polen, Archiv f. Slavische Philologie, 1906, s 614—623. — [2] Upor. J. Slizinski, Zu den Kontakten W. A. Maciejowskis mit tschechischen und slowakischen Slawisten. Beiträge zur Geschichte der Slawistik, Berlin, 1964, s 387—404. — [3] I—IV, Warszawa — Lipsk, 1832—1935. II izd. I—IV, Warszawa, 1856—1858. Upor, izm. ost. M Kostrenčić, Vinodolski zakon, Rad. Jugoslavenske Akademije, 1923, s 139—140. — [4] Н. Крстић, Историја Славенски права од дра Вацлава Мациеловског, Будим, 1856. — [5] Upor. St. Borowski, Maciejowskiana, Wrocław, 178. — [6] Kronika Rodzinna, 1869, s 66. — [7] Kronika Rodzina, 1870, s 131. — [8] Gazeta Polska, 1867, br. 136. — [9] Upor. St. Borowski, Baltazar Bogišić 1834—1908, Warszawa, 1936, s 17—27, te J. Slizinski, Veze Baltazara Bogišića s Poljacima, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 1959, s 3337—347, isti. — Prijem crnogorskog Imovinskog zakonika u Poljskoj, Istorijski zapisi, 1958, br. 1—2, s. 261—266 — [13] Upor. A. Francev, K. biografii V. A. Macieievskogo, Zapiski Obščestva istorii, filologii i prava pri Imperatorskom Varšavskom Universitete, Varšava, 1909, s 214—254, te Pisma pisana, dru Ludevitu Gaju i ńeki ńegovi sastavci (1828—1850), Građa za povijest književnosti hrvatske, Zagreb, 1909, knj. 6. — [11] Upor. T. Grabowski, Listy W. A. Maciejowskiego do Antoniego Mažuranića, Kwartalnik Historyczny, 1909, s 566—573. — [12] E. Jelínek objavio je u Slovanskom zborniku, V. 1886, s 32—33 četiri pisma Daničićeva upućena Maciejowskom (od 16. 11. 1868. — 24. 12. 1869. i 27. 3. 1871). — [13] Uporedi, Kalina, Z filologii słowiańskiej, Przewodnik Naukowo-Literacki, 1880, s 479—480. — [14] Ova diploma se nalazi u Arhivi Poljske akademije nauka (Naučno varšavsko društvo) u Varšavi, sig. 28. -- [15] Petersburg, 1910, s 232—237. — [16] Beograd, 1930. — [17] sig. 30, 31. — [18] sig. 34. — [19] Vroclav, 1959.

ДОПУНЕ И ИСПРАВКЕ ДРА ИЛИЈЕ ОГЊАНОВИЋА У КЊИЗИ „ГРОБОВИ ЗНАМЕНИТИХ СРБА ШТО СУ ИМ КОСТИ У НОВОМ САДУ УКОПАНЕ"

У Библиотеци Матице српске у Новом Саду, под сигнатурним бројем P I 3010, односно инвентарским бројем 189225, чува се књига дра Илије Огњановића-Абуказема *Гробови знаменитих Срба што су им кости у Новом Саду укопане*. Као што је познато, попис је прештампан из *Јавора* за 1890. и те исте године појавио се, као посебна књижица, у издању Арсе Пајевића.

Непосредно иза краћег предговора у књизи следе имена и најнужнији подаци о свакоме од покојника сахрањених: а) у алмашком гробљу, б) у успенском гробљу, в) у св. јованској порти, г) у алмашкој порти, д) у успенској цркви и порти, е) у саборној порти и ж) у св. николајевској порти.

Књижица се завршава азбучном ознаком з) — „Додаци и примедбе" —, а обухвата укупно 78 штампаних страница in-16° формата. „Имена покојника који се у овој књижици спомињу", заправо садржај, завршава се на осамдесет и другој штампаној страни, на којој су одштампани и „ИСПРАВЦИ". Књига је, судећи по повезу, имала само још један празан лист.

Међутим, овако одштампан текст аутор није сматрао ни потпуним, ни завршеним, о чему најречитије говоре многобројне исправке и допуне које је уносио или у њега, или их брижљиво исписивао на маргинама.

Претпостављам да је сам Огњановић дао управо овај примерак књиге, који чува Матичина Библиотека, да се повеже. Пре свега, увезана је у тврд повез тамномрке боје, на чијој се првој страни корица и рикни налази одштампан, златотиском, њен назив. С друге, пак, стране иза штампаног текста у њој је, као њен саставни део, укоричено још осамдесет страница (5 + 5 листа, као један табак) — потпуно чисте, беле, тврђе хартије — на којима је Абуказем исписивао „Допуне овом списку и исправке" и „Допуне и исправке"[4].

Први део текста, писан (као и други, уосталом) руком самог Огњановића, сматрам *наставком пописа*, како га и сам Абуказем назива у уводној белешци „Допунама овога списка и исправцима", док други део, стварно, чине „Допуне и исправци". Ово своје мишљење заснивам на чињеници да је Огњановић најпре убележио само најосновније податке, иначе већ објављене у *Јавору* за 1891. (стр. 199 и даље), а потом „наставио тај списак, бележећи имена нових покојника" скоро све до своје смрти,[1] док је „Допуне и исправке", по свему судећи, водио од тренутка изласка књиге из штампе па до пред крај живота.[2] Коначно, на овакву тврдњу наводе и два графолошка податка. По самом рукопису Огњановића лако је устврдити да су текстови о умрлима записивани веома брижљиво из године у годину. (Дакле, нису забележени истовремено.) У касније, пак, насталим рукописима, и то једино у речи „умро", све чешће налазимо примере бележења слова „р" само знаком „р", а све ређе „рь", како га је, иначе, Огњановић искључиво писао у раније насталим текстовима.

Треба, најзад, напоменути да „Допуне овоме списку и исправци" и „Допуне и исправци" и физички чине две целине. Ево из којих разлога. „Допуне овоме списку и исправци" — бележени најпре љубичастим, а потом црним мастилом,[3] надопуњаване текстом писаним оловком и црним мастилом — обухватају прве (двадесет и једну) странице. Након тога следи четрдесет и једна празна страна, а за њоме седам страна (писаних црним мастилом) „Допуна и исправака". До краја укориченог примерка остало је једанаест неисписаних страница.

Мирослав Радоњић

[1] У последњој забелешци из „Допуна овоме списку и исправака", о Борђу Ф. Недељковићу, Огњановић се позива на свој чланак објављен у *Бранковом колу*, бр. 8 за 1900. — [2] У белешци о дру Јулију Радишићу, последњој из „Допуна и исправака", Огњановић се, између осталога, позива и на *Браник* за 1899. годину. — [3] Види о томе напомене уз одговарајуће текстове. — [4] Пагинацију укоричених листова са [1а], [1б] итд. извршио сам сам, с тим што је са „а" означена свака десна, а са „б" свака лева страна листа. — [5] Подаци о Гедеону Петровићу, Георгију Хранисављу, Василијану Петровићу, Јовану С. Борђевићу, Васи Николићу, Борђу Вуковићу и Јовану Хаџићу објављени су у *Јавору*, број 13 (стр. 199—203) за 1891. годину, а о Александру Морфидесу Нисису, Сими Милетићу, Стевану Сурдучком и Гаври Милићу у броју 14 (стр. 219—223), за исту годину, у коме су штампане и исправке и веће допуне о Захарију Орфелину, Арси Теодоровићу, Павлу Стаматовићу, Борђу Секулићу, Борђу Пасковићу, Станиславу пл. Шумарском, Стевану Стефановићу, Јакову Тапавићи, Иси Давидовцу, Лази Лазаревићу и Матији Костићу. — [6] О томе „Где је умрьо који од наших знаменитих покојника" види напис др Илије Огња-

новића у *Јавору* број 29 (стр. 455—458) за 1892. годину. Поред најосновнијих података о личности, Огњановић је навео и место смрти шездесетосморо покојника, о којима је већ писао, тако да он чини неразлучиву целину са штампаним и овим, до сада необјављеним, материјалом. — [7] Запис о дру Милутину Јовановићу писан је мастилом љубичасто-црне боје. Највероватније је да је Огњановић у бочицу, у којој се раније налазило љубичасто мастило, налио црно. Ваља напоменути да су сви записи од 6. до 15. писани црним мастилом. — [8] Текст се не налази у загради, него је, коректорским знаком за убацивање, дописан у горњем, десном, углу. — [9] Цртом, која је повучена од краја леве до краја десне стране листа [33б], као да је Огњановић хтео да одвоји овај текст од оних који за њим следе. На ову мисао наводи један чисто графолошки детаљ. Наиме, читава реченица писана је много ситнијим и збијенијим словима него што су текстови пре, односно после ње.

Допуне и исправке унесене у штампани текст

На страни 16. у 7. реду одоздо, у тексту о Сави Јовшићу, исправљена реч:
,,ко и'' на ,,који''.
На страни 26, уз текст о Ради пл. Стратимировићу, на левој маргини:
В. ,,Летопис'' Књ. 101. стр. 202.
На страни 27. у 8. реду, на крају текста о Јоксиму Новићу Оточанину (оловком):
+ 1868. (В. ,,Стражилово'' за 1893. бр. 32 и даље)
У 10. реду одоздо, иза текста о Нестору Исаковићу:
(Види ,,Летопис'' Књ. 98. стр. 202.)
На страни 29. у 8. реду одоздо, у тексту о Лазару Лазаревићу, дописано, коректорским знаком, на доњој маргини:
Ф. је још и год. 1862. био поштар у Београду. В. ,,Даницу'' за 1862. бр. 5. Допис из Београда.
На страни 32, иза текста о Јовану Обреновићу, на доњој маргини (љубичастом оловком):
Тело му је из Карловаца у НСад пренесено преко леда, јер је Дунав био замрзнут.
На страни 33. у 5. реду одозго, у тексту о грофу Павлу Бранковићу од Подгорице, исправљено (оловком):
,,српском'' на ,,Бранковићу''
У 12. реду одозго, опет у тексту о Павлу Бранковићу:
слово ,,М.'' прецртано
У 1. реду фусноте, уз текст о Павлу Бранковићу, исправљено (оловком):
,,Стојана'' на ,,Станоја''
На страни 37. у 4. реду одоздо, у тексту о Павлу Стаматовићу, дописано, коректорским знаком, на десној маргини:
1805.
На страни 38, иза текста о Борђу Секулићу:
(Није [прецртано] сахрањен у тој костурници) него за себе.
На доњој маргини текст који се односи на Михаила Рајковића:
Овом Рајковићу Михаилу има ,,*Слово надгробно*'' говорио Корнелије Поповић; штампано засебно. Види Летопис Књ. 118. стр. 118. и Књ. 113. стр. 342. в. овде на стр. 40.
На страни 40, на доњој маргини, опет о Рајковићу:
Надгробно слово при погребу говорио му Корнелије Поповић и ово слово је штампано за себе. В. Летопис Књ. 113. стр. 342. [Цео ред, који следи иза наведеног текста, прецртан је делимично оловком, а делимично мастилом.]
На страни 41, на десној маргини, уз текст о Станиславу пл. Шумарском:
В. ,,Летопис'' за 1847. Књ. 77. стр. 10.
Иза текста о Станиславу пл. Шумарском:
В. песму његову у Књ. 22 (1830. III) Летописа.
На страни 42. у 13. реду, у тексту о Кости Богдановићу, исправљено:
,,ујаку'' на ,,нећаку''
На левој маргини, иза текста о Кости Богдановићу (оловком):
В. Летопис Књ. 89. стр. 135.
На страни 43. у 4. реду одозго, у тексту о Кости Поповићу, дописано, коректорским знаком, на доњој маргини:
,,Књаз от Херцеговине [прецртано] или Урош и Теодора'', позор, игра (1838); ,,Описаније сабора славено-сербског и валах. народа у Карловци Сремски нов. 1837 и т. д.'' (стихови); ,,Невини стид или Федор и Марија'', шаљива игра (1838).
На страни 46. у 13. реду одозго, у тексту о Димитрију Аврамовићу, дописано, коректорским знаком, на левој маргини:
Штампан г. 1892. у ,,Јавору'' стр. 769.
На страни 50. дописано испод текста:
4. *Др Јулије Радишић*. Види о овоме мој чланак у подлиску ,,Браника'' за 1899. бр. 127, и у ,,Забавнику са сликама'' (Београд) за г. 1899. бр. 90.; и допуњен и исправљен у ,,Бранковом Колу'' за 1899. бр.
На страни 56. у 9. реду одозго, у тексту о Стевану Стефановићу, дописано, коректорским знаком, на десној маргини:
Шафарик тврди, да је Стефановић умрьо 1826. В. Летопис, Књ. 35. стр. 17. (Шафарик је био у НСаду када је Стефановић умрьо, те је могао то знати).
Дописано испод текста о Стевану Стефановићу:
У Летопису за 1826. I Књ. на стр. 77. има ,,Спомен Обраловића Доситеја'' (песма) од С. Стефановића.
Исти ,,Летопис'' стр. 152. о представљању ,,Цара Уроша'' (и сам писац играо).
У Летопису за 1826. IV Књ. на стр. 52. има ,,Позив на Сербске певце'', а на стр. 57. ,,Ода на Љетопис серпски'' од С. Стеф.
У ,,Бачкој Вили'' за 1841. (свеска I) има његова ода ,,Павлу Јосифу Шафарику'' (стр. 160), писана г. 1826.
Види Милана Савића ,,Из српске Књижевности'', ,,Слике и расправе'', Књига изишла у НСаду 1898.

На страни 58, иза Текста о Тодору Филиповићу:
В. „Летопис" Књ. 94. стр. 118.*
Дописано на доњој маргини:
* Рукопис Боже Грујовића „Прилози за историју српског народа. Саопштио М. Светић. Гавр. Бајчевић написао „Театралог" у спомен овоме Филиповићу. В. ову књижицу стр. 54.
На страни 61, иза текста о Алекси Везилићу:
Није сахрањен у саб. порти него у николајевској. Види натраг у поправкама.
На страни 68. у 10. реду одозго, у тексту о Богдану Трандафилу, дописано, коректорским знаком, на доњој маргини:
* Приложио на новосадску гимназију 500 ф. Види „Извештај ове гимназије за 1895/6, стр. 109.
На страни 72. у 9. реду одозго, у тексту о Мити Стакићу, дописано, коректорским знаком, на левој маргини:
г. 1864.
На страни 75. у 7. реду одоздо, у тексту о Захарију Орфелину, исправљено, коректорским знаком, на десној маргини:
„Чупићевој Годишњици" на „Споменику" академије
На страни 76. у 11. реду одоздо, уз текст о владици Георгију Храниславу, дописано, коректорским знаком, на доњој маргини:
* о књиж. раду в. у „Јавору" за 1891. а међу осталима издао је и: Рѣчи надгробнїя Гаврїла Хранислава, проф. у Гимназїи Карлов. Будимъ 1808.

(в. Летопис за 1826. IV (4) стр. 169.

Допуне овоме списку и исправци.

[1а][4] После овога списка имена знаменитих Срба, који су у новосадским портама, црквама и гробљима сахрањени, и који је списак прештампан из „Јавора" за г. 1890. наставио сам овај попис и у „Јавору" за 1891. годину на стр. 199.

Ту су наведени владике бачке, који су у Новом Саду погребени, а наиме ови епископи:
1. *Гедеон Петровић* († 1832);
[1б] 2. *Георгије Хранислав* († 1834);
3. *Василијан Петровић* († 1891).

За тим су ту наведени и ови наши покојници, које сам у књижици случајно неспоменуте оставио:
Јован С. Борђевић († 1864), књижевник српски
Васа Николић († 1890), официр у покрету 1848 год., и књижевник
Борђе Вуковић († 1864), парох и добротвор срп. новосадске гимназије.
Јован Хаџић († 1871), књижевник
Александар Морфидис Нисис,
[2а] († 1878). Учитељ певања и композитор многих српских песама, и црквених и светских.
Сима Милетић († 1879. г.). Отац дра Светозара Милетића.
Стеван Сурдучки († 1889), шајкашки официр. Описао је покрет од 1848, у колико је он у њему учествовао.
Гавра Милић († 1885.). Шајкашки официр.
О свима овим покојницима у „Јавору" (1891. год.) укратко обележен њихов живот и рад. За тим долазе у „Јавору" том допуне и исправке на оно, што је г. 1890. било у „Јавору"
[2б] писано о тим нашим покојницима, што су у Новом Саду сахрањени.[5] Оним исправкама додајем и ту, да Јов. Димитријевић (в. стр. у књизи 42.) није био ујак Кости Богдановићу, него је овај био Јованов ујак.

Овде сада настављам тај списак, бележећи имена нових покојника:
1. *Борђе Марковић, „Кодер".* Више о њему написао сам у „Јавору" за 1891. на стр. 239. и д. Умрьо је 5. априла 1891. у 7 сах. у вече у новосадској варошкој болници у 85. години свога живота.[6] Сахрањен је на успенском гробљу близу Јаше Игњатовића, Борђа Рајковића и Васе Николића. Покојник је био писац *„Роморанке"* (г. 1862.) Знао је говорити осим српскога језика још и мађарски, немачки, старо- и новогрчки, латински, фран[3а] цуски, талијански, турски, арапски, перзијски и јерменски.

У списима својим, нарочито у „Роморанци" имао је неки особит језик српски, са речима ретким и нечувеним, за које вели, да их је у нарсду научио.

После њега је остало нештампаних рукописа, које ће његови пријатељи без сумње разгледати и што је вредно о њима обелоданити. Допуњено оловком: В. „Вечерњачу" Рајковићеву за *1881.* стр. 80 (ту се о Кодеру говори као о покојном!) а он тек 1891. умрьо!

2. *Теодор Алексић пл. Мајна,* ц. и кр. генерал у миру. Умрьо је 23. септембра 1891. и
[3б] сахрањен је на успенском гробљу. Он је био син једног генерала, а пореклом је из Боке Которске. Теодор је рођен у Палерму г. 1825. Учио је војничку академију и био поручник и натпоручник код Дон Мигујелаца у Варадину. У буни је премештен Шајкашима, где је остао до 1862. год., кад је постао мајорем и царским крилним ађутантом. Ту брзо постане пуковником слунске регименте у Горњем Карловцу. Године 1869. постао је генералом. Доцније се разболео душевно и отишао у мир. Теодор се оженио 1858. год. Узео је Ана[4а] стасију, кћер Јована Обреновића, брата Кнеза Милоша, који је после прогонства Кнеза Милоша (1839.) доселио у наше крајеве, те је умро г. 1850. у Ср. Карловцима, а сахрањен у Н. Саду. (Види у овој књизи „Гробови знаменитих Срба, стр. 32.) [Дописано црним мастилом:] Види о породици „Маина" у „Бранковом Колу" за г. 1898. бр. 27.

3. *Јелена (Јелисавета) Поповићева.* Умрла у Н.Саду 19 (31) маја 1892, у варошкој болници и сахрањена на успенском гробљу. Писала је многе песме, које су штампане по савременим листовима а г. 1875. изишла је у Панчеву збирка њених песама под натписом „*Песме Јелене Поповићеве*". Последњих година свога [прецртано] живота била је умоболна и бавила се
[4б] у новосадском „убогом дому", из којега се наскоро пред смрт иселила и становала у крајње сиромашној собици у Јазавчевој улици бр. 2160 [дописано црним мастилом:] (нов бр. 14), где се разболела од запаљења јетре и буде онда пренесена у варошку болницу, где је и умрла. Загонетно је, да је и у душевној поремећености својој песме писала, те их има датираних и од године 1891. (у рукопису).

4. *Тома Зековић.* Умр̣о 1. јуна 1892. у Новом Саду и сахрањен на успенском гробљу.
[5а] Оставно је учитељском Конвикту у Новом Саду 1000 фор.; на помагање сиромашних учитељских приправника у Сомбору 6500 фор.; срп. новосадској гимназији око 5000 фор.

Тома Зековић је рођен 20. марта 1820. год. од сиромашних родитеља у Новом Саду, где је свршио основне школе и 6 гимназијских разреда. Отац му Јован не могаше га даље школовати, но он са 6 цванцика у шпагу оде г. 1839. у Пешту, те се школовао учећи туђу децу. Науке је наставио у Пожуну, а свршио је права у Загребу. Учио је и богословију у Вршцу. У буни 1848. био је код патријарха Јосифа, а био је и помоћник код листа
[5б] „Вјестника", што га је уређивао Коста Богдановић у Земуну. После буне је био чиновник у Вел. Бечкереку, Ердевику и Новом Саду. Године 1867. је умировљен. Као пензионирац служио је у срп. правосл. општини као актуар више година. (Опширније о њему види „Браник" за 1892. бр.).

5. *Др Милутин Јовановић*[5], варошки II. физик земунски, унук Стевана Брановачког. Покојник се родио 1857. у Новом Саду од оца Гавре, који је био адвокат, и матере Милице,
[6а] кћери пок. Ст. Брановачког. Основне је школе учио у Н. Саду, а медицину у Прагу (две године) и у Бечу. Године 1883. изабран је за земунског варошког лекара. За време српско-бугарског рата отишао је као својевољац у Србију. Пре неколико месеци умрла му је жена Ана рођ. Будаји, а сад ето и он оставивши троје сирочади. Милутин је писао у „Браник" подлистке. Године 1885. изиђоше у том листу два врло лепа чланка под натписом:
[6б] „Међу српским рањеницима"; осим тога писао је и г. 1887. и 1888. у „Браник" неколико чланака о нашим приликама. Увек се потписивао псеудонимом „др. Миличић". Умр̣о је у Грчке школе улици бр. 12. а сахрањен је у успенском гробљу у костурници Стевана Брановачког, где му је и мати сахрањена. Милутин је умр̣о 24. фебруара (8. марта) 1893. у 3 сах. после подне. Др Милутин Јовановић одликован је орденом св. Саве IV. степена, једном медаљом српском и Крстом срп. црвеног крста.

6. *Кузман Дракулић* ц. и кр. пуковник. Умр̣о 10. октобра 1893. г. у 76. години живота.
[7а] Покојник је рођен у Банији, у другој банској пуковнији, где је служио скоро 40 година. После укинућа границе дошао је као потпуковник у Петриње и ступио у линију и у 29. регименти постао пуковником. Пре 18 година ступио у пензију и живео до смрти своје у Новом Саду. Сахрањен је у успенском гробљу. Умр̣о је у Дунавској улици бр. .

7. *Јаша Добановачки* ц. и кр. капетан у миру. Умр̣о је 10. августа п. н. 1894. у својој кући, Деаков трг бр. 2. у Новом Саду. Рођен је 3. децембра п. н. 1819. у Каћу и учио је војничку школу „математику" у Тителу, 1838. г. Одликовао се у буни 1848/49. на више
[7б] места, тако при одбрани Сентомаша 14. јула, 19. авг. и 21. (18 ?) септембра. Војевао је при заузећу Куле, Тополе, Сивца, Торже и Сомбора. Био је и у боју на „Каполњи" код Бајмока. Када је 3. апр. Сентомаш пао био је Добановачки око Вилова под Јов. Стефановићем. Био је и у боју код Будисаве (6. ма'а). После и код Солферина, где је и рањен био (1859) и код Коме (27. маја). Сахрањен је на новосадском алмашком гробљу. Опширнији животопис донело је „Наше доба" за 1894. бр. 62. и 64. (од А. Букића, а има нешто и автобиографије). [Прецртано.]

8. *Милош Димитријевић,* умировљени државни надзорник школа, председник „Матице Срп-
[8а] ске", б. многогодишњи посланик на угарском сабору. Родно се г. 1824. у Ст. Кањижи. Године 1846. постао адвокатом. Доцније био чиновник и држ. надзорник школа и много година посланик на мађарском сабору. Види опширније у „Бранику" за г. 1896. бр. . Умр̣о је у улици грчке школе бр. 10. 20. фебр. п. н. 1895, а сахрањен је на успенском гробљу. Кад му се копала [прецртано] гробница да се зида костурница нађене су у земљи неке кости и једна флаша запушена а у флаши цедуља оловком написана руком пок. Јоксима Новића Оточанина, књижевника српског, из које се види, да је ту г. 1867. сарањен његов син Владислав и кћи Софија. (Види „Браник" од г. 1896. од 21. марта п. р.). После смрти његове изишла је његова автобиографија у НСаду под натписом: „Успомене из мога живота" У НСаду, штампарија браће М. Поповића.

[8б] 9. *Иван М. Поповић,* некадањи учитељ-заменик на Срп. виш. девој. школи у НСаду, а на
[9а] послетку учитељ на основној школи у Сентомашу. Умр̣о је у новосадској варошкој болници 11 (23). јануара 1897. у 11 с. у вече, од туберкулозе, а сахрањен [прецртано] 13 (25), после подне на успенском гробљу. Родио се у Сомбору 1866. год., где је свршио шест гимн. разреда и препарандију. За тим је био учитељ у Ковиљу и заменик на новосадској вишој дев. школи, а на послетку постане учитељем у Сентомашу. Огледао се и на књижевном пољу. Радио је на дечјој и црквеној књижевности. Написао је: Иконицу св. Саве, Босиље, Песме, Одабрани псалмови, Зборник цркв. и духовних песама, Библичке приповетке, Мали зборник молитава. То све у засебним књижицама, а радио је и на савременим листовима: Школском листу, Женском свету, Голубу, Јавору, Споменку, Босанској вили, Срп. Сиону и Бранковом Колу.
[Прецртано: О *Алекси Везилићу*]

10. *Јован Марић,* срп. нар. учитељ у Новом Саду. Преминуо 19. фебруара ([прецртано] 3. марта) 1898. у Гуштерској улици бр. 5. Рођен у Чуругу г. 1856. У последње време уређивао
[9б] је у НСаду стручни лист „Виноград", а био је и члан редакције листа „Школски одјек". [Прецртано] Слушао је економске курзове у Св. Михле у Тиролској и Клостернајбургу. Сахрањен је на алмашком гробљу.

11. *Марија Димитријевићка рођ. Гаванска* [прецртано] удовица Милоша Димитријевића (Види 8.) Умрла је у својој кући (Грчке школе улица бр. 10.) [прецртано] 1. (13.) маја у вече 1898. год., а сахрањена је 3. (15.) маја у успенском гробљу. По смрти својој оставила је ове легате (заједно са својим мужем):

1. *Матици Српској* остављају своју кућу (у вредности 15 до 20 хиљада фор.) и 10. ф. на књижевне цељи.

2. *Фонду св. Саве* у Карловцима 5000 ф.

3. *Фонду срп. учит. конвикта* 5000 фор.

4. *Фонду срп. вел. гимназије* у Н. Саду 4000 ф. [прецртано].

[10а] 5. *Фонду срп. вел. гимназије у Карловцима* 2000 ф.

6. *Фонду срп. нар. позоришта* 2000 ф.

7. Ако би се имање умножило за живота им, онда и 1000 ф. Фонду срп. више дев. школе у НСаду, а остатак на подизање иконостаса св. саборне цркве у НСаду.

(Види „Браник" за 1898. бр. 53.

12. *Јелисавета Натошевићка рођ. Ранковићева.* У Новом Саду је 18 (30) децембра 1898. преминула у својој кући у лебарској улици бр. 20. Јелисавета Натошевића, која је оставила ту своју кућу (после смрти првих наследника) срп. црквр. православној општини новосадској,

[10б] да ова према потреби дели чист приход на просветне и хумане цели како за добро наће. Вредност куће је 10 — 12.000 фор. Срп. гимназији у НСаду оставила је 200 фор. (В. „Женски свет" за г. 1899. бр. 1).

[11а] 13. *Герман Опачић,* владика бачки.

14. Светозар Барић, ц. и кр. обрштар.

15. *Борђе Ф. Недељковић,* народни добротвор. Родио се г. 1824. од оца Филипа и матере Катарине у НСаду у Златној греди бр. . Основне школе и нижу гимназију свршио у Н. Саду, V.и VI. р. у Кечкемету, а једну годину филозофије у Пешти. Оставио је 126.000 круна на опште цељи. Види „Бранково Коло" за 1900. бр. 8.

(Од 11 б до 31 а су празне странице.)

Допуне и исправци.

[32а] По казивању проф. А. Сандића (В. Стражилово 1887. бр. 35.)[6] метнуо сам на стр. 60. ове књиге, да је Алекса Везилић сахрањен у *саборној* порти **и ако сам се из детињства мога** сећао, да сам виђао у *николајевској* порти крст на ком је писало име Везилићево. Но пошто ми је проф. Сандић тврдио да је тај књижевник сахрањен у *саборној* порти, то сам држао да се ја нисам добро сећао и да сам се варао да сам виђао у николајевској порти онај крст са Везилићевим именом, те сам тако у књизи овој набројао Везилића међу онима, који су у саборној порти сахрањени. Сада пак наиђох у „Српско-народном вел. бечкеречком календару од г. 1875. на стр. 54. на једну песму Јована Стерије Поповића посвећену Алексију Везилићу (која је и иначе штампана била*) и код стиха „Забвени гроб твој остави без знака — Ладност опака" примећује уредник тога Календара доле под звездицом ово: * у Седмици 1855. и „Даворју".

[32б] „Као год што и наш неумрли пјесник Ј. С. Поповић није знао, тако и дан данас многи незнају, где леже земњи остатци Алексија Везилића. Колико је мени познато пјесник Алексије Везилић сахрањен је *у николајевској порти у Новоме Саду,* и гроб му се налази некако у средини између убогог дома и јужне стране цркве. Да ли каква каменита плоча са надписом гроб му означава није ми познато. Уред." По моме сећању из детињства био је као што горе рекох крст са његовим именом, но кад се у новије доба порта заса-

[33а] ђивала дрвима, онда су крстови сви у порти положени и тако и земљом претрпани, а неке су плоче и у стазе, што воде школи употребљене.

= О *Јакову Тапавици,* ц. Кр. Капетану, који се у Књизи спомиње на стр. 37. види чланак А. Бућића у „Јавору" за г. 1891 стр. 327. и даље под натписом „Ц. Кр. тителски Шајкаши и зачетак румунске дунавске флотиле".

У „Летопису" за 1826. годину, Књизи 6. имају три писма Павла Соларића из Млетака *Гаврилу Бајчевићу* (били су коншколари)

= *Јован Поповић* („поп из песка") свештеник новосадски † 1838. и сарањен у алма-

шкој порти при главном уласку с леве стране (има каменита плоча. Он је био отац Буре Даничића. Види „Летопис" Књ. 187. стр. 121.

= Од старијих наших људи, који су у Новом Саду умрли ваља навести

[33б] — још и ове: Коста Каулиција, штампар и издавач Књига (у саборној порти, плоча уз гимназијски зид), Борђе Кондороши *(писао), — Исаковић (писац),* —[7]

Лаза Лазаревић умрьо је 17. фебруара 1846. године (в. протокол умрлих у успенској цркви у НСаду, где стоји и то, да је сарањен [прецртано] „при катедралној (дакле саборној) цркви". Стоји и то, да је живео 40 год.

О *Алекси Везилићу* види у „Јавору" за 1879. год. стр. 55. у чланку Борђа Рајковића „Из прошлости НСада". Ту вели Рајковић, како су се код сенатора варошког Давида Рацковића скупљали књижевници Јов. Рајић, Јов. Мушкатировић, Аврам Мразовић, Везилић и др. и да је Везилић умрьо у кући Рацковића г. 1792. године. У „Кратк. написанију о спокојној жизни" спомиње Везилић тога Рацковића у стиховима:

[34а] „Рацковић Давиде столпе новосадски
Ти совјетом доведе многе на пут
кротки".

= Јовану Поповићу, оцу Ђ. Даничића, изишла је од сина му Милоша песма „Лелек пет недорастни синова за оцем Ј. П. и т. д. Види „Летопис" Књ. 118. стр. 123.

= О Илији Захаријевићу в. „Браник" од 1898. од 21. априла и т. д. у подлиску „Успомене из 1848 год."

= У Новом Саду је умрьо и сарањен и потпуковник *Јосиф Руњанин*, композитор хрватске химне „Лепа наша домовина". Песму је ту написао Антон Михановић и штампао је у 10. броју „Danicze ilirske" од г. 1835. са потписом „M . . . . . h". Јосиф Руњанин је рођен од Игњата Руњанина грунтовног писара и матере Софије у Винковцима дана 26. новембра 1821., кума му је при крштењу била мајорица Султана Михаљевић. Ову хрватску
[34б] химну компоновао је г. 1846. у Глини (тако пишу загребачке „Народне новине" број 298. за г. 1898. [прецртано]). Руњанин је умрьо у Новом Саду. „Протокол умирућих св. успенске правосл. цркве Књ. IV. лист 85. тек. бр. 4.: J. P. ц. к. потпуковник, родом из Винковаца [прецртано] *вјероисповједаница восточнаго*, супруг Отилије рођ. Пераковић; умрьо у Кући бр. 953. 8. јануара 1878. у 57 години живота од капи (Apoplexia). Сахрањен је на новосадском успенском гробљу 10. јан 1878. Гроб му се налази с леве стране главнога пута
[35a] и то уз-а сам пут између гроба Јелисавете Мице Ароновић рођ. Бига и Филипа Недељковића и супруге му Кате рођ. Мачвански. На гробу му нема никаква споменика али мали храстови крст, што је укопан чело главе, и на коме је урезано: „Јосиф Руњанин ц. Кр. подполковник" одржао се врло добро идоланас. (В. „Браник" за 1898. последњи број).

У Новом Саду умрьо [прецртано] 14. окт. 1856. *др. Јулије Радишић*, у 32. години живота. Био је књижевник (у „ Седмици" „о Кави" и превод Шилеровог „Фијеска"). То је онај Јулије, што га Бранко Радичевић спомиње у „Бачком растанку";* долазио је у болести владици Раду (Петру Петровићу II. Његошу.).

Види о томе мој чланак у „Бранику" за г. 1899. бр. 127., и у Београдском „Забавнику са сликама" бр. 90; и „Бранково Коло" бр. . Сарањен у алмашкој порти.

* Адвокат Лаза Захаријевић из Панчева тврди да то није тај Јулије, што га Бранко спомиње, него да је тај Јулије брат Бранков Стеван, кога је Бранко обично Јулијем звао.

(До краја књиге, тј. од 35 б до 40 б, странице су празне.)

ИЗ АРХИВСКИХ БЕЛЕЖАКА О ЗМАЈУ

У својим драгоценим исписима из бечких архива А. Ивић је објавио и три о Јовану Јовановићу Змају из 1880. г.: један Калмана Тисе из Будимпеште од 1. августа, упућен министру спољних послова у Беч, о Змајеву напуштању дужности драматурга у београдском Народном позоришту и његову преласку у Беч, и два конфидентска извештаја из Београда, од 9. 28. августа, о разлозима из којих је песник дао оставку, напустио Београд и преселио се у Беч[1]. Међу мојим исписима из бечких архива налазе се и неки о Змају којих нема ни у једној од пет Ивићевих књига. Прављени сасвим успут и у друге сврхе још 1955. г., они на жалост нису потпуни, не чине као архивски документ целину. Међутим, у уверењу да ће и такви какви су бити од користи и употпунити наша знања о песнику, држим да их треба објавити прво зато што и у овом облику оне казују сушгину ствари, друго зато што се тиме Змајевим биографима скреће пажња да ти архивски подаци постоје и где се они налазе.

1. Први испис тиче се Змајевих правних студија. О тим студијама у песниковим биографијама још није дата потпуна ни јасна слика. У недостатку тачних архивских података, његови биографи не слажу се још ни у томе да ли је песник права завршио или није[2]. Као поуздано помиње се само то да је права студирао у Бечу, Пешти и Прагу. О студијама у Бечу наводи се поближе још то да је у том граду као редован студент провео три семестра, „летњи 1853. и оба 1854"[3]. У прилог бољем осветљавању Змајевих бечких студија додајем томе податке из којих ће се видети које је предмете у поменутим семестрима он слушао, код којих професора, са колико часова недељно, колику је школарину за то плаћао, као и где је за то време становао у Бечу. Исписи су из књиге личних података Правног факултета, Nationale der juridischen Fakultät, која се чува у Архиви Бечког универзитета. Прегледом те књиге потврђује се да је Змај на Правном факултету био уписиван у летњем семестру 1853. г. и у два семестра, зимском и летњем, 1853/54. школске године. Националије о песнику дају у сажетом облику следеће податке:

Sommersemester 1853
Joannovic, Johann — 20 Jahre — griechisch nicht uniert —
Wieden 367 — (aus) Neusatz — (Vater) Paul dort — —
Verwaltungsrecht 6 Stunden bei Prof. Stubenrauch 6 fl.
Strafgesetze 4 Stunden bei Prof. Springer 4 fl.

Wintersemester 1853/54
Joannovic, Johann — 21 Jahre — orientalisch — Wieden 367 —
(aus) Neusatz — (Vater) Paul, k. k. Landesgerichtsrat dort ——
Rechtsphilosophie 7 Stunden bei Prof. Eblauer 7 fl.
Statistik 4 Stunden bei Prof. Springer 4 fl.
Englisches Staatsrecht 4 Stunden bei Doz. Kosegarten 4 fl.

Sommersemester 1854
Joanovic, Johann — 21 Jahre — griechisch — Jägerzeile 552 —
(aus) Neusatz — (Vater) Paul, k. k. Landesgerichtsrat dort ——
Finanzwissenschaft 5 Stunden bei Prof. Nowak 5 fl.
Staatengeschichte 3 Stunden bei Prof. Kaiser 3 fl.
Gerichtliche Medizin 5 Stunden bei Prof. Beer 5 fl.[4]

2. Следеће вести о Змају потичу из бечке Државне архиве (Haus-Hof-und Staats-Archiv), из фонда Информационог бироа (Informations-Büro) Министарства спољних послова аустро-угарске владе у Бечу. То су извештаји тајних агената из Беча и са Цетиња који су пратили Змајево кретање и о томе обавештавали своје претпостављене. Из њих се види да су аустро-угарске власти мотриле на нашега песника, пажљиво га пратиле и прикупљале о њему вести, нарочито национално-политичке природе.

1. У извештају бечког конфидента од 4. јануара 1884. г., упућеном Калману Тиси, председнику владе и министру унутрашњих послова Угарске, скреће се пажња на једну националну српску паролу, запажену у вези с прославом педесетогодишњице Змајева рођења, одржане крајем 1833. г. у Бечу. Taj извештај о Змају у целини гласи:

Vor kurzer Zeit hatte der serb. Dichter, er. Jovanovics, seinen 50 jährigen Geburtstag in Wien gefeiert.

An diesen Tage bekam er hier mehrere Begrüssungstelegramme. Aus der Stadt Werschets hat er ein Telegramm erhalten, worin — die Vereinigung aller Serben gewünscht, und er als Sänger dieser Vereinigung gefeiert wird.

Dieser Schlagwort:

„Vereinigung aller Serben" kommt seit einer Zeit in den meisten Artikeln der „Zastava" vor und es ist zu wundern, dass dies die Staatsbehörde in Neusatz bisher noch nicht beanständet hat.

$$\text{№}\ \frac{35}{4}\ \text{I. B. } \overline{84}$$

---

2. Својим дописом од 24. фебруара 1886. г. Дирекција полиције у Бечу доставља Министарству спољних послова вест свога агента, према којој је Змај посетио Јована Павловића, министра просвете Црне Горе за време његова боравка у Бечу.

(Jovan Pavlović) „wurde am 23. d. M. von dem IX Porzellangasse 56 wohnhalten Dr Med. Johann Jovanovics besucht".

$$\text{N.}\ \frac{680}{4}\ \text{I. B. } \overline{86}$$

---

3. У своме допису са Цетиња од 15. августа 1888. г. конфидент Милинковић (Millinkovic)) јавља у Беч грофу Калнокију, министру спољних послова, да ће Змај ускоро допутовати у Бар. Према извештају од 10. августа, који је добио од к. у к. вицеконзула из Бара „durfte in einigen Tagen der bekannte serbische Dichter Zmaj Jovanović, der in Wien seinen ständigen Aufenthalt hat, in Antivari eintreffen und daselbst einige Zeit verweilen.

$$\text{N.}\ \frac{2634}{4}\ \text{I. B. } \overline{88}$$

---

4. У копији извештаја истога Милинковића са Цетиња од 22. августа 1888. г. казује се да је Змај стигао на Цетиње 18. августа и да је кнез Никола био послао у Котор професора Божа Новаковића да га дочека. Наредног дана

Кнез је позвао Змаја на ручак, на којем су били још и Лаза Костић и Јован Павловић. После тога грађанство Цетиња приредило је песнику свечану гозбу (ein Festmahl). На крају се додаје: „Dr. Zmaj Jovanović wird einen Ausflug in's Innere von Montenegro machen und dann über Antivari nach Wien zurückkehren".

2796
N. —— I. B. 88
4

---

5. На крају, у једној забелешци под 14. новембром 1888. г. стоји да је Змај 12. новембра отпутовао са Цетиња у Котор.

3547—3548
N. ———— I. B. 88
4

Живојин Бошков

[1] *А. Ивић*, Архивска грађа (I), Београд — Суботица 1926, 396—397; — [2] О Змајевим редовним правним студијама најбољи познаваоци његова живота и рада казују следеће: „Кад сврши гимназију, даде се да изучи правне и државне науке на пештанском, прашком и бечком свеучилишту." (*А. Хаџић*, Змај-Јован Јовановић, Певанија Змај-Јована Јовановића, Нови Сад 1882, IV); „О правничким семестрима младог песника не вреди много говорити; о неким испитима као да не може бити ни говора. Само свом добром оцу за љубав уписивао је он право за које није марио. Ипак, спомењућемо нама познате семестре, јер ће нам они рећи могућности које је млади песник имао да дође до „дубљег и темељнијег теоретичког у вештини па и иначе изучења", како му је још 1852 желео Милетић. Као редован слушалац, имао је он у Бечу три семестра: летњи 1853 и оба године 1854, 20 октобра 1855 иматрикулиран је у Пешти, али је онде остао само зимњи семестар, док је летњи уписао у Прагу, где је с Јованом Андрејевићем читао Хајнеа; 13 октобра 1856 поново се иматрикулирао у Пешти, где је уписао још оба семестра школске године 1856/7. То је седам семестара, а он их је, несумњиво, имао више; јер, од године 1856 почело се од правника у Пешти тражити осам, место шест семестара. Ипак, када се бирао секретар новосадског магистрата, 28 октобра 1858, песник се спомиње међу кандидатима као Hörer der Rechte. Он још није свршен правник, па зато не улази ни у терно-кандидацију. Врло вероватно, никад он није ни био свршен правник. Када је означен као слушалац права, већ није био у животу отац, коме за љубав је права и уписао". (*В. Стајић*, Јован Јовановић Змај, Нови Сад — Скопље 1933, 34—35); „Ослободио се најзад средње школе и постао редован студент. Уписује семестре, летњи 1853 и оба 1854 године, али испите не полаже . . . Змај није завршио студије у Бечу. Он се у зиму 1855 уписао на универзитет у Пешти, а у лето исте године отишао у Праг; ни тамо ни овде он се, међутим, не посвећује студијама, већ више чита, мађарске и немачке песнике. У Прагу је заљубљен у Хајнеа, заједно са Јованом Андрејевићем. Студије му некако измичу, и он се опет враћа у Пешту, али узалуд. И овде он више воли да посећује крчме, него да слуша предавања из правних наука, а сада му ту прави друштво Јаков Игњатовић. Те његове студије су се стога отегле у недоглед . . ." (*Ж. Милисавац*, Змај, Београд 1954, 51, 54); „Песник је после правилног средњешколског образовања, свршио права, па као један од главних Милетићевих сарадника у новој ери уставних попуштања ушао у новосадски магистрат године 1860, и оженио се из љубави Ружом Личанин 1862." (*М. Лесковац*, Јован Јовановић Змај, Песме, Нови Сад — Београд 1958, 13); — [3] *В. Стајић*, наведено дело, 35; *Ж. Милисавац*, наведено дело, 51; — [4] Наведене податке љубазно је за мене исписао и 30. XI 1955. г. послао на моју тадашњу бечку адресу др Франц Гал (Dr. Franz Gall), управник Универзитетске архиве у Бечу, на чему му и овом приликом најлепше захваљујем.

БЕЛЕШКЕ О ЗМАЈУ (I)

Честитој успомени
ВАСЕ СТАЈИЋА
који је,
са великом љубављу и у раду до самосатирања,
први пришао крупноме послу објашњавања Змаја,
добро знајући да томе послу краја и догледа нема.

1.

Змај у Далмацији и Дубровнику августа 1888.

У недељу 12. августа (по новом стилу) 1888. год., јутарњим возом који је из Беча кретао у 7 час. 15 мин., плативши за карту II класе 20 форината и нешто новчића (како је, ваљда још у Бечу, педантно забележио у своме кратком и празном дневнику вођеном тих дана), кренуо је Змај из Беча за Трст, на путу за Цетиње, да би видео „своје добро у Бару, које му је даровао

господар Црне Горе и Брда, Никола I", како је с поносом писао новосадски *Браник* (бр. 92. од 9/21. августа 1888, 3в). О томе Змајеву путу он сам забележио је веома мало — свега неколико сувих речи, често чак ни толико; ни речју, на пример, није споменуо да се задржао том приликом и у Дубровнику, па се и стога, али свакако и из других разлога, о правој сврси тога његова пута зна веома мало. Још мање, ако је и то могуће, зна се за узрок његова другог пута у Црну Гору, обављеног убрзо после овог првог, у незгодно зимско доба (тај други пут трајао је од 27. октобра до 16. новембра 1888). Можемо се само домишљати откуд празнина ова и оволика неизвесност. Извесно је да је један од узрока оваквој нашој необавештености и у околности што српски листови, поготову они из Војводине, нису имали својих дописника у Далмацији. Но могућно је да ту има и других, озбиљнијих узрока. Један допис Бранику са Цетиња, на пример, баш некако у ово време (в. *Браник*, бр. 133. од 12/24. новембра 1888, 1г), почиње, ево, оваквим разоружавајућим речима: „Одавде ретко кад добијате вести, но овдје и нема да се јавља што би требало да продре и у ширу публику..." Добија се утисак, и не једном, као да су и два Змајева путовања у Црну Гору, а оба у год. 1888, после тимочке буне и Сливнице, а уочи абдикације краља Милана, можда и намерно обавијана неком тајанственошћу и ћутањем. При том највише зачуђује околност да је и Змајева бележница са тих путовања остала скоро празна, као да ни својој бележници не би хтео поверити ништа од онога због чега је кретао на ова путовања, и о чему, с ким на њима разговарао...*

Несумњиво ће се једнога дана, ако се отвори данас још недоступна архива тадашњега књаза Николе, сазнати нешто више и о правим узроцима ових Змајевих путовања, па и о оним тајнима, ако их је било. Новине су, дабогме, већ по својој дужности, доносиле нешто вести о тим путовањима и сусретима на њима, и ја ћу овде навести оне најважније у вези са Змајевим првим путем ка Црној Гори, обалом Далмације. То су вести махом далматинских новина; војвођанска штампа их је редовно преузимала дословно и радосно, а без коментара. Ево како се тај пут може пратити по новинским вестима, а у вези са подацима Змајевих дневничких бележака.

У Трст, Змај је стигао у недељу увече у 10 часова. Била је ноћ, а он мора да је био уморан. Сутрадан, први пут у животу, угледао је море — било му је 55 година. У бележницу је унео једну једину реч којом је изразио свој доживљај тога јутра, а реч је подвукао: *„Дивно."* Сео је на брод Delfino и наставио путовање морем. „Ужасна врућина ноћу у кабини", забележио је, јер је преноћио у Пули, заправо у пулској луци. Сутрадан, 14. августа после 8 ујутру, стигао је у Задар. Оволико је записао о своме боравку у Задру:

> ...дочекао ме Бјелановић, Симић и још један одличан Србин. — Састао се случајно са конте Војновићем. Изишао да ме испрати Марко Цар.

Змајев свега трочасовни боравак у Задру Бјелановић је у своме *Српском гласу*, бр. 31. од 3(15) августа 1888, 3аб, забележио овако, скоро ликујући:

> Јуче стигао је у Задар, паробродом из Тријеста, наш пјесник Змај Јован Јовановић. Како се тек у посљедњем часу дочуло да наш пјесник путује нашијем приморјем, стога се само неколико Срба, његовијех поштоваоца, нашло на обали да га поздрави. Змај Јован први пут путује овуда; први пут видио је море у Тријесту. Наше море и наше приморје усхитило га је. Овдје је обишао и прегледао све знаменитости овога града, колико се могло у хитњи, у кратко вријеме што се овдје параброд уставља.
>
> Пјесник је иза три сата боравка у Задру наставио пут. Иде у Црну Гору. Уставиће се у Бару, гдје је његов дворац и баштина, што му је даровао кнез Никола, и опет ће се вратити у Беч. Наш пјесник свуда ће извјесно бити најмилије примљен гдје се год његов пролазак чује, јер је пјесник у свакој српској кући као у својој кући, мио као најмилији кућни члан. Сретно нам дошао!

---

* Змају блиски савременици морали су знати о свему томе много више. Лаза Костић, на пр:мер, у своме кратком запису *У Змајеву споменицу* (мостарска *Зора*, бр. 6. од 1. јуна 1899, 200б—201а), начевши занимљиво питање зашто Змај „није готово никад никуд путовао", констатовавши да је путовао најдаље до Прага и Беча („а то тек није никакав пут"), јер је у Москву ишао скоро „силом", додаје у post-scriptum-у: „Био је још двапут на Цетињу." А затим, као човек који о томе путу зна много више но што жели да каже, пише: „Ал то је особита глава његова животописа, доста *забавна и поучна*." О њој Костић никада ни доцније није рекао ни речи више и јасније, иако је обећао.

Стигавши у Шибеник истога дана (14. августа) око 5 по подне, Змај се, сам, прошетао градом, вечерао у некој гостионици „на баиру", како то он каже, наишав онде на неке новосадске трговце, па преноћио на броду. Сутрадан, 15. августа по подне стигао је у Сплит. О Змајеву боравку у Сплиту извештава сплитски дописник *Српскога гласа* (бр. 32. од 10/22. августа 1888, 3б), овако једнострано, јер пређутавши што-шта, како ћемо одмах видети:

> Како је пукао глас да ће нам овуда проћи мили пјесник Змај Јован Јовановић, омладина је скочила на лагане ноге. Скупило се око тридесет младијех и изабранијех људи, да пјесника поздраве на пароброду. На челу им је био одвјетник др Бакотић. Др Бакотић први је приступио пјеснику, представио му омладину и поздравио га са неколико одушевљенијех ријечи, као нашег првог живог српског пјесника, кога свак, звао се Србин или Хрват, сматра диком својега рода, а његово име и у страним народима служи на дику нашем народу. Омладина послије овог поздрава ускликну одушевљено неколико пута: живио Змај Јован Јовановић!
>
> Омиљени пјесник са највећом скромности захвалио се на поздраву и изјавио жељу да развиди Спљет. Сви заједно испратисмо га с пароброда. Пјесник је разгледао знамениту столну цркву, музеум и т. д. Опет га допратисмо до пароброда, и по други пут кличући му на растанку као и на првом састанку: живио наш омиљени пјесник Змај Јован Јовановић!
>
> На растанку замолили смо нашег пјесника да нам изволи јавити свој повратак. Желимо му приправити пријатељску вечеру.

Змајев боравак у Сплиту забележио је и сплитски *Narod*, орган Бјелановићевих политичких противника. Тај извештај је нешто друкчији и, рекао бих, потпунији; у њему се препознају Змајеве идеје: сасвим је сигурно да хрватски лист није дописивао Змајевим изјавама речи које овај није изговорио („препоручио слогу Срба и Хрвата"), док је Бјелановићев дописник све то пређутао. Допис *Narod*-а доносим онако како га је пренела *Застава* (бр. 125. од 12. августа 1888, 3в):

> *Змај Јован Јовановић у Спљету.* У среду, пише спљетски „Народ", био је на проласку за Цетиње славни песник Змај Јован Јовановић. Уочи доласка господин Бјелановић јавио је дру Бакотићу да песник пролази кроз Спљет, а др Бакотић обзнанио је то академској омладини налазећој се у Спљету. Омладина похити на пароброд, да искаже своју почаст првом живућем лирику Срба и Хрвата, надахнутом песнику слоге између једнокрвне браће. Његов долазак није био познат у меродавним круговима народне странке, већ само кад је пароброд био у луки, сазнао је за то случајно равнатељ госп. Борчић, те је са проф. Јелићем пожурио на пароброд, да се представи песнику и да га поздрави. Песник праћен др Бакотићем, проф. Јелићем и омладином, походи првостолницу, крстионицу, попе се на звоник св. Дује, одакле се дивио чаробној околини Спљета, — музеј и остале старине, наравно, уколико је допуштало кратко време. Славни песник увелико је препоручио слогу Срба и Хрвата — а кад га је младеж на поласку са одушевљеним „живио" поздравила, ганут захвали и рече да ће му успомена о Спљету [остати] између најмилијих часова његова живота. Обећа да ће настојати, кад буде на повратку, остати који дан у Спљету.

Треба овде мало застати. Спремајући се у Црну Гору, знајући да ће проћи далматинском обалом, Змај је о томе, видимо, унапред обавестио Бјелановића. Можда га и није обавестио Змај лично, писмом; може бити да се са Бјелановићем састао Змајев брат Корнел, који је у Бар отпутовао пре Змаја, кренувши из Беча у петак, 27. априла увече (в. Змајев „бечки" дневник: *Зборник МС за књижевност и језик*, VI—VII, 1958—1959, 180). Дочекујући Змаја, међутим, Бјелановић очевидно није о томе доласку обавестио и своје политичке противнике Хрвате, него једино Србе. А када ипак није могао спречити да се и они састану са песником, њему је, изгледа, било криво. Зато је Бјелановићев *Српски глас*, бр. 33. од 17/29. августа 1888, 3бв, донео овакав чланчић:

> Драго нам је што су и два хрватска листа, *Narodni list* и *Narod*, јавили пролазак Змаја Јована Јовановића и дочек у Спљету. Да су још коју проговорили, још би боље било, јер је Јовановић цијењен међу правијем Хрватима као и међу Србима, као најбољи српски пјесник, који нас подиже високијем идеалима, те и искреној братској слози. Али колико је, да је, ми се на ствар враћамо једино стога што су се у хрватскијем органима увукле неке нетачности.
>
> Спљетска омладина чула је глас од дра Бакотића да наш омиљени пјесник долази. Омладина се одма окупила; дошло је на обалу око 35 по избор ватренијех младића. Омладина замолила је дра Бакотића да је пјеснику представи и поздрави га у њезино име. То је он и учинио: у име омладине срео је искреном и топлом добродошлицом милог нам госта, како већ зна др Бакотић, који увијек од срца говори кад говори. Упутили смо се у град. На путу сусрели су пјесника и поздравили га заступник на цар. вијећу Борчић и професор Дражоевић-Јелић.
>
> По поздраву на растанку омладина је отпратила дра Бакотића до његове куће и ту му се срдачно захвалила што је он њу одлично предводио и представио нашем врлом пјеснику.
>
> Ово је истина.

Од свих ових партијских нетрпељивости и националних својатања Змај или ништа није приметио, или се правио да ништа не разуме. Свој боравак у Сплиту забележио је у дневнику само овако, да већ сувље не може:

Среда, 15 августа. До подне у Спљету. — Бакотић etc.

Можда је, оштар посматрач и испитивалац људи, баш овим etc. своје кратке белешке, Змај желео да нагласи дубок јаз између две групе својих домаћина, ако га је, за онако кратка боравка, стигао уочити.

Свој боравак у Дубровнику Змај није забележио чак ни овако како овај у Сплиту: у његову дневнику нема трага да је онде био. Па ипак, пре него што је 16. августа преноћио у которском Hôtel Graz-у, тога јутра је провео неколико часова и у Дубровнику. Задарски *Српски глас*, бр. 33. од 17(29) августа 1888, 3б, донео је о томе читав, за тај лист доста неуобичајено издвојен а егзалтиран, многим усклицима засут чланак Владимира Тројановића; ја тај чланак наводим у целини. Ево га:

Дубровник, 5 (17) августа.
А ко је то што с' у Црној Гори
За слободу бори? . . .

З м а ј

Јутрос у 6 сахата био је овдје на проласку Змај Јован Јовановић. Путује кроз Далмацију, Дубровник и Боку у Црну Гору, до дворова јуначкога и свијетлога Кнеза!

Пуко абер о његовом доласку, те у Грушкој луци сакупи се одабрана кита српске дубровачке омладине, да поздрави свог великог пјесника, који ево данас први пут посјећује српски Дубровник, да у њему затужи над развалинама онога што је некад било . . . а да силно запјева нову химну вјечних успомена Гундулића, Палмотића, Борбића и Пуцића! . . .

Чим је пароброд пристануо одушевљена и честита дубровачка омладина, а на челу јој др А. Пушези, др В. Матијевић, Матеј Шарић и Ант. Фабрис-Колендић, приступише своме пророку и борцу и српском га добродошлицом поздравише, — а свакоме си могао читати на лицу неку радост, која се не може лако описати, радост коју би нам само Змај могао у пјесми казати! . . . Из Гружа се одвезосмо колима кроз питому околицу покрај властеоских дворова и гајева, гдје но ловор, пома, мирт, маслина расте и све тако до гралскијех врата, а одатле пјешке кроз славни град!

Змај се с нама очински разговара, онако просто, онако благо . . . Упитаће нас за све знаменитости Дубровника, а највише ће се зауставити у „књежеву двору" пред спомеником гласовитог добротвора „Працата", који је у вријеме Карла V на многим својим лађама развијао слободан барјак слободне републике и све своје имање положио на олтар свога славног града, нек се диже, нек се брани и нек у себи на вијеке сачува своју славу!

Пошто смо посјетили српску дубровачку читаоницу, вратисмо се опет у Грушку луку, јер се, на жалост, примицало доба одласка, те не могосмо прегледати све што заслужује да се види, особито кад нас овако славни гост посјећује. Али и ово мало што је наш Змај чуо и видио било му је непроцијењено благо; он је у свему уживао, а особито се веселио кад је опазио кроз улице Дубровника херцеговачку, конавоску и жупску лијепу српску народну ношњу! Говорио нам је најљепше и најискреније ријечи — тако је Змајев велики карактер — које су нам биле бистри доказ како се наш данашњи највећи пјесник сјећа славних успомена славна града, те како он родитељски прати наш садањи друштвени и политички живот.

Ово пјесниково путовање кроз Далмацију, Дубровник, Боку и Црну Гору врло је знаменито по цијело српство, особито по нашу књигу: она ће овим добити силно благо из велике и патриотске пјесникове душе, јер је наш Змај сад, у својим старијим годинама, први пут видио море и његов силни недоглед, гдје се грли и љуби с плавим небом, и то баш ондје гдје се поносито пење слободни и свети Ловћен, оклен му долази благосов са гроба владике пјесника.

Змај нам је обећао да ће се о свом повратку зауставити који дан више у Дубровнику, а том приликом ми ћемо казати српском народу на све стране *ко је наш гост и ко смо ми*! . . . А мени је пак особита радост што ћу и у мојој родној колијевци, у јуначкој Боки, поздравити пјесника слободе! . . .

Владимир Тројановић

И овај Тројановићев чланак, са свима својим данас тако провидним младићким претераностима и наивношћу, речит је документат како је Змај приман у средини по њега тако новој и толико другчијој од оне у којој се он до тад кретао, коју је изврсно познавао и са којом је лако општио, одмах се споразумевао а сложно сарађивао, ослушкујући њене потребе и утења, али их и усмеравајући. Српска књига пак, противно Тројановићевим очекивањима и уверавањима, овим Змајевим путем није добила ништа нарочито, као што знамо.

2.

Коментар једној Змајевој песми

У *Стармалом,* у бр. 1. од 10. јануара 1886, 4б, Змај је штампао следећу песмицу:

ИЗ БОСНЕ

У Бугојном, месту питомоме,
Свако диже славу свецу своме.
Тако ваља, тако је у реду,
Обичаји нек се поштуједу.

Кад је био Божић католика
(А Божић је сваком над и дика),
Пуцале су пушке веселинке,
Веселиле католичке синке,
Пуцале су, богу ради хвале,
Танке пушке, велике и мале.
Три је дана трајало весеље,
Трајало је до насита жеље.

А кад прође Божић католика,
Узе добош наш добошар Ика:
„Свима, сваком даје се на знање,
Забрањено ј' од сада пуцање!"

Кад то чуше Срби са улица,
Баш ни један не намршти лица,
Испод брка речи им се краду:
„Ништа зато. Бог нек живи правду!"

Песма је непотписана, а то — када је реч о *Стармалом* и начину на који је Змај онде објављивао већину својих стихова — заправо значи да је објављена без икакве шифре или било којег другог знака уместо потписа. Може бити да је баш та околност допринела да ову песму Јаша М. Продановић није унео у своје познато издање Змајевих сабраних дела (у 16 књига): добро знајући да је Змај своје стихове редовно потписивао, ма и било којом од својих многобројних шифара и скривалица, ову је прескочио, просто стога што испод ње таквога охрабрујућега знака никако није нашао. Ако се међутим добро загледа она страна на којој је песма штампана, четврта у првоме броју *Стармалога* за 1886, видеће се да при прелому листа никако није остало ни најмањега местанца за било какав потпис. Сасвим је дакле могућно да је некога знака место потписа у рукопису и било, али је он морао бити избачен у последњем тренутку, а из оваквих, техничких разлога. Чак је могућно да је песма првобитно имала пет строфа од по четири стиха, па је, такође због тесног простора, друга и трећа строфа насилно слепљена у једну од осам стихова. (Познато је да *Стармали* с графичко-штампарске стране изгледа веома аљкаво.) Да није тако учињено, песма заиста не би стала на простор на којем се налази данас.

Но и да није свих тих околности — јер оне нису битне, најмање пресудне —, по самој песми се лако, и одмах, препознаје Змај. Његов је ово језик; његова је ова глатка, окретна и духовита, а ипак пркосна дикција; његова она заинаћена лозинка на завршетку песме, двосмислена, са шегачким подмигивањем, остављена као нека поука и порука у вези са испричаним инцидентом; његов је, најзад, цео овакав начин излагања једнога веома конкретног и из живота узетог догађаја: његов је овај и овакав новинарски чланак у стиховима. У једно будуће издање целокупних Змајевих дела мораће се дакле унети и ови стихови. Није међутим одмах јасно на шта се оваква песма односи. А ево како је она настала.

Задарски *Српски лист,* у бр. 51. од 31. децембра 1885. (12. јануара 1886), 3бв, одмах после чланка Сима Матавуља о одласку Павла Апостоловића Ровинског са Цетиња, доноси допис из Бугојна од 20. децембра, са потписом Мјешћанин, у којем дописник извештава о одласку (премештају) из Бугојна у Гламоч дотадашњег котарског управитеља пл. Ј. Марковића, а доласку на његово место барона Седлницког (ваљда из породице чувеног бечког канцелара). Мјешћанин јавља каква је све зла и пакости по Бугојну починио овај барон за свега пет недеља свога дотадашњега боравка. Последњи баронов поступак који је, као и сви ранији, повредио нарочито православне Србе и о којем дописник исцрпно извештава — ја овде стога цитирам завршетак његова извештаја —, следећи је:

— — — да вам још један догађај споменем — кроз сва три дана римокатоличког Божића пушке су по досадањем обичају непрестано пуцале, а гле! данас овдје телал виче да ко више узпуца биће мјесец дана затворен и оглобљен. А то је тако и бива, те ће та забрана управо Србе православне постићи. Стога се неколико младих Срба одма састаде и управи телеграфичну молбу на поглавицу земаљске владе барона Апела у Сарајево, која гласи: „Честита Поглавице! Браћа римокатолици прославише свој Божић баш по прастаром обичају, те пушке чак и четврти дан грокташе, па ником ни нетка, а православним на жалост би пуцњава из пушака још данас забрањена, те ако се још ваша преузвишеност не смилује и пуцњаву нам по досадањем обичају не дозволи о Божићу, заиста нам никад црњи Божић дошао није. Моле за то вјерни Срби православни." За овај је телеграм предстојник већ дознао, те кажу како је говорио да би дозволио пуцање и Србима о Божићу да нијесу у Сарајево молили!

Јасно је да је Змај читао ево баш оњај извештај из Бугојна и да га је он подстакао да напише ону пјесму, — ако се оно сме песмом назвати.

3.

Полемика између Змаја и Саве Бјелановића

Полемика је реч можда прејака; ево шта се заправо догодило између Змаја и Бјелановића.

Уредник задарског *Српског листа,* „гласила за српске интересе на Приморју" (такав поднаслов је имао његов лист у првој години излажења, 1880; већ наредне, Бјелановић га је скинуо), пишући најчешће о приликама на Приморју, Бјелановић је доста исцрпно а колико год је могућно, ако не баш објективно а оно уздржљиво извештавао и о свима важнијим догађајима у Србији и Црној Гори (наклоњен више књазу Николи но краљу Милану), па и иначе, о политичким кретањима у свима крајевима где Срби живе а, углавном, страдавају непрекидно. После тимочке буне (такође и свега онога што се ту подразумева) и пада владе Николе Христића после обављених избора, он је желео да нарочито савесно и исцрпно прикаже догађаје који су неочекивано довели до напредњачког кабинета Милутина Гарашанина. Његов дописник, *Б.*, приказао је те догађаје најподробније у *Српском листу* бр. 8. од 21. фебруара (4. марта) 1888, пишући међутим о изборима и новој влади већ и у претходном броју (*Српски лист*, бр. 7. од 14/26. фебруара 1884). Да би се Змајева песма о којој ће овде бити разговор разумела у потпуности, ваља рећи да је допис у бр. 7. *Српскога листа* закључен следећим речима:

Пошто нас се странке у Србији не тичу, него народ, ми желимо најбољу срећу свакој влади која управља кормилом народног брода у Београду.

Допис у бр. 8. *Српскога гласа* казивао је више, а Змај му је више и замерао; због тога дописа Змај је заправо и написао своју песму. Из њега доносим само најбитније. Извештај је писан без плаховитости, али на начин који није хтео да зна шта је тим изборима и саставу друге напредњачке владе претходило; баш такав смирени тон Бјелановићева дописника Змаја је вређао. Ево, дакле, дописникова извештаја:

— — — Дакле, напредњаци су добили апсолутну већину.

Ако се читаоци *Српскога листа* сјећају, ја сам у једном мом допису рекао да ће напредњаци гледати да учине компромис са г. Христићем, ако би они добили већину. Сада, као што напоменух, они добише апсолутну већину и покушали су компромис са г. Христићем; али се компромис није дао постигнути. Г. Христић има свој програм, и напредна странка има опет свој програм, који је слободоуман и тежи за либералним реформама. Два су се програма сукобила и посљедица сукоба била је оставка г. Христића, коју је поднео Краљу.

— — — — — — — — — — — — —

Примајући оставку г. Христића, Краљ је врло добро прозрио данашњу ситуацију у Србији и потребу такве скупштине која ће имати велику већину. Г. Христић је није могао имати, а тако исто не би је могао имати кабинет напредни који би био њега наслиједио ако би он пропануо у скупштини, јер ко зна би ли тада подржавали нови кабинет они људи које би сада именовао г. Христић Краљевим посланицима. Тада би требало поново расписивати изборе, а за то би гребало времена, дочим је велика потреба да се скупштина што прије састане и да посвршује толике важне послове који је чекају. Да се до тога не би дошло и да влада може имати јаку већину у скупштини, Краљ је својом иницијативом примио оставку г. Христића и данас ево имамо ново чисто напредњачко министарство — — — —

— — — — — — — — — — — — —

Малом разликом, данашњи су нам министри познати, а познат нам је и њихов програм. Доласком њиховим на владу, сам је Краљ доказао да жели да се нормално и уставно стање опет поврати, јер је наша отаџбина сада умирена, а и

сам је народ доказао и засвједочио своју вјерност Краљу и љубав према отаџбини. Кабинет г. Гарашанина, то је оно исто што и кабинет г. Пироћанца, јер није кабинет који исповиједа програм личности, него програм једне странке — — — — — Оваквом сјајном већином кабинет ће приступити реформама у духу напредном, као што је био почео под Пироћанцем. Наравна ствар да ће сада бити мало практичнији при стеченим искуствима за владе г. Пироћанца и г. Христића.

— — — — — — — — — — — — —

Потребно је било навести овако издашан одломак из дописа *Српскога листа* да би се разумело зашто се Змај онако ражестио на Бјелановића. Овај уздржан, ледено реферативан и трезвено послован тон београдскога извештача, који је говорио о „великој већини" не објашњавајући откуд она; који је спомињао повраћај „уставног стања" а прећуткивао опсадно стање које му је претходило; који је говорио о нормализацији прилика у тренутку када су радикалски вођи седели оковани по тамницама (а Змај је међу њима имао интимних пријатеља) — све то Змаја је силно узбудило: новинар такође, на исте те догађаје он је реаговао сасвим другачије (требало би сада, као доказ, да наведем читав низ Змајевих прозних и стихованих критика и упадица у вези са догађајима око тимочке буне и свега онога што јој је следило). Стога је Змај у *Стармалом*, бр. 6. од 29. фебруара 1884, 41аб, на уводноме месту броја — на почасноме месту свога листа —, под потписом Дорћолац (то је једна од његових многобројних шифара), штампао следећу песму, срдиту, сетну, забринуту, која је заправо оштар укор Бјелановићу:

„СРПСКОМ ЛИСТУ" У ЗАДАР ПОЗДРАВ ИЗ БЕОГРАДА

Ко год само хоће свако може знати
Са чега Србија данас горко пати;
У какав је вртлог судбина јој пала,
Од чега је до дна душе задрктала.
Да ли може нада бити тако смела
Да од оних људи чека добрих дела
Којино на челу своје холе главе
Носе гнусне жиге, срамне и крваве!
Да л' се од њих може надат добру коме?!
— Ти се надаш томе . . .
Далеко буди сумња
У твоје поштење;
Ал' то не мож' бити
Твоје уверење.

***

Наше је грло стего зор ужаса
И народ не мож' пустит свога гласа,
Ми смо на свом дому неми ко камење;
Пуста сила ствара лажно јавно мнење.
Ниједан листак не сме да се јави
Који би био израз бола прави
Тог патничког рода, —
Тамо је у млев стрвена слобода.
Зато смо очи у браћу упрли,
Који су правде поборници врли,
Чекајући од њих њину дужност свету:
Да наше јаде довикују свету.
И где год које српско перо има,
Код вас, у вашим долам и брдима,
То пише за нас, за скучено право,
И виче сили да је грешна здраво.
То нам лакша боле што нам душу муче,
— Само ти један поче писат брукче . . .
Далеко буди сумња
У твоје поштење; —
Ал' то не мож' бити
Твоје уверење.

***

Јесам ли добро чуо, или пречу':
Ти „свакој српској влади желиш срећу".
Да глатке фразе галантомска циља!
Да страшна смисла — ако ти је збиља!
Да кобне жеље у данашње дане,
Мој Србе Задране!
Кад ти се жеље већ мораху прелит,
Требо си срећу српском роду желит,
Јер ако срећу Бог народу даде,
Имаће увек најверније владе.
Но теби пишу још и више, брале,
И ја би с' смејо да ми је до шале.

***

Далеко буди сумња
У твоје поштење;
Ал' то не мож' бити
Твоје уверење.
Зато ти поздрав из плачевног краја,
Из мога милог српског завичаја,
Укор — не, укор ми ти не шаљемо,
Али те барем братски молит смемо:
Ако ти перо не мож' да се вине
До чисте сфере правдине висине;
Ако нам не знаш речима помоћи
(У смелим речма има много моћи);
Ако ти с' неће да слободу брани,
Да муку нашу од срамоте храни;
Ако се бојиш с власницима с' мразит
Што нам почеше већ и наду газит;
Ако не смеш рећи: Врашки су вам пути!
А ти барем ћути . . .
Пусти нас суоби — — и не гладi змије
Којих нам се котур око грла вије.

А да не би било никакве сумње о томе шта је то писало у *Српском листу*, Змај је код последњег стиха своје треће строфе („И ја би с' смејо да ми је до шале") ставио звездицу а доле петитну фусноту, следећу:

Видите само у 8. броју *Српског листа* допис из Београда, из кога ћу навести само ова два места:

„Напредна странка има свој програм који је либералан и тежи за либералним реформама." Па онда: „Оваком сјајном већином кабинет ће приступити реформама у духу напредном, као што је био почео под Пирошанцем."

Змај очевидно, дакле, полемише са једним новинским чланком, и то не прикрива; напротив.

Оваква Змајева песма морала је Бјелановића дубоко заболети. Бјелановић је веома добро знао да је много пута дао јасног доказа о томе да не припада никојој странци — напредњацима најмање —, и да му је изнад свих странака, на оној „мртвој стражи", како је једном оценио свој положај, стало најпре до српског народа. Избегавао је стога да се за било коју странку определи (није му то увек полазило за руком), већ и стога што је штедео своје читаоце од врвежи интрига којом је обиловала тадашња штампа: истурао је на видно место, кад год је то било могућно, један идеал, јасан, народни, свеопшти, не идеал једне странке... А онда, Бјелановић је волео Змаја, видео у њему узорног борца и великог песника. И сада, ето, тај Змај му, јетко, пребацује чак и оно што Бјелановић никада није рекао (в. из горецитираног места шта је Бјелановић *заиста* рекао у вези са Змајевим стихом „Ти свакој српској влади желиш срећу"), и поручује му оно што је сваком честитом и добронамерном перу најтеже чути: како би било најбоље да заћути. Без икакве сумње чист од сваке и најмање покварености, борац скоро онако исто идеалан као што је био и Змај, повређен онде где је био најосетљивији, Бјелановић је узео да Змају одговори. И одговорио му је, са доста пригушене горчине, сигурно се савлађујући да не каже више и оштрије (в. *Српски лист*, бр. 11. од 13 (25) марта 1884), овако:

Пјеснику Дорћолцу у „Стармалом". Драг нам је *Стармали* и његова шала. Драга нам је шала и кад нас на нишан узме, ако је шала здрава, ако у тој шали има честите и пристојне збиље. Тако смо се ми свесрдно смијали Дорћолчевом поздраву из Биограда *Српском листу;* али само до закључка гдје пјесник са „чисте сфере" пада, и даје пљеску — својој вили.

Пјесник из Дорћола знаће изреку онога објешењака кога називљемо великијем политичаром: дајте ми три ретка из писма једнога човјека (у Дорћолу су у томе напредњији — доста им је један редак нашег листа) и ја ћу га дати објесити. Али неће знати изреку данашњег најбољег писца талијанског: Rompere le citazioni, o saltare i periodi, è tale abilità che nel giuoco e in cavalleria ha un cattivo nome, коју му ми на знање дајемо, да је добро разумије, или, ако не разумије, да му је који наш Далматинац у Дорћолу протумачи. Јер, колико је чланака у нашем листу изашло, ни један није написан у прилог људима који су пјеснику толико мрски; и онај чланак из кога је пјесник само једну фразу извадио не ласка тијем људима. Право би и поштено било да се та фраза бар са тијем чланком тумачи, са нашијем, тужнијем расположењем које нам је онај чланак диктирало. „Требао си срећу српском роду желит", пријева нам пјесник из Дорћола. А што смо другто хтјели казати са ријечима „да желимо срећу свакој српској влади"? Ми данашњијем управитељима у Србији не желимо бољу срећу но народу, нити у Србији и у српству има људи којијем би ми ту изврснију срећу могли жељети; али управитељима Србије као такијем желимо срећу ради народа и Србије, желимо срећу корманошу не њега ради, већ ради лађе, Србије, коју само пред очима имамо, коју видимо у опаснијем валовима.

Пјесник вади неколико редака из једнога дописа из Биограда. *Напредна странка има либералан програм . . . приступиће реформама у либералном духу.* И ово цитирање није сретно изабрано, нити је довољна подлога за онаки закључак. Пјесник је могао простије рећи, да кроз наше посљедње дописе из Биограда провија дух напредне странке, људи на власти, и ми не би порекли. А зна ли како то бива? Бива стога, што у Биограду нема строго непристрасна човјека који би нам писао према нашем програму, што смо ми пуштали дописе и духом другијех странака провијане, што смо у томе намјерно попустљиви. А зна ли пјесник зашто? Зато, што ми дописе не штампамо за Дорћол и остале биоградске *махале*, већ за наш народ у овијем крајевима, који је жељан чути шта се у Биограду ради. Шта се пропушта, шта се не ради, шта би требало радити, и то су важна питања; али су на рјешење тога питања позвани људи у Биограду и у Србији. Ако је баш до тога дошло, не дао Бог, да ми *са ријечима помажемо*, из ове даљине и усамљености, гдје се ми исти морамо питати само надом у неизвјесну помоћ, тад ћемо баш послушати пјесника и заћутати, али на увијек.

Знајући добро коме одговара, а можда баш зато, Бјелановић је ипак, иако као кроза зубе, процедио своју истину, у оних неколико последњих редака свога одговора: имао је, уосталом, цензуру над собом, која га је стално угрожавала; друкчије ваљда није ни могао, баш стога. Змаја међутим као да није разуверио. На овакво писање Бјелановићево Змај је реаговао пецкањем, сад већ мање опасним но она песма, једне своје „пуслице", у *Стармалом*, бр. 7. од 10. марта 1884, 53б; ово је рекао, желећи да нагласи подударност гледишта *Српскога листа* и напредњачког *Видела:*

Ко што сеје (ма и неотице) тај то мора и да жње. *Српски лист* задарски дочекао је већ такву жетву; ено му *Видело* прештампава чланке који су о Србији писани.

Бјелановић Змају није одговорио; није му одговарао непосредно, али његов уводни чланак *Цетиње и Београд*, у *Српском листу*, бр. 13. од 27. марта (8. априла) 1884. почиње овако:

Ми смо се радовали прошлијех дана једном приликом, коју су многи узели за доказ укора на нас, радовали смо се видећи да наши чланци улазе у ступце *Видела*. Кад орган једне странке у Србији, која нас у својијем приступима није вриједала, може пригрлити наш чланак, то је најбољи за нас знак да партајске страсти у Србији не могу до нас допријети, а досљедно тијем мање да ми можемо подлећи каквом небрацком пркосу.

Нећемо себи хвале стварати од наше непристрасности. То је наше наравно расположење, пошто смо далеко, пошто нијесмо под ближијем утицајем односаја који се у српскијем средиштима развијају. Зато, ако смо ми коју горку казали било којој год страни, ипак смо нашу усамљеност толико сачували од сваке страсти да би се ми — — — итд., итд.

То је био Бјелановићев одговор Змају на ону „пуслицу"; тек после тога он прелази на праву тему свога уводника.

И тако, полемика се ту зауставила. Изгледа да су обојица, и Змај и Бјелановић, како у полемикама најчешће бива, остали свак на своме, бар за тренутак. Све то, међутим, није нимало сметало њиховом даљем узајамном поштовању: сусретаће се, и доцније, пријатељски, а нарочито Бјелановић неће никада прикривати своје дивљење песнику. На неки начин, ако се тако може рећи, они су се и јавно „измирили", желећи ваљда обојица да загладе спор из год. 1884. Занимљиво је да се први, кривљи, јавио, ма и посредно, Змај, заправо његов *Стармали:* у својој XXXII *Шетњи по свету* Абуказем, Змајев најприснији сарадник у го доба, корећи у извесној прилици Лазу Костића, тада уредника *Гласа Црногорца*, написао је 31. новембра 1886. (*Стармали*, бр. 30, 233б—234аб) и ово: „Исто га тако морала изненадити и хвала којом га је обасуо *честити* задарски *Српски лист* . . ." За јадног Бјелановића та једна реч признања била је довољна да ваљда заборави ону опаку песму: похитао је да, чим му се указала прва згодна прилика, 21. јануара (2. фебруара) 1887, објави у свом листу честитку коју су му, на св. Саву, његов имендан, упутили Срби студенти окупљени око бечке „Зоре"; честитку је објавио у целини, са именима свих потписника (било их је 49): на њихову челу налазио се Змај . . . За Бјелановића је, а треба му веровати, таква пажња била, како сам каже, „велика утјеха" „у овијем црнијем данима, за царства умнога и моралнога фукарлука, кад се подлост подиже над врлином и кукавичлук цијени као политична зрелост . . ."

Младен Лесковац

ЈЕДНО ПИСМО СИМА МАТАВУЉА ИЗ ГОД. 1887.

У до сада најпотпунијем издању дела Сима Матавуља, у његовим Сабраним делима у издању београдске Просвете (I—VIII, 1953—1956; редактори др Видо Латковић и Буза Радовић), а у којем су, у књ. VIII (1956, стр. 534; за штампу приредили др Видо Латковић, др Живомир Младеновић и Голуб Добрашиновић), штампана и Матавуљева писма, није објављено његово писмо из год. 1887. које ниже штампам. Писмо је заправо објављено већ много раније, у задарском *Српском листу*, бр. 22. од 10. (22) јуна 1887, 3г, у рубрици Различито; остало је ипак онде затурено, тако да је промакло и приређивачима Матавуљеве преписке који су — то се види из њихових коментара — *Српски лист* читали. Већ стога, а и зато што је комплет *Српскога листа* необично редак, ја га овде прештампавам.

Матавуљево писмо није много занимљиво: он га је писао по наредби књаза Николе, и има у потпуности обележје безличног званичног обраћања, као да би било неки акт Књажеве канцеларије, а не писмо. Писано је, пак, као што се ниже види, Србину из Боке, Тому Срзентићу, који је тада живео у Њујорку. Срзентић је, онда, и Матавуљево писмо и свој много занимљивији и речитији одговор на њ доставио Сави Бјелановићу, уреднику *Српскога листа*, а Бјелановић је оба писма штампао, да би његови читаоци видели „како Срби и у најдаљој туђини увијек одушевљено српски осећају". Тако нам се писмо и сачувало.

Из Срзентићева писма нарочито — али и из Матавуљева — лепо се види како књаз Никола, мудро, није пропуштао ни најбезначајнији повод згодан за своје популарисање. Бјелановић, пак, који је у Црној Гори гледао бар онолико поузданог гаранта српске будућности колико у Србији краља Милана, свесрдно је помагао ту популарност. Зато је ова писма и штампао.

Ниже, ја их прештампавам оба, онако како су објављена у *Српском листу*.

Младен Лесковац

I

Симо Матавуљ Тому Срзентићу

Цетиње, 16/4 1887.

Поштовани Господине.

Његово Височанство Књаз Никола наредно ми је да Вам пошљем пет (5) књига „Балканске Царице" и тијем се испуња Ваша жеља, коју сте изразили у Вашем поштованом писму.

Један комад ћете задржати себи, а остале четири раздаћете *коме Ви знате*, само имаћете доброту писмом јавити мени јесте ли у реду примили, и молим да ми побиљежите имена оне Господе, којима будете дали.

Ја Вам искрено честитам, поштовани Господине, на одличју које Вам Њ. В. чини, и у овоме имате доказа управ очинске љубави, којом Његово Височанство обасипље све без разлике синове нашега народа, па ма ће се они находили.

Ваш
Проф. С. Матавуљ

II

Томо Срзентић Симу Матавуљу

Нова Јорк на Спасов-дан.

Високоучени Господине.

Ваше много поштовано писмо од 16 п. м. и пет (5) књига „Балканске Царице" примио сам у прошли четвртак све у најбољем реду.

Одличност и велику част коју је Његово Височанство књаз Никола смиловао се с овим драгоцјеним даром мени и нашој српској браћи у овијем далекијем крајевима учињети, јест вјерујте ми такву дубоку и искрену радост донијело, да нијесам у стању изјавити је, нити могу с ријечима изразити топлу благодарност, коју у мом срцу ћутим. Зато Вас молим мој Високоучени Госп. да будете имати доброту бити тумач ових мојих осјећања према Његовом Височанству, и да у име све наше браће изразите нашу најтоплију захвалност, и увјерите Њ. В. да са овом срећно показатом добротом поставио је нас Србе у овој лијепој земљи у оно мило и радо стање које ће велики уплив на наш будући српски патриотички живот имати, и потакнуће на ново у наша срца ону ватру жарке српске љубави, која (и ако смо у туђој и далекој земљи) дичимо се да није нигда угашена била.

Част ми је Вама јавити побиљежену господу, праве Србе-Бокезе, којијема сам у име Њ. В. даровао по једну књигу „Балканске Царице", и с тим се жеља Њ. В. и Ваша испунила. Ово су имена и мјеста од господе: Лазар Јововић, Сан Франћешко — Радослав Г. Абрамовић, Нови Орлеан — Иво Вучетић, Бикаго и Мило Милишић поморски кап. сада у овоме граду.

У расположењу ових красних дарова Његовог Височанства тражио сам не само српски дух између наше браће, него сам и положај географички гледао, тако да наша браћа у најглавнијем градовима у Америци буду између њих имали и користовали се од књажевског дара, а особито књига, коју је кап. Милишић примио, имаће лијепу срећу ш њим путовати, и посјетовати нашу милу браћу у сваком крају од свијета.

У тврдој нади, да ће ово расположење бити Његовом Височанству и Вама угодно, остајем желећи Вам добро здравље, и с најсрченијем [!] поздрављем и с особитим поштовањем

Томо Срзентић

ДВА ПИСМА ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА ЈОВАНУ СКЕРЛИЋУ

Два писма В. Петровића Ј. Скерлићу која овде штампамо чувају се у београдској Универзитетској библиотеци (Ибр. 3294. и 3295).

Милоје Р. Николић

1.

У Бпешти 12. IV.06

Високоцењени Г. Докторе!

Ваша мила карта веома ме је обрадовала. Једно, што нам се тако радо одазваste, те стеволни написати за наш лист мањи есе. (Ово, као за вас од једног свеучилишног професора нарочито написан рад, много ће подићи лист.) А друго је, што напоменусте моје послате песме. Верујте, већ сам био у недоумици, када угледах најновији број Гласников, а не добих никаква одговора, поче ми то вољу да депласује.

Чудим се да се г. Поповић срди после оне моје извине. И онда је прошло месец дана без одговора, те је посве разумљива моја журајивост, што је и иначе карактеристика младих људи.

Ја га поново молим да ми опрости и наглашавам, да ћу све своје најбоље радове *једино у Гласник слати.*

Ево оне песме, које сам Вама послао, само су код Вас. Па ма и не мислим на које друго место слати. Сем ако ми не јавите, да коју од истих нисте вољни издати.

Сад и опет имам неких 4 нове. Две су таке, да би једино за Ваш лист биле погодне. Али не знам сад шта да чиним? Да ли и те да пошаљем? Бојим се, сматраћете да је несмерно. Моја би жеља била искључиво се Вашем листу посветити. Јер његов правац поклапа се са мојим естетским назорима.

Уопће даљина, која нас географски раставља, много смета међусобном споразумевању. Кад бих био у Вашој непосредној близини, свакако, да бих се у већим размерама развијао.

Дакле молим Вас, да у моје име замолите г. Поповића, да ми извини и опрости учињену грешку.

На расправи напред захваљује (радознало је очекујем!) и топло Вас поздрављам Ваш

одани поштоваоц

В. Петровић

НЗ. Сутра ћу послати на адресу Гласника за г. М. Ракића први број Croacije. Ако будете тако добри, па успишете, веома Вас лепо молим прикључите ми адресу г. Ракића.

ВП.

2.

Поштовани Господине Докторе,

Опростите, што Вам на овом папиру пишем, али ми је прека и хитна потреба. Молим Вас, да сутра, у уторник, приправити изволите за мене, ако Вам је икако могуће 150 динара. Да није ратно време и да нисам пресечен од дома, верујте да Вам не бих досађивао. Али је зима, а имам неодложне потребе у оделу. Ја ћу Вам, верујте, савесно одрадити. Немам у Београду никог, кога бих могао, без повреде свог поноса, пумповати.

Молим Вас, ја ћу доћи сутра у С. К. Гласник с једном божићном причом и да питам, имате ли за прве бројеве Бору, Пипика или Кочића, које Ви за то употребљавате. Ако немате, ја бих Вам до реченог времена дао рукопис новеле за 4—5 бројева. Она ће бити таква, да се неће стидети ње, као ове најновије, да ме бог убије. И Омир је понекад дремао, тешим се.

Ваш поштовалац

В. Петровић

Б. 10. XII 912

ИЗ ПРЕПИСКЕ АНИЦЕ САВИЋ РЕБАЦ

Овде објављујемо два писма упућена Аници Савић Ребац: прво, од Томаса Мана, писано поводом појаве на српском три Манове новеле (*Тонио Крегер, Тристан, Смрт у Венецији*), које је превела и Ману послала Аница Савић Ребац; друго — Јована Дучића, којим захваљује на *Предплатонској еротологији*, коју му је Аница Савић Ребац послала. Оба писма се данас налазе у београдској Универзитетској библиотеци (прво под сигнатуром Ибр. 4105, друго — Ибр. 4110).

Милоје Р. Николић

1.

Dr Thomas Mann

München, den 15. IV. 29.
Poschingerstr. 1

Sehr geehrte Frau:

Haben Sie vielen Dank für Ihren freundlichen Brief und für die Uebersendung des Exemplares Ihrer serbischen Uebersetzung meiner Novellen. Ich kann Ihnen über Ihre persönliche Leistung keine Lobsprüche sagen, denn ich verstehe kein Wort serbisch, aber dem Verleger kann ich meine Komplimente machen: das Buch ist sehr würdig und gediegen ausgestattet. Ich würde mich sehr freuen, wenn mehr Bücher von mir in serbischer Sprache erschienen, und bin mit Ihnen der Meinung, dass der Roman, der mich in Deutschland bekannt gemacht hat, sich vorzugsweise dazu eignen würde. Ueber die geschäftliche Seite ist ja, wie heute die Dinge liegen, nichts zu sagen, und ich kann nur hoffen, dass bis zu Fertigstellung vom ,,Buddenbrooks'' Ihr Land in die europäische Konvention eingetreten ist.

Mit hochachtungsvoller Begrüssung
Ihr sehr ergebener

Thomas Mann

[Prevod:]

Др Томас Ман

Минхен, 15. IV 29.
Пошингерова улица 1

Врлопоштована госпођо,

Много хвала на Вашем љубазном писму и послатом примерку Вашег српског превода мојих новела. Ја не могу о Вашем личном достигнућу да искажем похвале, пошто не разумем ни реч српски, али издавачу могу да учиним комплименте: књига је веома достојно и лепо опремљена. Ја бих се веома радовао кад би више мојих књига на српски било преведено и слажем се с Вама да би роман, који ме је учинио познатим у Немачкој, био првенствено погодан за то. О пословној страни, како данас ствари стоје, нема шта да се каже и ја могу само да се надам да ће до завршетка ,,Buddenbrooks'' Ваша земља приступити европској конвенцији.

Са високопоштованим поздрављем
Ваш веома одани

Томас Ман

2.

[На омоту писма: Госпођа Аница Савић Ребац
3, Краљице Марије, 3
Скопље]

23 септ. 1933
Београд

Драга Госпођо Анице,

Не знате какву сте ми радост учинили вашом лепом и дубоком књигом. Ви сте ме запрепастили својом ерудицијом и очарали својим мудровањем. У Пешти сам једва имао времена да видим огромни пут који сте прешли правећи ово лепо и поносно дело о љубави, али сам оставио да све потанко осетим и разумем тек у Риму где се та слова читају у сасвим другом сунцу.

Љубав је мајка филозофије, макар исто то приписују теологији. Да ни ви нисте знали да љубите у великом грчком смислу не бисте написали ове сјајне странице. Вашу ће књигу пречутати у нашој критици, али само зато што не знам ко би умео да о њој каже праву реч.

Ја се од срца, и први, радујем вашем оваквом узлету.

Обојима моји свесрдни поздрави.

Ваш свагдашњи
Ј. Дучић

DR. THOMAS MANN

MÜNCHEN, DEN
POSCHINGERSTR. 1 15.IV.23.

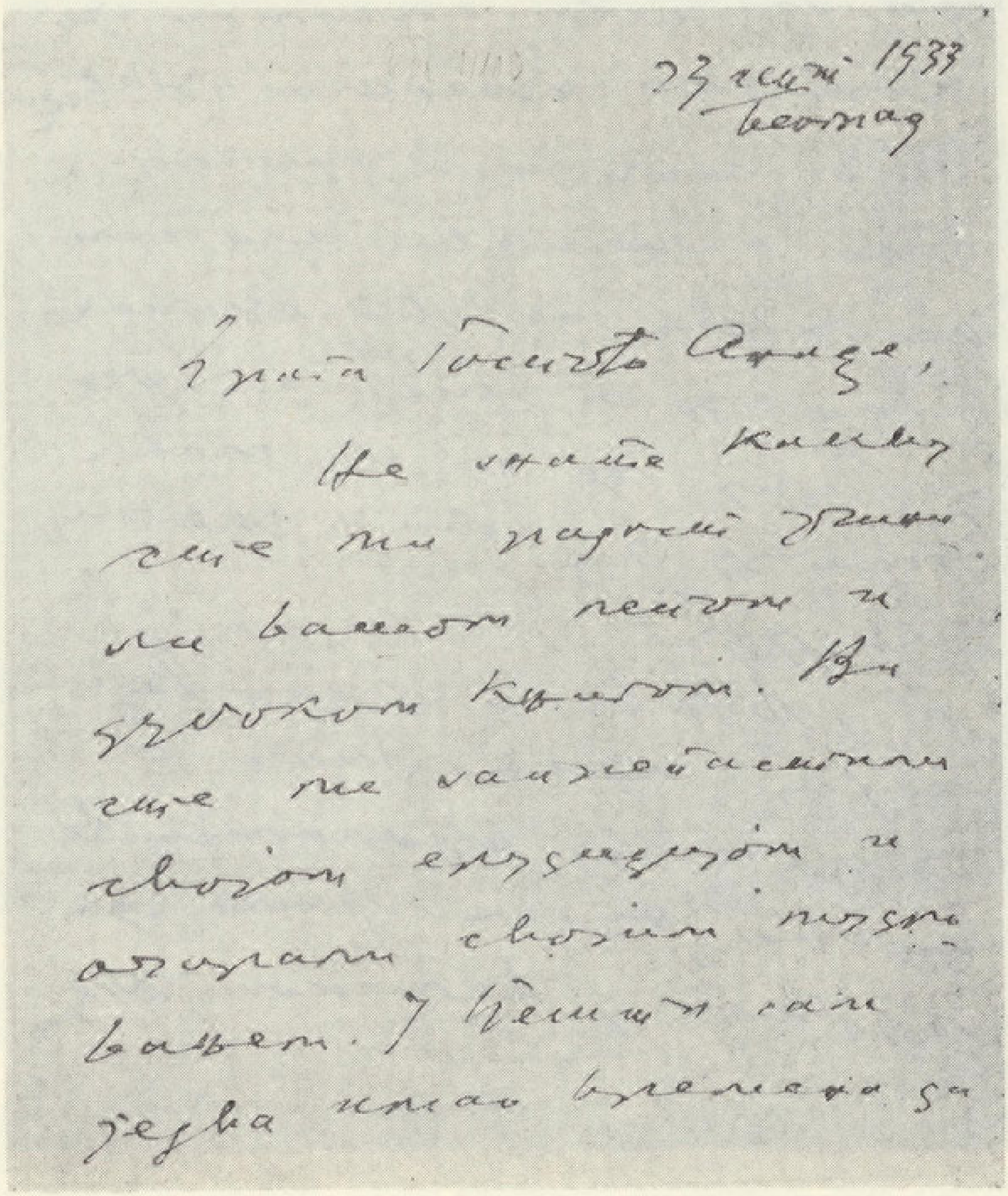
Sehr geehrte Frau:

Haben Sie vielen Dank für Ihren freundlichen Brief und für die Uebersendung des Exemplares Ihrer serbischen Uebersetzung meiner Novellen. Ich kann Ihnen über Ihre persönliche Leistung keine Lobesrufe sagen, denn ich verstehe kein Wort serbisch, aber dem Verleger kann ich meine Komplimente machen: das Buch ist sehr würdig und gediegen ausgestattet. Ich würde mich sehr freuen, wenn mehr Bücher von mir in serbischer Sprache erschienen, und bin mit Ihnen der Meinung, dass der Roman, der mich in Deutschland bekannt gemacht hat, sich vorzugsweise dazu eignen würde. Ueber die geschäftliche Seite ist ja, wie heute die Dinge liegen, nichts zu sagen, und ich kann nur hoffen, dass bis zur Fertigstellung vom "Buddenbrooks" Ihr Land in die europäische Konvention eingetreten ist.

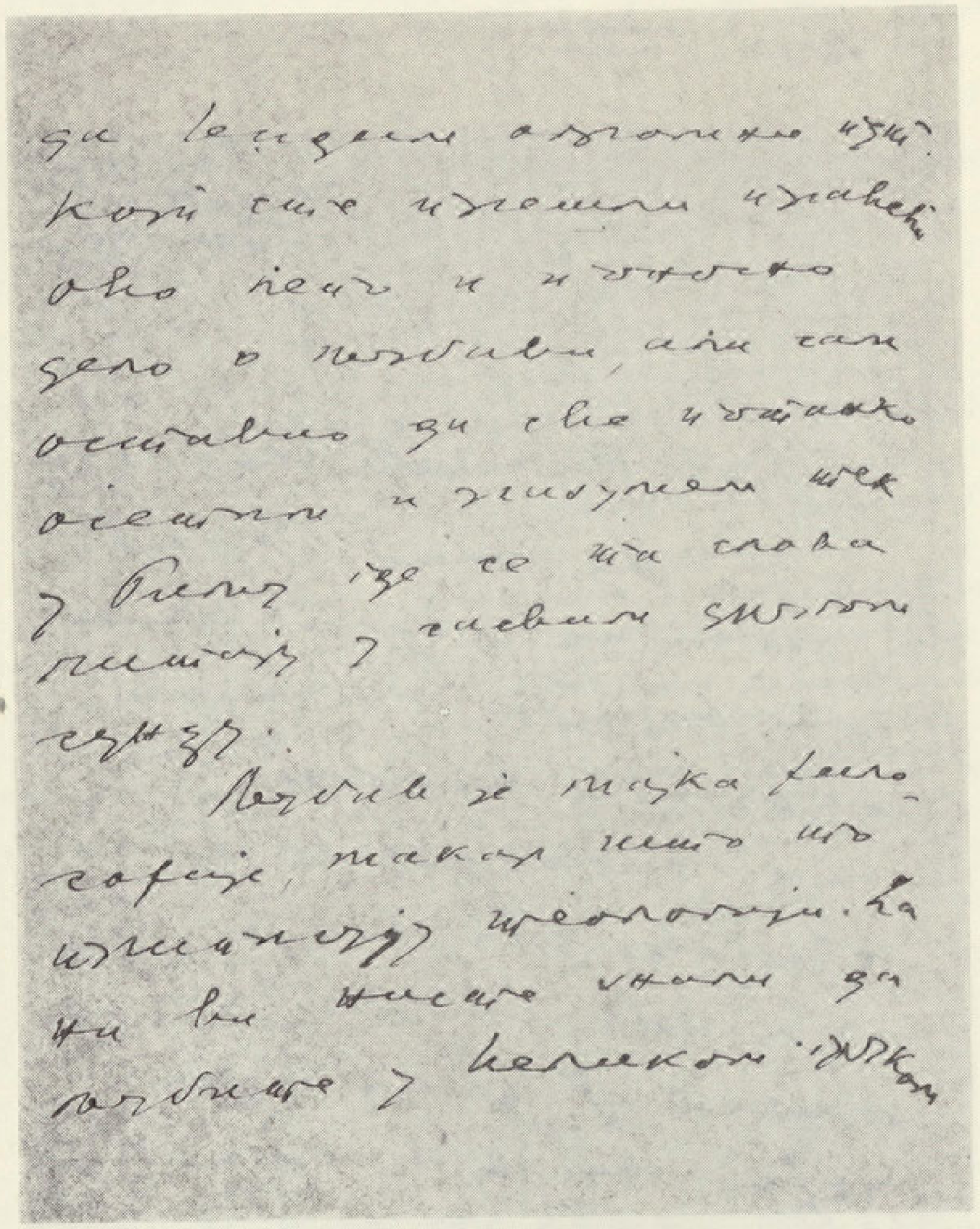
Mit hochachtungsvoller Begrüssung

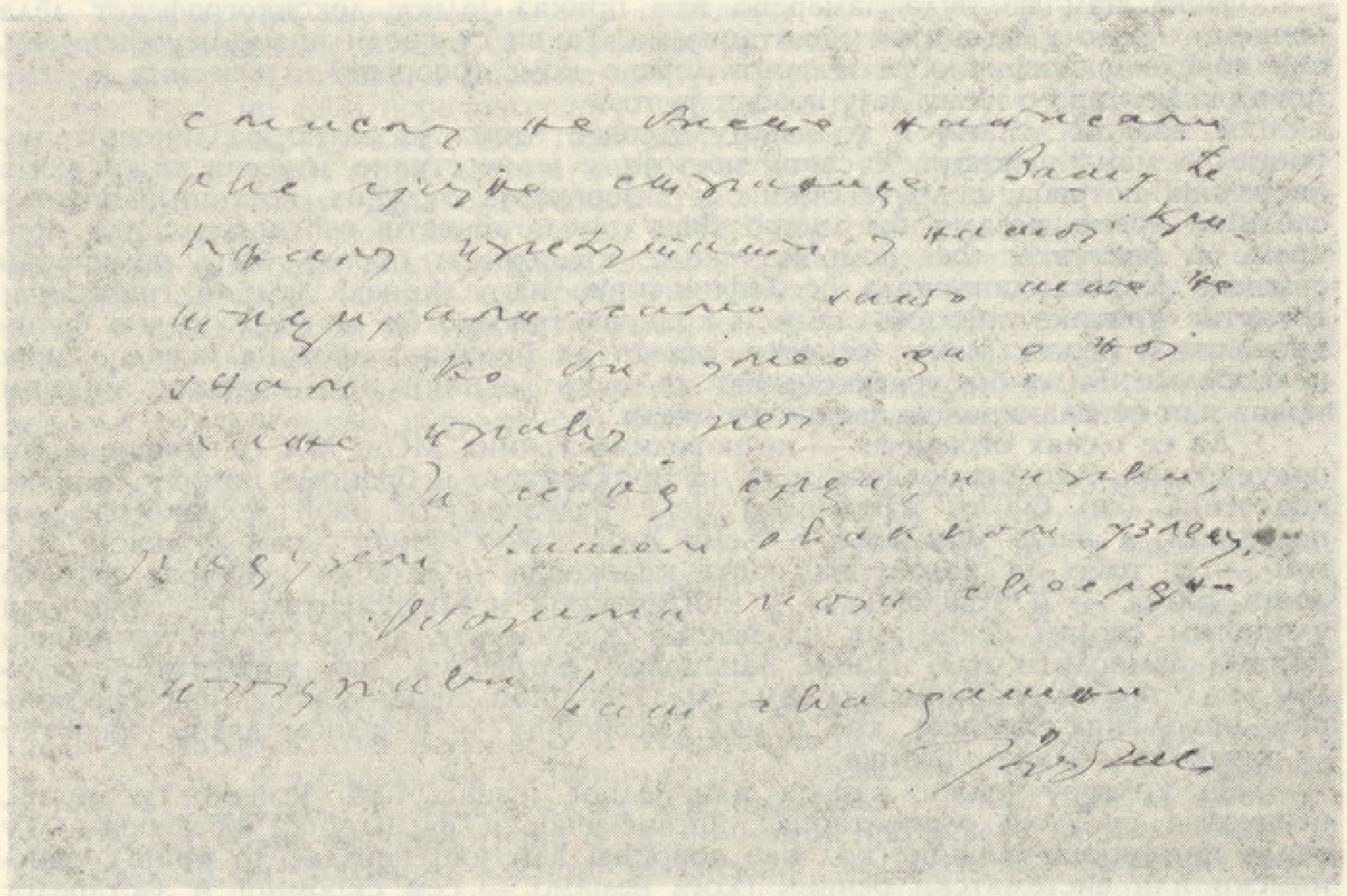
Ihr sehr ergebener

Thomas Mann

10

ОЦЕНА

Речник српскохрватскога књижевног језика, књ. I А-Е, стр. 866, књ. II Ж-Косиште, стр. 862 (Нови Сад — Загреб, 1967), изд. Матица српска и Матица хрватска. Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, knj. I A-F, str. 747, knj. II G-K, str. 840 (Zagreb — Novi Sad, 1967), izd. Matica hrvatska i Matica srpska.

Нека нам не буде замерено ако приказ једног лексикографског дела почнемо нешто удаљенијим медитацијама. Такви су уводи иначе неуобичајени, али понеке специфичности и самог дела о коме говоримо и извесних досадашњих коментара о њему дају повода за то.

У сваком делању и у животу уопште веома је битно разликовати важније од мање важнога. У свему постоји, с једне стране, извесна хијерархија актуелних потреба, с друге стране и хијерархија будућих, потенцијалних последица, према којима би мудро било прилагођавати већ и садашње припреме и поступке. Све помоћне скеле, кранови и бараке биће неминовно срушене једнога дана када се дефинитивно изгради нека велика грађевина; тренутне критике поводом скела и кранова требало би да буду једино функционалне и перспективне, усмерене на то да будућа грађевина испадне лепа и безбедна. Било би трагикомично да неко јадикује над нелепом линијом крана или неизлакираном даском на скели.

Да се одмах оградимо — не поредимо Речник МС и МХ са привременим подупирачем. Ако бисмо почели да га приказујемо и бранимо помоћу оваквих аналогија, био би то наговештај неке недозрелости овог лексикографског подухвата, а наше мишљење о њему није такво. Ствар лежи у нечем другом — у томе да целокупна наша књижевна и језичка култура, свакако драга свима — и стваралоцима и критичарима и конзументима —, личи још у многим својим секцијама на велико градилиште, и ту се ми неминовно морамо замислити над нашим данашњим потребама, над њиховим редоследом, над прелиминарним радњама, над начином цементирања, над спремношћу окупљених радника, као и над умесношћу — у једном датом тренутку — жешће или блаже критике.

За културу једног народа или једног језика, одн. језичког подручја, неопходна су нека елементарна лингвистичка и филолошка остварења. Ту спада историјски речник (код нас довршен али још неиздат до краја), синонимски или систематски речник (кога немамо — сем скромног и застарелог покушаја Р. Јовановића), речник целокупног савременог лексичког блага, књижевног и дијалекатског (у изради), инверзни речник (делимично задовољава један који је издат у иностранству, уосталом теже доступан), савремени терминолошки речници (немамо их), комплетни преглед свих граматичких питања (немамо), речници појединих културних раздобља, редакција или појединих писаца (готово да немамо, понешто у изради), историја језика (немамо је у потребном обиму), дијалектологија (интегрално дело у изради), ономастички преглед, речник или сл. (у припремама), етимолошки речник (није публикован), издања старих језичких споменика (постоји минималан број таквих која задовољавају савремене научне захтеве), преиздања старијих филолошких дела — раритета (има у врло скромном броју, понешто у иностранству), палеографија (немамо). У низ таквих остварења, и то ближе почетку тог низа ако ћемо по ургентности, иде и описни речник савременог књижевног језика, чији су први томови управо ови речници двеју Матица.

Није случајно казано малопре да дела која се набрајају спадају у културу било једног народа било једног језика или језичког подручја. Подвлачимо ту поставку, јер се из ње лако може извући друга поставка, други доказ, који није без вредности у овом тренутку. Ако би се неком учинило да је предуслов за израду свих ових набројаних појединачних дела — посто-

јање једног народа, ми бисмо му морали одговорити да код нас предуслов није испуњен, да се сва дела морају израђивати мултиплицирано и засебно, јер на српскохрватској језичкој територији, као што је добро познато, одиста живи више од једног народа. Али сумњамо да би тај неко могао тражити два (или више?) инверзна речника, две историје језика или два историјска речника, две граматике, два етимолошка компендијума и сл., имајући у виду огроман број чињеница које би се у том случају понављале као идентичне. Сама та довољност јединствених набројаних дела доказује да је ваљан услов за њу јединство језичке територије а не толико јединство народа, и да је тај услов код нас управо дат, да је он испуњен. Императив је науке и самог здравог разума да ствари *разликујемо*, као што ћемо разликовати писце, наречја, споменике, правописне узусе, акценатске тенденције, азбуке, стране утицаје, преокупације духова у појединим крајевима и раздобљима, и много другога што се преплиће у сложено изукрштаним изоглосама, суштинским, папирнатим или случајним „изотермама" разних врста; али је императив здравог разума и опреза да ствари не *делимо* по некој једној међи, не видећи испод ње сасвим друкчије правце других међа и дебеле слојеве нераздељиве хомогености.

Остварујући научна дела која приказују ту разнослојну различитост у општој недељивости, нужно се сусрећемо са техничким проблемима: како све то показати у јединству, а ипак не прећутати разлику — пошто прећуткивање разлике само по себи носи погрешну информацију? Свака појединачна област, појединачно дело (узмимо она горе побројана, од којих је код нас већина, на жалост, in spe), мора да има неку сопствену карактеристику или конвенцију у том погледу. Дијалектолошки атлас приказује своју материју, најевидентније, мрежом изоглоса; у неком инверзном речнику, рецимо, стајаће ознаке ових или оних области поред неких речи, уз једно сугестивно по своме проценту одсуство нотица код речи заједничких за све области; у историјском речнику извори ће говорити сами за себе; историја језика ће бити подељена на поглавља; синонимски речник ће, по самој својој природи и намени, изнаћи што већи број разлика бежећи од сувишног њиховог обележавања, пошто такво нераздељено богатство и представља његов сопствени смисао; итд.

Сем тога, свако такво дело је и чедо неке епохе или историјских прекретница, па му и то намеће неку њему својствену карактеристику и конвенцију. Бечки договор из 1850. године прогласио је на пр., у ишчекивању скорог коначног уједињења, јужно наречје као најприкладније за целину, па је неколико капиталних дела створених после тог датума и на основу њега написано јужним наречјем. И касније је било дела са печатима својих средина, својих епоха, својих иницијалних подстрека. После друштвених промена које су се догодиле пре четврт века, промена које су донеле и битно ново схватање о коегзистенцији и координацији међу нашим народима, и нова сазнања о дијалектима и језицима на словенском југу, и нова лексичка и стилска освајања у нашој веома модернизованој литератури, и мноштво термина из нових научних грана и др., — у тој промењеној клими дошло је до Новосадског договора. Сасвим је сигурно да ће и тај договор, као и Бечки, бити једном превазиђен самим протицањем времена и свим оним што време доноси, али о томе овде не може бити говора. И тај је договор историјски догађај, као и његов претходник, самим тим небрисив из историје, и он је стекао већ своје реперкусије, које такође улазе у историју и које су због тога оптерећене својим одговорностима. Погледајмо шта се и на који начин реперкутовало у овом случају.

Поред Правописа српскохрватскога књижевног језика Матице српске и Матице хрватске (са школским издањима), књигâ Савремени српскохрватски језик — први део — М. Стевановића (1964, Београд), Књижевни језик у теорији и пракси Љ. Јонкеа (1965, Загреб), Информатор о савременом књижевном језику са речником А. Пеце и М. Пешикана (1967, Београд) — да поменемо само нека дела, веома различита по типу али слична у свом синтезирајућем и резимирајућем карактеру — појављује се и Речник МС и МХ, већ иначе потребан и давно жељен, и мимо зова епохе који му је упућен Новосадским договором. И он је, као и неколико других овде споменутих дела, не толико предоџе за спровођење у праксу новосадских идеја, колико доказ њихове данашње суштинске тачности. Прецизираћемо: он представља тај доказ у области презентиране садржине, у ономе што је од писаца и од народа, док је у области самог чина презентирања, у ономе што је од редакција, и он, као и друга сродна остварења, неминовно подложан конвенци-

јама, које се и морају разумети као конвенције, а могу се, разумљиво, и критиковати.

По садржини је то речник српскохрватског савременог књижевног језика. Таквих речника, осим једног мало успелог и малог по обиму из нашег столећа (Л. Бакотића) и онога што спада у прошло, код нас досад није било. Покрајински, застарели, архаични, шатровачки или другојезички материјал дат је овде само у оној мери у којој је освештан употребом код добрих писаца или је у књижевном језику присутан са својом стилском функцијом. Разуме се да се у самом процесу прављења таквог речника сарадницима намеће и онај део стандардног лексичког и семантичког фонда који случајно није присутан у картотеци: успоставља се неки сигурно постојећи али неексцерпирани екавизам на основу датог ијекавизма, несвршени глагол на основу свршеног, глаголска именица, деминутив, прилог и сл. на основу датих основних речи — или обратно, понеко значење и понеки фразеологизам кога се сарадник сам сети. Све то, као уосталом и само издвајање примера који морају да задовоље неколико критерија, и само уобличавање дефиниција за добро познате појмове, и њихово изналажење у вези с мање познатим, спада у мукотрпни лексикографски посао који је тако многостран и сложен да никако и не може бити без мана.

Када се погледа лексички фонд тога речника, као и његов илустративни фонд, показан врло равномерно по целом географском распону, долази се до закључка који је најбитнији као научни и реални податак. На српскохрватској језичкој територији огроман је постотак лексичког блага заједнички за све или за велику већину области; понеке разлике у суштини су разлике узуса а не материјала — узуелнији је, на пр., за неку територију један префикс (*сувремен* на западу — *савремен* на истоку; из Предговора) или суфикс (*језични* на западу — *језички* на истоку), с тим што исти префикс, рецимо, постоји и на другој страни (*суоснивач, сустанар, суредактор,* на истоку), или што исти суфикс, баш и у истој речи, асоцира другде само неко уже значење (*језични* на истоку у анатомском смислу). Даље, има разлика на фонолошком нивоу, али су оне новијег порекла (нимало судбоносног по јединство), јер су проузроковане неједнаким реакцијама на стране утицаје; таквог је типа и разлика у азбукама. Екавштина и ијекавштина (као и икавштина) имају сасвим посебне домене који се не поклапају са осталима. — Понављамо, то су све чињенице које су и иначе добро познате, али ово лексикографско дело пружа импресивне потврде за њих, за њихово данашње важење. И стога се мора одати признање и иницијаторима и творцима речника, једном колективу са шире језичке територије у коме има и неколико лексикографа по основном радном опредељењу, што је нашао начина да чињенично стање прикаже кроз то своје обимно дело, прикупивши, промисливши и асимилиравши масу факата, уневши у њега и научног и политичког а не само стручног капитала.

Друга је ствар, као што смо рекли, формална реализација свега тога на страницама речника, са свим конвенцијама.

Суштина ствари о којој смо говорили огледа се на неки начин и у тим конвенцијама. Тако је, на пр., у Речнику спроведено начело о коме читамо у Предговору: „Латинично и ћирилично издање Речника разликују се у томе што су у првоме речи распоређене по абецеди и дефиниције су у ијекавском изговору, а у другом по азбуци и дефиниције су у екавском изговору... Обрађене речи двојаког изговора дате су у оба изговора, с том разликом што су у издању Матице српске и дефиниције и примери дати уз екавски облик речи, а у оном Матице хрватске уз ијекавски облик... Дублети у једнакој употреби... ако не долазе по азбуци један иза другога, дају се оба, са знаком једнакости, на оба места, с тим што се дефиниција даје уз први по реду, а примери, уколико су потребни, уз онај којему припадају", и сл.

Готово да бисмо у конвенцију — или у уступке популарној намени Речника — убројали и овај принцип у давању примера, о коме такође читамо у Предговору, а који је иначе прилично подложан критици: „Његова [Правописа из 1960. г.] су правила примењена и на цитате из дела наших писаца, без обзира на то како су она, по којем старијем правопису, изворно написана. Од тога се одступило само у појединим стиховима када су то захтеви метрике изискивали." Изневеравање тачности цитата, с једне стране, није научно оправдана ствар, али га ми, с друге стране, налазимо на пр., у совјетским речницима, где је правопис из времена пре Револуције прерађен на нов начин. Треба добро разликовати — да ли неки речник има претен-

зију на комплетну аутентичност у својим цитатима или је нема. Ако се, рецимо, уз цитат наводи само име писца, али не и дело и страна, — какав је случај у овом речнику, а какав је делимично и у академском речнику савременог руског књижевног језика, — то може да значи двоје: да се ауторитет састављача сматра довољним да би се поверовало у идентичност аутора (информације се увек могу накнадно допунити у картотеци), а и то да је састављачу пречи задатак потврђивање сопствених дефиницијских и других података о речи, него детаљно приказивање изворног места у литератури. У том случају речник не може толико да послужи за преузимање извора, колико сам добива функцију извора. Уосталом, Речник МС и МХ и не даје потврде уз понека значења и редовно их не даје уз фразеологизме — случај који ћемо такође наћи у многим другим речницима —, па се и у томе огледа његово прихватање улоге самог извора а не посредника.

Састављачи речника се нису нашли у лаком положају када су приступили дефинисању појмова, а остали у потпуности верни принципу да је њихово дело — илустрација јединства језика са извесним равноправним диференцијама. Принцип је, наиме, требало потврдити не само грађом него и сопственим језиком који се огледа у дефиницијама („језиком о језику"). Предговор објашњава: „При тумачењу значења речи настојало се да се употребе речи које су заједничке за оба језичка подручја. Ако се то није могло учинити, у дефиницију су се уносиле речи с источног и западног језичког подручја, једне поред других, одвојене зарезом (на пр. зрак, ваздух; плин, гас итд.)". Можда би се могло наћи и неко друго решење. У сваком случају и ово треба посматрати као једну од конвенција, један од техничких узуса, а ни у ком случају као дословно такво изражавање редакција или као пропаганду таквог изражавана (*азот* — гас, плин без боје и мириса, један од главних састојака ваздуха, зрака). Верујемо да је редакторима и познато и присно оно из Бечког договора 1850. г.: „Не ваља мијешајући нарјечја градити ново", па се овакав стил дефинисања мора прихватити као што се прихватају, рецимо, информације у регистру Правописа 1960. г., где се чињенице такође приказују у специфичном паралелизму.

Тражење решења уопште има често боју тражења средњег решења; а средња решења не тако ретко изгледају као никаква решења, јер не одражавају неку буквалну стварност. Међутим, и таква каква су, она су боља него њихово одсуство и њихово ишчекивање. Можда је незгода за српског, ћириличког читаоца овако конципованог речника што ће на стр. 406. првог тома, тражећи дефиницију речи водоник видети само „= водик", па морати, окренувши један лист уназад, погледати шта значи *водик*. Али је исто тако читалац ради разумевања упућен са *дубајка* на *дубак*[1], са *hašiti* на *hašati* итд., итд., и тако то бива на безброј места у безброј речника. И једно и друго су лексикографске неминовности, које искрсавају из разних разлога. Разматрајући њихова решења, мислимо да не би било потребно процењивати их различито због саме разлике у разлозима: онај који би у „двостепеном" тражењу дефиниције за *водоник* видео нешто друго него у таквом истом тражењу дефиниције за *дубајка* или за *hašiti*, био би — поред саме неугодности двостепеног тражења — оптерећен још једним сувишним узнемирењем.

Речник МС и МХ имао је, поред чистих речничких проблема, да решава и неке друге, и сматрамо да су их састављачи, с обзиром на сву комплексност тих проблема, на релативно кратак рок услед акутности задатка, а и на свој малобројни колегијум (за који су они најмање криви) као и на своје друге ангажмане, сасвим добро решили.

Ирена Грицкат

Др МАРКО МАЛЕТИН

(1890—1968)

Са Марком Малетиним нестао је један од последњих војвођанских одличних интелектуалаца, културно-просветних радника какви су се духовно формирали за време Аустро-угарске, када су ондашњи Срби били или опкољени или измешани са народима од њих бројно јачим, културнијим, економски развијенијим и од државе фаворизованим, док су Срби били запостављани. Ти су интелектуалци, осим свога позива по струци, имали још један виши: да, колико год могу и знају, раде све што сматрају нужним да би се код Срба одржала национална свест, да би се културно уздизали — својим напорима, јер им држава за то није давала никакву помоћ — и да би економски напредовали. Зато су они, поред свога редовног посла, обављали и многе друге, према датим потребама и приликама, занемарујући при томе и своје личне амбиције, пуни развој свога талента и своје материјалне интересе. Такви су били, нпр. и браћа Јакшићи, Тихомир Остојић, Васа Стајић, др Милан Петровић и др. Људи те врсте обично се знатно мање цене него што заслужују: они су велик део својих напора уложили у актуалне народне потребе, а будућа покољења, у већини случајева, немају довољно података да би се могли упознати са њиховим заслугама. Тако се и код културног наслеђа може десити нешто слично ономе што бива код наследства имовине: да наследници признају само оно што им је остало после смрти оставиоца а заборављају све — или бар већи део онога — што им је учинио за живота.

Малетин није имао среће у животу. Као дете, остао је без оца; као отац, изгубио је две одрасле кћери. Могао је да се школује само благодарећи великој пожртвовности своје матере и својим трудом и способношћу заслуженим помоћима и стипендијама. Водио је три врло значајне војвођанске културне установе у време кад су биле у неповољним приликама, и у двема је успео да преброди њихове тешкоће и да постигне знатне успехе, а без довољног признања за то, и чак оптуживан без кривице. Последњих седам година много је боловао, и све тешкоће при томе знатно му је олакшавало свестрано старање и брига његове супруге.

Његова породица води порекло из Мошорина, родног места Светозара Милетића. Родио се 4. августа 1890. у Новом Саду, где је свршио основну школу и гимназију, чију је помоћ уживао у вишим разредима. Студирао је славистику и југословенску књижевност, једну годину у Бечу, са Матичином стипендијом из Задужбине Васе Јагазовића, и три године као питомац Текелијанума (чију је библиотеку уредио у то време) у Будимпешти, где је остао још годину дана, као префект Хрватско-славонског интерната, да би довршио своју докторску тезу о Теодору Павловићу, уреднику *Летописа Матице српске* и оснивачу и уреднику *Српског народног листа* и *Српских народних новина*. Год. 1913/14. био је суплент Српске гимназије у Новом Саду. У почетку Првог светског рата је мобилисан, али је успео да пређе у Србију, где је већ фебруара 1915. радио у гимназији у Бевђелији, одакле се повукао са српском војском на Крф, и као њен добровољац вратио се по завршетку рата у Нови Сад, одликован Карађорђевом звездом с мачевима. Остао је овде, опет на гимназији, две године, до децембра 1921, кад је, као дописник београдског дневног листа *Време*, отишао у Берлин, где је остао до маја 1923. Од септембра 1923. до августа 1929. био је секретар Матице српске и уредник њеног *Летописа*. Од јуна 1932. до августа 1934. провео је у служби на гимназији у Скопљу, а затим, до маја 1936. на V мушкој гимназији у Београду. Тада је постављен за управника Народног позоришта Дунавске бановине у

Новом Саду, а за време окупације, до ослобођења, управљао је Српским народним позориштем у Панчеву, а био и управник Градског народног позоришта „Стерија" у Вршцу, од почетка октобра 1945. до краја јула 1946. Даље је био управник Војвођанског архива до краја 1949. и службовање завршио као научни сарадник Матице српске половином августа 1952, кад је пензионисан. Као пензионер живео је неко време у Земуну и у Сремским Карловцима, где је умро 30. априла а сахрањен 1. маја 1968.

Малетин је — колико би могао према својим способностима — мало писао. Сарађивао је у Стајићевом *Новом Србину*, у новосадској *Слободи*, у загребачком *Србобрану*, обично без потписа, и, наравно у *Летопису*. Али његови радови, као есеј о напредном мађарском песнику Адију, где је дао духовни лик песников, без естетске анализе његових песама (*Летопис*, књ. 296, 35—45), поменута студија о Теодору Павловићу (*Гласник Ист. др. Н. Сад*, VIII, 371—96; IX, 32—64, 284—99, 365—83), са исцрпним приказом Павловићевог рада око *Листа* и *Новина* и студијом његових узора, времена, прилика, сарадника и публике, и, најзад, његове успомене о Тихомиру Остојићу (*Зборник МС за књижевност и језик*, XIII/1, 121—154) које бацају јасну светлост на опште прилике у Војводини не само на Остојића и његову околину, а дају доста података и о Малетину — све то несумњиво сведочи да се може само зажалити што није оставио још који рад од све три ове врсте. Његова књижица *Повратак од Крфа до Битоља 1916. године* (Нови Сад, 1920) испуњена је низом лирских импресија, уметничких описа природе и целокупне атмосфере око бораца, док су места где су се водиле борбе у другом плану, личности се једва помињу, а по имену ни једна. Израдио је Садржај Летописа Матице српске 1825—1950, чију вредност могу правилно оценити само они који су радили сличан посао и они који се буду тим *Садржајем* много служили. Први део, *Садржај по писцима*, изишао је недавно из штампе (Н. Сад, 1968, стр. 498), а други, *Садржај по струкама*, спреман је за штампу. У рукопису је остао и Малетинов рад *Новосадско позориште између два рата* (Архива Срп. нар. позоришта у Н. Саду, око 100 стр.). Превео је с мађарског два романа Жигмонда Морица *Шандор Рожа* (Загреб, 1948) и *Буди добар све до смрти* (Нови Сад, 1950).

Као новинар, није интервјуисао политичаре и друге истакнуте личности нити је износио своје импресије, него је састављао своје извештаје на основу критички проучених публикација.

Његова наставничка служба била је краткотрајна, испрекидана и временски и просторно, али се ипак може рећи да је као добар стручњак, говорник, друштвен човек и познавалац људи, остао у добром сећању својих ученика. Главни његов рад био је у Матици и у позоришту и, донекле, у архиву.

Кад је Малетин дошао у Матицу, њен је положај био неизвестан: веровало се да она више не може бити оно што је била пре Првог светског рата (чак је и Васа Стајић једно време мислио да се она може бавити само још народним просвећивањем), а неки су сматрали да није више ни потребна, па се дешавало да на њену скупштину дође само двадесетак чланова. Малетин је као секретар, наравно уз помоћ Управног одбора, који је умео да придобије за своје планове, убрзо успео да опет покрене све Матичине делатности. Као уредник *Летописа* дао му је и већи обим и разноврснију садржину него што је раније имао. Скупио му је толике и такве сараднике да је образован читалац *Летописа* могао да се из њега поуздано обавести о савременим културним, уметничким, социјалним, економским и политичким питањима и настојањима, нашим и страним, и да се упозна са новим радовима наших познатих и младих књижевника, као и наших савремених сликара и вајара, чије је репродукције *Летопис* тада доносио. Све ово, као и припреме за прославу Матичине стогодишњице и, са њоме у вези, издавање *Споменице* и *Српске уметности у Војводини* (Н. Сад, 1927) и организовање изложбе старог српског сликарства и VI југословенске уметничке изложбе као и конференције просветних друштава ради оснивања Савеза културно-просветних друштава Југославије, изискивало је много саветовања, дописивања и путовања, и зато се у Малетиновој радној соби у Матици често могао затећи неки научник, књижевник, уметник или јавни радник којега нисте онде очекивали.

Малетинов рад у Бановинском позоришту био је још тежи, јер је то позориште тек било основано и није имало ништа осим онога што је преузело од Крагујевачког, а његов правилник (Службб. л. Дун. бан. бр. 15, 1936) прописао је управнику седамнаест дужности. Позориште је давало представе

у Новом Саду, Сомбору, Зрењанину, Крагујевцу и Суботици, а за остала места већ је идуће, 1937. г. организована друга трупа. Као и при уређивању *Летописа*, и за позориште Малетин је успео да нађе добре сараднике; били су то: Ж. Васиљевић, драматург, Т. Танхофер, А. Верешчагин, Ј. Кулунџић, Ј. Путник, редитељи; М. Шербан, сценограф; глумци: Љ. Иличић, Љ. Филиповић, супрузи Крањчевић, М. Ајваз, С. Душановић, Р. Ферари и др., од којих су неки и данас врло угледни позоришни радници. Малетин је дао иницијативу за драматизацију *Вечитог младожење* од Јаше Игњатовића и за *Два идола* од Богобоја Атанацковића, као и за нову позоришну адаптацију *Пере Сегединца* од Лазе Костића. За време окупације, кад је позориште могло радити само у Банату и донекле у Србији, као и после ослобођења, требало се опет сналазити у сасвим новим приликама, у чему је, међу нашим људима, тешко успети.

Управљати Војвођанским архивом у Н. Саду кад је Малетин тамо дошао било је још мучније: требало је гомиле докумената довожених на сељачким колима из Петроварадина и са разних страна смештати у подруме и у торањ зграде Извршног већа, са особљем које већином никад није радило у архивама и које му је случајно додељено на рад, сврстати све то тако да буде погодно за употребу. Срећом, ту није остао дуго, морао је да уступи место другоме. Ипак је и ту могао по нешто да учини. Сећам се кад смо једном били заједно код болесног Васе Стајића, који је баш довршио последњу своју књигу о историји Н. Сада, да му је рекао: „Марко, пошаљи по оне списе из Архива, нису ми више потребни."

У време свог секретарства у Матици Малетин је био и председник Савеза аграрних заједница за Бачку и Срем, чији је циљ био старање о добровољцима-колонистима и аграрним интересентима, којима је држава давала голу земљу а затим их остављала себи самима.

Малетин је био човек широких погледа: као студент у Бечу студирао је и специјалну филозофију, а у Будимпешти је слушао тада напредног социолога Оскара Јасија, никад није посматрао ствари издвојене него повезане и са околином, и са прошлошћу, и са погледом у будућност. У друштву је био пријатан козер, али не од оних који увек хоће да су у средишту пажње; знао је да лепо говори, али и да пажљиво слуша друге. Имао је доста пријатеља и сам је умео то да буде, зато га пријатељи нису остављали ни кад су због њега могли имати и тежих неугодности. Своје невоље подносио је сам, не жалећи се другима. Можда му је у томе помагала и његова блага иронија која се понекад осетила у његовом гласу и осенчила му лице.

Светислав Марић

РЕГИСТАР

Абрамовић, Радослав из Њу Орлеанса 341.
Авакумовић, Давид из Јасберења 20; — Димитрије из Сремских Карловаца 36; — Јован из Сремских Карловаца 36; — Стеван из Јасберења 20, 21.
Аврамовић, Димитрије, биографски подаци 326; рукописи 167.
Аврамовић-Нако, Никола из Новог Сада 33.
Ага од Рибника, у народној песми 264, 265.
Agramer Zeitung 185.
Ада (Бачка) 21, 28, 33, 35.
Аделунг, Јохан Кристоф и Вук Караџић 46.
Ади Ендре, код Срба 353; популарност 173.
Аjваз, Милан у Српском народном позоришту 354; — Павле млађи из Новог Сада 27; — Павле, свештеник из Новог Сада 27, 39.
Ајнштајн, Алберт, утицај 124.
Академија, Југославенска знаности и умјетности 315, 323, 324; — наука пољска 324; — наука и уметности српска 149, 150, 167.
акростих, у ренесансној поезији 274.
Аксентије, игуман Тројичког манастира 133.
албански језик, прве књиге 295, 296.
Албанци, народно име почетком XIX века 296.
Allgemeine Litteratur Zeitung 241.
алегорија 103, 122, 249, 250.
Александар Велики 14, 287; у средњевековној литератури 268.
Александрида 14.
Александровић, Јован из Арада 36; — Константин из Арада 36, 37.
Алексеј, божји човек 269.
Алексинац 149.
Алексић, Анастасија рођ. Обреновић 327; — Димитрије из Вршца 25, 29; — Константин, свештеник из Вршца 25; — Никола, сликар 166; — Теодор од Мајне 327.
Алтер, Франц Карл, и Стефан Стратимировић 238.
алузија 250.
Амасија, византијски град 222, 227.
анали као историографски род 272.
Anali Historijskog instituta JAZIU 324.
Анастасијевић, бележник из Турије 26; — Спиридон из Турије 26, 39.
анахронизам, у народној поезији 212.
Ангелина, деспотица 224, 230.
ангорска битка 272.
Андоновић, Милан, професор 169.
Андрејевић, Аксентије из Сегедина 26; — Јован, Јолес, и Јован Јовановић Змај 332; — Лазар из Сегедина 26, 39.
Андрић, Милан, преводи 160; — Никола, о преводима код Срба 143.
Анђелић, Герман, и Јаков Игњатовић 150, 151; — Магдалена *309—312.*
Анђео и просјак 266.
анегдота, у књижевном делу 90; у народној књижевности 266, 267.
Анжујска Јелена 271.
антитеза в. контраст.
антички дух у поезији, српској 92, 93; хрватској 122.
Апендини, Франческо Марија, пословице 46.
апокрифи, утицај на народну књижевност 260, 266, 268.
апсолутизам, корени 279.
Арад 23, 24, 25, 28, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 301.
Арањ Јанош, преводи на српскохрватски 152, 153, 155, 156, 160, 161.
Арапи, утицај у Европи 274.
Аретин, Фридрих, о *Турском календару* 74, 75.
Ариосто, Лодовико, *Бијесни Ролando* 254, 280, 282.
Аристотел, теорија драме 255.
Армени, Јован, земунски трговац 308.
Арнот, Антоније, студије 23, 24.
Ароновић, Јелисавета рођ. Бига 330.
Арсеније III Чарнојевић 216, 218, 223, 226.
Арсеније IV Јовановић Шакабента 223, 224, 225, 231.
Арсенијевић, Василије, преводи 162; — Борђе из Сремских Карловаца 37; — Лазар Баталака, о Доситеју Обрадовићу 146; — Петар из Сремских Карловаца 25, 37.
архаизам, у поезији 94, 122, 251.

Архив, војвођански 353, 354; — дворски у Бечу 286; — државни у Бечу 331; — државни СР Србије 146, 159, 163; — Рукописна збирка Народне библиотеке у Београду 150; — Рукописно одељење Матице српске 172, 178, 312; — срески попрад у Старој Љубовњи 30, 32; Српске академије наука у Београду 142, 146; Српске академије наука у Сремским Карловцима 126, 127, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307; — универзитетски у Бечу 330, 332.
Archiv für die Geschichte deutscher Sprache und Dichtung 75.
Archiv für slavische Philologie 14, 205, 206, 207, 214, 324.
Аршинов, Павле, и Константин Пеичић 321.
Атанасије, даскал из XVII века 216, 225.
Атанасијевић, Василије из Сремске Митровице 33; — Константин из Лугоша 25, 38; — Петар из Лугоша 25, 38.
Атанацковић, Богобој, драматизација *Два идола* 354.
аустријски агенти у Србији и Бугарској 307, 308.
аустро-турско ратовање 1683—1739. године 216, 219, 223, 224, 225.
аутобиографија 252.
Ахмет II, султан 230.

Баба Новак, хајдук 262, 263, 264.
Бабић, Љубо в. Балски, Ксавер Шандор.
Бад Годесберг 75.
Базел, штампарство 74.
Баја 24, 28, 37, 167; православна црква 218, 223.
Баја Џора, као народни тип 267.
Бајазит, султан 272.
Бајамонти, Јулије, о хомеровском питању 248.
Бајац, Гаврило из Новог Сада 26, 27, 39; — Матија, свештеник из Новог Сада 26.
бајке, народне 266.
Бајмок (Бачка) 328.
Бајчевић, Гаврило, и Павле Соларић 329; као јуриста 302; о Теодору Филиповићу 327.
Бакотић, Антун Карло, и Ј. Ј. Змај 334, 335; — Лујо, лексикографски рад 350.
балада 106, 107.
Балзак, Оноре де, утицај 89.
Бамберг 74.
Банат, у књижевности 89, 98.
Бановић Страхиња 16, 245.
Бановић Страхиња, у народним песмама 16, 208, 209, 245, 261.
Бања Лука, у XVIII веку 231.
Бањска, манастир 270.
Бар 331, 332, 333, 334.
Барајевац, Јован из Панчева 26, 39; — Марко из Панчева 26; — Павле из Панчева 26; — Петар из Панчева 38.
Бараковић, Василије из Сегедина 26, 39; — Јован из Сегедина 26; — Јурај, о Ђурђу Бранковићу 208.
Барац, Антун, о Матошу и Скерлићу 190.
Барић, Светозар, официр 329; — Хенрих, о А. Серензену 206, 214.
Баро, Јован, професор Универзитета у Будимпешти 312.
барок, стилске одлике 250.
басне, народне 266, 267.
Бастић, Александар из Рибнице 25, 38; — Марко, свештеник из Рибнице 25.
Баталака в. Арсенијевић Лазар.
Батић, Арсеније из Суботице 24, 25; — Павле из Суботице 24.
Батушић, Славко, и пољска књижевност 184, 186.
Бачевац (Србија) 88.
Бахов апсолутизам 116.
Бачка вила 326.
Бачка Топола 328.
Баш-Челик 266.
Башаид (Банат) 26, 28.
Беата Катарина из Мишколца 35.
Бегбазар (Турска) 80.
Бегић, Мидхат, као приређивач Скерлићевих сабраних дела 189—193.
Бебе, Жозеф, о епским песмама 213.
Бек, Самуел из Кежмарка 23.
Бекариа, Чезаре, и Његош 317, 319.
Бекеш (Мађарска) 23, 28.
Бекић Томислав *315—321.*
Бела Црква 38.
Беларас, новогрчки књижевник 188.
белетристика код Срба у XVIII веку 142.
Бенедикти, Јан, директор лицеја у Кежмарку 19, 29, 38.
Бенешић, Јулије, и пољска књижевност 184, 185, 186.
Београд 72, 88, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 153, 155, 156, 166, 169, 178, 188, 189, 308, 311, 312, 315, 316, 317, 319, 320, 324, 326, 330, 332, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 349; архиви 142, 159, 153; битке у XVII и XVIII веку 222, 223, 224, 225, 229, 230, 231; боемија 95, 97, 105; Велика школа 90, 98, 156, 157, 159; Војна болница 87; Главни просветни савет 157, 158; Државна штампарија 94, 158; издавачке куће 188, 189; касациони суд 149; министарство просвете 156, 157, 158, 159; митрополија 143; Народна библиотека 14, 150; Народно позориште 90, 184, 186, 300; Скадарлија 95, 97, 121; студентска друштва 90; у књижев-

ности 96, 97, 120, 272; Универзитетска библиотека 342, 343; Четврта мушка гимназија 87.
београдски мир 1739. године 223, 224.
Беодра (Банат) 24, 28, 37.
Бер, Адолф, професор Универзитета у Бечу 331.
Бергер, П., грађанин из Кежмарка 26.
Бергсон, Анри, о поезији 252, 253; утицај 124.
Берић, Аврам из Сомбора 26; — Весна *142—143;* — Јован из Сомбора 26, 39; — Павле, и Вук Караџић 45.
Берлин 147, 324, 352.
берлински конгрес 111.
беседништво, врсте 252.
Бети Ласло, преводи на српскохрватски 160, 162.
Бехтолф из Ханаца, Гутенбергов штампар 74.
Бехштајн, Јохан Матијас 30.
Бершеч (Истра) 110.
Беч 41, 42, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 53, 72, 75, 109, 112, 123, 140, 143, 159, 293, 296, 303, 307, 311, 318, 320, 324, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 352, 354; архиви 286, 330, 331, 332; бојеви против Турака и опсада 218, 222, 229, 263; Уметничка академија 167; француска окупација 1805. године 305, 306; штампарство 141.
Бечеј 24, 25, 27, 28, 37, 39.
Бечкерек в. Зрењанин.
бечки уговор 1850. године 349, 351.
Библија 223, 234, 235; преводи на српскохрватски 283; утицај 280, 283.
Библиотека, Академије наука у Лењинграду 42, 47; августинских језуита 74; баварска државна 73, 74; илирска, планирана у Будимпешти 299, 300; Историјско-филолошког института кнеза Безборотка 226; манастира Ковиља 48; Матице српске 47, 216, 217, 218, 219, 221, 224, 225, 226, 309, 310, 312, 325; Народна у Београду 14, 150; Народна у Софији 226; научна имена Максима Горког 226; национална у Бечу 75; патријаршијска у Београду 11; Саве Текелије 309, 310; Сечењијева у Будимпешти 299; Стефана Стратимировића 232; универзитетска у Београду 342, 343.
библиотеке, српске у I светском рату 168.
Бикар, Данило, трговац из Сомбора 37; — Настас из Сомбора 37.
Билинг, Александер, о *Турском календару* 74, 75.
биографије, средњевековне 252, 268, 269, 270, 271, 290.
Биргер, Аугуст, *Ленора* 260.
Биримац, Василије из Башаида 26, 39; — Драгутин из Башаида 26.
Биро Лајош, и Вељко Петровић 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183.
Бифон, Леклерк, о стилу 249.
Бјелановић, Сава, и Ј. Ј. Змај 333, 334, 337, 338, 339, 340; уреднички рад 341.
Бјелгород Дњестровски 80.
Благојевић, Јаков из Суботице 23; — Стеван из Суботице 23, 36.
Бобетић, Никанор, игуман манастира Савине 133.
Бово од Антоне 268.
Богдан, Борђе из Новог Сада 27.
Богдановић, Коста, биографски подаци 326, 327, 328; — Лаза, о Ј. Исаиловићу 167; — Милан, преводилачки рад 14.
Богишић, Валтазар, и народна традиција 313, 314, 315; правнички радови 324; скупљачки рад 14, 258.
Божовић, Григорије, о Косову 248.
Бозда, Наум, добротвор 311, 312.
Бој на Мишару 16, 265.
бој на Сливници (1885) 103.
Бој на Чокешини 14, 265.
Бојаци, Михајло, и Вук Караџић 46.
Бојић, Милутин, белешке о позоришту 187; поетско опредељење 119, 120; у Скерлићевој оцени 191.
Бока Которска 46, 52; народна традиција 206, 208, 209, 211.
Бокачо, Бовани, утицај 277.
Болани Дојчин 246.
Боровски, Ст., о В. А. Маџиејовском 324.
Борчић, сплитски посланик, и Ј. Ј. Змај 334, 335.
Босанска вила 328.
Босна, средњевековна 211; у књижевности 118, 120.
Ботичели, Сандро, идеал женске лепоте 275.
Бошков, Живојин *149—151, 330—332.*
Бошковић, Јован, и Ј. Ј. Змај 152, 154, 155, 156; — Стојан, и Лаза Костић 157.
Бошњаци на Москову 16.
Браник 325, 326, 328, 329, 330, 333.
Браничево, у народној песми 307.
Бранковић, Аврам 34, 305, 306; — Атанасије, трговац 34; — Атанасије из Врањева 38; — Василије из Врањева 38; — Вук, у народној традицији 261, 314; у средњевековној књижевности 272; — Вук, деспот 205, 208, 209, 212; — Дамаскин, архимандрит 151; Ђурађ, деспот 224, 230, 271, 273; у бугарштицама 208; у народној традицији 262, 263; — Јерина 263; — Јован Стефановић 224, 230; — Павле, гроф од Подгорице 326.
Бранковићи у народној традицији 258, 259, 260, 262, 263, 272; сремски деспоти 211.
Бранково коло 165, 169, 170, 172, 325, 328, 329.
Бранова, удова из Кежмарка 24, 27.
Брановачки, Стеван, биографски подаци 328; и Ј. Ј. Змај 151, 153, 155.

Братислава 37, 299, 307, 328.
Братоглић, Димитрије из Земуна 21.
Браћа и сестра 260.
Брашован, Георгије из Бутина 22; — Јован из Бутина 22, 24, 25, 36.
Брезно (Словачка) 29.
Брижињски одломци 284.
Брист (крај Макарске) 287.
Брка, народни тип 267.
Броj, Јозеф, професор Универзитета у Бечу 75.
Брчела, манастир 318, 320.
Бугарски, Александар из Сегедина 23, 24; — Борђе из Сегедина 36.
бугарштице 258, 259, 263, 264, 275, 290; о косовском боју 11, 12, 14; порекло и историја 205, 206, 208, 209, 210, 212, 213, 214; стих 13; теме 258; угрофилски став 210, 211.
Бугојно, крајем XIX века 336, 337.
Будва 46.
Будим 207, 241; борбе с Турцима 218, 223, 224, 229, 230; школе 287.
Будимпешта 27, 28, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 71, 112, 125, 126, 127, 134, 152, 153, 155, 156, 163, 165, 166, 174, 296, 299, 300, 302, 303, 307, 311, 312, 322, 324, 328, 329, 330, 332, 342, 343, 345, 352, 354; бомбардовање 1848. године 310; у народној поезији 260; Универзитет 33, 125, 128, 139, 309; Универзитетска штампарија 142, 143, 300, 303, 309; школе 287; штампа 151.
Будисава (Бачка) 328.
Букурешт 144, 146, 167.
Булавадин (Турска) 80.
Булић, Фране, археолошки рад 111.
Бунић, Џиво 281, 282, 286, 291.
Бурже, Пол, тип романа 254.
Буркхарт, Јакоб, о Хомеру 214.
Бутин (Банат) 22, 28.

Вавилонска држава 236.
Ваднаи Карољ, преводи на српскохрватски 159, 160, 161, 162.
Вај Јожеф, и Стефан Стратимировић 126, 127, 141; — Ладислав, и Стефан Стратимировић 305, 306, 307.
Вајмар 142.
Вајс, Јакуб, професор лицеја у Кежмарку 29.
Валвазор, Иван, утицај 286.
Ваљево 90.
Ваплер, бечки књижар 293, 294, 296.
варваризми 251.
варијанте песама 15, 16, 17.
Варлаам и Јоасаф 268.
Вартоломеј, монах крушедолски из XVIII века 219, 225.
Варшава 323, 324; Универзитет 323.
Васиљевић, Аркадије из Меленаца 26, 39; — Жарко у Српском народном позоришту 345; — Жигмунд из Меленаца 26.
Васић, Драгиша, у оцени М. Настасијевића 117.
Васић (Вашић), Павле из Бечкерека 22, 36; — Тодор, трговац из Бечкерека 22.
Ватикан 46.
Везилић, Алексије 291; биографски подаци 327, 328, 329.
Велика школа у Београду 90, 98, 156, 157, 159.
Велики Бечкерек в. Зрењанин.
Велс Х. Џ., као популаризатор науке 252.
Венеција 112, 293, 297; штампарство 137.
Венцловић, Гаврило Стефановић 289; о епском певању 12.
Вергерије, бискуп 283.
Вергилије, утицај 254, 280, 282.
Верешчагин, Александар — Шурик, у Српском народном позоришту 354.
Веселинов, Иванка *216—231*, 312.
Веселиновић, Александар из Кумана 24; — Арон, свештеник 38; — Јанко, издања дела 168; популарност 91; у оцени М. Настасијевића 94, 95, 96, 97, 100, 103; — Стеван, свештеник из Кумана 24.
Вестер П., грађанин Кежмарка 25, 27.
Ветрановић, Мавро 291; маскерате 275, 278; поезија 277, 278.
Видаковић, Милован 289; и Вук Караџић 244, 254.
Видело 340.
Видин 231, 308.
Видрић, Владимир, у оцени М. Настасијевића 121, 122.
Византија, уметност 271; утицај 268.
Vienac 113.
Вила 159, 161, 162.
Виланд, Кристоф Мартин, преводи код Срба 142, 143.
Вилово (Бачка) 328.
Винавер, Станислав, о Густаву Фрајтагу 316.
Виноград 328.
Виньи, Алфред де, библијске теме 108.
Вировитичка жупанија 307.
Вис, Артур, о *Турском календару* 74, 75, 80, 81.
Витезовић, Павле Ритер 285, 286, 291.
Витковић, Михаило, некролог 312.
Вишњић, Филип 16, 265, 308; и Вук Караџић 209; и традиција 14; интересовање науке за личност 243, 244, 245, 248; политички став 211, 214, 215; путовања 212.
Вјестник 328.
владари, титуле 233, 234.
Владисављевић, Димитрије, и Вук Караџић 248.
Владислав Немањић 271.
Влајковић, Бока, и Ј. Ј. Змај 151, 153, 154, 155, 156.

Влаховић, Александар из Бечеја 24; — Атанасије, свештеник из Бечеја 24; — Велько, школовање 87; — Ксенофон, свештеник из Кикинде 26; — Павле из Кикинде 26, 39.
водвиљ 256.
Воденичар и његов син 266.
Водник, Бранко, преводи 186; — Валентин 284, 289.
Возари, Јован, школовање 33.
Војвода Влатко и Радослав Сиверинац 275.
Војвода Радосав Сиверински и Влатко Удински 258.
Војводина у XIX веку 89.
Војводић, Александар из Сомбора 23, 37; — Давид из Сомбора 23.
„војиславизам" 92, 94.
Војловица, манастир 216.
Војновић, Иво, драме 165; и Ј. Ј. Змај 333; — Лазар, секретар војводе М. Обреновића 144, 145, 146.
Волни, А., професор гимназије у Сремским Карловцима 32.
Волтер, преводи код Срба 142.
Волф, Фридрих Аугуст, о Хомеру 243, 248.
Враз, Станко 289; и пољска књижевност 185.
Врање у књижевности 120, 121.
Вранъево (Банат) 38.
Врањевшница, манастир 144.
Време 352.
Вроцлав 324.
Врхника 123.
Врчевић, Вук, издања дела 168.
Вршац 21, 25, 26, 27, 28, 31, 33, 39, 328; Градско народно позориште „Стерија" 353.
Вујаклија, Петар, и Велько Петровић 172.
Вујић, Арсеније, свештеник из Сенте 38; — Јоаким 289; — Јован, свештеник из Суботице 23; — Јоца, из Сенте, колекција слика 166; — Никифор из Сенте 25, 38; — Тимотије из Суботице 23, 25, 37.
Вукан Немањић в. Немањић Вукан.
Вукичевић, Борђе Бањушко, преводи 160; — Миленко, о војводи Милану Обреновићу 144, 146.
Вуковар 25, 28.
Вуковић, Влатко, војвода, у народним песмама 261; — Гаврило из Бечкерека 21, 34; — Борђе, биографски подаци 325, 327; — Стеван из Бечкерека 21, 34, 40.
„Вукомановићева" похвала кнезу Лазару 5, 6, 10, 13, 14.
Вукосављевић, Александар из Петровог Села 27, 40; — Марко, свештеник из Петровог Села 27.
Вуловић, Светислав, о Теодосију 12, 13.
Вучетић, Иво из Чикага 341.
Гавран и лисица 267.
Гавриловић, Андра, о народној епици 206; — Мојсије из Сремских Карловаца 36; — Славко *125—141, 292—307;* — Стефан, сликар 167.
Гагић, Јеремија, дипломатске мисије 144, 146; и Вук Караџић 248.
Гаговић, Арсеније, архимандрит, и Стефан Стратимировић 132, 133, 141.
Gazeta Polska 324.
Гај, Људевит, и В. А. Мациејовски 324; порекло 105; претече 286.
Гајиновић, Борђе из Бечеја 24; — Павле из Бечеја 24, 25, 37; — Прокопије 37.
Гал, Франц, управник Универзитетске библиотеке у Бечу 332.
Гараи, Јанош, преводи на српскохрватски 160, 161.
Гарашанин, Милутин 337, 338.
Гатерер, Јохан Кристоф, о старим Словенима 235, 241.
гатке в. бајке.
Гацко 133.
Геземан, Герхард, о народном певању 259.
Гек, Елизабет, о *Турском календару* 75.
Генерзих, Давид из Кежмарка 23, 24; — Јохан ректор у Кежмарку 33, 34.
Георгијевић, Александар из Новог Сада 24, 37; — Атанасије, трговац из Новог Сада 24; — Илија из Србобрана 34.
германизми 251.
Гершић, Григорије 24.
Гете, Јохан Волфганг, мотив у *Фаусту* 268; преводи код Срба 142; универзалност 96.
Гетинген 293, 294, 295; Историјски институт 241; Универзитет 241.
Гијо, Жан Марија, утицај на Скерлића 119.
Главаш, Филип из Јасенове 33.
Главни просветни савет Србије 157, 158.
Гламоч, крајем XIX века 336.
Глас Српске академије наука 5, 308.
Глас Црногорца 340.
Гласник (Шабац) 94.
Гласник Историјског друштва 226, 241, 353.
Гласник Српског ученог друштва 14.
Глина 330.
Глишић, Милован, у оцени М. Настасијевића 90, 91, 95, 97, 101, 102.
Глоговац (Мачва) 94.
Гложан (Бачка) 26, 28, 298, 307.
Глумац, Василије из Пазове 21; — Илија из Пазове 21.
Говедарица, Новак, свештеник из Гацка 133.
Гоголь, Николај, драме 185; утицај 90, 99.
Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 143, 226.

Годишњица Николе Чупића 327.
Голуб 328.
Голубовић, Александар из Панчева 25, 26, 39; — Димитрије, трговац из Панчева 25.
Горажде, штампарија у XVI веку 212.
Горјански, угарски великаши 210, 214.
Горки, Максим, код Срба 191.
Готи 235, 236, 238, 241.
Грабе, Кристијан Дитрих, немачки драматичар 316.
Грабовски, Т., о В. А. Маџиејовском 324.
Градац (код Ваљева) 90.
Građa za povijest književnosti Hrvatske 187, 188, 324.
графија XVIII века 219, 220, 221.
Грачаница, манастир 270.
Гргетег, манастир 141, 219, 225, 241.
Гргуревци (Срем) 246.
Грегорчич, Симон, у оцени М. Настасијевића 122.
Гредице (Хрватско Загорје) 116.
Die Grenzboten 315, 316, 317, 319.
Грибоједов, Александар, и српскохрватски репертоар 185.
Грим, Јакоб, и етимолошки проблеми 240; и Вук Стефановић Караџић 242, 243, 244, 247, 248; о нашим народним песмама 210, 214.
Грицкат, Ирена *348—351.*
Гричаревић, Стеван, народни посланик у Србији 158.
Грлица 317, 319.
Грубетић, Тодор из Старчева 20, 21, 35.
Груж 335.
Грујић, Радослав, о старим рукописима 218, 226; о Ст. Стратимировићу 241.
Грујовић, Божидар, рукописи 327.
Грци 235, 236.
Грчић, Јован, о Суботи Младеновићу 311, 312.
Губец, Матија, у књижевности 106, 107.
Гундулић, Иван 291, 335; књижевна вредност 276; *Осман* 254; према бугарштицама 211, 212; у оцени М. Настасијевића 279, 280, 281.
Гутенберг, Јохан, штампарија 74, 80.

Давидовац, Иса, биографски подаци 325.
Давидовић, Димитрије, портре 167.
Дада, Аркадије из Меленаца 34; — Георгије из Меленаца 34.
дадаизам 124.
Даљ 137, 167.
Дам, Борђе из Куртића 25; — Јован из Куртића 25.
Дамаскин, архиепископ руски 295.
Дамаскин, беседе из VIII века 14.
Дамаскин, Антоније из Темишвара 39; — Стефан из Темишвара 39.
Данил, Константин 166, 167.
Данило II, архиепископ 269, 270, 271.
Данилова похвала кнезу Лазару 5—14.
Даница 159, 160, 161, 162, 326.
Danica ilirska 330.
Даничић, Ђуро 290; биографски подаци 329; и В. А. Маџиејовски 324.
Даничићи, ускоци 264.
Данте Алигиери 260; *Божанствена комедија* 254; и П. П. Његош 317, 319; поезија 273; утицај 208, 250, 277.
Дачани 236.
Дебрецин 39, 307.
деизам 107.
Дело 166.
Деметер, Григорије 187; — Димитрије, лирика на грчком 187—188; — Теодор 187.
Деметровић, Димитрије из Хедервара 20, 35; — Михаило из Хедервара 20.
Дера, Михаило из Новог Сада 23, 36; — Никола из Новог Сада 23.
десетерац народне поезије 94, 246, 257, 258, 260, 263, 264, 265, 288, 289; порекло 13, 206.
деспотовина српска у Срему 205.
Дивковић, Матија 289.
Димитријевић, Ђорђе из Новог Сада 24, 37; — Јован, биографски подаци 327; — Марија рођ. Гавански 329; — Милош (Миша) 328, 329; и Ј. Ј. Змај 153, 155; и Л. Костић 157.
Динић, Михаило, о кнезу Лазару 214.
Диоклецијан, цар 287.
Дионис, култ 253, 255.
дитирамб 253, 255.
Дњестар 80.
Добрашиновић, Голуб, редакторски рад 341.
Добри, Јован из Сентандреје 36.
Добрњац, Петар, и Карађорђе 144.
Добровски, Јозеф, етимолошке студије 233, 237, 238, 239, 240, 241; о стилу 248.
Дојчиновић (Дојчевић), Вук, као народни тип 267.
Долановић, Павле из Бечкерека 34.
Долгоруки, кнез, у Његошевом делу 318, 320.
Домановић, Радоје, издања дела 168; према Калману Миксату 182; у оцени М. Настасијевића 89, 98, 100, 102, 103.
Доментијан 269, 270, 271; о феудалним певачима 10, 13.
Домјанић, Драгутин, у оцени М. Настасијевића 121, 122.
Достојевски, Фјодор, романи 254; универзалност 96, 100, 123.
Драгосављевић, Адам, и Вук Караџић 46; и Субота Младеновић 311.
Драгутин Немањић 271.
Дражоевић-Јелић, сплитски професор, и Ј. Ј. Змај 334.
Драинац, Раде, према Ј. Дучићу 119.

Дракулић, Димитрије из Ченте 23, 37; — Јован из Ченте 23; — Кузман, пуковник 328.
Драм језика 266.
драма, барокна 280, 282, 291; развитак 254, 255; ренесансна 278, 291; склоп 255, 256; средњевековна 278; теорија Аристотелова 255.
драмска јединства 255.
Драшковић, Јанко, националне идеје 104.
Држић, Марин 291; појава 276, 277; — Џоре 274, 290.
Дробњаци 208.
Друштво добровољаца загребачких 185.
Друштво српске словесности 324.
дублети, језички 350.
Дубравица 308.
Дубровник 46, 47, 54, 133, 261, 290, 318, 320, 324, 332, 333, 335; аутономија града 76, 80; дипломатија 144; земљотрес 273, 286; културни развој 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282; чување бугарштица 206, 208, 209, 211.
Дурих, Фортунато 141.
Дурковић-Јакшић, Љубомир, о Његошу 316.
Дурса, трговац карловачки 305.
Дучић, Јован, и Аница Савић-Ребац 343, 345, 346, 347; издања писама 168; према Војиславу Илићу 92; у оцени Јована Скерлића 190; у оцени М. Настасијевића 117, 118, 119.
Душан Немањић, цар 317, 320; у народној песми 260; у средњевековној књижевности 272.
Душановић, Станоје, у Српском народном позоришту 354.

Баја, Иван, начин писања 252.
Баково 303.
Баконовић, Димитрије из Средишта 27, 40.
Бала (Банат) 24, 28.
Балски, Ксавер Шандор, у оцени М. Настасијевића 104, 105, 115, 116, 117.
Бевбелија 352.
Берзелез Алија, у народној песми 264.
Бермек, Борђе из Арада 25, 39; — Димитрије, крзнар из Арада 39.
Борђе Кападокијски 269.
Борђе Кратовац 269.
Борђевић, Јован С., биографски подаци 325, 327; — Јован Ф., и Матица српска 216, 309, 310; — Ника, преводи 162.
Борђић, Игњат 286, 291, 335; — Стијепо 275, 290.
Булаи, Пал, и Срби 153, 155, 162.
Бурђева Јерина 17.
Бурђевић, Васа, професор гимназије у Новом Саду 150, 151; — Игњат в. Борђић.
Буришић, Јован, школовање 40.
Бурковић, Евгеније, надзорник српских школа 309.

Еблауер, професор Универзитета у Бечу 331.
Евангеличко-православни универзитет, планови 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131.
Еде 254, 260.
Едипов мотив, у народној књижевности 260; у средњевековној књижевности 269.
Езоп, у анегдотама 268; преводи на српскохрватски језик 288.
еклога као књижевни род 275, 281.
експресионизам 121.
експресионистички стил 90.
елегија 253.
еп 253, 254, 260; бретонски 254; о животињама 254; побожни 254; романтични 254.
Еперјеш (Мађарска) 39.
епиграм 253.
епитаф 253, 281.
епитет 249; стални 249.
епска поезија (уопште) 253, 254; народна в. народна епика.
епско певање феудално 5,6, 9, 10, 11, 12, 13, 14.
Ера, као народни тип 267.
Ердевик (Срем) 328.
Ерлангенски зборник 209, 210, 212, 287.
есеј, као књижевни род 252; хрватски 106.
Есхил, драмска техника 255.
Етвеш, Јожеф, преводи на српскохрватски 161.
етимологија, словенска 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241; мађарска 237.
еуфемизам 250.

Жабаљ (Бачка) 33.
жаргон, у књижевности 97.
жаришта епских народних песама 211.
Женева 167, 168, 169, 172.
Женејн, Јохан Георг, барон, и Стефан Стратимировић 304, 307.
Женидба Душанова 260.
Женидба краља Вукашина, варијанте 15, 16, 17.
Женидба Максима Црнојевића 264.
Женидба Милића барјактара 260.
Женски свет 328, 329.
Жефаровић, Христифор 286, 291.
Живаљевић, Данило, о Л. К. Лазаревићу 146.
Живана, слепа певачица 245, 246, 307, 308.
Живановић, Борђе *184—187;* о Константину из Островице 14; — Јеремија 169; — Максимилијан из Панчева 26, 39; — Павле из Сремских Карловаца 23, 37.

Живанчевић, Милорад *187—188.*
Жижа 151, 154, 155, 156.
житија в. хагиографије.
Жујовић, Јован, начин писања 252.
жупаније у Угарској 19; Арад 21, 22, 24, 25, 28; Бачка 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28; Бекеш 23, 28; Боршод 22, 28; Верец 21, 28; Јас-Нађкун-Солнок 20, 28; Јаурин (Бер) 20, 28; Крашо-серењ 25, 28; Пилиш 23, 28; Пешт-Пилиш-Шолт-Кишкун 27, 28; Саболч 141; Срем 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28; Темишвар 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28; Торонтал 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28.
Жупанчич, Отон, у оцени М. Настасијевића 122, 123.
журналистика, српска, за време I светског рата 168.

Загл, Херман, библиотекар у Бечу 75.
загонетке 268.
Загреб 108, 111, 112, 113, 114, 143, 165, 187, 316, 318, 320, 328, 348, 349, 353; Казалишни музеј 185, 186; културне установе 107; позоришни живот 184, 185, 186; прилике почетком XIX века 292, 293; Свеучилиште 293; у књижевности 106; штампарије 286.
Задар 284, 333, 338.
задруге 109.
Зајц, Иван, опере 185.
Закић, Данило из Бале 24, 38; — Јаков из Бале 38.
заклињање 312, 313, 314.
Зампелиос, новогрчки књижевник 188.
Застава 157, 331, 334.
Захаријевић, Илија, биографски подаци 329; — Лаза, о Јулију Радишићу 330.
Зборник Матице српске за књижевност и језик 14, 17, 72, 139, 150, 248, 316, 334, 353.
Звонимир, краљ, у књижевности 112.
Зековић, Тома 328; — Јован 328.
„зелена интернационала" 109.
Зеленгорски рукопис 323.
Земун 21, 25, 26, 27, 28, 38, 44, 153, 155, 245, 308, 311, 328, 353,
Зидање Скадра 260, 261.
Südslavische Zeitung 185.
Зика, Анастас из Земуна 21, 22, 36.
Зимонић, Јован, кнез из Гацка 133.
Златарић, Доминко 278, 291; — Кате 278.
Змај 154, 156.
Змај Огњени Вук 263.
Змија младожења (песма) 260.
Зола, Емил, утицај 105, 110, 111, 114.
Зомба, грађанин из Кежмарка 23, 24.
Зора (Мостар) 333.
„Зора" (Беч) 340.
Зоранић, Петар 284, 285, 291.
Зрењанин 21, 22, 23, 26, 27, 28, 34, 328, 354.
Зрињски, Никола 285, 286, 291; — Петар 112, 285, 286, 291.
Зузорић, Цвијета 278.

Иблер, Јанко, полемике 186.
Ибрахим-бег, караманski кнез 79, 80.
Ибровац, Миодраг, белешке о позоришту 187.
Иванић, Димитрије из Србобрана 26, 39; — Момчило, преводилачки рад 214; — Нићифор из Србобрана 38.
Иванишевић, Милица, изучавање Скерлићевог дела 190.
Ивачковић, Андрија, свештеник из Делиблата 39; — Петар из Делиблата 39.
Ивелић, Јован, рисански прота 133.
Ивић, Алекса, архивска истраживања 330, 332.
Игњатовић, Јаков, гроб 327; драматизација *Вечитог младожење* 354; и Ј. Ј. Змај 332; *Мемоари* 309, 310, 311, 312; почасти 149, 150, 151; у оцени М. Настасијевића 89, 90, 91, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103; — Сима, и Субота Младеновић 310.
идила као књижевни род 116.
идиомизми 251.
изоглосе 349.
Илиновић, Григорије из Сремских Карловаца 22, 36; — Теодор из Сремских Карловаца 22.
Илири, историја 286; утицај на Словене 257, 262.
Илирска краљевина 284, 289.
илирски покрет 104, 113, 115, 116, 185, 187, 188, 289.
Илић, Војислав, издања дела 168; у оцени М. Настасијевића 92, 93, 94, 107, 118; — Георгије из Сентандреје 34; — Драгутин, књижевни дар 93, 120; — Јован, природа песништва 93; — Севастијан, бележење пословица 44, 45, 46, 47; и Вук Караџић 44, 45.
Иличић, Љубомир, у Српском народном позоришту 354.
имагинација, у књижевности 90.
Имре, Јанош, професор Универзитета у Будимпешти 309, 312.
Институт славистичких студија у Паризу 190.
инверзија 251.
Инкерман (Крим) 76, 80.
инкунабуле 73, 74.
интерпункција, историја 220; логичка 251; синтактичка 251; циљеви 251.
Ириг 38, 167, 230.
Ирић, Павле, Вуков певач 17.
ирониja 250.
Исаиловић, Ана из Сремских Карловаца 36.
Исајловић, Димитрије, педагог 167; — Јован, сликар 167; — Јован млађи 167.

Исаковић, Нестор, биографски подаци 326.
историцизам у књижевности 98, 103, 104, 106, 107, 110.
Историјски записи 324.
историографија, средњевековна 268, 272.
Истра, у књижевности 105, 110, 111.
истрага потурица 318, 320.
Исус Христос, у књижевности 108.
италијански преводи из српске књижевности 120.

Јаблонски, Паул Ернест 296.
Јавор 154, 155, 156, 159, 160, 167, 241, 325, 326, 327, 328.
Јагазовић, Васа, стипендитор 325.
Јагелонски Владислав II, пољски 280.
Јагић, Ватрослав, етимолошке студије 239, 240, 241; и Асмус Серензен 206, 207, 208, 212, 214, 215; о бугаштицама 208, 209, 210, 211; о В. А. Маciејовском 324; о народној епици 248.
Јадар 245.
Јакоб, Тереза фон (Талфј), преводи наше народне књижевности на немачки 205.
Јакшић, Димитрије из Беле Цркве 167; — Бура 290; приповетке 168; сликарство 166; — Милета 352.
Јакшићи у народним песмама 263.
Јамбор, Пал Хиадор, преводи на српскохрватски 161, 162.
Јанковић, Григорије, сенатор из Новог Сада 26; — Димитрије из Новог Сада 26, 27, 39; — Јован из Сомбора 27; — Јован из Сремских Карловаца 301; — Стојан, у народној поезији 264.
Јанковић, поджупан (?) вировитичке жупаније 292, 307.
Јасак (Срем) 26, 28.
Јасберењ (Мађарска) 20, 28.
Јасенова (Банат) 33.
Јаси, Оскар, социолог 354.
Јасперт, Р., и Ј. Буркхард 214.
Јерг, пушкар 209.
језик, књижевни 88, 89, 90, 250, 284, 348, 349, 350, 351; у XIX веку 322, 323; народни, продор у књижевност 283, 288.
језичка реформа у XIX веку 232, 233, 239, 244.
језуити, и народни језик у Босни 288; у Дубровнику 279.
Јелена, деспотица 213.
Јелена, кћи кнеза Лазара 209.
Јелинек, Едуард, и В. А. Маciејовски 323, 324.
Die Jenaische Mineralogische Societaet 30.
Јенопоље 222, 228, 229.
Јеремија, митрополит херцеговачки 133.
Јерусалим 80.
Јеца, слепа певачица 245, 308.
Јовановић, Аврам из Бечеја 27; — Андрија из Панчева 22, 23, 36; — Атанасије из Сегедина 24; — Атанасије из Суботице 22; — Гаврило из Суботице 22; — Гаврило, трговац из Сегедина 22; — Борђе из Баје 22, 37; — Захарије из Кикинде 22; — Илија, трговац из Панчева 22; — Јоаким, учитељ из Кикинде 25; — Јован из Бечеја 27; — Константин из Кикинде 25, 38; — Лазар, официр 23; — Стеван из Кикинде 22, 36; — Теодор из Леополда 23, 37.
јованити, витешки ред 80.
Јовановић, Ана рођ. Будаи 328; — Гавра 328; — Живорад, библиографске белешке о Ј. Скерлићу 190, 192; — Јован Змај 290, 330—332, 332—340; вредност поезије 107; и Јаков Игњатовић 149; Преводи 159, 160, 161, 162; прослава 25-годишњице књижевног рада 151—156; — Корнел 334; — Милица рођ. Брановачки 152, 155, 328; — Павел, сенатор новосадски 330, 331, 332; — Ранко, библиографски рад 348; — Ружа рођ. Личанин 332; — Слободан, о Љ. Недићу 190; — Спиридон, јеромонах хоповачки 217, 218.
Јовановић Шакабента, Арсеније IV 223, 224, 225, 231.
Јовановићи, браћа, књижари 159.
Јовичић, Владимир, о Л. К. Лазаревићу 188, 189.
Јовкић, Прока, књижевно опредељење 119, 120.
Јововић, Лазар из Сан Франциска 341.
Јовшић, Сава, биографски подаци 326.
Јокаи, Мор, преводи на српскохрватски 159, 160, 161, 162.
Јокић, Атанасије из Суботице 34; — Тимотије из Суботице 34.
Јонке, Људевит 349.
Јосиф II Хабзбуршки 125, 127, 128.
Југовићи, у народним песмама 261.
Југославенска академија знаности и умјетности 315, 323, 324.
југословенска мисао, историја 107, 113, 169, 208.
Југословенски одбор у Женеви 167.
Јудеји 236.
Јужнословенски филолог 13, 185.
Јурињак, Ј., библиографски рад 184.
Јурић, Шиме, о Димитрију Деметру 187, 188.

Казар, Емил, преводи на српскохрватски 161.
Кајзер, професор Универзитета у Бечу 331.
Кајица, мартолоз, у народним песмама 209, 211.

кајкавски дијалекат, у књижевности 285, 291.
Кајсаров, Андреј Сергејевич 237, 241; и Стефан Стратимировић 292, 293, 294, 295, 307.
каламбур 250, 279.
Калбос, новогрчки књижевник 188.
Калноки, Густав, министар спољних послова Аустроугарске 331.
Каменски, заповедник руске војске 1810. године 144.
Канижлић, Антун 303, 307.
Канок (Банат) 25, 28.
Кањижа 34.
Капер, Зигфрид, преводи народне књижевности на немачки 205.
Капрић, Жигмунд из Кикинде 26, 39; — Симеон из Кикинде 26.
Карађорђе, и Доситеј Обрадовић 144; у народној епици 244, 245.
Караман, Дмитар, народни певач XVI века 213.
Карамзин, Николај Михајлович 241.
Карапанџић, Душан, наставнички рад 87.
Карачоњи, Арсеније из Петске 21; — Василије из Петске 21.
Караџић, Вук 290; библиотека 47; бележење пословица 41—72; графија 48; демократски дух 122; и А. С. Шишков 44, 46; и Адам Драгосављевић 46; и Вук Врчевић 46; и Вук Поповић 46; и Глигорије Лазић 45, 46; и Борђе Николајевић 46; и Јернеј Копитар 41, 42, 43, 46, 48, 284; и Јован Мушкатировић 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53; и Јохан Аделунг 46; и Лукијан Мушицки 44, 45, 46, 52; и Михајло Бојаци 46; и П. А. Капен 44; и Павле Берић 45; и С. Г. Меглински 44; и Севастијан Илић 44, 45, 46; и Субота Младеновић 309, 312; и Хрвати 104; издања народних приповедака 168; историјски значај 104; историјски списи 265; језичка реформа 232, 239, 240, 241; о Доситеју Обрадовићу 146; о законитостима народне књижевности 209, 211; о народним клетвама 312, 313, 314, 315; о певачима 257, 307, 308; о Стефану Караџићу 12; о Филипу Вишњићу 212; према А. Качићу Миошићу 42; претече 286, 287; *Рјечник* 15, 16, 17, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53; скупљачки и редакторски рад 15, 16, 17, 206, 208, 210, 211, 242—248, 258, 259, 265, 266, 274; — Стефан 12; као певач народних песама 16.
Кардучи, Бозуе 92, 108, 121.
Карејска ћелија 270.
карикатура 102.
Карло VI Хабзбуршки, цар 223, 230, 231.
Карло Велики 234.
Карловац 113, 327.
карловачки конгрес 153, 154, 155, 156.
Карловачки круг Стефана Стратимировића 233.
карневали, у ренесанси 274.
Картагина, легенда о постанку 267.
Кастнер, Самуел из Кежмарка 25.
катарза као елеменат драме 255.
Катарина, руска царица 318, 320.
Катић, начелник министарства просвете 167.
католичка црква, и народни језик 284.
Котољар, Никола из Сегедина 33.
Кађ (Бачка) 328.
каузалистичко тумачење историје 272.
Каулици, Дамјан, издавачки послови 138, 139, 141; — Коста, издавачки послови 329.
Качић Миошић, Андрија 209, 287, 291; о потреби слављења јунака 14; однос према народним песмама 42.
Кашић, Бартол, утицај 279, 286.
Kwartalnik Historyczny 324.
Кевеждн, грађанин из Кежмарка 27.
Кежмарк, лицеј 18—30, 31—40.
Кеменски, грађанин из Кежмарка 27.
Кенђелац, Јефтимије из Кикинде 23, 24, 37; — Лука из Кикинде 37.
Капен, П. И. и Вук Караџић 44.
Керзирћ, Јаков из Сомбора 34; — Никола из Сомбора 34.
Кефер, Хајнрих, Гутнбергов штампар 74.
Кечкемет 39, 329.
Килијан, пештански књижар 296.
Кикинда 22, 23, 25, 26, 27, 28, 166.
Кирковић, Вићентије, бележник из Марадика 22; — Јован из Марадика 22, 36.
Кировић, Ланер из Суботице 33.
Кисјељевски, Јан Август, и српскохрватски репертоар 186.
Кићовић, Мираш, о Ј. Скерлићу 190.
Кишфалудијево друштво у Будимпешти 153.
класицизам, у схватању М. Настасијевића 279, 280, 281.
Кле, Готхолд 143.
Клепиков, С. А., о воденим знацима на хартији 219, 226.
клерикализам, у Словенији 122, 123.
клетве 312, 313, 314, 315.
Клеут, Марија *312—315.*
Климент Охридски 269.
Климснти, насеља 296.
Клостернајбург (Тирол) 328.
Кмеђ, Јан, превод *18—30.*
Кнежева вечера, мотив 261.
Кнежевић, Гаврило из Кањиже 34; — Јона из Кањиже 34; — Миливоје, о народној традицији 312, 315.
кнез, етимологија речи 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 294, 295, 296.
књига, етимологија речи 232, 235, 236, 237, 238, 239, 240.

књижевне везе, словачко—југословенске 31.
књижевност, босанска 88; далматинска 88; дубровачка 88; славонска 88; словеначка 88; словеначка новија 122, 123; српска XX века 117, 118, 119, 120, 121; српска реалистичка 87—103; стара српска 88; хрватска реалистичка 103—117.
Ковачевић, Божидар *141—142, 146—149;* — Јован из Ковиља 26, 27, 39; — Јулије из Ковиља 26; Љубомир, о Бановићу Страхињи 209; — Михаило, псеудоним в. Митесер.
Ковачек, Божидар *159—162,* 182.
Ковачић, Анте, у оцени М. Настасијевића 104, 105, 112, 113, 114.
Ковијанић, Гаврило *144—146, 156—159, 167—169;* — Ристо, о нашим Ђацима у Словачкој 31.
Ковиљ (Бачка) 26, 27, 28, 328; манастирска библиотека 48.
Ковиљац, Андрија из Манђелоса 38; — Теодор из Манђелоса 38.
Ковин (Банат) 308.
Ковчежић 136, 248.
Коженьовски, Јозеф, утицај 185, 187.
Козарац, Јосип 288; издања дела 168; у оцени М. Настасијевића 104, 105, 109, 110, 112, 113.
Козачински, Емануело, место у књижевности 225.
Козегартен, Јоханес, професор Универзитета у Бечу 331.
Колар, Јан, утицај 28.
Коларовић, Димитрије, глумац 154, 156.
Колашин (Ибарски) 245, 246, 248.
коледарске песме 311.
Коло 146.
„Коло", новосадско удружење 152, 155.
Комади од различнијех косовскијех пјесама 16.
Комадиновић, Јован из Гложана 26; — Тодор из Гложана 26, 39.
Комарац 154, 156.
комедија 256; ерудитна 276; интриге 256; карактера 256; нарави 256; у XIX веку 186; у ренесанси 276.
Комнен, барјактар у народној песми 264.
Комоговина, манастир 216, 226.
композиција, у књижевном делу 89, 90, 91, 114.
комунистичке идеје, у XIX веку 154, 156.
Конавли, етнографска слика 211.
Кондороши, Борбе 329.
Константин Велики, у легенди 267.
Константин Филозоф 269, 271, 272, 273; биографија Стефана Лазаревића 208, 209; о Косову 12, 14; о Марку Краљевићу 208.
Константиновић, Василије из Арада 37; — Василије Драгутинов из Новог Сада 25; — Василије Јованов из Новог Сада 24; — Димитрије из Арада 37, 38; — Драгутин из Новог Сада 25; — Борђе из Арада 38; — Јосип, трговац из Новог Сада 24.
Контић, Борђе из Петроваца у Срему 22, 36; — Макрена из Петроваца у Срему 36.
контраст 250, 279.
Коњовић, Петар, и народни мотиви 264; *Коштана* 121.
Копитар, Јернеј 324; и Вук Караџић 41, 42, 43, 46, 48, 242, 243, 244, 245, 247, 248; и словеначка књижевност 284, 289; и Стефан Стратимировић 238, 240.
Корецки (Коревски), Самуел, у делу Ивана Гундулића 280.
Корвин, Мађаш, у нашој народној књижевности 207.
Косовка дјевојка 246.
Косово, миграције са — 308; у бугарштицама 205, 208, 209, 210, 211; у десетерачкој епици 210, 245, 246, 248, 258, 259, 260, 261, 263, 307; у народној пословици 67; у народној традицији 272.
косовска битка 5, 11, 12, 13, 14, 16, 259, 261, 272.
косовска легенда 12, 14.
Коста, Антоније из Бекеша 23, 37; — Борђе, трговац из Бекеша 23.
Костић, Драгутин, о епском певању 248; о „Похвали кнезу Лазару" 5, 12, 13; — Борђе, преводи 160; — Лаза 290; дистрибуција дела 156—159; и Ј. Ј. Змај 332, 333, 340; и критика 207, 214; и народни мотиви 264, 265; *Пера Сегединац* 354; — Лазо М., о Његошу 312, 313, 315; — Матија, биографски подаци 325; — Милан, подаци о Вељку Петровићу 182; — Станка, изучавање Скерлићевог дела 190; — Страхиња *73—81;* — о Виланду 143; о Његошу 316.
Костренчић, Мирко 324.
Костреш харамбаша, у народној песми 264.
Кот, Волћимјеж, о пољским драмама на српским и хрватским сценама 184—187.
Котор 46, 331, 332, 335.
Кочина крајина 307, 308.
Кочић, Петар, и *Српски књижевни гласник* 342; у оцени Ј. Скерлића 191; у оцени М. Настасијевића 118, 120.
Крагујевац 17; позориште 353, 354.
Крагујевић, Матија из Осијека 35; — Стеван из Осијека 35.
Краков 184.
Краловански, Штефан, директор Лицеја у Кежмарку 19, 29, 36, 39.
Кралодворски рукопис 323.
Краљевић Марко, код Бугара 261; у бугарштицама 205, 208, 210; у десетерачким песмама 211, 213, 258, 259,

260, 261, 262, 263; у народној прози 267; у народној традицији 314; у уметничкој књижевности 94, 103.
Краљчевић, Драгомир, у Српском народном позоришту 354; — Ружа, у Српском народном позоришту 354; — Силвије Страхимир, према Војиславу Илићу 92, 107; у оцени М. Настасијевића 107, 108.
Красињски, Зигмунд, и српскохрватски репертоар 185.
Крашевски, Јозеф Игнаци, и српскохрватски репертоар 185.
Крстић, Јевросима из Арада 38; — Марко из Аде 33; — Мојсије из Арада 25, 38.
Кристопулос, Атанасиос, новогрчки књижевник 188.
критика, позоришна код Хрвата 106.
Крлежа, Мирослав, у оцени М. Настасијевића 103, 115; и С. С. Краљчевић 108.
Croatia 342.
Kronika Rodzinna 323, 324.
крсташки рат, трећи 80.
Крстић, Лазар из Бечеја 24, 38; — Михаило, бележник из Бечеја 24; — Никола, историчарски радови 324.
Крстур (Бачка) 39.
Крупа, манастир 97.
Крушедол, манастир 151, 219, 223, 224, 225.
Крф 167, 352.
Ксиотиста (Грчка) 187.
кубизам 124.
Кузмановић, Јован из Суботице 25, 38; — Тимотеј из Суботице 38.
Кујунџић, Милан Абердар, и Ј. Ј. Змај 151, 153, 154, 155, 156.
Кукуљевић Сакцински, Иван, и В. А. Мациејовски 324.
Кула (Бачка) 328.
Кулпин (Бачка) 40, 298.
културне везе, словачко-југословенске 18—30, 31—40.
Кулунџић, Јосип, у Српском народном позоришту 354.
Кумане (Банат) 24, 28.
Кумичић, Евгеније, у оцени М. Настасијевића 105, 110, 111, 112, 113, 116.
Куна, Михал, грађанин из Кежмарка 23, 24, 25.
Купиник, разорење 212.
Купусаревић М., преводи 162.
Курипешић, Бенедикт, о народним песмама 213.
Куртић (Банат) 25, 28.
Куска, станодавац из Кежмарка 22.
Куткутаки, Јулијан, свештеник из Ковиља 27; — Константин из Ковиља 27.
Кучево, у народним песмама 307.
Лазар Хребељановић, кнез, култ 210; похвале 5—14; према угарским краљевима 210, 211, 214; у књижевности 209; у народној поезији 212, 261, 314; титула 233.
Лазаревић, Агрипина из Земуна 37; — Емануел из Осијека 37; — Борђе из Ирига 38; — Јелка, мати Лазина 146, 147, 149; — Кузман, син Лазин 148; — Лаза К., преписка 146—149; романсирана биографија 188, 189; у оцени М. Настасијевића 91, 92, 93, 94, 96, 97, 100; — Лаза, старији, биографски подаци 325, 326, 329; — Лазар из Ирига 38; — Лазар из Сремских Карловаца 24, 38; — Милорад, син Лазин 148; — Николај, преводи 143; — Полексија рођ. Христић 148; — Стефан, деспот 224, 230; ауторство *Натписа на стубу косовском* 10; и средњевековна књижевност 269, 271, 272; књижевност на његовом двору 10, 12, 14; према Турцима 208; придворни певачи 210; у биографији Константина Филозофа 208, 209.
Лазаревићи, у народним песмама 263.
Лазаровић, Емануило из Осијека 24.
Лазић, делегат српске владе у Женеви 169.
Лазић, Глигорије, бележење пословица 45, 46, 47.
Лаж за опкладу 267.
Лајбниц, Готфрид Вилхелм 296.
Лајпциг 80, 142, 143, 324.
Лаковић, Александар из Кикинде 26, 39; — Борђе из Кикинде 26.
Лалошевић, Јаков, сенатор сомборски 21, 24, 27, 34; — Јамруш, сенатор сомборски 37; — Јован из Сомбора 24, 37; — Никола из Сомбора 27; — Стеван из Сомбора 27.
Лам, грађанин из Кежмарка 27.
Ланг, Андреј, професор у Кежмарку 29.
Ланцелотов роман 268.
Лањова, удовица из Кежмарка 22, 23.
Латковић, Видо, о Вуковом редакторском раду 242; редакторски послови 341.
Лаћарак (Срем) 25, 28.
Лаутерер, официр аустријски 308.
Лацковић, Георгије, сликар 167.
Левити 236.
Левоча, Лицеј 18, 28.
Левстик, Фран 289; у оцени М. Настасијевића 122.
Легенде 268, 289; народне 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267.
Ленард, Матија, жупан новосадски 151.
Ленђел, Геза, о Лајошу Бироу 174.
Ленц, Јохан Георг, професор из Јене 30.
Лењинград 42, 47, 48, 51, 72, 206, 241, 298, 317, 319, 324; посланство Србије 157, 158.

Леополд (Банат) 23, 28.
Леополд II Хабзбуршки, цар 128, 222.
Лесковар, Јанко, издања дела 168.
Лесковац, Младен 87, *169—172, 172—183, 332—340, 341;* о Лази Костићу 214; о старим рукописима 218, 226.
Летић, Мојсије из Новог Сада 24; — Павле из Новог Сада 24, 37.
Летопис Матице српске 157, 158, 159, 160, 241, 307, 310, 311, 312, 321, 323, 326, 327, 329, 333, 352, 354.
летописи 14, 272; млађи 272; старији 272.
либерализам, у Србији 98.
ликовне уметности, и поезија 92, 93.
Лине, Карл, утицај 241.
Линтнер, грађанин из Кежмарка 24, 25, 26.
Лион 190.
Липтак, Јохан, историја Лицеја у Кежмарку 19, 30, 31, 32, 40.
Лозиконцино (крај Новограда) 33.
Лозница 144.
локално у књижевности, српској 89, 96, 97, 98, 99, 100, 118; хрватској 105, 106, 114.
Лотић, Љубомир, и Ј. Ј. Змај 151, 152, 154, 156.
Лубницер, грађанин из Кежмарка 26.
Лугош (Банат) 25, 28, 167.
Лугумерски, Аврам из Сомбора 24; — Давид из Сомбора 37; — Никола из Сомбора 24, 37.
Лукач, Берђ, о Лајошу Бироу 182, 183.
Лукић, Никола из Новог Сада 33.
Луковић, Александар 37; — Атанасије, свештеник 37.
Лулић (?), и Стефан Стратимировић 299, 300.
Лумцер, Д., грађанин из Кежмарка 26.
Лутер, Мартин, утицај 250, 283.
Луцић, Ханибал, појава 275; о бугаршитицама 213.
Лучић, Јован из Новог Сада 36; — Симеон из Новог Сада 36.

Љубиша, Стјепан Митров 290; издања дела 168; хумор 67.
Љубљана 123; позориште 123.
Љубостиња, у легенди 267.

Магарашевић, Дамјан, свештеник из Кањиже 22; — Леонтије из Кањиже 22, 23, 36.
Магда, Павле, професор из Сремских Карловаца 32.
Мађари, у народној поезији 262.
мађарска белетристика, код Срба 159—162.
Мажуранић, Антун, и В. А. Мациејовски 324; — Владимир, о Димитрију Деметр 187; — Иван 289; допуна *Осману* 280, 281; и народна поезија 208; о потреби слављења хероја 14; утицај 106, 114.
Мајданпек, у народној песми 307.
Мајнц 73, 74, 75.
Макарије, пећки патријарх 226.
Макијавели, Николо, утицај 280.
Максим, владика в. Бранковић Стефановић Бураћ, деспот.
Максимилијан, цар из III века 222, 227.
Максимовић, Никола из Панчева 27, 39.
Малетин, Арон из Мошорина 37; — Марко 352—354; — Теодор, свештеник из Мошорина 37.
Малетић, Борђе, о позоришту 185.
Мали Радојица 264.
Мало Нагоричане 270.
Ман, Томас, преводи на српскохрватски 343, 344.
Манасија, манастир 271.
Манаћковић, Василије из Сомбора 27; — Павле, свештеник из Сомбора 27.
Мандић, Антун, ђаковачки бискуп 303, 304, 307.
Мандушић, Вук, деспот 264.
Манђелос (Срем) 38.
Манић, Константин из Земуна 26; — Михаило из Земуна 26.
Манојловић, Данило, говор о Змају 153, 155; — Борђе из Вршца 27; — Јован из Суботице 27, 39; — Стеван из Вршца 27.
Марадик (Срем) 22, 28.
Маргита девојка и Рајко војвода 215, 263.
Марго, Јован, школовање 38; — Јован, свештеник 38.
Маретић, Томо, о старости народних песама 213.
Марини, Банбатиста, утицај 279.
маринизам 285, утицај 279, 281, 282.
Маринковић, официр из Панчева 27; — Димитрије, министар просвете Србије 158; — Иванка из Сремских Карловаца 37; — Јован из Сремских Карловаца 23.
Марић, Јован, учитељ у Новом Саду 328; — Светислав *352—354;* о Васи Стајићу 72.
маричка битка 272.
Марко Краљевић в. Краљевић Марко.
Марко Краљевић и Арапин 262.
Марко Краљевић и брат му Андријаш 258, 259, 275.
Марко Краљевић и Мина од Костура 314.
Марко Краљевић укида свадбарину 246.
Марковић, Борђе Кодер, биографски подаци 327; — Ј., котарски управитељ у Бугојну 336; — Светозар, аграрне идеје 105; утицај на Ј. Скерлића 190.

Маркс, Карл, утицај у Југославији 123, 124.
Марулић, Марко 282, 283, 286, 291.
маскерата 274, 290.
Масковијус, Јан 296.
масони 107.
Матавуљ, Симо, вредност дела 89, 91, 110, 112; и критика 190; о П. А. Ровинском 336; преписка 341, 342; приморске приче 168; фразеологија 11.
Матеи, Данијел из Кежмарка 20.
Матијевић, В., и Ј. Ј. Змај 335.
Матић, Душан, наставнички рад 87; — Светозар *5—14, 15—17, 205—215, 242—248, 307—308.*
Матица српска 141, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 173, 309, 310, 312, 315, 321, 328, 329, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354; Рукописно одељење 172, 178, 312.
Матица хрватска 14, 348, 349, 350, 351; збирка народних песама 308.
Матл, Јозеф, о словенском питању у Аустроугарској 316.
Матош, Антун Густав, о Стевану Сремцу 99; боемске навике 105, 121; у оцени М. Настасијевића 121.
махорети 269.
Мациејовски, Вацлав Александар 323—324.
Маширевић, Самуило, патријарх 167.
Меглински, С. Г., и Вук Караџић 44.
Медвед, свиња и лисица 267.
Меденица, Радослав, наставнички рад 87.
Медичи, породични културни круг 278.
Мећански, Константин из Каниже 26, 27, 39; — Петар из Каниже 26.
Мезеберењ, гимназија 301, 307.
Меић, Никола, пакрачки парох 310.
Мелентије, митрополит 167.
Меленци (Банат) 24, 26, 28, 34, 37.
мелодије народних песама 257, 258.
Мелцер, Михал из Кежмарка 21.
Менчетић, Шишко 290; појава 274.
Мерз, Филип Паул, теолошка дела 141.
Мерзљаков, Алексеј Фјодорович 307.
метафора 249, 250.
Методије, у средњевековној књижевности 269.
Мехмед I, султан 222, 229.
Мештеровић, Борђе из Вршца 21; — Павле из Вршца 21, 35.
миграциона теорија о мотивима 266.
Миклошић, Фрањо, о бугарштицама 209.
Микоци, Јосиф 303, 304, 307.
Миксат, Калман, мотиви 182.
Миланковић, Милутин, начин писања 252.
Милатовић, Василије из Јаска 25; — Милан из Јаска 25, 27, 39.
Милер, Јакоб, библиотекар у Будимпешти 299, 300.
Милетић, Аврам, зборник песама 17; — Светозар 327, 352; и Ј. Ј. Змај 151, 152, 154, 156, 332; — Сима, биографски подаци 325, 327.
Миливојин, Георгије, свештеник 305.
Милија, старац, певач 16, 245, 246, 248.
Милин, Павле из Канока 25, 26, 38; — Севастијан из Канока 25, 38.
Милинковић, аустријски конфидент у Црној Гори 331, 332.
Милисавац, Живан *31—40;* о Ј. Ј. Змају 332.
Милић, Гавра, шајкашки официр 325.
Милићевић, Вељко, у Скерлићевој оцени 191; — Милан Ђ., о војводи Милану Обреновићу 144.
Милица, кнегиња, тужбалица Лазару 9, 10, 13.
Миличић, Сибе, говорнички дар 112.
Милишић, Мило из Њујорка 341, 342.
Милосављевић, Јован из Суботице 37; — Стеван из Суботице 37.
Милошевић, Михаило из Беле Цркве 38; — Рафаел, свештеник из Беле Цркве 38.
Милутин Немањић, у народној песми 260; у средњевековној књижевности 269, 270, 271.
Милутиновић, Буро, у служби Петра I 308; — Марија Пунктаторка 311; — Сима Сарајлија 289, 290; и Његош 316, 318, 320; као скупљач народних песама 206, 211, 215; *Пјеванија* 242, 247, 248; претплатници на *Историју Сербије* 167; пријатељи 310, 311.
Милчиновић, Андрија, *Проклетство* 165.
Миљанов, Марко, о народној поезији 209; о потреби слављења јунака 14.
Министарство, просвете Србије 156, 157, 158, 159, 167, 168; иностраних послова Србије 158; унутрашњих послова Србије 169.
Минхен 75, 316, 343, 344; библиотека 73, 74.
Мирковић, Лазар, о *Натпису на косовском стубу* 6, 10, 14.
Миросављевић, прота, о сликару Лацковићу 167; — Димитрије из Новог Сада 27, 39.
мистерије, као књижевни род 255.
мистика, у народној поезији 264.
мистичко тумачење историје 272.
Митесер, мајор из Земуна, мисије и псеудоним 308.
митологија, грчка 237, 255; и народна проза 266; немачка 237; римска 237, 239; словенска 237, 259.
митолошка теорија о мотивима 266.
Митровић, Милорад, издања дела 168; према В. Илићу 92, 118.
Мићуновић, Вук, у Његошевом делу 313.
Михаиловић, Ана, као мецена 137, 138; — Антун, трговац из Жабља 34; — Василије из Вуковара 25, 39; — Ге-

оргије, библиотека 72, 141; — Димитрије из Новог Сада 39; — Јован из Бечкерека 27, 39; — Јован из Вуковара 25; — Јован из Жабља 33; — Константин из Островице 11, 12, 14; — Родион, трговац из Бечкерека 27; — Теодосија из Новог Сада 39.
Михалик, Данијел, директор Лицеја у Кежмарку 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 39.
Михаловић, Абсолон из Сомбора 38; — Михаило из Сомбора 38.
Михаљевић, Георгије, и Стефан Стратимировић 300, 307.
Михановић, Антон 330; — Султана 330.
Михељсон, заповедник руске војске 144.
Мицкјевич, Адам, и Његош 317, 319; о В. А. Маciејовском 323.
Мишколц 34, 35, 126.
Младен, Борђе из Земуна 25, 38; — Јован из Земуна 25, 38.
Младеновић, Живомир, о Суботи Младеновићу 311, 312; редакторски рад 341; — Јован, место у књижевности 225; — Субота 309—312.
Млеци в. Венеција.
Мојсије, у књижевности 108.
Молер, Петар Николајевић, војвода 167.
Молијер, Жан Батист Поклен 187, 276, 289; мотиви 276, 277; преводи на српскохрватски 285; према еуфемизму 250.
монографија 252.
Мопасан, Ги де, утицај 96, 114.
Мори, Густав, о *Турском календару* 75.
Мориц, Жигмонд, преводи на српскохрватски 353.
Морфидис Нисис, Александар, биографски подаци 325, 327.
Москва 298, 333; Универзитет 296, 307; штампарство 137, 139.
Мостар 118, 120.
мотиви у бајкама 266.
Мошорин (Бачка) 37, 352.
Мразовић, Аврам, биографски подаци 329; педагошки рад 312.
Мрњавчевићи, у народној песми 261; — Вукашин 261, 262; — Гојко 261; — Марко в. Краљевић Марко; — Угљеша 261.
Музеј, Вука и Доситеја 248; — казалишни у Загребу 185, 186; — народни у Београду 226.
музика, и поезија 92, 93.
музичка драма 256.
Мурат, султан 272; погибија 8, 11, 12.
Мурко, Матија, о певању у Црној Гори 14.
Мусић, Стефан, у народној песми 307.
Мусић Стеван 314.
Мухамед, султан 81.
Мушицки, Лукијан 289; и Вук Караџић 44, 45, 244, 245, 246, 247; и Стефан Рајић 140; о етимологији 241; о Филипу Вишњићу 214; прикупљање пословица 44, 45, 46, 47, 52; утицај 311.
Мушкатировић, Јован, биографски подаци 329; збирка пословица 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72.

Нагодба, аустро-угарска 159.
Надлер, Франтишек, професор у Кежмарку 29.
надредни знаци, у рукописима XVIII века 221.
Наћ Салак (Мађарска) 33.
Наћварад (Орадеа Маре) 306, 307.
Наћвински, Добривој *151—156.*
Назор, Владимир, приморске теме 111, у оцени М. Настасијевића 121, 122.
Намесничко веће, угарско 133, 135.
Наполеон Бонапарте, планови на Балкану 284, 289; понашање пред битку 14.
Напредњачка странка у Србији, 338, 339, 340.
Народ (Сарајево) 182.
Narod (Сплит) 334.
народна епика 254, 257; бугарштице види под б; жаришта 211; и црква 12; историја 205, 206, 207, 212; јуначка 317, 318, 319, 320; место постанка 15, 16, 205, 206, 210; митолошке песме 259, 260, 290; муслиманске песме 245; научни методи изучавања 259; неисторијске песме 259, 260, 290; политичка природа 211; порекло 205, 207, 213, 215; утицај 287; циклус косовски 12, 259, 260, 261, 290; циклус о Бранковићима 262, 263, 290; циклус о Марку Краљевићу 261, 262, 290; циклус о Немањићима 260, 261, 290; циклус о ускоцима 264, 265; циклус о хајдуцима 260, 263, 264, 290; циклус о Црнојевићима 264; циклус ослобођења Црне Горе и Србије 265, 290; ширење у Бугарску 207.
„Народна књига", Београд 146.
народна књижевност, и средњевековна 290; преводи на немачки 205.
народна лирика 257; божићне песме 257; додолске песме 258; жетелачке песме 257; коледарске песме 311; краљичке песме 258; лазаричке песме 258; љубавне песме 257; мелодије 257; немачка у XV веку 73; обредне песме 257; погребне песме 257, 258; породичне песме 257; послеличке песме 257; свадбене песме 257; утицај 274, 275; шаљиве песме 16, 90.
народна поезија, и историја 104? као језички извор 250; клетва у — 314, 315? средњевековна 12, 13.

народна проза 265, 266, 290; бележење 90; издавање 168.
Народна странка хрватска 108.
Narodne novine 330.
народне пословице 268; бележење Адама Драгосављевића 46; бележење Апендинијево 46; бележење Вука Врчевића 46; бележење Вука Караџића 41—72; бележење Вука Поповића 46; бележење Глигорија Лазића 45, 46, 47; бележење Ђорђа Николајевића 46; бележење Ђ. Ферића Гвозденице 46; бележење Лукијана Мушицког 44, 45, 46, 47, 52; бележење Марка Ђеловића 46; бележење Михајла Бојација 46; бележење Севастијана Илића 44, 45, 46, 47; бележење фратра Чулића 46; зборник Симе Томића 50, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 72; Мушкатировићева збирка 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72.
народни говор у књижевности 91.
Narodni list 334.
Народно позориште Дунавске бановине в. Српско народно позориште.
Народно позориште у Београду 90, 184, 186, 300.
Народно позориште у Љубљани 123.
Насрадин-хоџа, у народној прози 267.
Наставник 206.
Настасијевић, Момчило *87—124, 249—291;* — Светомир 87.
Настић, Павле из Србобрана 38.
Натошевић, Јелисавета рођ. Ранковић 329; — Петар, трговац из Новог Сада 153, 155.
Натпис на стубу косовском 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14.
натурализам 105, 110, 111.
Наум Охридски 269.
Наход Момир 246.
Наход Симеон 260.
Наше доба 149, 150, 328.
Недвич, Ј., станодавац из Кежмарка 22, 23.
Недељковић, Ђорђе 329; биографски подаци 325; — Јован, трговац из Осијека 35; — Катарина рођ. Мачвански 329, 330; — Нестор, трговац из Чакова 22, 36; — Стеван из Осијека 35; — Филип 329, 330.
Недић, Благоје 148, 149; — Владан, о Аврамуу Милетићу 17; о Л. К. Лазаревићу 146; о народним певачима 307; — Драгица рођ. Тодоровић 146, 148, 149; — Живко, адвокат 149; — Љубомир 190, 290; о Војиславу Илићу 92, 93; породичне прилике 149.
Недићи, браћа, у народној песми 265.
Немања, у народној песми 260; у средњевековној књижевности 269, 270.
Немањић, Вукан 270; — Марко, као записивач народних песама 248; — Растко Сава 258, 260; у књижевности 13, 269, 270, 271; у легенди 267; у стиховима К. Пеичића 321, 322, 323.
Немањићи, у делу Ивана Гундулића 281; у народним песмама 210, 258, 260, 261, 263; у средњевековној књижевности 269, 273.
Немушти језик 266.
немачки витешки ред 80.
Ненадовић, Алекса 308; — Љубомир 290; о потреби слављења хероја 14; — Матеја, прота 308; — Павле, место у књижевности 225.
неологизми 251.
Неорбић, Георгије из Вршца 33.
Нерулос-Ризос, новогрчки књижевник 188.
Нибелунзи 254, 260.
Никола, папа 76.
Николајевић, Ђорђе, и Вук Караџић 46; — Петар в. Молер.
Николић, Васа, биографски подаци 325, 327; гроб 327; — Живко, судија из Арада 23, 37; — Исидор, углед код савременика 310; — Јелена *321—323;* — Јован из Арада 23, 24, 37; — Милоје *163—167, 342, 343.*
Никон, игуман 224.
никопољска битка 272.
Нинчић, Арон, преводи 161, 162.
Нирнберг, гимназија 241; штампарство 74.
Ниш 157; у књижевности 89, 98, 99, 100; у XVIII веку 231.
Нова искра 190.
Новак, професор Универзитета у Бечу 331; — Вјенцеслав, у оцени М. Настасијевића 104, 105, 114, 115.
Новаковић, Божа, професор, и Ј. Ј. Змај 331; — Бошко *188—189, 189—193;* — Дионисије, место у књижевности 225; — Стефан, штампар 130, 141; — Стојан, и Асмус Серензен 207; издање *Александриде* 14; о „Уговићима" 210, 211; о народној епици 248.
„Новаковићева" похвала кнезу Лазару 5, 13.
новеле, у народној књижевности 266.
Нови Кнежевац (Турска Кањижа) 22, 26, 28.
Нови Сад 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 71, 149, 150, 151, 154, 155, 159, 167, 174, 182, 241, 315, 330, 331, 348, 349, 352, 353, 354; гимназија 19, 28, 31, 32, 151, 153, 172, 173, 327, 329; грађани 325—330; гробља 325, 327, 328; књижарство 310, 312; Матица српска 141, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 173, 309, 310, 312, 315, 321, 328, 329, 348, 349, 350, 351, 353, 354; певачко друштво 153, 156; Српско народно позориште 153, 156, 184, 186, 329, 352, 353, 354; цркве 223, 231, 325, 327, 329; штампарство 139, 141.

Нови Србин 353.
Новић, Владислав 328; — Јоксим Оточанин 326, 328; биографски подаци 326; — Софија 328.
Новосадски договор 349.
„Нолит", Београд 188.
„Нопок", Београд 189.
Нушић, Бранислав, драматуршки рад 165; претече 103.

Његош, Петар II Петровић 247, 289, 312—315, 315—321; *Горски вијенац*, национална мисао 11; и Вук Караџић 248; и Јулије Радишић 230; и народна поезија 265; *Огледало српско* 209; према својој средини 95; потреба слављења јунака 14; таленат 120; у оцени Јована Скерлића 191, 193; филозофија 107; хумор 97.

Обилић, Милош 211; у народној поезији 212, 213, 261; у Средњевековној књижевности 11, 12, 272.
Обрадовић, Григорије, темишварски грађанин 305, 307; — Доситеј, *Басне* 267; боравак у Трсту 297; дипломатске мисије 144, 145, 146; историјска улога 104; о народном песништву 12; о стилу 248; просветитељство 288, 291; у приказу Тихомира Остојића 218, 226; углед 326; — Јован из Сремских Карловаца 24; — Константин из Сремских Карловаца 24, 38.
Обреновић, Јован, биографски подаци 326, 327; — Милан, војвода 144, 145, 146; — Милан, краљ 333, 337, 338, 341; и Ј. Игњатовић 149, 150; и Ј. Ј. Змај 151, 152, 153, 155, 156; — Милош, кнез 17, 327; и Вук Караџић 248.
Овидије, преводи на српскохрватски 278; утицај 280, 282.
Овсиште (Шумадија) 102.
Огледало српско (часопис Ј. Хаџића) 159.
Огњановић, Борђе из Арада 24, 25, 37; — Илија Абуказем *325—330;* и Ј. Ј. Змај 155, 156, 340; — Јосип, трговац из Арада 24; — Петар из Арада 37.
Огњена Марија у паклу 260.
ода 253.
Одавић, Ристо, и В. Петровић 163—167.
Ожје, Емил, у српскохрватском репертоару 185.
Октоих Црнојевића 13.
Омер, султан 168.
Опачић, Герман, владика 329.
опера 256, 276.
оперета 256.
Opinion 168.
Орбини, Мавро, о Косову 12, 14; утицај 210.
Орфелин, Захарије 291; биографски подаци 325, 327; историјска улога 225.

Осијек 21, 24, 28, 35, 36, 37, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 151, 292, 309; пад под Турке 224, 229.
Осман II, султан 280.
Остовић (Остојић), Борђе из Темишвара 27, 39.
Остојић, Тихомир 352, 353; архивски налази 218, 226.
Остојићево 33.
Островски, Александар, и српскохрватски репертоар 185.
Отаџбина 214, 215.
Охрид, начин певања народних песама 259.

Павичић, Анте, у оцени М. Настасијевића 121.
Павле, апостол 14.
Павле Кесаријски 269.
Павловић, Јован, министар у Црној Гори, и Ј. Ј. Змај 331, 332; — Јован, шабачки прота, и Вук Караџић 246, 248; — Лазар, о култовима 226; — Радивој, професор Универзитета у Београду 172, 179, 182; — Сима, преводи 162; — Стеван, и Ј. Ј. Змај 151, 153, 154, 155, 156; — Теодор 352, 353; и К. Пеичић 322; приватна преписка 309.
Падова, школство 278, 282.
Пајдак, Никола из Меленаца 24.
Пајевић, Арса 325.
Пајсије, патријарх 269, 291.
Пакрац 310.
палеографија 348.
Палермо 327.
Палиновић, Емил из Новог Сада 34; — Никола из Новог Сада 34.
Палмотић, Јуније 289, 291, 335.
Палчо, И., писац историје Лицеја у Кежмарку 19.
Пандуровић, Сима, превод *Хамлета* 11, 14; у оцени М. Настасијевића 119.
панславизам 298, 318, 320, 323.
Пантелић, Душан, историчарски рад 307, 308.
Пантић, Мирослав, о Вуковим *Пословицама* 43, 44, 72.
Панчево 22, 25, 26, 27, 28, 172, 328, 330; Народно позориште 353; певачко друштво 153, 155.
Папхази, Јефтимије из Сомбора 24; — Јулијана из Сомбора 24.
парадокс, у књижевности 250.
Париз 111, 119, 190.
парнасизам 92, 93, 122.
пародија, као књижевни род 253.
Пасковић, Борђе, биографски подаци 325.
пасторале, као књижевни род 256, 276, 290.
Патај де Бај, Јожеф, и Ст. Стратимировић 125, 126, 127.
патријархална задруга 91.

Паул, Жан, хумор 99.
Пачић, Јован, пријатељи 310.
Пашић, Најдан, као приређивач Скерлићевих дела 189.
певачи народних песама 206, 242, 244, 245, 246, 247, 257; особе 213.
Пеичић, Константин 321—323.
пејзаж, у поезији 93.
Пејо, поп, о старој Софији 269.
Пекаровић, Гедеон из Бечеја 25, 27, 39; — Јован, поштар из Бечеја 39.
Перишић, Константин из Новог Сада 33.
Перовић, Радивоје, о Доситеју Обрадовићу 146.
персонификација 249, 250.
Пескар, Анастас из Аде 33.
Петар III, руски цар 318, 320.
Петар Коришки 269.
Petersburger Russische Zeitung 141.
Петефи, Шандор, преводи на српскохрватски 160, 161, 162.
Петка Параскева, у средњевековној књижевности 269.
Петковић, Владислав Дис, као боем 95; у оцени М. Настасијевића 119, 120, 121; у Скерлићевој оцени 193.
Петрарка, Франческо 153, 155, 274.
петраркисти 273, 274, 285.
Петрановић, Богољуб, скупљачки рад 248; — Г., сарадња у *Српском народном листу* 322, 323.
Петриња 328.
Петроварадин 27, 28, 307, 354; ратна историја 218, 223, 230, 231; у 1848-ој години 327.
Петровић, Александар из Суботице 134; — Андрија из Осијека 21; — Василијан, владика 150, 151; школовање 325, 327; — Василије из Кикинде 23, 24, 36; — Вељко, аутографи 169, 170, 171, 172; за време I светског рата 167, 168, 169; збирка *На прагу* 169, 170, 172; и Ј. Скерлић 342; и Лајош Биро 172—183; преписка 163—167; ране приповетке 172—183; у оцени М. Настасијевића 117; — Гедеон, владика 325, 327; — Герасим 163; — Данило, владика, као књижевник 313, 314; — Данило, кнез 319, 321; — Захарије из Суботице 134; — Јован из Старе Пазове 22; — Јован, суботички свештеник 133, 134, 135, 136, 141; — Катарина 36; — Коста, касациони судија 146, 147, 149; — Лазар, трговац из Новог Сада 34; — Милан, председник Матице српске 352; — Мита, архивска збирка 144; — Михаило (Мика Алас), начин писања 252; — Никола, кнез, и Ј. Ј. Змај 331, 332, 333, 335, 337, 341, 342; — Павле из Старе Пазове 22, 23, 36; — Перо, Његошев брат 319, 321; — Петар I, владика 308, 311, 317, 319; — Петар II в. Његош; — Софија из Београда 146; — Стеван из Новог Сада 34; — Стеван из Сегедина 21, 35; — Теодора *232—241*, о Ст. Стратимировићу 139; — Тодор из Осијека 21, 22, 36; — Тома из Сегедина 21, 35.
Петровић-Стевановић, Зора 87.
Петрово Село (Бачко) 27, 40.
Петровци (Срем) 22, 28.
Петроград в. Љењинград.
Петронијевић, Аврам, портре 167.
Петска (Румунија) 21, 28.
Пећ 11.
пећка патријаршија 226, 258, 260, 263.
Пецо, Асим 349.
Печуј 307.
Пешикан, Митар 349.
Пешић, Милорад 17.
Пешта в. Будимпешта.
Пива, манастир 132, 133, 141.
Пивљанин Бајо, у народним песмама 264.
Пилта, Борђе из Мишковца 22; — Михаило из Мишковца 22; — Михаило из Мишковца 22, 23.
Пироћанац, Милан 338, 339.
писмо, реформа 286.
Плаут, Тит Максенције 289; тип комедије 256; утицај 276, 277.
племство, босанско, у народним песмама 258; словеначко 104; српско 104, у народним песмама 258, 261, 262; хрватско 104, 116, у народним песмама 258.
Пљеваљски манастир 216.
По, Едгар Алан, утицај 117.
„Побратимство", студентско друштво у Београду 90.
Подконицки, Адам, директор Лицеја у Кежмарку 19, 33.
Подруговић, Тешан, у оцени Вука Караџића 244.
поезија, архаизми 94; балада 106, 107, 118; дечја 123; и ликовне уметности 92, 93; и музика 92, 93; патриотска код Срба 118, 119; патриотска код Хрвата 106, 121; пејзаж 93; развитак 252, 253; ритам 92, 94; стих 93; трубадурска 273; у XVII веку 281, 282; фразеологија 94.
Пожун в. Братислава.
Pozor 185.
позоришна критика, почеци код Хрвата 106.
позоришни репертоар, код Хрвата и Срба 184, 185, 186, 187.
позориште, код Грка 256.
Полицер, Жигмонд, пештански издавач 174.
полугласници, замена 221.
Пољска академија наука 184, 324.
Понграц, Емил, барон, преводи на српскохрватски 161.
Понсар, Франсоа, у српскохрватском репертоару 185.
Попинци (Срем) 22, 28.

Поповић, Арон, књиговођа Матице српске 158; — Арсеније, архимандрит 311; — Богдан, и Вељко Петровић 342; и Јован Скерлић 191; појава 117, 118, 119; — Василије, свештеник из Аде 21, 35; — Васо, и Вук Караџић 248; — Владислав из Бечкерека 26, 39; — Вук, и Вук Караџић 46, 248; скупљање пословица 46; — Георгије, епископ 12; — Георгије из Бале 34; — Горан из Аде 35; — Григорије из Аде 21; — Димитрије из Темишвара 27; — Димитрије из Шарош Патака 34; — Дионисије, митрополит 143; — Борбе Даничар 149, 150; преводи 159, 160, 161, 162; — Буро в. Даничић; — Жигмунд из Меленаца 33; — Иван, учитељ из Новог Сада 328; — Јелена (Јелисавета), песникиња 328; — Јован, новосадски свештеник 329; — Јован Стерија 289, 290; и А. Везилић 329; књижевна вредност дела 276; типови комедија 256; утицај 102; школовање 29, 33, 39; — Јован, судија из Беодре 37; — Корнелије, биографски подаци 326; — Коста, биографски подаци 326; преводи 161; — Лазар, трговац из Новог Сада 24; — Марија из Темишвара 35; — Марко из Темишвара 35; — Милош, новинар 329; — Мита, преводи 161, 162; — Павле 236; историја књижевности 206; наставнички рад 87; о Асмусу Серензену 213, 214, 215; утицај 87; — Стерија (Сергије) из Вршца 26, 39; — Теодор из Бале 34; — Тодор, свештеник из Бечкерека 26; — Филип из Беодре 24; — Харитон, и Ст. Стратимировић 306, 307.
Поповићи, браћа, издавачи 328.
поређење 249, 250.
Пореч 308.
Порча од Авале 263.
посланице, као књижевни род 275.
пословице в. народне пословице.
Потемкин, Франц 301.
Почетак буне против дахија 265.
Правитељствујушчи совјет 144.
правне норме, у старој Црној Гори 314.
право, старо словенско 323, 324.
правопис, српскохрватски у XIX веку 309.
Праг 106, 110, 114, 115, 241, 330, 332, 333.
Працатовић, Михо 335.
први светски рат, Срби у емиграцији 167, 168, 169.
први српски устанак в. устанак.
преводи из српскохрватске књижевности, на италијански 120.
превођење с мађарског у XIX веку 159—162.
Преглед (Сарајево) 190.
предање, усмено 217, 222.
Прерадовић, Петар, настављачи 106.
Пресер, Хелмут, о *Турском календару* 75.
Прети, Бироламо, утицај 280.
Прешерн, Франце, вредност дела 122.
Прешов 28.
Прилеп, легенде 269.
Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 214, 307, 308.
Прилози проучавању народне поезије 215.
Приморје, у књижевности 96, 97, 114, 115, 120.
приповетка, историјска 98, 106, 107, 116; личности 115; ратна 120; реалистичка 109, 110, 115; сеоска 90, 91, 94, 118; средњевековна 268, 290.
Прица, Максим, преводи с пољског 185.
Прича о косовском боју 210.
провинцијализми 251.
Продановић, Јаша, као редактор Змајевих дела 336.
проза, историјска 252; научна 252.
проклињање (обред) 312.
Прометеј 267.
„Просвета", издавачко предузеће у Београду 146, 189.
просветитељство 288.
Просветни гласник 206, 214, 248.
протестантизам 279, 282, 283, 284, 288.
противреформација 279, 284, 288.
Протић, Александар из Бечкерека 26, 39; — Лазар, свештеник из Бечкерека 26; — Марко, историчар суботичке цркве 141.
Псалми Давидови, преводи на српскохрватски 280, 286.
псеудокласицизам 244, 289.
психоанализа 95.
Пула 333.
Пуљези А., и Ј. Ј. Змај 335.
Путник, Јован, у Српском народном позоришту 354; — Јосиф, епископ 134, 135, 141; и Ст. Стратимировић 241, 305; — Мојсије, и језичка питања 232.
путопис, код Срба 119.
Пуцић, Медо 335.
Пушкин, Александар, и Његош 317, 318, 319, 320; утицај 91, 92.

Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 241, 342.
Радимна (Банат) 38.
Радић, Емилијан, професор богословије 151; — Иринеј, хоповски игуман 216, 217, 218, 226.
Радичевић, Бранко 247, 290, 330; — Стеван 330.
Радичић, Григорије, свештеник из Новог Сада 21; — Симеон из Новог Сада 21.
Радишић, Глигорије из Новог Сада 34; — Јулије, биографски подаци 325, 326; и Бранко Радичевић 330.

Радовановић, Павле из Новог Сада 38; — Стеван из Новог Сада 38.
Радовашница, манастир у Мачви 222, 224, 225, 230.
Радовић, Буза, редакторски рад 341.
Радојичић, Борђе Сп., о *Натпису на стубу косовском* 10, 14; о старим рукописима 218, 226; о *Турском календару* 75, 80.
Радојчић, Никола, о Мавру Орбинију 14; о Стевану Стратимировићу 240, 241; о Суботи Младеновићу 310.
Радомировић, Никола, свештеник 308.
Радонић, Јован, и Асмус Серензен 206; о Ст. Стратимировићу 240, 241.
Радоњић, Мирослав *325.*
Радосављевић, Аврам, официр из Попинаца 22; — Јован из Сомбора 21, 22, 35; — Марија из Сомбора 21; — Тодор из Попинаца 22, 36.
Радослав Немањић 271.
Радослав, Матија из Сремских Карловаца 22, 36; — Теодор, трговац из Сремских Карловаца 23.
Радуловић, Константин из Сефкерина 23, 37; — Михаило, официр из Сефкерина 37; — Радојка, изучавање Скерлићевог дела 190, 192.
Разумовски, гроф, руски посланик у Бечу, и Стефан Стратимировић 294.
Рајковић, Борђе, гроб 327; о А. Везилићу 329; о С. Текелији 241; о Ст. Стратимировићу 241; — Михаило, биографски подаци 326.
Рајнеке, Јохан Матиас 30.
Рајнер, Данијел из Кежмарка 25.
рајнско-франачки говор 73.
Рајић, Јован 291; библиотека 48; биографски подаци 329; историјска улога 225; историографски рад 287; *Катихизис* 134, 136; — Стефан, свештеник из Осијека 136, 137, 138, 139, 140, 141.
Ракић, Вићентије, спев о Алексеју 269; — Милан, и Вељко Петровић 342; издања дела 168; у оцени М. Настасијевића 117, 119; — Мита, преводи 161; — Радован, неимар из Јенопоља 222, 228.
Ранковић, Максим, о певачима 248; — Светолик, у оцени М. Настасијевића 100, 101, 102, 114, 115.
Рањина, Динко 251, 278, 279; — Никша, *Зборник* 274.
рационализам 88, 288, 291.
Рацковић, Давид, сенатор 329.
Рачани 289, 291; књижевна школа 225.
Рашевац, Томо, свештеник из Бирча 133.
Рашко, старац, певач 16, 245, 246.
реализам, руски 105; српски 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 117; хрватски 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116.
La Revue de l'Orient 150.
револуција 1848/49. године 310, 316, 327, 328.
Ремета, манастир 223, 224, 230. Релковић, Матија Антун, утицај 109.
ренесанса 283, 290; италијански утицај 273; код Јужних Словена 273, 274, 275, 276, 284, 285; основа 279; појава 268; стилске одлике 250.
реторика, библијска, у средњевековној књижевности 270.
реформација в. протестантизам.
Рехлер, грађанин из Кежмарка 25.
Риђица (Бачка) 25, 28.
Ризвић, Мухсин, изучавање Скерлићевог дела 190.
Ријека 110.
Рим 104, 108, 112, 343, 346; штампање књига 295.
Рисан 46.
Ристић, Јефтимије из Темишвара 23; — Константин из Темишвара 23, 24, 36; — Миодраг, наставнички рад 87; — Петар из Сремских Карловаца 33.
Ристо Травничанин, певач народних песама 248.
ритам, у књижевности 92, 94.
ровинска битка 272. Ровински, Павле, боравак на Балкану 336.
родослови 14, 273; студенички 13; цетињски 13.
Родофиникин, руски посланик у Београду 144.
Роксер, Зузана из Кежмарка 21, 22, 23, 24, 27.
роман 254; авантуристичко-витешки 254; бретонски 254; историјски 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 116, 117, 254; личности романа 90, 101, 116; локално у роману 89, 96, 97; натуралистички 110, 111; пикарски 254; позноантички 254; психолошки 254; социјални 89, 90, 101, 114, 254; средњевековни 268, 290; фантастични 254; „фељтон"-роман 254; хумористички 254.
романизми 251.
Романија, у народној песми 264.
романтизам 283; поетска фразеологија 94; српски 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 103, 289, 290, 315; хрватски 104, 105, 106, 108, 114.
Ромић Мирјана, изучавање Скерлићевог дела 190.
Рончевић, Василије, текелијанац 310.
Росић, каплар аустријски 308.
Рохоњи, Георгиус, и Стефан Стратимировић 298, 307.
Руварац, Димитрије, о старим рукописима 218, 226; о Стефану Стратимировићу 240; — Иларион, архивски налази 218, 226.
Рувим в. Хаци Рувим.
Ружић, Димитрије, и Ј. Ј. Змај 153, 155.
Рукописна збирка Народне библиотеке у Београду 150.

Рукописно одељење Матице српске 172, 178, 312.
Руми, Карел 32; о Стефану Стратимировићу 240.
Ружић, Ана из Сегедина 38; — Константин из Сегедина 25, 26, 38.
Руњанин, Игњат 330; — Јосиф 330; — Отилија рођ. Пераковић 330; Софија 330.
Рупел, Алојз, о *Турском календару* 75.
руски учитељи код Срба 225.
рускословенски језик 220, 221, 225.

Сабор, угарски 155, 156; хрватски 110, 111.
Сава в. Немањић Растко-Сава.
Саванарола 277.
Савина, манастир 133.
Савић, Борђе из Сегедина 36; — Милан, о Ст. Стратимировићу 326; — Стеван из Сегедина 23, 36.
Савић-Ребац, Аница, преписка 343.
Савојски Евгеније 223, 231.
Самодрежа, црква 11.
Санацаро, Јакопо *Аркадија* 285.
Сандић, Александар, о А. Везилићу 329; преводи 71.
Сапари, Була, министар 151, 152.
Сарајево 166; легенда о постанку цркве 267.
Сарду, Викторијен, у српскохрватском репертоару 185.
сарказам, у књижевности 114, 250.
Сарнецки, Зигмунд, и српскохрватски репертоар 186.
сатира, код Срба 152, 153, 155, 156; у књижевности 98, 99, 100, 102, 103, 112, 114, 123; у народној прози 266, 267.
Света гора 270.
Светозар Милетић (Бачка) 309, 311.
Свеци благо дијеле 260.
свештенство, у Хрватској 104.
Свифт, Џонатан, утицај 103.
Себастијановић, Фрањо Алексије 303, 307.
Савлући, Кузман из Сомбора 34; — Теофило из Сомбора 34.
Сегедин 21, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39; православно свештенство 133, 134, 141.
Сегхеђ (Мађарска) 21, 28.
Седлницки, барон, котарски предстојник у Бутојну 336, 337.
Седмица 329, 330.
седмогодишњи рат 288.
Секула се у змију претворио 17, 307.
Секулић, Георгије из Аде 33; — Борђе, биографски подаци 325, 326; — Исидора, и Ј. Скерлић 191; у оцени М. Настасијевића 252.
Семјонов, Дмитриј, студије 295.
Сенека, утицај 276.
Сенковић Иво и ага од Рибника 265.
Сента 25, 28, 166, 167; у народној пословици 67.
Сентандреја 23, 28, 34, 36, 309; православне цркве 217, 218, 223, 230; у књижевности 89.
сентименталност, у књижевности 91.
Сентомаш в. Србобран.
Сенћ, Стеван из Новог Сада 33.
Сењ 114, 115.
Сењанин Иво 206; у народној песми 264, 265.
сеобе Срба у Угарску 205, 216, 218, 219, 223, 224, 225, 226.
Сербски народни лист 187.
Сервицки, Борђе, школовање 36; — Мартин 36.
Серензен, Асмус, истраживања наше народне књижевности 205—215; о трајању епике 248.
Сестра Леке капетана 246.
Сефкерин (Банат) 23, 28.
Сибињ, град 222, 227.
Сибињанин Јанко в Хуњади Јанош.
Сивац (Бачка) 178; у 1848-ој години 328.
Сигет, опсада 285, 286.
Сијена, позоришни живот 276.
симбол, у књижевности 90.
симболизам 92, 119, 123.
Симић, задарски грађанин, и Ј. Ј. Змај 333; — Никола, адвокат 37.
Синаит Григорије, култ 216.
Сингер и Волфнер, пештански издавачи 174, 182.
синоними 348, 349.
Сирер, Елијаш из Кежмарка 21.
Сјенкјевич, Хенрик, утицај 106.
Скендербег Ђураћ Кастриот 80.
Скерлић, Јован 213; значај 117, 119, 120; и В. Петровић 342; издања дела 168; о В. Илићу 92, 93; о Ј. Игњатовићу 89, 149, 150, 151; о С. Ранковићу 100, 101; о С. Милутиновићу 289; о С. Сремцу 97, 98; сабрана дела 189—193; утицај 87.
Скити 235.
Сколка, Андреј, и Ст. Стратимировић 301, 307.
Скопље 332, 343, 352; српски конзулат 149.
Скот, Валтер, утицај 106.
Slavenski jug 185.
славизми 251.
славистика, савремена 18.
Славковски, Матеј, професор из Кежмарка 29.
Славонија, у XVIII и XIX веку 307; књижевност у XVIII веку 288; у књижевности 105, 109, 110.
Сладић, Теодор, култ 216.
Сланкамен 26, 28.
Слатина (Славонија), иконостас 167.
Слепица из Гргуреваца, Вукова певачица 246.
сливничка битка 103, 333.
Слизински, Јерзи 323—324.

Слобода 353.
слободни зидари 107.
Slovansky zbornik 323.
словачко школство 19.
Словени, додири с другим древним народима 235, 236, 238; насељавање на Балкан 296.
словенизација на Балкану 273.
Словенка 159, 160.
словенска антитеза 250.
Словенци, народни језик 284.
Смедерево 144, 308; у Гундулићевом *Осману* 211.
Смиљанић, Илија, у народној песми 264.
Смрт мајке Југовића 261.
Соколовић, српски студент у Гетингену почетком XIX века 295; — Мехмед-паша 263.
Солар, Кристијан из Земуна 25; — Тома, трговац из Земуна 25.
Соларић, Павле 291; и Доситеј Обрадовић 297; преписка 329; у оцени историчара 240, 241.
Соломон, у легенди 267, 268.
Соламос, Дионисиос, новогрчки књижевник 188.
Солун 169; у народној пословици 57.
солферинска битка 328.
Сомбор 21, 23, 24, 27, 28, 34, 37, 38, 178, 354; гимназија 173; препарандија 167, 173; у 1848-ој години 328.
Сонтаг, Самуел из Кежмарка 20, 21.
Софија 80; историја 269.
Софокле, вредност 289; преводи на српскохрватски 278; утицај 276.
Софрић, Борђе из Сентандреје 23; — Стеван из Сентандреје 23, 36.
социјализам, аграрни 109, 110.
социјално у књижевном делу 89.
Societas Latina Jenensis 30.
Соча, у књижевности 122.
Спасенија, слепа певачица из Јадра 245.
Сплит 111, 334, 335; културни развој 282; у XVI веку 286.
Споменик САН 14, 308, 327, 328.
Србија, средњевековна 205, 211.
Србобран 26, 28, 34, 38, 163, 165, 353; у 1848-ој години 328.
Србске народне новине 352, 353.
Србски Дневник 310.
Србски народни лист 321, 322, 323, 352, 353.
Средиште (Банат) 27, 28.
средњевековна књижевност, српска 268; утицај 266, 268, 290.
Срезњевски, Измаил, о Вуку Караџићу 42, 71.
Срем, деспотовина 205, 208, 209, 210, 211; пад под Турке 206; почетком XIX века 297.
Сремац, Стеван, вредност дела 89, 91; историјске приче 168; боемске склоности 95; претходници 90; у оцени М. Настасијевића 96, 97, 98, 99, 100, 102.
Сремска Каменица 223, 230, 231.
Сремска Митровица 33; култови 225, 230.
„сремска теорија" о постанку епских народних песама 209, 210, 211, 212, 213, 214.
Сремски Карловци 22, 23, 24, 25, 28, 33, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 47, 154, 156, 167, 230, 241, 246, 297, 326, 353; Архив САНУ 126, 127, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307; богословија 151, 322, 323; гимназија 32, 301, 322, 323, 327; школство 225.
Срзентић, Томо, и Симо Матавуљ 341, 342.
Српска академија наука в. Академија.
Српска књижевна задруга 14, 101, 169, 170, 189, 315.
Српска ријеч (Сарајево) 166.
Српски глас (Задар) 333, 334, 335.
Српски књижевни гласник 97, 118, 119, 120, 165, 174, 187, 189, 215, 248, 342.
Српски Ковин, православна црква 218.
Српски лист (Задар) 336, 337, 338, 339, 340, 341.
Српски Сион 167, 218, 226, 328.
Српско народно позориште 153, 156, 329, 352, 353, 354.
српскословенски језик 13, 225.
Стајић, Васа 72, 352, 353, 354; лична библиотека 48; о Ј. Ј. Змају 332; о Суботи Младеновићу 309, 312; — Мартин из Наћ Салока 33.
Стакић, Мита, биографски подаци 327.
сталешки односи, у Словенији 104; у Хрватској 104.
Стаматовић, Павле, биографски подаци 325, 326.
Станковић, Арсеније из Сремских Карловаца 39; — Борисав, вредност дела 89, 97, 99, 118, 120, 121, 122; и *Српски књижевни гласник* 342; као боем 95; усмени израз 112; — Борђе из Будима 302; — Јелена из Будима 27; — Јован из Сремских Карловаца 25, 39; — Јован из Футога 23, 37; — Никола из Будима 27; — Стеван (Јован) из Футога 23, 37.
Станојевић, Василије из Бечкерека 23, 37; — Илија Чича 95, 97.
Стапар (Бачка) 167.
Стара Кањижа 328.
Стара Љубовња (Словачка) 30, 32.
Стара Пазова 21, 22, 28.
Стара планина 264.
Стари Вујадин, у народној песми 264.
Старина Новак, хајдук 262, 264.
Старинар 226.
Стармали 336, 338, 339, 340.
Старчевић, Анте, политички утицај 113.
Старчево (Банат) 20, 28.

Стевановић, Милић из Бођевца 88; — Михаило 349; — Петар, и М. Настасијевић 87, 88, 249.
Стејић, Јован, и Вук Караџић 247.
Стерија в. Поповић Јован Стерија.
Стефан, деспот в. Лазаревић.
Стефан, јеромонах раванички из XVIII века 225.
Стефан Дечански, у легенди 260, 267.
Стефан Немања в. Немања.
Стефан Немањић 269, 270.
Стефановић, Андрија из Вршца 39; — Лазар из Вршца 39; — Светислав, о књизи Х. и Н. Чадвик 215; — Стефан, биографски подаци 325, 326.
Стефановић Виловски, Јован, биографски подаци 328.
стил књижевни 88, 90, 249; експресионистички 90; народне поезије 249.
стилистичке теорије псеудокласицизма 244, 248.
стилске фигуре, „елементарне" 249, 250; „културне" 249, 250.
стих, десетерац 94; фактура 93, 119; хексаметар 93; црквених средњевековних песама 268.
Стишки рукопис 284.
Стојадиновић, Јеремија из Радимна 38; — Јован, свештеник из Радимна 38.
Стојаковић, Борђе 310.
Стојан хајдук, Вуков певач 15, 16, 17.
Стојановић, Јелисавета из Новог Сада 37; — Љубомир, издања старих текстова 13, 14, 215; о Вуку Караџићу 16, 17, 71, 243, 248; — Никола из Новог Сада 27, 39; — Павле из Новог Сада 23, 24, 37; — Петар из Новог Сада 33; — Стефан из Будимпеште 139.
Стојковић, Атанасије 291; — Боривоје, тетролошки рад 187; — Миленко, дипломатске мисије 144, 146; — Мита Рајин, преводи 162.
Стојшић, Василије из Сегхеђа 21, 35, — Сопрон из Сегхеђа 21.
Стражилово, у књижевности 173.
Стражилово 326, 329.
Стразбур (Штразбург) 73, 80.
Стратимировић, Јефтимије 40; — Радивој, биографски подаци 326; школовање 40; — Стефан, етимолошке студије 232—241; кореспонденција 121—141; 292—307; — Тома 40.
Страцимировић Балшић, Ђурађ II 209.
Стрез, средњевековни великаш 270.
Студенички родослов 13.
студенти, југословенски, почетком XIX века 18—30, 31—40.
студије, систем у XIX веку 20.
Суботић, Драгутин, о народном епу 213, 214, 215; — Јован, и Субота Младеновић 310, 311; одјек песама 322.
Суботица 22, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 33, 36, 37, 166, 309, 332, 354; православно свештенство 133, 134, 141.
Сурдучки, Стеван, шајкашки официр 325, 327.

Табаковић, Јован из Остојићева 33.
Тале, Личанин, у народној песми 264, 308.
Танасковић, Јован из Лозиконцина 33.
Танхофер, Томислав, у Српском народном позоришту 354.
Тапавица, Јован, биографски подаци 325; — Јаков 329.
Тасо, Торквато, *Аминта* 276, 278; утицај 280, 282.
Текелија, Сава, лектира 142, 143; критички радови 241; у стиховима К. Пеничића 321, 322, 323.
Текелијанум 154, 156, 309, 310, 321, 352.
Телеки фон Сек, Доминик, гроф 30.
Телечки, Лаза, преводи 186.
Темишвар 23, 27, 28, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 167, 231, 305, 307.
темишварски сабор 126, 127, 232.
Теодор, писац псалтира из XVI века 212, 213, 215.
Теодор Тирон, повест 216—231.
Теодоровић, Арса, биографски подаци 325; — Јован из Сремских Карловаца 36; — Лука из Меленаца 34; — Максим из Меленаца 34; — Михаило из Сремских Карловаца 36; — Тома, адвокат из Пеште 309.
Теодосије, биограф 269, 270, 271; о епским певачима 12, 13.
Теодосијевић, Петар из Земуна 27, 39.
Теокрит, утицај 281.
Теофана крчмарица 268.
Тилта, Адам из Мишколца 34; — Јован из Мишколца 34; — Михаило из Мишколца 34.
тимочка буна 333, 337.
Тиноди, Себастијан (Шебешћен), о народним певачима 213.
Тиро, Василије из Бечкерека 37.
Тирон Теодор в. Теодор Тирон.
Тиса, Калман, и Ј. Ј. Змај 330, 331.
Тител 328.
титле 220.
Титово Ужице, у књижевности 89, 98, 99.
титуле, владарске 233, 234.
Тодоровић, Душан из Шапца 146; — Евица роћ. Лазаревић 146, 147, 149; — Марко, трговац из Шапца 146, 147, 149; — Мица из Шапца 146.
Der Teutsche Merkur 142.
Tolnai Világlapja 173.
Толстој, Лав, утицај 100, 101.
Томандл, Миховил, о К. Пеничићу 321, 323.
Томић, Александар, преводи с пољског 186; — Јован, о народној епици 26; — Јосип Еуген, и пољска књижев-

ност 185, 186; — Сима, сабирање пословица 50, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 71.
Топерц, Зузана из Кежмарка 26.
Топонарски, Миливој, преводи 161.
Торжа, у 1848-ој 328.
Тот, Калман, и Срби 153, 155, 162.
тотемизам 267.
травестија 253.
трагедија 255, 256, 276.
трагична кривица 255.
Трајан, цар, у легенди 267.
Трајковић, Никола, наставнички рад 87.
Трандафил, Богдан, биографски подаци 327.
Тристан и Изолда 268.
Трифковић, Коста, тип комедије 256.
Трлајић, Григорије 291; и Ст. Стратимировић 233, 237.
Тројановић, Владимир, о Ј. Ј. Змају 335.
Тројански рат 268.
Троношки родослов 14, 210.
Трст 332, 333; српски насељеници 297; у XVI веку 283.
трубадури 273, 274.
Трубар, Примож 283, 284.
Тршић 43.
Тургењев, Александар, и Стефан Стратимировић 295, 297, 298, 307; — Иван, утицај 91, 101, 109, 114, 116; — Николај, и Лукијан Мушицки 241.
Турија (Бачка) 26, 28.
Турић, Франо, издање дела 168.
Турска Кањижа в. Нови Кнежевац.
Турски календар 73—81; факсимил 82—86.
Турци 99, 100; у народној поезији 68, 70, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265.

Ђеловић, Марко, скупљање пословица 46.
Ђипико, Иво, и *Српски књижевни гласник* 342; приморске теме 111, 168; сатиричар 114; у оцени М. Настасијевића 118, 120.
Ђирило, игуман хоповски 216, 218, 224, 225.
Ђирило (Константин), у средњевековној књижевности 269.
Ђирић, Арсен, новосадски занатлија 153, 155; — Исидор, преводи 162.
Ђоровић, Владимир, историчарски рад 5, 168; о народној поезији 259; — Светозар, у оцени М. Настасијевића 118, 120.
Ђоса, као народни тип 267.

Угарска дворска канцеларија 292.
Угарски сабор 155, 156.
Удбина, у народној поезији 264.
Удружење књижевника Србије 189.
Ужице в. Титово Ужице.

Ујевић, Тин, боемске склоности 105; вредност поезије 107.
Уједињена омладина српска 159.
Az Ujság 172, 182.
Унгнад, Иван 283.
унијаћење 208.
Урах, штампарија 283, 284.
Урош V Немањић 269, 271; култ 210; ратови 273; у књижевности 326; у народној књижевности 260, 261, 262.
Урош и Мрњавчевићи 314.
Урошевић, Стефан, и Субота Младеновић 311, 312.
Ускоковић, Милутин, издања дела 168.
ускоци, у народним песмама 209, 264, 265.
уставно писмо 219, 225.
устанак, први српски 103, 133, 141, 244, 245.
Усуд 266.

Фабрис — Колендић, Антун, и Ј. Ј. Змај 335.
Фајгл, Грађанин из Кежмарка 27.
фантастика, у народној поезији 266.
Фаркаш, Бела 163.
Феје, Октав, у српскохрватском репертоару 185.
фељтон, у хрватској књижевности 114.
Феничани 235.
Ферари, Рахела, у Српском народном позоришту 354.
Фердинанд I, аустријски цар 283.
Ферић, Буро Гвозденица, пословице 46.
феудализам, код Словенаца 104; код Хрвата 104, 105; пропадање 99, 100, 113, 116.
Физиолог 268.
Филиповић, Адам, и Антун Мандић 307; — Љубиша, у Српском народном позоришту 354; — Сима, преводи 323; — Теодор, биографски подаци 327.
Филолошки факултет у Београду 189.
Финци, Ели, приређивач Скерлићевих дела 189, 190.
Фирер, Данијел из Кежмарка 25, 26, 27; — Јован из Кежмарка 26.
Флат, Ендре, жупан, о Ј. Ј. Змају 151—156.
флотила, дунавска румунска 329.
Форбергер, Данијел из Кежмарка 21.
фразеологија поезије 94.
Фрајденрајх, Јосип, позоришне критике 185.
Фрајтаг, Густав, и Срби 316.
франковци 165.
Франкопан, Крсто 285, 286, 291; у књижевности 112.
Франкфурт на Мајни 74.
Фарис, Анатол 92, 173; употреба ироније 250.
Франчев, А., о В. А. Мацијовском 324.
фрањевци, у Босни 288, 289.

Фредро, Александар, на српскохрватском 185, 186, 187.
Фројд, Зигмунд, утицај 124.
Фрушка гора 231; манастири 210, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 229, 230.
Фукс, Фридрих Јохан, професор из Јене 30.
Фус, Николај Иванович, секретар руске Академије наука 237.
Фуст, Гутнбергов ортак 74.
Футог (Бачка) 37, 154, 156.
футуризам 124.

хагиографски списи 219, 223, 268, 269, 290; утицај 270.
хајдуци, у народној поезији 209, 212, 258, 261, 263, 264.
Хајне, професор у Бечу, и А. Шлецер 294; — Хајнрих, утицај 332.
Халдеји 236.
Халупка, Јан, директор Лицеја у Кежмарку 19, 29, 35, 36.
Ханка, Вацлав, и В. А. Маciејовски 323.
Хариш, Јован из Суботице 27.
Хартвег, Ото, уреднички рад 75.
Хас, Ђорђе, апотекар из Алексинца 149; — Катица рођ. Лазаревић 146, 147, 149.
Хасанагиница 248.
Хаци Рувим, архимандрит 167.
Хаџић, Антоније, о Ј. Ј. Змају 332; преводи 159, 160, 161; — Јован (Милош Светић), биографски подаци 325, 327; погледи на језик 239, 240.
Хвар, културни развој 282; у ренесанси 291.
Хедервар (Мађарска) 20, 28.
хексаметар 93.
Хекторовић, Петар 286; бележење народних песама 258; о бугарштицама 212, 213; појава 275.
Хелнер, грађанин из Кежмарка 23.
Херцеговина, у књижевности 118, 120.
Хиландар 270, 271.
Хилман, Карл Дитрих, историчар религије 241.
Хилфердинг, Александар, о косовском стубу 11.
химна, као књижевна врста 253.
Хинц, Драгутин, књижар 310.
хипербола 249, 250, 312.
Хлеба, Едмунд *18—30*, 31, 32, 35, 40.
Ходош, манастир 216, 217, 219, 222, 223, 229.
Хомер 210, 214, 242, 243, 247, 248, 342; и Његош 317, 319, преводи на српскохрватски 317, 319.
хомерско питање 210, 243, 244, 248.
Хорације Флак 134; утицај 311.
Хорват, Михаел, и Ст. Стратимировић 299, 307.
Хопово, манастир 151, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 230, 231.
хоћимска битка 281.
Хранислављевић, Георгије, владика, биографски подаци 325, 327.
Хрватско Загорје, култура 285; у књижевности 105, 112, 116.
Хребељановић Лазар в. Лазар, кнез.
Христић, Марко, школовање 33; — Никола 337, 338.
Хроника попа Дукљанина, утицај 282.
хронике, средњевековне 272.
хронографи 272, 273.
хуманизам 290.
хумор 99, 100, 112, 113, 114, 120, 121; код Срба. типологија 97; народни 98, 113, 266, 267.
Хуњади, Јанош, у нашим народним песмама 17, 67, 207.
Huszadik Század 183.

Цамблак, Григорије 271.
Цанкар, Иван, у оцени М. Настасијевића 88, 105, 122, 123.
Цар, Марко, и Ј. Ј. Змај 333; у оцени М. Настасијевића 117.
Цариград 73, 75, 81, 206, 229, 317, 319; легенда о постанку 267; у нашој књижевности 280.
Centralblatt für Bibliothekswesen 75.
Цетиње 41, 46, 49, 50, 51, 53, 72, 318, 320, 321, 331, 332, 333, 334, 336, 340, 341.
Цетињски родослов 13.
Цикушка, Ђорђе из Лаћарка 25, 38; — Михаило, свештеник из Лаћарка 25.
Цинцар, Марко, момак војводе М. Обреновића 144.
црква, однос према народном стваралаштву 12.
црквено средњевековно песништво 13.
црквенословенски рукописи 219, 221.
Црна Гора 46, 52; племена 317, 319; у књижевности 96, 97.
Црнајка (Неготинска крајина) 308.
Црнојевић, Ђурађ (Максим) 264; — Иван 264; — Синиша 264.
Црнојевићи, у народним песмама 264.
Црњански, Милош, наставнички рад 87; *Сеобе* 103.

Чадвик, Хектор Монро, о народном епу 213, 214, 215.
Чајкановић, Веселин, о Вуку као скупљачу 242, 248; о народној поезији 259.
Чаково (Банат) 22, 28.
Чарнојевић, Арсеније, патријарх 11, 216, 218, 223, 226.
Часар, Ференц, преводи на српскохрватски 162.
часописи, српски, 60-их година XIX века 159—162.
Ченгић, Смаил-ага, у народном певању 208.

Чента (Банат) 23, 28.
Чикаго 315.
Чикош, Владислав из Војке 26, 27, 39; — Јован, официр из Сланкамена 26, 39.
Чортановић, Катарина 167; — Павле 167.
Чубрановић, Андрија 274, 275, 290.
Чубриловић, Васо, наставнички рад 87.
Чулић, фратар дубровачки 46.
Чурчић, Лазар *41—72*, 312.

Шабац 94, 149, 248; старо име 222, 224, 230.
Шантић, Алекса, према В. Илићу 92; у оцени М. Настасијевића 118, 119, 122.
Шапчанин, Даница 148; — Јелена 146, 149; — Милка рођ. Лазаревић 146, 148, 149; — Милорад Поповић 148, 149; — Сава 146, 148, 149.
Шарић, Матеј, и Ј. Ј. Змај 335; Шарош Патак (Мађарска) 34, 36.
Шафарик, Павле Јосиф, етимолошка интересовања 240, 241; углед 326; утицај 19, 28, 29, 31, 32.
Шишка (Неготинска крајина) 308.
Шевић, Василије из Новог Сада 24, 37; — Ана из Новог Сада 37.
Шекспир, Вилијем, драмска техника 255; мотиви 266; преводи на српскохрватски 290; утицај 316; фразеологија 11.
Шенвизнер, грађанин из Кежмарка 24.
Шеноа, Аугуст, и пољска књижевност 185; издања дела 168; историјски роман 103, 104, 105, 106; у оцени М. Настасијевића 106, 107, 110, 113, 116.
Шербан, Миленко, и Српско народно позориште 354.
Шеровић, Петар, о православним старинама 226.
Шибеник 334; богословија 287.
Шид 40.
Шидак, И., о кнезу Лазару 214.
Шижгорић, Јурај, о народним песмама 213.
Шилер, Фридрих, преводи на српскохрватски 330.
Шилић, Михаило из Новог Сада 23, 37; — Севастијан (Сава) из Новог Сада 23, 37.
Шимуновић, Динко, говорнички дар 112; далматински мотиви 168.
Шиђар, Симеон, и Матица српска 309.
Шиђашевић, Ана из Меленаца 37; — Јован из Меленаца 24, 37.
Šišićev zbornik 316.
Шишков А. С., и Вук Караџић 44, 46.
Школски лист 328.
Школски одјек 328.
школство, високо у Аустрији крајем XVIII века 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131; — у Словачкој 18, 19.
Шлецер, Аугуст Лудвиг, етимолошке студије 233, 234, 237, 239; и А. Кајсаров 293, 294, 295, 296, 307.
Шмаус, Алојз, о народној епици 214; о Светолику Ранковићу 101.
Шмит, грађанин из Кежмарка 22, 24, 25, 26.
Шнидер (Шнајдер), Јан, професор Лицеја у Кежмарку 22, 26, 29, 35, 37.
Шобајић, Петар, наставнички рад 67.
Шок, Јохан, и Ст. Стратимировић 305.
Шољмоши, П., преводи на српскохрватски 160.
Шопенхауер, Артур, утицај 108, 117.
Шпарнагел, грађанин из Кежмарка 27.
Шпрингер, професор Универзитета у Бечу 330, 331.
Штајнер, Михал из Кежмарка 24, 27.
штампа, хрватска периодична у XIX веку 323.
штампање књига у XVI веку 212, 283, 284.
штампарство, почеци 73, 74, 75.
Штенцел, Јан из Кежмарка 21, 22, 23, 26; — Хуго, професор Лицеја у Кежмарку 29.
Штиљановић, Стефан, култ 218.
штокавски дијалекат, продор у књижевност 279, 284, 286.
Штросмајер, Јосип Јурај, порекло 105; утицај 107, 116.
Штубенраух, Мориц, професор Универзитета у Бечу 330.
Штур, Јосиф, и Ст. Стратимировић 301, 302, 307; — Људевит, утицај 18, 19.
Шумадија, у књижевности 100, 101, 102.
Шумановић, Константин из Шида 40; — Сава 40.
Шумарски, Станислав, биографски подаци 325, 326.

САДРЖАЈ

Светозар Матић, *Серензенов случај* — — — — — — — — — — — 205

Иванка Веселинов, *Повест о Теодору Тирону* — — — — — — — 216

Теодора Петровић, *Стратимировићев „Опит" и одзиви на њега* — — — 232

Светозар Матић, *Вуков „Рачун од песама"* — — — — — — — — 242

Момчило Настасијевић, *Предавања из књижевности* (II) — — — — 249

Ситни прилози

др Славко Гавриловић, *Из књижевно-историјске преписке митрополита Стратимировића* (IV) — — — — — — — — — — — — 292

Светозар Матић, *Путовање слепе Живане у Бугарску* — — — — — 307

др Магдалена Анђелић, *О Суботи Младеновићу* — — — — — — — 309

Марија Клеут, *Клетва у „Горском вијенцу"* — — — — — — — — 312

Томислав Бекић, *Један непознат чланак о Његошу* — — — — — — 315

Јелена Николић, *Ка потпунијем познавању Константина Пеичића* — — 321

Jerzy Slizinski, *Veze V. A. Maciejowskog sa Srbima i Hrvatima* — — — 323

Мирослав Радоњић, *Допуне и исправке др Илије Огњановића у књизи „Гробови знаменитих Срба што су им кости у Новом Саду укопане"* 325

Живојин Бошков, *Из архивских бележака о Змају* — — — — — — 330

Младен Лесковац, *Белешке о Змају* (I). — 1. Змај у Далмацији и Дубровнику августа 1888. — 2. Коментар једној Змајевој песми. — 3. Полемика између Змаја и Саве Бјелановића — — — — — — — — 332

Младен Лесковац, *Једно писмо Сима Матавуља из год. 1887.* — — — — 341

Милоје Р. Николић, *Два писма Велька Петровића Јовану Скерлићу* — — 342

Милоје Р. Николић, *Из преписке Анице Савић Ребац* — — — — — 343

Оцена

др Ирена Грицкат, *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. I—II. Матица српска и Матица хрватска, Нови Сад—Загреб, 1967. — — 348

In memoriam

др Марко Малетин (Светислав Марић) — — — — — — — — — 352

Регистар (др Божидар Ковачек) — — — — — — — — — — — 355

Зборник Матице српске за књижевност и језик излази годишње двапут, у две свеске, које чине једну књигу.

Редакција 2. св. XVI кн. Зборника Матице српске за књижевност и језик закључена је 10. октобра 1968. године.

Издаје Матица српска

Секретар Уредништва *др Божидар Ковачек*. Коректор *Мирјана Алимпић*.

Штампа: „Будућност", Нови Сад, Шумадијска 12

сарадници Зборника Матице српске за књижевност и језик

Властоје М. Алексијевић, Београд
др Магдалена Анђелић, Нови Сад
др Борђе Бајић, Нови Сад
др Фехим Бајрактаревић, Београд
др Антун Барац
Томислав Бекић, Нови Сад
Весна Н. Берић, Нови Сад
др Марија Бобровњицка, Краков
Живојин Бошков, Нови Сад
др Рудо Бртањ, Братислава
Иванка Веселинов, Нови Сад
др Рајко Л. Веселиновић, Београд
Васо Војводић, Нови Сад
Саво Вукмановић, Цетиње
др Јован Вуковић, Сарајево
др Витомир Р. Вулетић, Нови Сад
др Славко Гавриловић, Нови Сад
др Павао Галић, Задар
др Крешимир Георгијевић, Београд
др Ирена Грицкат, Београд
др Јован Деретић, Београд
др Радмило Димитријевић, Београд
П. А. Дмитриев, Љењинград
Лука Дотлић, Нови Сад
Војин Борђевић, Београд
др Борђе Живановић, Београд
др Милорад Живанчевић, Нови Сад
др Драгиша Живковић, Нови Сад
Радован Зоговић, Београд
др Миодраг Ибровац, Београд
др Милка Ивић, Нови Сад
Стојан Јакшић
др Иванка Јовановић-Јакшић, Нови Сад
Загорка Јанц, Београд
др Војислав М. Јовановић
Сергије Јовановић, Сремски Карловци
др Душан Јовић, Зрењанин
Иванка Јовичић, Београд
др Стеван Јосифовић, Нови Сад
др Димитрије Кириловић
др Мираш Кићовић
Марија Клеут, Нови Сад
др Јан Кмеђ, Нови Сад
Божидар Ковачевић, Београд
Каталин Ковачевић, Нови Сад
Србислава Ковачевић, Београд
др Божидар Ковачек, Нови Сад
др Гаврило Ковијанић, Нови Београд
Ристо Ковијанић, Котор
др Милан П. Костић
др Мита Костић, Београд
др Страхиња К. Костић, Нови Сад
др Угљеша Крстић, Нови Сад
Младен Лесковац, Нови Сад
др Зденко Лешић, Сарајево
Камила Луцерна
др Марко Малетин
Боривоје Маринковић, Нови Сад
Светислав Марић, Нови Сад
Светозар Матић, Београд

др Васо Милинчевић, Београд
Живан Милисавац, Нови Сад
Трива Милитар, Нови Сад
Живко Милићевић, Београд
др Лазар Мирковић
др Александар Младеновић, Нови Сад
др Миљан Мојашевић, Београд
др Милош С. Московљевић
Добривој Наћвински, Нови Сад
Момчило Настасијевић
др Душан Недељковић, Београд
др Владан Недић, Београд
Илија Николић, Земун
Јелена Николић, Нови Сад
Милоје Р. Николић, Београд
Драгољуб Новаков, Зрењанин
др Бошко Новаковић, Нови Сад
Жбислав Њењела, Варшава
др Тихомир Остојић
др Драгољуб Павловић
Драгослав Павловић, Рача Крагујевачка
др Миливој Павловић, Београд
др Мирослав Пантић, Београд
Бошко Петровић, Нови Сад
Душан К. Петровић, Сремски Карловци
Коста Петровић, Сремски Карловци
Теодора Петровић, Сремски Карловци
др Душан Ј. Поповић
др Иван Поповић
др Миодраг Поповић, Београд
др Иштван Пот, Будимпешта
др Иван Пудић, Београд
др Андрија Раденић, Београд
Борђе Сп. Радојичић, Београд
др Никола Радојчић
Мирослав Радонић, Нови Сад
Јелка Ребеп, Нови Сад
Жарко Ружић, Нови Сад
др Јован Савковић
Г. М. Сафронов, Љењинград
др Ненад Симић, Београд
Јежи Слизински, Варшава
Милојка Станаревић-Мијаиловић, Београд
Борислав В. Станковић, Сремски Карловци
др Павле Стевановић
др Петар Стевановић, Београд
Мила Стојнић, Београд
Милован Сучевић
Радмила Сучевић, Вршац
др Иво Тартаља, Београд
Милан Токин
др Миховил Томандл
др Јован Туцаков, Београд
Иванка Удовички, Нови Београд
др Едмунд Хлеба, Братислава
др Владимир Ћоровић
др Веселин Чајкановић
Лазар Чурчић, Нови Сад
Урош Џонић